

EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM

**Társadalomtudományi Kar
Szociológia Doktori Iskola**

PAPP Z. ATTILA

**A ROMÁNIAI MAGYAR SAJTÓNYILVÁNOSSÁG A KILENCVENES ÉVEKBEN.
A MŰKÖDTETŐK VILÁGA**

TÉMAVEZETŐ:

DR. KOVÁCS ÉVA

1. BEVEZETŐ	4
2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS, ELMÉLETI FOGÓDZÓK. A KUTATÁS FELVÁZOLÁSA	8
2.1 AZ ÚJSÁGÍRÓ-KUTATÁSOK NÉHÁNY NEMZETKÖZI VONATKOZÁSA	8
2.2 KI (NEM) ÚJSÁGÍRÓ?	10
2.3 A SAJTÓ (MÉDIA) MŰKÖDÉSÉNEK NÉHÁNY FONTOS JELENSÉGE	13
2.4 A SAJTÓBAN MEGJELENÍTETT TARTALMAKAT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK	16
2.5 A KISEBBSÉGI SAJTÓ ÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLETEI	19
2.6 KÜLÖNÖS HÁZASSÁG? KAPUÓRSÉG A KISEBBSÉGI SAJTÓBAN.	26
3. SAJTÓTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK	30
3.1 AZ ERDÉLYI MAGYAR SAJTÓ KEZDETEI TRIANONIG	30
3.1.1 A mócsi szindróma	31
3.2 TRIANON UTÁN: A KISEBBSÉGBE KERÜLÉS SAJTÓJA (22 ÉV)	33
3.3 FÉLIG TÖBBSÉGBEN: 1940–1944	40
3.4 MÁSODIK ÚJRAKEZDÉS: SAJTÓVILÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN ÉS A SZOCIALISTA, KOMMUNISTA RENDSZERBEN (1944–1989)	41
3.4.1 A romániai cenzúra „esztétikájának” néhány jellegzetessége.....	47
4. A ROMÁNIAI MAGYAR SAJTÓ A POSZTSZOCIALIZMUS KORSZAKÁBAN	58
4.1 ÁTMENET ÉS SAJTÓ: KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ÉS ROMÁNIAI VONATKOZÁSOK	58
4.2 HARMADIK ÚJRAKEZDÉS: A ROMÁNIAI MAGYAR KISEBBSÉGI SAJTÓ A KILENCVENES ÉVEKBEN	64
4.2.1 Romániai magyar sajtórendszer: adatok, szerkezet, korszakolás	64
4.2.2 A romániai magyar sajtónyilvánosság működésére vonatkozó néhány értelmezési kísérlet	71
5. A SAJTÓNYILVÁNOSSÁG MŰKÖDTETŐI: A ROMÁNIAI MAGYAR ÚJSÁGÍRÓ TÁRSADALOM	82
5.1 MERJÜNK KICSIK LENNI? MÓDSZERTANI PROBLEMATIKA	83
5.2 AZ ÚJSÁGÍRÓK FŐBB DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI ÉS SZOCIÁLIS HÁTTERE	84
5.2.1 Életkor	84
5.2.2 Nemek aránya	85
5.2.3 Társadalmi háttér és végzettség.....	85
5.2.4 Földrajzi és társadalmi mobilitás	86
5.2.5 Idegennyelv ismeret és internet-használat	91
5.2.6 Családi állapot	91
5.2.7 Jövedelem és anyagi javak.....	92
5.3 SZAKMAI ÉS SZERKESZTŐSÉGI ÉLET	94
5.3.1 Munkahely típusa	94
5.3.2 Jelenlegi és vágyott beosztás, illetve szakterület	94
5.3.3 Pályára kerülés, munkahely biztonsága	95
5.3.4 Tulajdonosi szerkezet és támogatások, juttatások	97
5.3.5 Munkaidő és leterheltség	98
5.3.6 Elégedettség, kiszolgáltatottság.....	101
5.3.7 Hivatás versus szakma: ki a jó újságíró?	105
5.3.8 Kinek ír az újságíró és hogyan?	107
5.4 SZOKÁSOK, ÉRTÉKEK, VÉLEMÉNYEK	110
5.4.1 Médiafogyasztási szokások	110
5.4.2 Értékek az átmenet időszakában	111
5.4.3 Szabadidős tevékenységek, informális kapcsolatok	112
5.4.4 Átjárások a civil szféra, a politika és a sajtó között.....	113
5.4.5 Strukturális öncenzúra avagy a tabutémák elismertsége	114
5.4.6 Befolyásolási kísérletek	115
5.4.7 Politikai beállítottság	115
5.4.8 Előítéletek mezejében	117
5.4.9 Romániaiság.....	119
5.5 TABUSÍTÁSOK: AZ ÖNKORLÁTOZÁS ÚTMODELLJEI	121
5.5.1 Első modell: A hierarchia és a szakmai elégedettség külön útja.....	121
5.5.2 Második modell: A politikai értékektől az internetig (avagy a kettős szűrő)	124

5.5.3 Harmadik modell: Az egyéni szint érvényesülése	125
5.6 A KVANTITATÍV VIZSGÁLAT RÖVID ÖSSZEGZÉSE	126
6. KÖZELMÚLT- ÉS JELENDIMENZIÓK A SAJTÓNYILVÁNOSÁG MŰKÖDTETÉSÉBEN AHOGY A FŐSZERKESZTŐK LÁTJÁK	127
6.1 FŐSZERKESZTŐ TÍPUSOK	129
6.1.1 Az örökös	131
6.1.2 A menedzser	136
6.1.3 A lokálpatrióta	138
6.2 KÜLDETÉS – AZAZ A KISEBBSÉGI SAJTÓ FUNKCIÓI	142
6.3 MENTÁLIS TÉRKÉPEK: A ROMÁN, A MAGYARORSZÁGI ÉS A ROMÁNIAI MAGYAR SAJTÓ MEGÍTÉLÉSE	145
6.3.1 A román nyelvű sajtó megítélése	148
6.3.2 A magyarországi sajtó megítélése	150
6.3.3 A romániai magyar sajtó megítélése	152
6.3.4 A sajtóra vonatkozó sztereotípiák összevetése	156
6.3.5 Bulvárosodás	157
6.3.6 Hírforrás	158
6.3.6.1 A centrum kérdése	158
6.3.6.2 Etnikai akadályok a hírgyűjtésben	159
6.3.7 Hír és kommentár	161
6.3.8 Nyelvezet: „templom vagy börtön?”	165
6.4 A TABUK LÉTE ÉS MŰKÖDÉSI MECHANIZMUSAIK	167
6.4.1 Örökösök és tabuk: „nincs, de...”	169
6.4.2 Menedzserek és tabuk: „van, hát persze...”	171
6.4.3 Lokálpatrióták és tabuk: „nagyon meggondoljuk...”	173
6.4.4 Összesítve a tabukról	174
6.4.5 Tabusítás: két mechanizmus	176
6.5 Néhány általános és regionális vonatkozás	179
6.6 A FŐSZERKESZTŐK: RÖVID ÖSSZEGZÉS	185
7. A KUTATÁSOK ÖSSZEGZÉSE. EGY MODELLALKOTÁSI KÍSÉRLET	188
8. BIBLIOGRÁFIA	195
9. MELLÉKLETEK	206
9.1 LAPSTATISZTIKÁK	206
9.1.1 Az 1919-1999 között megjelent lapcímek település szerinti bontásban, korszakonként	206
9.1.2 Szakbesorolás szerinti megoszlás 1940-1944, 1945-1989	208
9.1.3 Szakbesorolás szerinti megoszlás 1989. december 23. – 1999. június 30.	209
9.2 A KVANTITATÍV VIZSGÁLAT SORÁN HASZNÁLT KÉRDŐÍV	210
9.3 AZ ÚTMODELLEK STATISZTIKÁI	228
9.3.1 Az első útmodell felépítésének lépcsői	228
9.3.2 A második útmodell felépítésének lépcsői	229
9.3.3 A harmadik útmodell felépítésének lépcsői	230
9.3.4 A logisztikus regresszió statisztikái	231
9.4 A KVALITATÍV VIZSGÁLAT INTERJÚVÁZLATA	233
9.5 AZ INTERJÚS VIZSGÁLATBA BEVONT SZERKESZTŐSÉGEK LISTÁJA	234
9.6 AZ INTERJÚK ELEMZÉSE SORÁN HASZNÁLT TEMATIKUS TÁBLÁZAT (EGY ANONIMIZÁLT MINTA)	235

1. BEVEZETŐ

Jelen munka az 1989 utáni romániai magyar sajtórendszer egy szeletét kívánja bemutatni, értelmezni. E sajtórendszeren belül is, csak az írott sajtóval kívánunk foglalkozni, ezen belül pedig elsősorban a működtetői oldalt vizsgáljuk: az újságíró társadalmat. Talán meglepőnek tűnhet, hogy elemzésünk ilyen szűk keresztmetszetet vett célba, de mint – reményeink szerint – a későbbiekben kiderül ez a többé-kevésbé jól körülhatároltság nem jár ugyanakkor sem gondolati, sem módszertani, sem tudományos apparátusbeli korlátoltsággal.

Ha azt az egyszerűsített modellt vesszük alapul, miszerint egy tömegtájékoztatási rendszer főbb elemei a közlő, a csatorna, a közönség és a tartalom (azaz valaki(k) valahogyan valamit valaki(k)nek közölnek), akkor szándékunk jó esetben is csak e rendszer részleges feltárását vállalhatja. Noha óhatatlanul mindegyik szintet érinteni fogjuk, mégsem deskriptív teljességre törekszünk. A nem teljesség felvállalása részben azért lehetséges, mert célunk a romániai magyar nyelvű írott sajtó működésének, működtetésének megértése, modell alapú ismertető értelmezése, illetve e társadalmi alrendszer viszonyának a szélesebb értelemben vett „romániai magyar társadalomhoz” és a romániai társadalomhoz való viszonyának vizsgálata.

De mióta is létezik romániai magyar társadalom? Mi is ez a romániai magyar társadalom? Milyen értékek mentén szerveződik? Egyáltalán jogos-e e kifejezés? Megérthető-e, levezethető-e a múltból a jelenlegi sajtó állapota, és az általa működtetett nyilvánosság? És ha igen, akkor milyen mértékben kell megvizsgálunk a romániai magyar sajtó előzményeit? De ha már ezt tesszük, melyik előzmény-együtteshez nyúlunk: a Trianon előtti korszakhoz, vagy ahhoz a két világháború közötti hagyományhoz, amikor a romániai (erdélyi) magyarság először szembesült a kisebbségi meghatározottság kihívásaival? Vagy a negyvenes évek közepi kisebbségi (újra) újrakezdéshez? Vagy maradunk csak a hatvanas évek végénél, amikor is az ország adminisztratív-politikai változásai nyomán kialakult az a sajtóstruktúra, amely a jelenlegi hírlap-hálózatot is adja. Vajon minden múlt a jelenbe vezet? Vagy alkalmazzuk azt az eljárást, hogy minden korábbi korszakot zárójelbe téve, csak a „jelenre”, azaz az 1989 decembere utáni történésekre figyelünk?

Előbbi kérdésfelvetéseinket korántsem tekintjük retorikai fogásoknak. Pusztán érzékeltetni akartuk, hogy noha látszólag egy szűkebb médiaszeletet kívánunk vizsgálni, a romániai

magyar kisebbség vonatkozásában már első rápillantásra is olyan történeti mélységek jöhetnek elő, amelyekkel szembe valamilyen módon viszonyulnunk kell.

Megközelítésünk több rétegű. Először is azt gondoljuk, hogy a jelen megértéséhez szükség van azoknak a kulturális, történeti dimenzióknak valamilyen mértékű és mélységű számbavételére, amelyek elvezetnek a mába. A régi példákból mindenképp lehet okulni, ám ezzel nem akarjuk azt állítani, hogy a múltnak kizárólagos magyarázó ereje lenne, és annak a látszatát is kerülni szeretnénk, hogy a jelen értelmezéséhez a múltat holmi nosztalgia forrásaként állítsuk be. Azt azonban nyugodt szívvel kijelentjük – még akkor is, ha empirikusan nehezebb ezt bizonyítani –, hogy az elmúlt jó néhány évtized, vagy akár évszázad során az erdélyi magyar kisebbségi értelmiségi habitusban valamilyen módon rögzültek az ismétlődésekben tetten érhető értékek, beállítódások. És mivel nem csak a mai Romániában, hanem bárhol a világon az újságírók (egy része legalábbis) a társadalom elitjéhez tartozik, a felhalmozódott és néha megmutatkozó értékhalmozokból fontos lesz majd néhány elemet beazonosítani. A következőkben sorra kerülő sajtótörténeti vázlatnak éppen az a célja, hogy felvillantson néhány – a sajtó működésére, illetve az értelmiség gondolkodásmódjára vonatkozó – régmúlt és kevésbé múltbeli elemet, eseményt, amelyek néha meglepő hasonlóságot mutatnak a mával.

Mielőtt azonban túlságosan felértékelnénk az erdélyi múltat, és sajtótörténeti összefüggésekbe tévednénk,¹ jó lesz némi közép-európai kitekintéssel, és a romániai sajtó közelmúlt, illetve jelen valóságával is szembesülnünk, hiszen a térség főbb médiajellegzetességei a romániai magyar sajtóban is felbukkannak. Hogy csak egy példát említsünk: az elkötelezett, irodalmi készítettségű újságírás közép-európai jelenség is, nemcsak erdélyi sajátosság.

Kutatásaink azonban a sajtónyilvánosság összetettségét a működtetők gondolati és habituális világa által akarja szociológiai igénnyel feltárni, és e megközelítés összehasonlításokat, nemzetközi kitekintést, egyszersmind olyan szakirodalmi fogódzókat feltételez, amelyek nélkül a vizsgálatok kivitelezhetetlenek. Kellő leegyszerűsítéssel élve, azt mondhatjuk, a médiakutatások két nagyobb csoportba sorolhatók: egyrészt léteznek azok az elméletek, amelyek a médiának, a sajtótermékeknek a fogyasztókra történő hatását igyekeznek feltárni,

¹ Itt ismételtelen kihangsúlyozzuk, nem sajtótörténetet írtunk. Mindazonáltal az e téma iránt érdeklődők haszonnal forgathatják a feltüntetett bibliográfiát, és talán a sajtótörténészeknek is újdonságszámba fog menni, hogy nyolcvan év (1919-1999) sajtótermésének néhány fontos adatát is egy helyütt láthatják.

másrészt léteznek azok a megközelítések, amelyek a sajtó létrehozásának, fenntartásának mechanizmusait, a megjelenített témákat befolyásoló tényezőket vizsgálja.

A kilencvenes évek átmeneti korszaka közepette újraformálódott romániai magyar sajtónylvánosságot vizsgálva megközelítésünk az utóbbi csoportba sorolható: arra voltunk kíváncsiak, hogy kik működtetik a sajtót, milyen szocio-demográfiai jellegzetességekkel bír az a réteg, aki ezt a kisebbségi sajtót fenntartja, és nap mint nap újratermeli. A nemzetközi és főleg magyarországi összehasonlítást lehetővé tévő kérdőíves vizsgálatunk során beazonosítjuk majd azokat a főbb, statisztikailag is megfogható tulajdonságokat, amelyek hasonlóságokat és eltéréseket mutatnak más újságíró társadalmakhoz képest. Az általunk elfogadott elméleti keretben maradván ezen a szinten azt próbáljuk meg dokumentálni, hogy a sajtóban létező (ön)korlátozásokra milyen mértékben hatnak különböző változók (és ezek együttesen milyen statisztikai modellel írhatók le).

Mint minden módszernek, azonban a kérdőíves módszernek is megvannak a maga korlátai (kis elemszámú minta, reprezentativitás kérdése egy eleve alacsony számú alapsokaság esetében), és az elemzés ezen a szinten – noha jelezte – mégsem tudta megragadni a sajtónylvánosság működtetésében fontos szerepet játszó „vezető réteget”. Ezért úgy döntöttünk, hogy a működés szempontjából lényeges árnyalatokat, finom struktúrákat más módszerrel, ezúttal kvalitatív módon járjuk körül. E készítésből született huszonnégy főszerkesztői interjú (és néhány háttérbeszélgetés is).

Az interjúk feldolgozása során élesen kirajzolódtak bizonyos főszerkesztői típusok, eltérő szakmai és életút modellek. A három típus interakcióját akár a romániai magyar elit „metaforájának” is tekinthetjük, hiszen itt gyakorlatilag a folyamatosan zajló elitcsere egy mozzanatát ragadtuk meg, a status quo megőrzőinek és a technokrata rétegnek nemzedéki szétválását. A különböző elitcsoportok harcát a szakmai koncepciók és a kisebbségi érzület eltérő mértékű felvállalásának hangsúlyai tovább árnyalják, azonban e szembenállásnak alapvetően nincs tétje: e harcnak nem győztesei és vesztesei vannak, hanem egymás mellett létező beszédmódok, amelynek szélesebb keretét a kisebbségi, interetnikus mező ad. A nyilvánosság működtetői naponta hozzájárulnak a keretek fenntartásához, egyfajta „keretizmusról” is beszélhetünk.

A különböző csoportoknak azonban mégiscsak van közös vonása: mint a nyilvánosság működtetői viszonyulniuk kell nemcsak olvasóközönségükhöz, hanem a többségi román és magyarországi világokhoz is. Az erdélyi magyar sajtónyilvánosság rendkívüli mértékben töredezett, a lokalitások valamilyen állandó mozgásban lévő alakzatát veszi fel, amelyen belül az integráló funkciót betöltő központ földrajzi helye is változik. Mindazonáltal a nyilvánosságot elgondolhatjuk egy olyan modellben is, amelyben három nagy tényezővel kell számolnunk: a többségi román, a magyarországi és a tulajdonképpeni kisebbségi nyilvánosság. E többirányú kötöttség rendszerét részben sikerült leírni az interjúk elemzésével, ám további kutatói kihívás lenne a modell teljes mértékű empirikus tesztelése.

A mai romániai magyar nyelvű kisebbségi sajtónyilvánosság szociológiai megértéséhez tehát részben történeti vonatkozásokat, részben médiaelméleteket és szakirodalmi kitekintéseket, illetve saját kutatási eredményeinket tudjuk figyelembe ajánlani. Ez a több szempontú elemzés talán segít a kisebbségi sajtó működésének, sajátos médialogikájának leírásához.

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS, ELMÉLETI FOGÓDZÓK. A KUTATÁS FELVÁZOLÁSA

Egyszerű is és bonyolult is elméleti támpontokat találni további vizsgálódásainkhoz. Egyszerű, hiszen az általunk végzett vizsgálódások a bevett médiakutatások egyik tárházához, még ha nem is a legelterjedtebbhez és legismertebbhez, az újságíró-kutatásokhoz kapcsolódnak. Ugyanakkor nehéz feladatnak is ígérkezik elméleti fogódzókat, és ebből adódó hipotéziseket felállítani, mivel a kisebbségi sajtó ilyen irányú megközelítése, egyszersmind a kisebbségi sajtó működtetőinek vizsgálata a nemzetközi szakirodalomban is ritkaságszámba megy. A kisebbségi sajtó vizsgálata valószínűsíthetően hasonló módszerekkel történhet, mint a többségié, csak hogy ennek a médiának előfeltételezés szerint sajátos funkciói is vannak. E sajátos funkciók mindenképp kapcsolódnak a kisebbség (saját elitje által is vallott) kvintesszenciájához, a nyelv megőrzéséhez, az etnikai tudat fennmaradásához, egyszersmind a kisebbség asszimiláció elleni, politikai és szimbolikus harcához.

2.1 Az újságíró-kutatások néhány nemzetközi vonatkozása

Tekintsük át röviden, az újságíró-kutatások főbb nemzetközi tapasztalatait. A nemzetközi összehasonlító újságíró kutatások Weaver és Wilhoit nevéhez kötődnek (Weaver – Wilhoit 1986, 1996), és alapvető kiindulási pontjuk az, hogy mindenféle korlátozás és befolyásolás ellenére az újságok (média) híreit és tájalásának módját az újságírók szociális háttere, illetve különböző beállítódásaik határozzák meg. (Weaver 1998).

Összehasonlító nemzetközi vizsgálatokat Splichal és Sparks is végzett, ám az ő „szakterületük” elsősorban az újságíró szakos hallgatókra korlátozódik, és eredményeik alapján arra a következtetésre jutottak, hogy noha az újságírói szakmát nem lehet egyértelműen definiálni, az újságíró képzésekben, illetve a sajátos újságírói tudásban beállt változások, valamint a szakmai etika és autonómia erőteljes kinyilatkoztatása eredményeképpen a foglalkozás világszerte egyre professzionálisabbá kezd válni (Splichal – Sparks 1994).

A Weaver vezette kutatások gyökerei valójában 1971-re vezethetők vissza, amikor is a chicagói Illinois Egyetem munkatársai kidolgoztak egy, az amerikai újságírók felmérésére szolgáló kérdőívet, és eredményeik alapján azt találták, hogy az újságírók alapvetően a társadalom dominánsnak tekinthető kulturális csoportjából rekrutálódnak (Johnstone – Slawki

– Bowman 1976). A nyolcvanas, kilencvenes években többször megismételt amerikai kutatások egybecsengő eredményei is azt mutatták, hogy a (statisztikai értelemben) tipikus amerikai újságíró a következőképpen írható le: harmincas éveiben járó, fehér, protestáns férfi (Weaver – Wilhoit, 1996). A kilencvenes években talán annyi változást lehetett regisztrálni, hogy – kisebb mértékben ugyan, de – növekedett az átlagéletkor (36 év), a kisebbségek médiában való jelenléte, illetve a nem szakirányú felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. Noha Weaver is elismeri a nemzetközi összehasonlító kutatások (nyelvi, kulturális, jogi különbözőségekből adódó) hátrányait, és azt állítja, hogy az összehasonlításoknak jó esetben is csak becslés jellege lehet, mégis kísérletet tesz arra, hogy a vizsgálatba került 21 ország² adatai alapján néhány szembeötlő hasonlóságot és különbséget leltárba vegyen. Összefoglaló tanulmánya szerint (Weaver 1998a) az újságíró társadalom majdnem mindenhol zömében fiatal férfiakkól áll, akik nagy valószínűséggel újságíró képzésen kívüli felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Természetesen vannak kivételek, mint például Finnország és Új-Zéland, ahol a férfi/nő arány majdnem kiegyenlítődött. A kisebbségek jelenlétére vonatkozóan Weaver kijelenti, „a közeljövőben kevésbé valószínű, hogy az egyes országok újságírásában az etnikai és faji kisebbségek tulajdonképpeni részarányuknak megfelelően legyenek jelen”.³ Ez természetesen érthető, ha elfogadjuk, hogy az újságírói réteg egy adott ország kulturális elitje részének tekinthető, és ha magán az eliten belül a kisebbségek részaránya alacsonyabb az (el)várható statisztikai szintnél. Az adatok alapján az amerikai kutató arra a felismerésre jut, hogy a gazdaságilag prosperáló és demokratikus hagyományokkal rendelkező országokban a legmagasabb az újságírók száma. Az újságírók szakmájukkal szembeni elégedettsége továbbá autonómiájuknak és szabadságjogaik biztosításának függvénye, de természetesen ebben közrejátszik a számukra biztosított jövedelmi szint, a munkahely szervezettsége is. Az újságírói szakmai szerepek közül a gyors információszolgáltatás az egyetlen, amelyet mondhatni univerzálisan elismertek a megkérdezettek. A nyilvánossághoz való hozzáférés kapcsán még viszonylag nagyobb arányú összhang alakult ki a különböző országokban élő újságírók között, ám az objektív tájékoztatás, a szórakoztatás felvállalása, a letisztult elemzések közlése, valamint a sajtó *watchdog* (házörző eb) funkciója körül már megoszlottak a vélemények. A szakmai etika síkján mozogva csak a bizalmas források fel nem tárása jelentette az egyetlen elemet, amely

² A vizsgálatba került országok: Kína, Hong Kong, Korea, Tajvan (*Ázsia és Távol-Kelet*), Ausztrália, Új-Zéland, Csendes-óceáni szigetek, (*Ausztrália és Csendes Óceáni övezet*) Nagy-Britannia, Finnország, Franciaország, Németország, Magyarország, Lengyelország, Spanyolország (*Európa*), Algéria (*Észak-Afrika*), Kanada, Egyesült Államok (*Észak-Amerika*), Brazília, Chile, Ecuador, Mexico (*Közép- és Dél-Amerika*)

³ Weaver 1998:478.

összhangot teremtett a megkérdezettek körében, minden más ide tartozó ténykedés (mint például: a forrásközlő meg- vagy lefizetése, dokumentumok engedély nélküli használata, a forrásközlő zaklatása) megosztotta a sajtósokat.

Mindent összevetve, az újságíró-társadalmak sajátosságait nehéz megragadni földrajzi, politikai és kulturális minták mentén. Weaver szerint csak annyi kockáztatható meg, hogy a professzionalitás némileg a politikai rendszer sajátosságaival, míg a szakmai-etikai vonatkozás megítélése kulturális mintákkal magyarázható. Ezért – ellentétben Splichal és Sparks állításával – azt sem lehet eldönteni, hogy az újságírás professzionálisabb vagy etikusabb lett-e a 20. század végére.

2.2 Ki (nem) újságíró?

Az újságírói réteg szociológiai beazonosításán túlmenően, az is vizsgálódások és eszmefuttatások tárgyát képezi, hogy egyszersmind kit tekinthetünk újságírónak, illetve mi maga az újságírás? Melyek e foglalkozás főbb jellemzői? Már Weber is tárgyalta röviden az újságírás mibenlétét. Ő a hivatásos, „demagóg” vezető politikusok közé sorolta, és azt az ellentmondást is megemlíti, miszerint noha az újságírók gyakran negatív megítélés alá esnek, felelősségérzetük viszont magas.⁴ Ugyanakkor azt is érzékeli, hogy különbséget kell tennünk a mindennapi sajtómunkások és – mai kifejezéssel élve – a sajtókoncentrációból nagyobb mértékben részesülő tulajdonosi réteg között: az utóbbiak hatalma, közéletet befolyásoló ereje ugyanis egyre nagyobb.⁵

Az újságírói felelősség tehát a közélet befolyásolási képességéből, a közvélemény alakításában játszott szerepéből fakad, és az úgynevezett (és Edmund Burke nevéhez fűződő) „negyedik hatalom” funkciójához kapcsolható. A sajtónak politikai szerepe van, a választók ugyanis hatalmuk egy részét a politikusoknak, egy másik részét pedig az újságíróknak

⁴ „Az újságíró osztozik minden demagóg és ... az ügyvéd (és a művész) sorsában: nem rendelkezik határozott társadalmi besorolhatósággal. Egyfajta pária kasztba tartozik, amelyet a <<társadalom>> mindig a legalacsonyabb etikai szinten álló képviselői alapján ítél meg... Nincs mindenki tudatában annak, hogy a valóban jó újságírói teljesítmény legalább annyi <<szellemet>> igényel, mint valamilyen tudományos teljesítmény, kiváltképp azon szükségyszerűség folytán, hogy azt – nyilván egészen más alkotói feltételek mellett – azonnal, utasításra kell nyújtani, és *azonnali hatást* kell elérni. A sokkal nagyobb felelősséget szinte sohasem méltányolják, s azt sem, hogy a tisztességes újságírók felelősségérzete az átlagot tekintve cseppet sem kisebb, mint a tudósé, sőt... sokkal nagyobb. Mégpedig azért nem, mert természetesen a *felelőtlen* újságírói teljesítmények a maguk gyakran rettenetes hatásával jobban megőrződnek az emlékezetben” (Weber 1998:175-176)

⁵ „a sajtó munkásának politikai befolyása egyre kisebb, míg a „Lord” Northcliffe-féle kapitalista sajtómágnásé egyre nő” (Weber 1998:177)

delegálják, és ez utóbbiaktól azt várják el, hogy éber házőrző kutyaként (*watchdog*-ként) vigyázzanak az előbbiekre. Az újságírónak ily módon vigyázniuk, ellenőrizniük kell a politikai szférát, ugyanakkor informálniuk, objektíven tájékoztatniuk kell a közönséget, ugyanis „minden egyénnek természetes joga van a nyilvánosság oxigénjére”.⁶ Brian McNair ezeket a piaci, liberális rendszerben működő (de könnyen belátható, hogy a habermasi polgári nyilvánossággal rokonítható) elemeket az újságírás *kompetitív* paradigmájába sorolja: ebben a paradigmában az érvek, csoportok egyenlő esélyű versengését tapasztalhatjuk. Ezzel szemben ugyanakkor felállítja az újságírás *dominancia* paradigmáját, amelyben az újságírás a kulturális rendszer részét képezi, és elsődleges szándéka a társadalomban alapvetően egyenlőtlen csoportok közötti alá- és fölérendelő viszonyainak megőrzése. Ebben a modellben az újságírás nem a közt szolgálja, hanem a társadalom osztályok, nemek, etnikum stb. szerinti tagolódásából eredő uralkodó, privát, önös érdekeket. Az újságírók gyakorlatilag a már létező értékrendszerekhez kapcsolódnak, a diskurzus uralására törekedve az „új papságot” (*new priesthood*) testesítik meg, a sajtó pedig az igazság szolgáltatójává válik. Az újságírás így az egyenlőtlen ségek fenntartására irányuló ideológiák hordozóivá válik. Brian McNair szerint azonban e két modell a posztmodern kapitalizmusban már nem érvényes, és főképp nem érvényes a kilencvenes évek kelet-európai változásai után. A politikai pluralizmus és az új technológiai eszközök kiterjedésével az uralkodó osztályok ideológiáját kikezdi a „tömegkulturális ideológiai káosz” időszaka. E korszakot a „kaotikus áramlás” (*chaotic flow*) modelljeként értelmezi, amelyben bizonyos értékek ugyan dominanciára törekednek, de már nem szükségszerűen válnak uralkodóvá. (McNair 1998:19-33).

Érdekes továbbá, hogy McNair is, de más szerzők is, az újságírók meghatározásakor ugyanolyan fontosnak tartják megválaszolni azt is, hogy ki *nem* újságíró.⁷ Miben különbözik az újságírói foglalkozás a többi „rokon” foglalkozástól? E megközelítések egyfajta értelmezésben azt jelentik, a szakma mint olyan folyamatos kialakulásban van, másrészt pedig valamilyen szakmai válságra, bizonytalanságra is utalnak. (Sparks – Splichal 1994, Elliott 1982, Coman 1999) Az alapvető kérdés egyébként az, hogy az újságírás elsajátítható, oktatható, megtanítható szakma (és ha igen milyen szinten kell oktatni), avagy valamilyen

⁶ Keane 1999:12. E fejezetnek nem lehet célja a sajtószabadság kialakulásának, a sajtó és demokrácia, közvélemény és demokrácia viszonyának ismertetése, vagy taglalása, hiszen mindez messze túlmutatna jelen kereteken. Mindazonáltal e témákban alpműveknek számítanak: Keane 1999, Lichtenberg 1990, Habermas 1994, Lippman 1922, és a sor még nagyon hosszan folytatható lenne.

⁷ Ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne definíciót adni az újságírásra. McNair szerint is az újságírás „minden olyan írott vagy audiovizuális *szervezői* szöveg, amely a *jelenlegi, társadalmi világra* vonatkozóan *addig még* nem ismert (és a közönség számára) *igazként* tált új állításokat tesz” (McNair 1998:4, kiemelések az eredetiben)

belső elköteleződés, született tehetség, ráérzés, hivatás szükséges gyakorlásához? A professzionalizáció e két ellentétes logikája gyakran egymást kizáró véleményeket szül. Kissé tautologikusan hangzik, de végül is ami közös minden újságíróban az az, hogy valamilyen szerkesztőségben vagy újságnak, folyóiratnak dolgozik, és/vagy tagja az újságírók szervezetének.

Ha ily nehéz az újságírók „pozitív” meghatározása, akkor érdemes végigtekinteni, mi különbözteti meg őket más foglalkozások művelőitől. Természetesen e szakmai határok megvonása sem egyértelmű, de a különböző körülírások talán segítenek. Az újságíró nem szóvivő vagy PR-os szakember, mert ez utóbbiak csak részinformációkat tesznek közzé. Bizonyos országokban (pl. Franciaország) a szabadúszó újságírókat sem tekintik újságíróknak, és a „szakma” igyekszik kizárni soraiból. Néhány szakmával az újságíró rokon vonásokat mutat, de lényeges különbségekkel is számolni kell. Így például az újságíró nem szociológus és nem etnográfus, mert noha mindannyian társadalmi események megfigyelői, elválasztja őket e tevékenység célja: míg előbbit a konkrétumok érdeklik, az utóbbiak elméleti konstrukciókat (is) akarnak gyártani. Az újságíró nem is történész, mert elsősorban a jelen érdekli, és jó esetben is – ahogy Camus mondta – csak a „pillanat történésze”. És nem tekinthetők nyomozóknak sem, mert ha nyomozásszerű munkát is végeznek, céljuk más: gyakran csak a szórakoztatás vagy valamilyen konfliktus generálása. Ugyanakkor nem is turisták, mert velük ellentétben az újságírók nem (csak) átélni, hanem szövegszerűen közvetíteni is akarnak (Coman 1999). Végül, és a romániai magyar újságírás történetében is gyakran felmerülő kérdés: író-e az újságíró? Míg az író és újságírót kisebbségi feltételek mellett, és azon túlmenően pedig főképp sorsszerű, fordulatszerű események következtében közös küldetés járja át,⁸ konszolidáltabb helyzetben már a szerepek letisztulhatnak: az író maradhat az öntörvényű alkotásnál, az újságíró pedig a szigorú kritériumoknak kitett tájékoztatásnál és szórakoztatásnál (és Kosztolányival élve talán még üzheti a „perc művészetét”).

Az újságírói munka értelmezését olvashatjuk Bourdieu-nél is, aki mezőelméletét itt is termékenyen alkalmazza. „Az újságírók világa – írja – öntörvényű mikrokozmosz, amelyet az átfogó egészben betöltött helye, a többi mikrokozmosztól elszennvedett vonzás és taszítás határoz meg” (Bourdieu 2001:43). Ebben a strukturált társadalmi erőterben folyamatos harcok

⁸ Ld. például a 3.2 fejezetet.

zajlanak az erőviszonyok átalakításáért vagy megőrzéséért. A piac által uralt mezőben egy hírközlő szerv autonómiáját egyrészt a reklámok és állami támogatások, másrészt pedig a hirdető befolyásolási ereje, társadalmi súlya határozza meg. A különféle versengő erőknek kitett mezőben központi kérdés az újságírói autonómia is. Ezt az autonómiát a sajtókoncentráció mértéke, a lapnak a többi újsághoz viszonyított pozíciója (azaz egy lap mennyire tisztán „értelmiségi” és mennyire tisztán piaci), a lapon belüli hierarchia, valamint az információtermeléshez szükséges függetlenség határozza meg. Ez utóbbi felveti a források, pontosabban a hivatalos forrásokhoz való hozzáférés kérdését is, amely óhatatlanul kihat a lapok napirendi pontjának kialakításához (*agenda setting*). A „ki az újságíró” kérdést e modellben a sajátos mezőt uraló két logika és legitimációs elv oppozíciójából lehet kifejezni: egyrészt az újságíróársak általi elismerés érvényesül, amely a „belső” szakmai értékeket vallóknak kedvez, másrészt pedig a közönség általi elismerés érvényesülhet, amely piaci alkalmazást feltételez. A mező sajátosságainak leírásakor a francia szociológus megemlíti azt is, hogy a különböző szakmai felfogások generációk szerint is szétválhatnak: „A legfiatalabb és legkevésbé gyökeret eresztett újságírók (...) hajlamosabbak arra, hogy a 'szakma' elveit és értékeit szembeállítsák az 'ősök' realitábilabb vagy cinikusabb elvárásaival” (Bourdieu 2001:79).

2.3 A sajtó (médiá) működésének néhány fontos jelensége

Kutatásaink célja a kisebbségi újságíró társadalom sajátosságainak feltárása, és ezek hatása a nyilvánosságban megjelenített tartalmakra. A fentiek függvényében, és abból kiindulva, hogy az újságíró társadalmak bárhol a világon rendelkeznek közös vonásokkal, hipotézisszerűen már megfogalmazhatnánk e réteg néhány szociodemográfiai, attitűdbeli jellemzőit. De azt is feltételeznünk kell, hogy a kisebbségi meghatározottság valamiféle sajátos *médialogikával* is együtt jár. A médialogika fogalmát Elliott alapján Altheide és Snow vezette be, és a hírek szelekcióját és gyártását, egyszersmind az információk hírformába öntésének módját meghatározó vezérelvekre vonatkozik. (Elliott 1972, Altheide – Snow 1976) A médialogika alapján dől el, hogy egy szerkesztőség önmaga számára meghatározott hatékonysága⁹ szempontjából mely híreket és milyen módon jeleníti meg nagyobb valószínűséggel. A többségi (és nyugati) sajtóban ez főképp a forma tartalom fölötti uralmát jelenti, a konkrétumok megjelenítését az elméleti összefüggések tárgyalásával szemben, és az

⁹ Azért használom az önmaga számára meghatározott hatékonyság kifejezést, mert egy médium működésének szempontjából nem föltétlenül a piaci részesedés növelése a fő cél. Ez még inkább így van a kisebbségi sajtó esetében.

audiovizualitásban (de részben az írott sajtóban is) a személyességet részesíti előnyben az intézményi objektivitással szemben. Elliott ezt a tömegkommunikáció paradoxonának, a kifejezés belső önellentmondásának nevezi, hiszen a tartalomtól való eltávolodás éppen a kommunikáció lényegét kérdőjelezi meg. (Elliott 1982:151).¹⁰ A médialogika következménye tehát az igazi kommunikáció megszűnésének veszélyét hordozza magába, és a látványszerűség, a spektakulum¹¹ térhódítását eredményezheti. (Debord 2001)

A média (sajtó) és a nemzeti identitás megerősítésének összefüggései meglehetősen ismert témakörök (ld. például Anderson 1991, Price 1998, Schlesinger 1987, 1990). A sajtó által használt nemzeti szimbólumok, vagy már magának a sztenderdizált nemzeti nyelvnek a szétterjesztése mindenképp hozzájárult az identitás kialakításához és megerősítéséhez. E folyamat által az olvasó a különböző (nem csak nemzeti) ideológiákra „kódolt”, a domináns kódok által megalkotott világból nehezen kilépő (a dekódolást annak keretein belül elvégző) médiahasználóvá válik (Hall 2001). Sparks és Campbell azt is kimutatja, hogy a nemzeti identifikációra való hivatkozás, a nemzeti érzés felemlgetése gyakrabban előfordul, mint a más típusú közösségekre való utalás, amely a közönség eleve bevésettségét (*inscribed reader*) eredményezi (Sparks – Campbell 1987). Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a sajtónak/médiának kizárólagos hatalma lenne a közönség fölött, és maga Hall is elismeri, hogy a közönség lehet önfejű is. És ez éppen az amerikai feketék esetében volt a leglátványosabb, ahol egy szűkebb aktivista csoport sikerrel vívta végig azt a harcot, amelynek az volt a tétje, hogy a „fekete szép”, és ez által a média szótárából kikerültek az előítéleteket hordozó „néger” és „színesbőrű” szavak¹² (Hall 1981).

Külön szakirodalma van a média hatása vizsgálatának. Noha e kutatások elsősorban a televíziózás és (politikai) reklámpar elterjedésével bontakoztak ki, úgy gondoljuk, érdemes további értelmezéseink szempontjából vázlatosan érinteni a fontosabbakat. Az első híresebb kutatások Lazarsfeld nevéhez fűződnek, aki cáfolta a közvetlen hatást feltételező „injekciós

¹⁰ E jelenséget Elliott már 1972-ben leírta egy, ma már klasszikusnak számító művében, amelyben kimutatta, hogy a dokumentumfilmek készítése során a tartalmi kérdések egyre kevésbé fontosak, a hangsúlyok pedig elsősorban más médiumokban megjelent anyagokra, a különböző szervezetek és nyomásgyakorló csoportok figyelembe vételére, illetve a személyes kontaktusokra helyeződik. (Elliott 1972)

¹¹ „A látvány nem a képek összességét jelenti, hanem a társadalmi viszonyok képek általi közvetítését. (...) Elsősorban egy megvalósult, materializálódott *Weltanschauung*nak tekinthetjük” (Debord 2001:40) Nem nehéz belátni, hogy e gondolatmenet hasonlóságot mutat a Frankfurti Iskola (Adorno, Horkheimer, Fromm, Walter Benjamin, Marcuse, Habermas stb.) kultúrákritikájával, amelyeket röviden a „valami” (demokrácia, kommunikáció, nyilvánosság, emberi kapcsolatok és tulajdonságok, műalkotás aurája stb.) elvesztésével jellemezhetünk.

¹² Érdemes lenne végiggondolni, milyen címkével (címkékkel) lehetne illetni pl. a romániai magyar *kisebbséget*, annak érdekében, hogy az óhatatlanul alacsonyabb státuszt sugalló *kisebbség* kifejezés eltűnjön. A határon túli magyarságra vonatkozó különböző fogalmak, kifejezések korszakonkénti és szakma szerinti használatos címkéit ld. Bárdi 2004.

tú” modellt, és felállította a két lépcsős kommunikációs modelljét (*two step flow of communication*), amelyben kitüntetett szerepe van a helyi véleményvezérnek is (Lazarsfeld – Berelson – Gaudet 1944). Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ebben a modellben az új médium és az interperszonális viszonyok még egyensúlyban vannak. George Gerbner híres *kultivációs elmélete* szerint azonban ez az interperszonális mozzanat már mintha háttérbe szorult volna, és amellet érvel, hogy a megszállott televíziózás és az emberek világleképe között szoros kapcsolat van, a televízió a “társadalmi mesemondó” szerepét tölti be, és így nagy mértékben hozzájárulhat az erőszakos cselekvések létrejöttéhez. (Gerbner – Gross 1976) Minderről nagy, gyakran módszertani részleteket feszegető viták alakultak ki, amelyeket Morgan és Shanahan foglalt össze. Ebben kifejtik, hogy a módszertani szörszálhasogatás éppen az elméletet erősítette meg, és a televízió tényleges szerepéről sokkal kevesebb szó esett. (Morgan – Shanahan 1997)

A média befolyásolási képességét hangsúlyozza ki a Gerbner-féle modellhez képest talán valamivel szelidebb elképzelés is, az ún. *témameghatározás (agenda setting, napirend-hatás)* elmélete. Az elmélet szerint a média/sajtó nem azt mondja meg *mit* gondoljunk, hanem azt, hogy *miről* gondoljunk. (McCombs – Shaw 1972) Igen ám, de ha a felajánlott napirendi pontokon belül kell mozogni, ez óhatatlanul arra is visszahat, hogy hogyan gondoljunk egy témáról. McCombs később maga is úgy látta, hogy nem csak egyszerűen a napirendi pontok kialakításáról van szó, hanem egy tényleges *körülhatárolásról*. A körülhatárolás – mondhatjuk – nem csak a tematikus kínálatot, hanem a kognitív szférát is befolyásolja. James Tankard kifejezésével élve valóságos “*médiakeret*” jön létre, amely “a híryanag központi szervezési elve, ami a *kiválasztás, hangsúlyozás, kirekesztés* és az *elaboráció* segítségével kontextusba helyezi, majd megfogalmazza számunkra a központi kérdést”.¹³ Röviden, a témameghatározásnak két szintje van: első lépésben a sajtó (és működtetői) fontossági sorrendet állítanak fel a szóba jöhető témák között, és ezt közvetíti is a közvélemény irányába, a második szinten pedig bizonyos hangsúlyok és jellemző szempontok kiemelésével sajátos látásmódot, értelmezési kereteket is közvetít.

Korábbi fejtegetéseinkben már mi is használtuk a keret,¹⁴ “keretizmus” fogalmakat. A sajtónyilvánosság működésében fontos szerepet betöltő médiakeret az újságírók

¹³ Idézi Griffin 2003:376.

¹⁴ A keret fogalmát eredetileg George Bateson használta (Bateson 1955), innen pedig Goffman szociálpszichológiai írásai tették szélesebb körben ismertté (Goffman 1981). A hírek termelésének résztvevő megfigyeléseken alapuló vizsgálataiban a már említetteken kívül Fishman 1980, Gamson 1984 és Gitlin 1980 is használja a fogalmat.

hírselekciónak és az olvasók "hírolvasataira" is egyaránt kihat. Gamson és Modigliani (1989) a média diskurzusait olyan „értelmező csomagokként” gondolják el, amelyek értelmet, jelentést adnak egy eseménynek. Az értelmező csomagoknak belső szerkezetük van, amelynek középpontjában szervező eszmeként a *keret* található. Valójában ez a keret szabja meg az események értelmét, és azt is, melyek ezek az események. A keret különböző, mindenképp egynél több pozíció meglétét feltételezi, és bizonyos mértékben lehetővé teszi az azonos kerettel rendelkezők közötti konfrontációt. A hírcsomagok kereteit vagy „sűrített (kondenzált) szimbólumait” úgy kell elképzelnünk, mint a gyorsírást, amely lehetővé teszi, hogy egy találó metaforával, egy jó jelszóval vagy valamilyen szimbolikus eszközzel megjeleníthessük az Egészet (Gamson – Modigliani 1989). Azt is mondhatnánk, a keret tartalmazza az Egész tulajdonságát és lehetőségét, lehetőségét, virtualitását. Ha a médiadiskurzus, a tartalom jellegzetességeit meg akarjuk tudni, akkor ehhez a "kemény maghoz" kell hozzáférnünk. Ugyanakkor azt is kell látni, hogy az újságírók sem passzívan fogadják el a kereteket, hanem aktívan hozzájárulnak a környezet (társadalom) kultúrájának alakításához. A keretek némileg átalakulnak, ha a társadalomban nagyobb horderejű strukturális változások állnak be. A szimbólumok olvasók, hallgatók számára elfogadott módon történő újratermelése a szöveg preferált olvasatát (*preferred reading*) hozzák létre. (Tuchman 1993)

2.4 A sajtóban megjelenített tartalmakat befolyásoló tényezők

A sajtóban megjelenő tartalmak vizsgálata a média tükörhatása problematikájához kapcsolódik. A központi kérdés az, hogy a sajtó a valóság tükré-e vagy sem? Mindaz, ami megjelenik a sajtóban reális eseményekről szól-e? Egyáltalán, milyen mértékben objektív a sajtó? És minek van hírértéke? Ha elfogadjuk azt a hipotézist, hogy a sajtóban megjelenő információk és a valóság tényei eltérnek egymástól, felmerül továbbá az a kérdés, hogy ez a torzítás (*bias*) szándékolt vagy szándékolatlan-e? Léteznek-e strukturális hatások a hírselekciónak? Az ilyen típusú kérdések megválaszolása empirikus szinten nagyon szerteágazó vizsgálódásokat feltételezne, hiszen nemcsak az újságírók és szerkesztőségek szelekciónak mechanizmusait, hanem a ténylegesen megjelent hírek tartalomelemzését, és nem utolsósorban a tartalom közönségre gyakorolt hatását is kutatás tárgyává kellene tenni. Az "objektivitás" meghatározása sem lenne könnyű elméleti feladat,¹⁵ amely csak továbbá

¹⁵ Például meg kellene válaszolni, mi számít objektívnek: a hírbe foglalt ténytudás, avagy a közönség hír által generált átélése?

nehezítené a fogalomnak egy esetleges kutatás szempontjából történő releváns operacionalizálását.

A hírek előállítását több tényező befolyásolja, és ezek a tényezők tovább hatványozódtak a tömegkommunikációs eszközök elterjedésével. Míg a korai (tömegkommunikációs korszak előtti) sajtó objektivitását a “józan bizalom légköre” lengte be, addig a későbbiekben, a televízió elterjedésével az objektivitás relativizálódott, mert megváltoztak a közvélemény formálódásának feltételei. Az új médiumok már más médialogikát követnek, a nézettség és a reklámbevételek maximalizálása érvényesül. (Angelusz 2000:78-103)

A médiatartalmat befolyásoló tényezők vizsgálata az ún. *kapuőr-vizsgálatok* vonulatába sorolható. A kutatási hagyomány David M. White nevéhez fűződik,¹⁶ aki a negyvenes évek végén már arra a megállapításra jutott, hogy a szerkesztőség, illetve az újságírók szűrőként működnek: a hírek szelektálásában ugyanis a kapuőr szerepét ellátó személy szubjektivitásának, szakmai felfogásának, előítéleteinek, státusának, szakmai felfogásának meghatározó szerepe van. (White 1950) E szelektációs mechanizmusok a munkahelyi szocializáció által tovább hagyományozódnak, így a hírgyártásban fontos tényező a szerkesztőség szakmai és politikai “irányvonala” is. (Breed 1955) A befolyásoló tényezők közé a későbbi kutatások egyebeket is felsorolnak, mint például a finanszírozókat, tulajdonosokat, hirdetőket, nyomásgyakorló csoportokat, és nem utolsósorban a közönségről alkotott képet, illetve az olvasókkal való kapcsolattartás mikéntjét is. (McQuail 1994) Érdekességképpen a közönségről alkotott képet vizsgáló kutatások az újságírók ellenséges, lenéző, cinikus, arrogáns viszonyulását szokták kiemelni, amelynek gyökere az újságírók – úgymond – autista módon önmagukba vetett hitükkel függ össze. (Burns 1969, Altheide 1974, Elliott 1972) Az újságírók hajlamosak “azt gondolni, hogy ők jobban tudják, mi a jó a közönség számára”. (McQuail 1994:209)

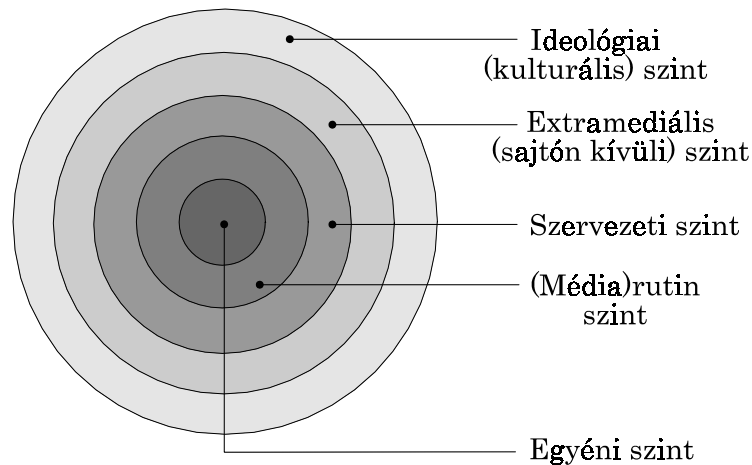
A kapuőr-elmélet átfogó rendszerezését Gans és Gitlin műveiben (Gans 1979, Gitlin 1980), majd pedig egyfajta elméleti keret megalkotásának kísérletét Pamela J. Shoemaker és Stephen D. Reese munkáiban találhatjuk (Shoemaker – Reese 1991, Shoemaker 1991). Az előbbi kettő egybehangzó véleménye az, hogy a médiatartalom befolyásolásának módozatait a következő öt tétel magyarázza:

¹⁶ A fogalom azonban Kurt Lewin antropológustól származik, aki a háztartások élelemmel való ellátásának elemzése során használta.

1. A tartalom (több kevesebb torzítással) a társadalmi valóságot tükrözi;
2. A tartalmat a sajtóban dolgozók szocializációja és attitűdjei befolyásolják;
3. A tartalmat a médiarutin befolyásolja (a szervezeti rutin fordított piramisként működik, és elsősorban az újságíró számára legfontosabb témák kerülnek terítékre);
4. A tartalmat egyéb (szerkesztőségen kívüli) társadalmi szervezetek és erők is befolyásolják;
5. A tartalom ideológiafüggő és a status quo megőrzésére irányul: a tartalmat a hatalmon lévők ideológiája határozza meg.

Shoemaker és Reese átveszik a fenti tételeket, ugyanakkor precízebb definíciós sorozatba és elméletalkotásba kezdenek. A médiatartalmat tágran értelmezik, beleértnek minden, a tömegkommunikációs eszközök által közvetített vizuális és verbális, kvantitativ és kvalitatív információt. A tartalmat befolyásoló tényezőket egymásra épülő szintekként képzelik el (ld. 1. sz. ábra). és részletesen elemzik lehetséges hatásukat.

1. sz. ábra

Forrás: Shoemaker – Reese 1991:54

- a. *Egyéni szint*: az újságírók hírszelekcióra kifejtett közvetlen hatását jelenti. Az újságírók gondolkodásmódja, az eseményeket értelmező és újraértelmező (*second guessing*), illetve döntéshozó képessége, szakmai szerepfelfogása, értékrendszere és szociodemográfiai hatása egyaránt befolyásolja a média tartalmát.

- b. *Médiaszintje*: azokat az ismétlődő, bevett szokásegüttest jelenti, amelyet az újságírók mindennapi munkájuk során használnak. A rutinok alakítják ki azt a *keretet*, amely lehetővé teszi az információk gyors felismerését, kognitív csoportokba sorolását és megfelelő módon való csomagolását.
- c. *Szervezeti szint*: a szerkesztőség egészének, a szervezeti kultúrának szűrő és szelektáló képességét jelenti. Az újságírók egy része munkahelyi szocializáción esik át, amelynek során elsajátítja a munkáját befolyásoló szervezeti kultúra elemeit.
- d. *Extramedialis szint*: mindazokat a sajtón kívüli intézményeket jelenti, amelyek közvetett vagy közvetlen (pozitív vagy negatív) módon befolyásolják a szerkesztőség munkáját. A legfontosabbak ezek közül: a forrás, a közönség, piac, hirdető, kormányzat, nyomásgyakorló csoportok, sajtószóvivők és a többi sajtóintézmény.
- e. *Ideológiai, kulturális szint*: a társadalom azon kulturális értékeit és hatalmi érdekeit foglalja magába, amelyek kihatnak a megjeleníthető tartalmakra.

Az elmélet kiteljesítése érdekében hipotéziseket fogalmaznak meg az egyes szintekre vonatkozóan. (Shoemaker – Reese 1991)

2.5 A kisebbségi sajtó értelmezési kísérletei

Úgy gondoljuk, a fentiekben jelzett folyamatok (kultiváció, témameghatározás, médiakeret működése, kapuőr-effektus) hatványozottabban jelen vannak, jelen lehetnek egy kisebbségi média esetében. Ennek fő oka a kisebbségi sajtó egyfajta „előzetes lehatároltságából”, sajátos funkciójából fakad. A kisebbségi (etnikai) média ugyanis nem csak informál, hanem a közösségiség (a képzelt etnikai közösség) kifejezője is ugyanakkor. Társadalmi funkciója nem merül ki watchdog-szerű szerepében (feltételezhetően ez kisebb mértékben érvényesül), hanem kulturális, identitásközvetítő és -megerősítő célokat is ellát.

De vajon mi lehet a kisebbségi sajtó *differentia specificája*? Milyen tényezők járulnak hozzá sajátos médialogikájának kialakításához? Már említettük, hogy ilyen irányú szakirodalommal meglehetősen elvétve találkozhatunk. Noha a különböző kisebbségek sajtóban való megjelenítésére jócskán akad példa, magának a kisebbségi sajtónak a működtetésére már ritkábban. Azok az írások pedig, amelyek éppen e témakört tárgyalják egyöntetűen kihangsúlyoznak két dolgot: egyrészt ezekben is felmerül, kutatások szempontjából mennyire elhanyagolt e terület, másrészt pedig leszögezik, a kisebbségi (etnikai) sajtó vizsgálata

magának a kisebbségnek a jellegéből, illetve a szélesebb társadalmi-politikai környezet elemzésével kell elkezdődnie.

A tömegkommunikációs elméletek kiváló összegzőjeként ismertté vált Denis McQuail is (McQuail 1994, 2002) szintén elismeri, hogy feltűnően kevés munka született a kisebbségi, etnikai média témakörökben, és ő is belátja, hogy a kisebbségi média (állapotának és hatékonyságának) értékelése a kisebbség sajátos igényeinek számbavételével történhet (McQuail 1992). Megközelítésében a kisebbségi (etnikai kisebbségi) médiát a társadalmi szolidaritás és identitás, valamint a lokális média kontextusába helyezi. A társadalmi rend önkéntességét, azaz a szolidaritás elvét (*voluntaristic principle of social order*) a média területén szerinte három dologra vonatkozik: 1. a médianak a társadalmi al csoportok aspirációit és identitását kell támogatnia (a közös tapasztalattal rendelkező kulturális és társadalmi kisebbségek információval való ellátásáról van szó, amely mintha azt sejtetné, hogy a kisebbséget a többségnek „kulturálisan segíteni kell”); 2. a rászoruló egyénekkal és csoportokkal szembeni média általi szimpátia és együttérzés kifejezése; 3. a „pro-szociális”, a társadalmilag jónak gondolt értékek megerősítése.

A kisebbségi identitás, csoporthovatartozás és média (ahogy már jeleztük, eléggé ritkán vizsgált) viszonyát a kisebbség önszerveződési képessége és identitásának kialakulása határozza meg, amely kapcsán McQuail szerint négy fontosabb kérdés merül fel:

1. A kisebbségi csoport belső kommunikációja, ami által a tagok tudatosítják közös tapasztalataikat (sorsközösségüket).
2. A kisebbség országos médiához való hozzáférése.
3. A kisebbségnek a nagyobb, országos média által történő beemelése.
4. A kisebbség saját médiareprezentációs képessége. (McQuail 1992:264-265)

Látható, McQuail a kisebbségi média kapcsán a csoporton belüli kommunikációnak és a többségi médiához való viszonyulásnak tulajdonít kiemelkedő szerepeket. Ez már előrevetíti azt is, hogy nem minden kisebbség képes saját médiát fenntartani, illetve azt is, hogy a kisebbségi csoport különböző sajátosságai határozzák meg, egyáltalán igényt tart-e valamilyen mértékű tömegkommunikációs rendszer fenntartására. McQuail szerint ez az igény egyrészt az izoláció és különbözőség tudata (*distinctiveness*), illetve a politikai és kulturális autonómia mértékétől, másrészt a befogadó társadalomba való integráltság fokától,

harmadrészt pedig a kisebbségi csoport gazdasági helyzetétől függ. E feltételekkel összefüggésben például minél erősebb gazdaságilag egy kisebbségi csoport, annál inkább képes meghatározni saját médiakínálatát, és azok a kisebbségi csoportok, amelyek nagyobb mértékben törekednek autonómiára és identitásuk felmutatására, kevésbé akarnak a többségi médiában részt venni, és önálló csatornák kialakításában gondolkodnak. Megjegyzendő, hogy McQuail koncepciója mindenféle kisebbségi csoportra vonatkozik, és nem korlátozódik kizárólag az etnikai kisebbségekre.

Azt azonban mindenképp leszűrhetjük mindebből, hogy a kisebbségi média (állapotának és hatékonyságának) értékelése a kisebbség sajátos igényeinek számbavételével történhet. Másképp fogalmazva, valamely kisebbségi média működését elsősorban a kisebbségi csoport történelmi, politikai, szociális feltételrendszere által érthetjük meg. Magyarán, meg kell vizsgálni, milyen típusú kisebbségről van szó.

Stephen Harold Riggins az általa szerkesztett, az etnikai kisebbségek médiájáról szóló szöveggyűjteményének bevezető tanulmányában már messzemenően figyelembe veszi a kisebbségek sajátosságait, és a média szerepét az asszimiláció kérdéskörével hozza összefüggésbe (Riggins 1992). Érvelése szerint az etnikai kisebbségek médiájának egyrészt az etnikai összetartozást és kohéziót, a kulturális fennmaradást kell szolgálnia, másrészt pedig – még ha nem is föltétlenül tudatosan – közönségének a szélesebb társadalomba való integrálódását kell elősegítenie. Az etnikai kisebbségeket két nagyobb csoportba sorolja: őshonos kisebbségi lakosok és a bevándorlók. Véleménye szerint a kisebbségi csoportok jellegének függvényében különböző módokon lehet megítélni a (többségi) hatalomnak a kisebbségi sajtóval szembeni viselkedését. Az azonban minden esetben teljesen nyilvánvaló, hogy a kisebbségi sajtó hosszú távon nem maradhat fenn a többség (vagy a többségi hatalom) támogató beállítódása nélkül¹⁷.

Riggins szerint a kisebbségi, etnikai média fennmaradását, illetve fejlesztését támogató állam (a többségi hatalom) úgynevezett „multikulturális stratégiáját” a következő öt modell segítségével írhatjuk le:

1. *Integracionista modell* – ebben a modellben az állam a kisebbségi médiát a többségibe integrálja, szerves részének tekinti, és a többségihez hasonló módon kezeli.

¹⁷ E támogató magatartás természetesen nem föltétlenül jelent anyagi támogatást.

2. *Gazdasági modell* – ebben az esetben az állam támogatja a kisebbségi médiát, e támogatásnak azonban az a (nem föltétlenül bevallott) célja, hogy a megvásárolt kisebbségi lojalitás profitálható.
3. *Megosztó (divizív) modell* – ez az „oszd meg és uralkodj” elvének etnikai médiára alkalmazott megnyilvánulása, miszerint az államnak esetenként érdekében állhat az etnikai kártya kijátszása, mivel ily módon olyan mértékű feszültségeket generálhat, amelyek éppen az ő saját céljai megvalósításához szükséges társadalmi kontrollt teszik lehetővé.
4. *Megelőző modell* – ezen elgondolás szerint az államnak érdekében állhat saját kisebbségi sajtót létrehoznia, mert ez által megakadályozhatja, hogy a kisebbség az államtól független (és ezért nehezen ellenőrizhető) intézményeket hozzon létre.
5. *Térítő (prozelita) modell* – e modell szerint az állam saját igazát propagáló sajtót hoz létre, amelynek kimondott célja a többség értékrendjének elfogadtatása, így az etnikai elemek háttérbe szorulnak.

A fenti modellek mindegyikében azonban mindvégig figyelembe kell venni a kisebbségi sajtó többé kevésbé bevallott sajátos szerepét is, nevezetesen azt, hogy megelőzze vagy legalábbis késleltesse a többségi kultúrába való beolvadást. Az etnikai túlélés azonban nem csak a média függvénye, hanem az azt körülvevő politikai környezeté is. Azt is mondhatnánk, hogy sajátos harc zajlik a (többségi) hatalom előbbiekben említett multikulturális, illetve a kisebbség asszimilációját késleltetni óhajtó stratégiák között. E harc során a többséghez tartozó elit kulturális (domináns) ideológiája ellenében kitermelődik a kisebbség saját ellenideológiája. A kisebbségi ellenideológia részben eredményezheti a többségi sajtóból való kimaradást, de visszahathat saját médiájára is, amelynek során a kisebbségi témákra való túlfeszült odafigyelés érhető módon részrehajlást és etnikai öncenzúrát eredményezhet. Ugyanakkor az is belátható, hogy a kisebbségi média nem tekinthet el az előbb említett domináns ideológiáktól, és ezekhez valamilyen módon viszonyulnia kell. Ez tartalmi szinten olyan szelekciós mechanizmusokat indíthat el, amelynek végeredménye a többség ellenében történő „önodafigyelés”. Ez komoly veszélyekkel is járhat, és Riggins hármát fel is sorol:

1. Amatőrizmus: a kisebbségi média előbb vázolt működési sajátosságai nem mindenben tesznek eleget a modern tömegkommunikáció működtetési elvárásainak.
2. Elitizmus: a kisebbségi etnikai elit kizárólagosságra törekedhet.

3. A hírek újszerűségének megkérdőjelezése: ez részben arra utal, hogy kisebb közösségekben nehezebb újszerűséget sajtóban megjeleníteni (ugyanis lehet, már a megjelenés előtt tudott dologról van szó, azaz a sajtó nyilvánossága lemaradhat a közvéleményétől), másrészt a kisebbségi elit által propagált intellektuális gettósodás érdektelenséget termelhet, főképp a fiatalabb generációk körében.

Említettük már, hogy Riggins a kisebbségi etnikai médiát az asszimiláció lehetőségének témakörében vizsgálja. Az alábbi táblázatban összefoglaltuk a kisebbségi sajtónak az asszimilációt elősegítő és hátráltató sajátosságait.

1. sz. táblázat

Az etnikai kisebbségi média asszimilációt elősegítő sajátosságai	Az etnikai kisebbségi média asszimilációt hátráltató sajátosságai
Domináns ideológia jelenléte	A kifejezett ellenideológia: az asszimiláció elkerülése (a kisebbség tagjainak elkötelezett beállítódása)
Kulturális, technikai sztenderdek (minták) átvétele (<i>borrowed genres</i>)	Kisebbségi nyelv használata
Intellektuális gettósodás (kontraproduktív lehet, mert unalmat termel, ezért a fiatalok elfordulhatnak a kisebbségi sajtótól)	Kisebbségi hírválaszték (<i>agenda setting</i>)
A célközönség befogadó (széleskörű) meghatározása	Közösségi események propagálása, amely által erősödhet a kisebbségi csoportkohézió
A többségi nyelv használata	Hirdetések etnikai jellege
A kommunikációs eszközök társadalmi hatása (a technológia nem kultúra-független ¹⁸)	Kisebbségi média szimbolikus erőssége
	Kisebbségi médiainstítmények és újságírók aktivizmusa

A korábban felsorolt veszélyek belátása arra sarkallta Rigginst, hogy felhívja a figyelmet a kisebbségi etnikai sajtó legnagyobb kihívására. Noha a kisebbségi sajtó végső célja a politikai és gazdasági fenyegetettség közepette a kulturális és nyelvi identitás békés úton történő megőrzése, mégis „bizonyos feltételek mellett a kisebbségi média trójai falóként működhet, és hosszú távon ő maga szüntetheti meg azokat az értékeket, amelyek megőrzésére létrejött”. (Riggins 1992:287) Másképp fogalmazva, ha a kisebbségi sajtó professzionalitása nem tud lépést tartani a többségi médiával, illetve, ha működése során nem veszi figyelembe a közönség reális igényeit, akár önmagát is felszámolhatja.

¹⁸ A romániai magyarok esetében például fennáll annak a lehetősége, hogy ha a kisebbségi sajtó nem engedi be a populáris kultúrát, akkor a fiatalok a többségi médiát használják. Az újszerűséggel bíró kommunikációs eszközöknek rétegzett etnikai kulturális igényeket is ki kell elégíteniük, ellenkező esetben az újszerűség etnikai határokat legyőzve magával ragadhat fogyasztói csoportokat.

Riggins megközelítésének talán két nagyobb korlátja van: egyrészt az etnikai kisebbséget egységesnek, esszencialista módon tételezi, másrészt pedig nem számol a kisebbségeknek az anyaországgal való viszonyával, és csak a kisebbség-többség relációkat veszi figyelembe.

Az etnikai kisebbség egységes tételezése általánosításokkal és sztereotípiák kialakításával, illetve fenntartásával is együtt jár, egyszersmind a szimbolikus elnyomás újabb formájának is tekinthető. Ám ezen túlmenően a kisebbségi média működésének megértése elé gőrgöt akadályokat. A kisebbségi csoportok is rétegzettek, és ez a számszerűleg nagyobb kisebbségi csoportok esetében a saját média működésére is kihat. Noha a média sajátos funkcióinak tekintetében konszenzus lehet, a sajtón és környezetén belül viszont különböző értékeket valló elitek alakulhatnak ki. Ugyanakkor a kisebbségi sajtó fogyasztóit is rétegzettnek kell elképzelni. A kisebbségi kultúra egységes megbélyegzése, az alávetett helyzetben lévő kisebbségi kultúra ellenállásának báját és patológikus megítélését egyaránt előhözza. Ezek pedig a szimbolikus uralom újabb formáinak tekinthetők: „az emberek harcának empatikus csodálata elhomályosítja az elnyomásukban való folyamatos részvételt”. (Husband 1994:13)

A nyugati multietnikus társadalmak vonatkozásában e tények Charles Husband szerint azonban két médiapolitikai következménnyel járnak: 1. ha a közönség egységes és minden információt saját szubkultúráján belül értelmez, ez etnikai túlfűtöttséghez vezet; 2. ha viszont a közönség fragmentált, akkor az ideológiai egységességet felmutató rasszizmus lesz megbélyegezve mint perverz és politikailag beteges álláspont.

A nyugati demokráciák etnikai kisebbségeinek médiáját vizsgálva Husband – aki maga is megjegyzi e témakör elhanyagoltságát – belátja azt is, hogy tekintve e médiarendszer kisebb volumenét (*small scale media*), óhatatlanul felmerül az anyagi függőség (függetlenség) kérdése, és a menedzseri és pénzügyi szakértelemnek az etnikai gettósodás veszélyének kitett környezetbe történő bevonásának lehetősége. Az etnikai kisebbségi média tehát korántsem csak politikai vagy az „ellenkultúra” gyártásának kérdése.

Méretéből fakadóan a kisebbségi sajtó gyakran csak valamely lokalitás kifejeződésének tekinthető.¹⁹ A korábbiakban már említett etnikai és intellektuális gettósodások mellett Lemert továbbá felhívja a figyelmet az ún. *afganisztanizmus* veszélyére is. Ez a helyi sajtó önbefordulásának az a formája, amikor hajlik arra, hogy miközben a távoli, nem saját

¹⁹ A lokális helyi sajtó néhány jellegzetességét még tárgyalni fogjuk a 4.2.2. fejezetben.

ügyekkel szemben nagyon kritikus, a saját területén mellőzi a konfliktusok tárgyalását és felvállalását (Lemert 1989).

A kisebbségi etnikai sajtó (média) ugyanakkor regionális törekvésekhez is kapcsolódhat: vagy úgy, hogy e törekvéseknek alakítója lesz, vagy úgy, hogy az ilyen irányú törekvések (politikai) kiteljesedése után jön létre (mint történt például a katalánok és baszkok esetében). Az európai regionalizmus térhódításával a kisebbségi elektronikus sajtó felértékelődik. A skót televíziózás kialakulásának²⁰ vizsgálata kapcsán Cormack posztmodern jelenségnek nevezi, hogy a nemzetállamok válságával a lokalitások és a globalizáció egyszerre megerősödik, ez pedig a kisebbségi nyelvek – média által is lehetséges – fennmaradásához vezet (Cormack 1993, 1995).

A korábbiakból már kiderült, hogy a kisebbségi sajtó működésére vonatkozó koncepciók egyhangúan megemlítik e sajtó professzionalizálódásának kérdését (azaz hiányát), működésének hatékonyságát. Ez a tematizálás szembetűnően sok hasonlóságot mutat a harmadik világbeli sajtó professzionalizálódása kapcsán született kutatások eredményeivel. A média a modernizáció eszközének tekinthető, hiszen a mindenkori sajtó éppen a modern, polgári demokráciák kialakulásának része volt, ezekben a társadalmakban fejlődhetett ki „negyedik hatalom” szerepe, a döntéshozók és a tömeg közötti közvetítésének funkciója. A sajtó nagy mértékben hozzájárult a tradicionális értékű társadalmakból a modern társadalmakba való átmenethez, multiplikáló és sztenderdizáló képessége folytán egyszersmind a modernizáció fő csatornájává vált (Lerner 1958). E közvetítés során maguk az értékek is átalakultak: deritualizálódtak, személytelenné váltak és delokalizálódtak, ami lehetővé tette a hatalom nagyobb mértékű befolyásolását és ellenőrzését (Thompson 1995).

A harmadik világ országainak modernizálódása többek között szintén a média térhódítása által történik, ám ennek a modernizációnak egyik fontos eleme az újságíró társadalom professzionalizációja (Pye 1963). Peter Golding nigériai elemzése során rámutat arra, hogy e professzionalizáció első lépése a (nyugati) szakmai értékek definiálása és elfogadtatása, amelynek természetesen fontos tartozékai a megfelelő intézményi transzfer és képzés kialakítása. (Golding 1982) A szakmai éthosz meghonosítása azonban önmagában nem elég, hiszen amíg a már létező hagyományos tömegkommunikációs rendszerben dolgozó újságírók közel állnak a politikai szférához, addig az üzenetek átvétele és továbbítása, a hírgyártás

²⁰ A folyamatosan megerősödő skót média kezdetben nagyon alacsony színvonalú kulturális műsorokat forgalmazott, majd fokozatosan egyre több aktualitás és oktató jellegű, majd pedig (enyhébb) szórakoztató műsorokat sugárzott.

folyamata csak külső jóváhagyások vagy valamilyen egyezés, alku által lehetséges. És bármennyire is professzionalizálódtak az újságírók, piaci és munkahelyi helyzetük nem teszi lehetővé az intézményi semlegességet, így a hagyományos és modern értékeket valló újságírók összefonódnak a társadalmi és politikai folyamatokkal (Golding 1982:300-301). Golding továbbá folyamatszerű receptet is ad arra vonatkozóan, hogyan lehet sikeres a szakmai értékeken nyugvó újságírás: első lépésben a hírek (sajtó) nevelő funkcióit kell kihangsúlyozni; másodsorban olyan híreket kell közölni, amelyek valamilyen társadalmi igényre válaszolnak, és kiválthatják a hatalom, politika reakcióját; harmadik lépésben helyi sikertörténeteket kell közölni, amelyek akár más helyi közösségekre is kihatnak; végül pedig speciális, kényes, különösképpen az elit korrupcióját érintő témákat kell közölni. E folyamat során alakulhat ki a sajtó munkásainak legfontosabb kelleke: az újságírói autonómia, a pragmatikus, ideológiamentes szakmai hatékonyság.

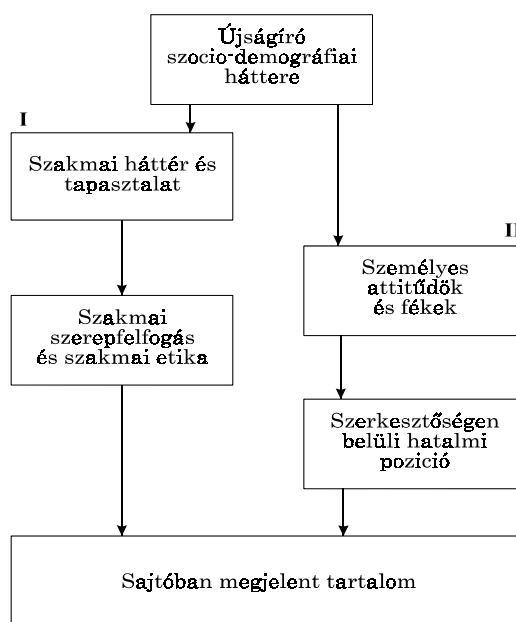
2.6 Különös házasság? Kapuórség a kisebbségi sajtóban.

E részben megpróbáljuk „összeházasítani” a kapuór-elmélet néhány vonatkozását és a kisebbségi sajtó – korábban tárgyalt – jellegzetességeit. Ugyanakkor igyekszünk figyelembe venni azokat a felvillantott jelenségeket is (napirend-hatás, kultiváció, médiakeret), amelyek bármilyen sajtó működése kapcsán valamilyen formában megmutatkoznak. A kapuór-elmélet szintéziséből egyrészt láttuk, hogy a sajtóban megjelenő tartalmakat különböző szintekre szerveződő tényezők befolyásolják, amelyek az egyéni szinttől a tágabb társadalmi, kulturális szféráig terjednek. A kisebbségi sajtóra vonatkozó leírások mindegyikénél, másrészt, azt tapasztaltuk, hogy e sajtó sajátosságainak megértése feltételezi annak a szélesebb értelemben vett politikai, kommunikációs, történelmi környezetnek az ismeretét, amelyben működik.

Innen fakad a kutatás tervezésére vonatkozó első megállapításunk: az elemzésnek első szakaszában végig kell követnie azokat a főbb történelmi társadalmi-politikai mozgásokat, amelyek meghatározzák az etnikai kisebbség jelenbeli politikai, ideológiai, kommunikációs kontextusát. Ennek érdekében egyfajta politikatörténetbe ágyazott sajtótörténettel kezdjük vizsgálódásunkat. Ennek eredményeképpen viszont csak azt sikerül feltérképeznünk, egyszersmind érzékeltetnünk, hogy a kisebbségi sajtót milyen politikai, hatalmi „aura” veszi körül. Ez az „aura” hipotézisünk szerint kihat a kisebbségi sajtó tematizálására (napirend hatás).

Az elemzés következő lépésében magára az újságíró társadalomra irányítjuk figyelmünket. Ennek két nagyobb célja van: egyrészt az újságíró társadalom szociodemográfiai (és a magyarországi és nemzetközi adatokkal történő összehasonlítása során élesebben megmutatkozó) jellegzetességeit kívánja feltárni, másrészt kísérlet arra vonatkozóan, hogy megragadjuk a kapuőr-hatás egyéni szinten beazonosítható működését. Említettük már, hogy Shoemaker és Reese a tartalmat befolyásoló különböző szintek kapcsán hipotéziseket fogalmazott meg minden egyes szintre vonatkozóan. Ezek részletesebb ismertetésétől eltekintünk, ám az egyéni szintre korlátozott hipotéziseket adaptáljuk a kisebbségi sajtó (a romániai magyar sajtónyilvánosság) működésére vonatkozóan. A szerzőpáros az egyéni szintű tartalmi befolyásolás kapcsán azt is állítja, hogy az ezen a szinten érvényesülő tényezők egymással is összefüggnek. A különböző tényezők modelljük szerint a következő lehetséges befolyásolási utakat rajzolják ki:

2. sz. ábra

Forrás: Shoemaker – Reese 1991:55

Az újságíró-társadalom vizsgálata lehetővé teszi a tartalmat befolyásoló utak kisebbségi kontextusban kialakuló mintázatát. A fenti modell kisebbségi szempontból „neutrálisnak” tekinthető. Hipotézisünk szerint a romániai magyar sajtónyilvánosság működtetői esetében (és főképp figyelembe véve e nyilvánosság politikai- és sajtótörténetből lesűrhető jellegzetességeit) a tartalmat befolyásoló²¹ módzatokban valamilyen „kisebbségi hatásnak” is érvényesülnie kell. Ez adódhat a szakmai koncepciók sajátos felfogásából, ám adódhat a

²¹ Azt azonban mindvégig szem előtt kell tartanunk, hogy a befolyásolásnak közvetlen és közvetett formái léteznek, és ezek között nem mindig egyszerű meghúzni a határvonalakat, mert a médián kívüli és belüli hatalmi szerepek is összemosódhatnak. (vö. Gurevitch – Blumler 1982:282-287)

kisebbségi társadalom önszerveződő jellegzetességeiből is. Shoemaker és Reese egyéni szintre vonatkozó hipotéziseit kisebbségi környezetbe ágyazva a következő hipotéziseket állíthatjuk fel:

- A médiatartalom sajátosságait az újságírók szociodemográfiai jellegzetességei (életkor, végzettsége, nem), érdeklődési köre, szakmai felfogásai magyarázzák.
- Az újságíróhoz hasonló háttérrel és jellegzetességgel rendelkező személyek nagyobb valószínűséggel jelennek meg a sajtóban (pl. a magyarokról több hír jelenik meg).
- Az újságíró extramedióális kötődései kihatnak a tartalomra. Kisebbségi sajtó esetében az extramedióális kapcsolat elsősorban a kisebbségi önszerveződéssel kapcsolatos szervezetet (mi esetünkben. RMDSZ-t) jelenti.
- A megjelenített, megjeleníthető tartalmakat a szerkesztőségen belül elfoglalt pozíció befolyásolja.
- Minél inkább kívül esik érdeklődési területén és etikai felfogásán egy esemény, annál inkább az újságíró nem vesz részt azon (és nem tudósít róla). A kisebbségi sajtó szerepéből következően feltételezhető, hogy a kisebbség--többség helyzetet részletező események nagyobb arányban jelennek meg.

A romániai magyar kisebbségi sajtót működtetők tényleges száma eléggé alacsony. Főképp alacsonynak számít statisztikai összefüggések megnyugtató megragadásához, hiszen az alapsokaság (aktív újságírók száma) is alig éri el az 300 főt (a mintába bekerültek száma pedig 165). Mivel azonban a hírszelekcióban érvényesülő kisebbségi hatás létéről nem mondhatunk le, a kutatást kibővíjtjük egy kvalitatív vizsgálattal. Az interjúkra épülő vizsgálat megalkotásakor azonban már túllépjük a kisebbségi sajtóra vonatkozó szakirodalom szűkítő kereteit is. Mint láthattuk, Riggins és Husband munkáiban a kisebbségi sajtó csak a többségi hatalom által vagy ellenében került tematizálásra. Ezen elképzelések ellenében a romániai magyar kisebbségi sajtót egy nagyobb társadalmi térben képzeljük el: nem csak a kisebbség--többség relációra, hanem a kisebbségi önszerveződésből kinövő intézményi szereplőkre, valamint az anyaország jelenlétére is koncentrálnunk.²² A kvalitatív módszerrel statisztikailag gyengébbek leszünk, azonban az interjúk által megmutatkozó valóságkonstituálások terén narratív betekintést nyerhetünk a nyilvánosság működtetőinek világába. Lehetővé válik a döntéshozók (az elsőrendű kapuőrök) értékvilágának, attitűdjeinek feltárása, amely

²² Az anyaország jelenlétének figyelembe vétele sokat köszönhet Brabaker nacionalizmuselméleti fejtegetéseinek. Ld. Brubaker 1996.

óhatatlanul különböző kapuőr-hatásokat, vagy ahogy a későbbiekben nevezni fogjuk, tabusításokat fog eredményezni. A beszélgetések egyszersmind rávilágítanak majd azokra az értelmező, szelektáló *keretekre*, amelyek a médiarutin és a mindennapi szerkesztőségi munka elengedhetetlen eszközei.

A kérdőíves és interjú vizsgálat összevetése során a kisebbségi társadalom elitjének számító újságírói réteg belső konfrontációira is fény vetül. A romániai magyar sajtót működtető elit belső tagolódása nem csak a nyilvánosság tematizálásai megragadásának, hanem a kisebbségi társadalom önmagáról alkotott képének is eszköze lehet. A nyilvánosság határainak kijelölése a kisebbségi magyar társadalom határait is kijelöli. E társadalom, akárcsak sajtója, rétegzett, és egyaránt magán hordozhat lokális, illetve ezen túlmutató, a regionalitással és globalitással összefüggő elemeket is.

3. SAJTÓTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

Noha már jeleztük és kijelentettük, hogy a disszertáció témája nem sajtótörténet, mégis úgy gondoljuk, hogy a jelen megértéséhez szükséges egy rövid sajtótörténeti kitérőt tennünk. E kitérő célja annak az útnak a vázlatos végigjárása, amely elvezet a jelen írott sajtójához, azaz kutatási tárgyunkhoz. Ennek az útnak a különböző állomásain valószínű olyan fogalmi készleteket szedhetünk össze, amelyek segítenek az 1989 utáni romániai magyar (írott) sajtó működésének, működtetésének jobb megértésében, hiszen – többek között - megismerhetjük azt a kisebbségi ethoszt, amelyre a későbbiekben is történik majd hivatkozás. E sajtótörténeti előzmények során tehát nem is annyira a bibliográfiai adatok számbavételére koncentrálnunk, hanem azokra a (korabeli) leírásokra és értelmezésekre, amelyeket a későbbiekben még felhasználhatunk.

E kitérő azonban mindenekelőtt módszertani szempontból releváns számunkra. A sajtó működését, a megjelenített tartalmakat ugyanis több tényező befolyásolja. Shoemaker és Reese korábban említett modellje szerint (ld. 1. sz. ábra) ezek a tényezők hierarchikusan egymásra épülő következő szintekre szerveződnek: egyéni (individuális) szint, a (média)rutin szintje, szervezeti szint, sajtón kívüli (extramediális) szint, ideológiai szint (Shoemaker – Reese 1991).

Míg újságíró kutatásaink elsősorban az egyéni, és részben a rutin és szervezeti szinteket érintik, e sajtótörténeti kitérő valamelyest az ideológiai, kulturális meghatározottságokhoz fog hozzájárulni. Az elmúlt évtizedek gondolkodási sémái, kulturális rutinjai jelenleg is léteznek vagy éreztetik hatásukat, és ez kisebbségi helyzetben talán még inkább így van. E tényezők elkerülése mindenképp hiányossá tenné a kisebbségi sajtó médialogikájának megértését.

3.1 Az erdélyi magyar sajtó kezdetei Trianonig

Az első világháború végét megelőző időszakok erdélyi magyar sajtójáról részletesebb leírásokat Kristóf Gyula írásaiban olvashatunk (Kristóf 1938, 1939). A korszak néhány nevesebb erdélyi lapjáról rövidebb leírásokat vagy említéseket *A magyar sajtó története* c. monográfiában is találunk²³ (Kókay – Buzinkay – Murányi 2001). Az általunk áttekinteni

²³ Mint később látni fogjuk, a kisebbségbe kerülés időszakairól ez már nem mondható el (ld. még a 28. lábjegyzetet).

kívánt időszak sajtójáról (a hetvenes évekig) – sajátos marxista hangvételű – áttekintést olvashatunk a *Korunk* 1974-es Évkönyvében (Jordáky 1974), és felsorolásszerű ismertetést a kezdetektől 1995-ig Eröss Attilától is (Eröss 1996).

Az erdélyi magyar nyelvű hírlapírás Nagyszebenben indult, 1790 áprilisában itt jelent meg az *Erdélyi Magyar Hírvivő*, amely közel állt a megjelenését támogató kormányzékhez, ennek áttelepülésekor pedig a lap is áttette székhelyét Kolozsvárra, ahol azonban már csak néhány lapszámot ért meg. Kristóf Gyula szerint az első igazi vállalkozás 1838-ban, Brassóban történt, amikor a Gött nyomda, a már létező helyi német lap mintájára megjelentette az *Erdélyi Hírlapot*, a *Mulattató* c. irodalmi mellékletével együtt. Ezek a kísérletek azonban „vagy nem megfelelő helyen (Nagyszeben, Brassó) vagy rendkívüli időben (1849)” jelentek meg, ezért nem is élhettek sokáig, legfeljebb 2 éves fennállási időtartamot tudtak felmutatni. Csak a kiegyezés előtti években indulnak életképes kezdeményezések, amelyek közül a legsikeresebbnek a „természetes helyén”, azaz Marosvásárhelyen megjelenő *Székely Néplapot* említi (Kristóf 1939).

A kiegyezés utáni sajtóállapotokat 1913-ig Kristóf Gyula másik munkájában tekinti át, és évtizedes bontásban közli az erdélyi, illetve a magyarországi lapok számát. Ezek szerint 1867-ben Erdélyben 8 magyar hírlap vagy folyóirat volt, Magyarországon pedig 80, 1877-ben ezek a számok: 20 és 268, 1889-ben 34 és 539, 1897-ben 48 és 1100, 1907-ben 165 és 2069, 1913-ban pedig 122, illetve 1650. Az adatok értelmezése során arra a megállapításra jut, hogy a „kezdeti fejlődés” (1867–1876) és az azt követő „benső fejlődés” (1877–1886) után következő két évtized „általános magyar fejlődése” közepette Erdélyben tapasztalható „számszerű gyarapodás nem tekinthető egészségesnek”. Azaz túlságosan sok lap jelent meg, néha olyan helyeken is, ahol szerinte ez egyáltalán nem lett volna indokolt, ez pedig fölösleges energiapazarláshoz vezetett.

3.1.1 A mócsi szindróma

Rövid munkájához képest (mindössze 28 oldal az ismertetés) Kristóf Gyula kiemelt helyen tárgyalja a Kolozsvártól kb. 50 kilométerre található mezőségi Mócs (jelenleg Mociu) esetét. A mintegy 2200 lelket számláló község, amelyet a vasút is elkerül, és ahol nyomda sincs, 1907-ben két hírlappal is büszkélkedhetett. Kissé ironikusan megjegyzi, hogy ellentétben az

Amerikába szakadt angollal, aki egyszer utat és postát, majd pedig lapot csinál, a mócsi magyar egyből újságot hoz létre. E jelenséget betegesnek gondolja,²⁴ és két fő tényezővel magyarázza.

Az első ok szerinte az, hogy e lapok tulajdonosai ügyvédek, akik az újságot klientúra építésre használják. A jobbára nem is helybeli hírlaptulajdonos ügyvéd elsősorban önmagát reklámozza, és nemzetiségi vidéken (azaz olyan helyeken, ahol a magyarok nincsenek többségben) a „magyar szó őrének” is kikiálthatja magát, de elsősorban pusztán önös érdekei vezérlik. A lapalapítás azért is vonzó volt, mert a korabeli jogi szabályozás szerint az újságíró vasúti szabadjegyet is igényelhetett, amivel az ügyvéd tulajdonos élt is. Ha netán helyi erővel nem tudta megoldani a lapcsinálást – ami gyakran a hírek ollózásából állt,²⁵ amelyeket egy-két helyi információval még megtöltöttek –, akkor Budapestről hivatásos újságírót rendelt, aki ugyan nem volt részese a helyi hatalmi politikai harcoknak, de megírta, amit kértek tőle, sőt egy kis lendületességet is belevitt a helyi sajtóba.

A másik fő ok tehát az országos politika lokális lecsapódása volt. A nagypolitika helyi szinten gyakran sokkal élesebb konfliktusokat eredményezett, mint a személytelen nagyváros: „Nyilvánvaló, hogy csak a kiélesedett pártszempont és a nem mindig önzetlen egyéni cél érteti meg az erdélyi hírlapirodalom decentralizációját, le egészen Marosillye kisközségig, melynek még 1910-ben is csak 1440 lakója volt s ebből magyar alig több mint kétszáz”,²⁶ és amelynek mégis volt saját lapja – tegyük hozzá.

A vidéki hírlapírás a fentiekben említett eseteit nevezzük egyszerűen a *mócsi szindróma* párlatainak.²⁷ A helyi hatalmi harcokban való részvétel, az országos politika lokális

²⁴ Ellentétben az olyan helyi kezdeményezésekkel, amelyek ténylegesen a köz érdekét szolgálják: helyi szaklapokról (ma azt mondanánk: réteglapokról) van szó, mint például a mezőgazdasággal foglalkozó lapok, de (Nagyernyében) találunk alkoholelleses újságot is.

²⁵ Érdekesképpen Kristóf ezt írja ennek kapcsán: „Magam tudok esetet, hogy egyik vidéki lap visszaollózta egyik laptársa hasábjából az eredetileg maga közölte helyi hírt – két hét múlva.” (Kristóf 1938:16.)

²⁶ Kristóf 1938:20.

²⁷ A vidéki sajtó elterjedtsége és színvonala azonban nem csak az utókor számára jelentettek megválaszolandó kérdéseket, hanem a korabelieknek is. A 20. század eleji szociológia elterjedése nyomán egy korabeli újságíró is értelmezési kísérletet tett: „a vidéki sajtó problémájának megismerésénél sem szabad csak egyes egyénekből, speciális jelenségekből kiindulnunk, hanem először is az olvasóközönséget, annak gazdasági, szellemi viszonyait, kulturális szükségleteit kell szemügyre vennünk”. (Turnowszky 1913). Szerinte a „vidéki sajtó igen alacsony nívón áll”, amelynek egyik fő oka az ellene tanúsított előítéletek: „az előítélet a vidéki sajtóval szemben szintén hozzájárul annak gyengeségéhez”. Ezen kívül még két fő okot említ meg: 1. a főváros vonzása, amelynek következtében Budapest a vidék szellemi életének nagy részét felszívja; 2. a vidék (kisváros) informális jellege: az országos érdekű események mögött itt ugyanis mindig valamilyen személyi érdek áll, amelynek következtében egy vidéki potentát szerint a sajtó mindig csak a szükséges rossz lesz.

megmutatkozása, a magába zárkozó lokális konkurencia kialakítása olyan vonatkozások, amelyekkel a jelenben is találkozunk, és amelyekről a főszerkesztőkkel folytatott interjúk elemzése kapcsán közelebbi képet is kaphatunk.

3.2 *Trianon után: a kisebbségbe kerülés sajtója (22 év)*

Romániai magyar kisebbségi sajtóról gyakorlatilag csak az első világháborút követő időszakról beszélhetünk. A két világháború közötti erdélyi magyar sajtó mindmáig legátfogóbb képét Monoki István bibliográfiája nyújtja (Monoki 1941), ám rövidebb ismertetéseket György Lajos munkáiban is találunk²⁸ (György 1926a, 1926b).

György Lajos professzor adatai szerint 1919-ben 330 magyar nyelvű hírlap, folyóirat és egyéb időszakos kiadvány volt Erdélyben, ebből 87 örökségnek tekinthető (azaz létezett a monarchia idejében is), 243 pedig új alapítású. A lapok azonban e korszakban sem voltak hosszú életűek, hiszen 1923. december 31-ig mindebből 104 megszűnt. A mennyiségi fejlődés és minőségi egyenetlenség gondolata itt is felbukkan, de a szerző szerint összességében „az erdélyi magyar sajtó kielégítő képet nyújt”, hiszen „a kisebbségi helyzet, ha nem is egyforma öntudatossággal szabja meg valamennyi sajtóterméknek a programját,²⁹ de mindenesetre féken tartja a szélsőségek felé való hajlandóságot”.³⁰

A kolozsvári egyetemi könyvtár egykori igazgatója 1941-ben teszi közzé az 1919–1940-es időszak egészére vonatkozó sajtóbibliográfiáját. A kötet *Bevezetésében* a szerző összesítő táblázatokat közöl, amelyből megtudhatjuk, hogy 1919-ben 108 időszakos sajtóterméke volt Erdélynek,³¹ ebből pedig 21 napilap volt, és ezek a számok 1940-re 186-ra, illetve 33-ra változtak. A korszak – a címek számát tekintve – legtermékenyebb időszaka 1930 és 1936-ra tehető, akkor az időszakos kiadványok száma folyamatosan 300 fölött mozgott. 1938-ra azonban már csökkenést tapasztalhatunk, amelyet az akkor életbe lépett szigorú sajtótörvény

²⁸ Az előbbieken említett sajtótörténeti munka az egész 1918 utáni kisebbségi magyar sajtóra mintegy másfél oldalt szán. Ebből két bekezdés foglalkozik az erdélyivel, amelyben a költő, szerkesztő Reményik Sándor nevét Reményik Zsigmondként tüntetik fel. (Kókay – Buzinkay – Murányi 2001: 218.)

²⁹ „programmját” – így szerepel az eredetiben.

³⁰ György 1926b: 224.

³¹ E számok részben eltérnek az előbb említett György-féle adatokkal, illetve – a szerző bevallása szerint – a román akadémia éves jelentéseiben szereplő adatoktól is: „Ennek magyarázata abban rejlik, hogy ott mindama időszakonként megjelenő sajtótermékeket is „periodica”-nak tekintették, amelyek évenként egyszer jelentek meg, mint pl. naptárak, iskolai értesítők stb.” (Monoki 1941, IV-V. oldalak közötti I. táblázat lábjegyzete)

előírásainak tudhatunk be (amely elsősorban a politikai sajtó megjelentetése vonatkozásában komoly terheket, feltételeket írt elő).

Az adatok település szerinti bontásából továbbá az is kiderül, hogy a 69 helység közül a legtöbb kiadvány Kolozsvárt jelent meg (457 cím), ezt pedig Temesvár (214), Nagyvárad (147), Arad (126), Marosvásárhely (93), Szatmárnémeti (84) követi. Ez az adatsor két szempontból érdekes számunkra: egyrészt azért, mert e regionális elrendeződés ma már nagy mértékben átalakult (a partiumi városok jelentősége ilyen szempontból csökkent, a székelyföldieké felértékelődött), másrészt azért, mert így sokkal érthetőbbé válik az, amit más szerzők a korabeli cenzúra működéséről állítanak. A cenzúra akkor ugyanis elsősorban a határ menti városok és Kolozsvár lapjaira koncentrált (Ligeti é.n., Berey 1940), hiszen ezáltal nemcsak a Magyarországról érkező revizionista gondolatokat lehet mihamarabb „lelőni”, hanem egyúttal a lapok jelentős hányada is kontroll alá esett. A cenzúra e regionális sajátosságának tudható be – többek között – a *Brassói Lapok* korabeli sikere.³²

A *Brassói Lapok*on kívül a korszak rangos lapjának számított a kolozsvári *Keleti Újság* (melléklete a *Napkelet*), *Ellenzék*, vagy a *Nagyvárad*i *Napló*, *Aradi Közlöny*, *Temesvári Hírlap*. A folyóiratok közül 1944-ig működött a *Pásztortűz*, 1944-ig a marosvécsi találkozókban kifejlődő *Erdélyi Helikon*, e korszakban (1926-ban) indult a jelenleg is létező – 1940-től 1957-ig szünetelő –, akkor baloldalinak számító *Korunk*. A már kisebbségi körülmények között felnőtt erdélyi egyetemisták, főiskolások indították 1930-ban az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratot, 1935-ben pedig – újabb nemzedéki mozgalomként – jelentkezett a *Hitel*.³³ Nagyon népszerű volt továbbá Benedek Elek lapja is, a *Cimbora*. A lapokat, folyóiratokat ideológiai törésvonalak választották el (konzervatív, liberális-radikális polgári és a bontakozó munkásmozgalmakhoz kapcsolható, gyakran illegalitásba kényszerülő baloldali lapok), ugyanakkor a sajtónyilvánosságot nagyfokú decentralizáció is jellemezte.

Monoki adatait összeveti a korszak könyvtermésével is, és megállapítja, hogy a kettő közötti különbség elenyésző, amely a közönség sajtóból történő nagyobb tájékoztatását jelzi. „Ezt a körülményt használta ki az írói gárda is, nekiesve a lapgyártásnak sokszor meggyőződésből,

³² Csak egy példa: “Brassó például ki tudta verekedni, hogy amíg Kolozsváron és a határszélen minden helységnevet csak románul lehetett írni, ő a magyar helységneveket használta és ezáltal a felületesebb ítélező olvasóban azt a tévhitet ébresztette, hogy a Brassói Lapok merészebb magyar újság, mint az *Ellenzék*, vagy a *Keleti Újság*” (Ligeti i.m. 209. o.)

³³ A *Hitel*ről és előzményéről ld. Záhony 1991.

de bizony elégszer a sovány megélhetés lehetőségétől is sarkallva. De bármily nagy is volt a magyar közönség érdeklődése és reáutaltsága, a túlságos nagyszámú lapot fenntartani nem tudta, s ha még hozzá vesszük a politikai nehézségeket, párt és egyesületi egyenetlenségeket, stb. nem csoda, ha közülük számosan tiszavirág életűek voltak.”³⁴ Látható, ezúttal is felbukkan az a gondolat, hogy a sajtórendszer mennyiségi elemei vajon minőséget testesítenek-e meg? Az egyes kiadványok évfolyamait vizsgálva Monoki határozottan kijelenti: „jól meg lehet állapítani azt a körülményt, amit bizonyítani szándékoztam, hogy t.i. az időszaki sajtótermelésünket jellemző nagy számadatok nem fedték azok igazi jelentőségét”.³⁵

A korszakot természetesen többféleképpen lehetne időszakokra taglalni³⁶, a kortársak közül a kisebbségi sajtó szerepének szempontjából azonban Ligeti Ernő felosztása tűnik legmeggyőzőbbnek (Ligeti é.n.). Ligeti a kezdeti tragédiából való felocsúdás után egyfajta tündöklés és bukás ívet rajzol fel: 1. Tragikus előjáték 1918–1919. 2. Hőskor 1919–1925. 3. Virágzás kora 1926–1930. 4. Helytállás kora 1926–1930. 5. Hanyatlás kora 1938–1940.

A tragikus előjátéknak nevezett korban az erdélyi magyar értelmiségi elitnek szembe kellett néznie új életfeltételeivel, a kisebbségi sors (lehetőségének és valóságának) tényével. A sajtó „átmentette” magát az új korba, és talán a legdinamikusabb, leggyorsabban reagáló, alkalmazkodó intézmény volt: „a sajtó volt az erdélyi magyarság egyetlen megnyilatkozása, az egyetlen kopolya, amelyen az erdélyi magyarság lélegzett”.³⁷ A sajtó mentsvárként, panaszfalként, az új magyar kisebbség és az új román hatalom közvetítőjeként is működött: „A sajtó volt az, amely a románság elé tárta a magyarság sérelmeit (...) Maguk a hatóságok is nem egyszer a sajtón keresztül érintkeztek a magyarsággal.”³⁸ Gyakorik voltak a román–magyar sajtóviták, amelyek „többnyire a magyar nyelvű sajtónak és a kisebbségi kérdésnek a román sajtóban történt hamis beállítása miatt bontakoztak ki” (Fleisz 1999), de találunk

³⁴ Monoki 1941:VI.

³⁵ Monoki 1941:VII.

³⁶ Politikátörténeti szempontból Mikó Imre a következő korszakolást végzi: I. A politikai passzivitástól a Magyar Szövetségig. 1918–1922. II. A Magyar Párt és a politikai paktumok. 1922–1928. III. A Magyar Párt a függetlenség útján. 1928–1933. IV. Erdély magyarsága a revíziós harc keresztútjában 1933–1938. V. A rendi Románia és a Magyar Népközösség. 1938–1940. (Mikó 1987). Nagy György sajnálatosan félbemaradt szintézise a következő felosztással dolgozott: I. Egy ország darabokra szakadása és egy nemzet rész talpraállása. II. Külön út és kényszerpálya. Folytonosság és megszakítotttság az erdélyi szellemi kultúra fejlődésében 1918 után. III. Az intézményépítés évei és az értékalkotó munka új nekilendülése (1924–1930). IV. Elkülönülések és kiválások (1930–1933). V. A dolgok ismét összekuszálódnak. Az erdélyi magyar szellemi élet a harmincas évek derekán (1933–1937). VI. Ahogy lehet. Az erdélyi magyar szellemi élet a királyi diktatúra éveiben (1938–1940) (Cseke 2003a.).

³⁷ Ligeti é.n.:36.

³⁸ Ligeti é.n.:36.

példákat az ún. közeledésre is, azokra az esetekre, amikor a román sajtóban pozitívan írtak a romániai magyarság valamely gondjáról³⁹. Már ekkor megfogalmazódik a kisebbségi sajtó ama szerepe, amelyet a jelen kisebbségi magyar újságíróinak egy része – kisebb módosításokkal – ma is vall: „a kisebbségi sorsba átkerült sajtó nem tekintheti feladatának csak a hírszolgáltatást, és nem kulloghat a politika után, a politika várja tőle a vezéreszméket. Hatásköre akaratlanul is kitágul. Újságírónak lenni most már küldetés volt.”⁴⁰ E küldetés kiteljesítését pedig leginkább a humán értelmiség testesítette meg, ezért mintha az irodalomnak is e célok szolgálatába kellett volna állnia: „Az irodalomnak itt Erdélyben a művészi céljain felül különleges építő és fenntartó hivatása is van.”⁴¹ Az író, újságíró, kisebbségi politikus közötti határvonalak tehát egyre inkább elmosódnak: az írók által működtetett sajtó hozzájárul a politikai cselekvés kereteinek kialakításához.⁴²

A két világháború közötti időszak erdélyi magyar újságírásának egyik legnagyobb alakjának tartott Krenner Miklós (Spectator) a húszas évek derekán, látva az 1918–1919 utáni kezdeti nekibuzdulás kifáradását, három pillérű kisebbségi sajtóstratégia mellett kardoskodik: „1. mindenik lap szolgálja tisztességgel a maga különálló céljait, 2. de egyik se feledkezze meg arról, hogy kisebbségi léthelyzetben közös célkitűzések is hárulnak mindenkire, 3. és ezeket nem szabad az üzleti érdekeknek alárendelni” (Cseke 1997). Kisebbségi „léthelyzetben”⁴³ a sajtónak óhatatlanul többnek kell lennie, olyan szerepeket is fel kell vállalnia, amelyek „közös célkitűzések” megvalósítását teszi lehetővé. Mivel e célkitűzések elsősorban politikai természetűek, a sajtóban a politikai közírás nyer szinte kizárólagos létjogosultságot: „A napisajtóban általában a pontos hírszolgálaté, a riporté a szó, de a kisebbségi sajtóban a

³⁹ Egyik ilyen gyakran emlegetett példa az 1923-as aradi újságíró kongresszus, amelyen a román újságírók is képviseltették magukat (Ligeti é.n.; Fleisz 1999)

⁴⁰ Ligeti é.n.:37.

⁴¹ György 1926b:222.

⁴² „A cselekvésnek színtere a nyilvánosság volt. A sajtó harcolta ki a kereteket az aktív kisebbségi munka számára (...) A történeti felelősségnek felismerése hol arra készítette az intellektueket, hogy mint írók és újságírók fogjanak pennát, hol pedig az írókat és újságírókat arra, hogy cselekvő politikai szerepeket vállaljanak (...) a mi kisebbségi életünkben nehéz volt a határvonalat megvonni még a professzionista író és a professzionista politikus között” (Ligeti é.n.: 65, 70.) Berey e jelenség kapcsán pedig ezt írja: „A hírlapírás Erdélyben vadházasságra csábította a jobb sorsra hivatott irodalmat, s nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a hírlapirodalom felszívta magába az összes írókat” (Berey 1940:30.)

⁴³ Érdemes figyelni a kisebbségi értelmiségi önmagára használt kifejezéseire is. A korabeli szerzők esetében gyakran előfordulnak a küldetésből táplálkozó, filozófiai és teleológiai dimenzióban mozgó kifejezések (lásd a szóban forgó „léthelyzet” kifejezést), amelyek óhatatlanul is Németh László megfogalmazását juttatják eszünkbe: „A kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni”. A korszak szereplőinek mai ismertetői gyakran, és mondhatni reflektálatlanul (azaz nem az 1990-es és 2000-es évek „létfeltételeihez” igazítva) átveszik ezt a két világháború közötti szótárt, amellyel óhatatlanul is hozzájárulnak a mai generációk „transzilvanista” szemléletmódjának kialakításához. Ez feltételezhetően a mai fiatal újságíró nemzedékre is kihatással van, ugyanis az idézett Cseke Péter a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen zajló újságíróképzés felelőse. Helyenként jómagam is használok ilyen kifejezéseket, ám ennek inkább az a funkciója, hogy érzékeltsem a romániai magyar sajtó körüli gondolkodás „kisebbségi érzületét”.

vezetőszólamot a közírás veszi át. A híreket bemondja a rádió (...) A közönség ezért inkább a kommentárt várta, az események megvilágítását. Elsősorban azért, mert e körül sok mindent el lehetett bújtatni (...), de főképpen azért jelentős a kommentár, mert: állásfoglalás, kifejezése a mindenkori közösségi érületnek és magatartásnak.”⁴⁴

Az anyaországtól (földrajzi, politikai és akár telekommunikációs szinten is) elszakadt erdélyi magyar elit saját intézményrendszer kialakítására volt kényszerítve, és ennek során meg kellett vívnia mindennapos harcát: „nemcsak hangoztattuk, de lelkünk legmélyén meg voltunk győződve, hogy azt a harcot, amelyet most el kell kezdeni a románsággal szemben, csak a szellem erejével fogjuk megvívni”.⁴⁵ E harc azonban nagyon gyakran adminisztratív szinteken, a cenzúrával való küzdelemben, sajtóperekben, lapbetiltásokban nyilvánult meg.⁴⁶ Noha az 1923-as és 1938-as Alkotmányok is biztosítják a sajtószabadságot az ostromállapotra való hivatkozással vagy a gyakori kormányváltások következtében mondhatni évente jelentek meg olyan (királyi) rendelkezések, amelyek a sajtó, a színház vagy a mozik működését korlátozták.⁴⁷ E rendelkezések természetesen a többségi román sajtó életét is kordában tartották, de a kisebbségi magyarság – mint előbb is láttuk: hírlapíráson túlmutató, a nemzeti identitás fenntartásában óriási szerepet vállaló – sajtóját óhatatlanul még érzékenyebben érintették⁴⁸ (Nagy 1944, Bíró 2002, Cseke 2003b). Petcu adatai szerint is 1919-ben a legaktívabb cenzúrahivatalok Bukarestben és az erdélyi városokban (22 településen 553 alkalmazottal) működtek, és 1919–1934 közötti 701 erdélyi sajtóperben 607 magyar és 94 német újságírórt ítélték el. (Petcu 1999:130-131)

A centrumtól, Budapesttől való elszakadásnak jótékony hatása is volt: létjogosultságot nyert az újságírói pálya, a korábban vidékiesnek számító lapok „egyre hangsúlyozottabb országos jelentőséghez jutottak” (Bíró 2002:407), Kolozsvár szerepe pedig, mint az erdélyi magyarság centruma, még jobban felértékelődött. A húszas évek végéig egyfajta prosperálást tapasztalhatunk, megalakul az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságíró Szervezet (1924), és ún. újságíróklubok jönnek létre, amelyek egyaránt szolgáltak találkozó- és

⁴⁴ Liget é.n.: 213.

⁴⁵ Ligeti é.n.: 61.

⁴⁶ Mindezekről korabeli újságcikkekkel alátámasztott konkrét eseteket olvashatunk Berey könyvében (Berey 1940). Az állandó cenzurális zaklatás kapcsán Berey megemlíti egy farsangi esetet is: „Egy jókedvű lapszerkesztő – farsang lévén – azzal szórakozott, hogy aznapesti lapjából kosztümöt szabott és úgy ment a bálba. A kosztüm fenekén ez a felírás díszelgett: A cenzúra törölte. A multság persze a hadbírótság előtt folytatódott, s a lapot tíz napra betiltották” (Berey 1940:16.)

⁴⁷ Mindezek többé-kevésbé részletes áttekintését lásd: Petcu 1999:129-155 és Marino 1997.

⁴⁸ Mindez még inkább hozzájárult a sérelmi politizálás kibontakozásához, a revízióba vetett hit megerősítéséhez. Az Országos Levéltárban 88 tételből álló lista található a korszak magyar sajtóját ért sérelmekről: OL K67-73.

szórakozóhelyként. A sajtó jövedelmező üzletnek is bizonyult, komoly jogi akadályokat nem gördítettek a lapok indítása elé, ez pedig gyakori szakmai visszaélésekhez is vezetett. A többség–kisebbség viszonylatban zajló, interetnikus „harcon” kívül tehát szembe kellett nézni egy belső (intraetnikus) problémával is: az újságírás felértékelődésével (amelyhez a szakma védettsége, saját nyugdíjpénztár, vasúti szabadjegyek is hozzájárultak) egyetemben ugyanis fejet ütött a sajtóbanditizmus, megjelentek az álhírlapírók⁴⁹, a táskás szerkesztők⁵⁰, az újságíró-janicsárok⁵¹ (Berey 1940), akiknek céhes kiküszöbölése komoly feladat elé állította az újságírók szervezetét.

A harmincas évek gazdasági válsága kikezdte a sajtót is, de ez elsősorban a kolozsvári lapokat érintette, hiszen a *Brassói Lapok* éppen ebben az időszakban éli fénykorát. A pénzügyi bizonytalanságon kívül azonban újra egy „intraetnikus” tényező bukkant fel, amely még inkább hozzájárult a magyar nyelvű sajtó (anyagi) lerombolódásához: egyre elterjedtebbé vált a „krajcáros sajtó”. Az olcsó bulvársajtóra az egyre nagyobb méreteket öltő elszegényedés közepette reális olvasói igény mutatkozott, ezért a kisebbségi kérdéseket részletesen tárgyaló politikai napilapok saját krajcáros lapok indításával igyekeztek ezeket visszaszorítani⁵². Az eredmény azonban inkább bumerángthatásként csapott vissza, ugyanis az olcsó lapok a főlapok olvasottságát kezdte ki.

A kisebbségi életfeltételek állandósult fenyegetettsége mellett tehát belső problémákkal is meg kellett küzdenie a küldetése tudatában dolgozó íróknak, újságíróknak. A krajcáros sajtó léte a bulvársajtónak, avagy – Ligeti kifejezésével élve – a „dumpingsajtónak” a kisebbségi felelősségérzettel való összeegyeztethetlenségét erősítette meg. Az erdélyi magyar közösség nevében cselekvő és a közösségi „önösszeszedést” hirdető elit, amelynek alapvető kérdése inkább az volt, hogy lehet-e, (és ha igen, hogyan kell) kisebbségben élni,⁵³ értetlenséggel és

⁴⁹ Fehér Dezsőnek, az egykori Nagyváradai Napló szerkesztőjének tulajdonítják ezt a megállapítást: „minden újságíróra legalább hat álhírlapíró jut” (Berey 1940:40.). Kisebb városokban a helyzet még rosszabb volt: „a lokális kis királyok a sajtó-terror soha nem tapasztalt formáit alkalmazzák” (Berey 1940:10.).

⁵⁰ A banki-gazdasági szféra zsarolása által pénzhez jutó szerkesztők.

⁵¹ A kisebbségi (újság)író-elithez által be nem fogadott, ám magyar nevű és a többségi hatalommal kollaboráló újságíró.

⁵² Míg egy „krajcáros lap” ára 1 lej vagy akár 50 bani volt, addig a napilapokat 5 lejért árulták.

⁵³ A két világháború közötti időszak egyik legnagyobb erdélyi vitája a *Nem lehet* vita. Makkai Sándor volt erdélyi református püspök, aki a *Magunk revíziója* c. munkájában 1931-ben még azt írja, hogy „az erdélyi magyarságnak a magyar örökségben gyökerező és azon felépülő, de önálló szellemi életet kell kifejlesztenie, amely öntudatosan keresi és munkálja az *egyetemesen emberi értékeket*”, és „mindnyájan érezzük és tudjuk, hogy az erdélyi magyar kisebbség élete a *társadalmi megszervezkedésen* fordul életre vagy halálra” (Makkai 1998:76, 82.). 1937-ben, Magyarországra települése után következő évben, *Nem lehet* című, a *Láthatárban* mejelent tanulmányában azonban kijelenti: „a kisebbségi kérdés megoldhatatlan (...) nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését, mert magát a kisebbségi „kategóriát” tartom emberhez méltatlannak és lelkileg lehetetlennek” (Cseke –

megingathatatlan előítéletekkel viszonyult mindenféle bulvárosodással szemben. Említett művében Berey ezt egyértelműen ki is fejt: “Bevalljuk őszintén, a csömör érzése fog el bennünket, amikor kinyitjuk a lapokat és a hirdetési részben állandóan ilyen címekkel találkozunk: férfi gyöngédség nincs többé – bujakor – impotencia – szavatolt gumi (...) De azokban a napilapokban, amelyeknek első oldalait a hét nagy eseményei és a kisebbségi sors gondjai töltik ki, amelyek nem egyszer az erdélyi magyarság nemzeti köztulajdonában állnak, amelyeknél gazdáik arra hivatkoznak, hogy lapjaik magasabb rendű erkölcsiség szócsovéi, nem vonogathatják közömbösséggel vállalaikat. (...) A hirdetésre szánt oldalak már nem érdekelnek bennünket”.⁵⁴

A fenti bevallottan vázlatos és szelektív ismertetésnek fő célja az volt, hogy valamilyen módon megragadjuk e korszaknak és sajtójának kvintesszenciáját: a kisebbségi „léte”, „életbe”, „helyzetbe” kerülés átéltségét és ennek a sajtó működésében megnyilvánuló sajátosságait. Véleményünk szerint ugyanis, e korszakban alakul ki és rögzül az értelmiség, főleg a humán értelmiség körében az a sajátos látásmód, amelyet manapság is minduntalan tetten lehet érni. A kisebbségi védekező mechanizmusok, a közösségben való gondolkodás, - Babits szavaival élve – „védekező kollektivitás”⁵⁵, mi-tudat, a saját világ és a hagyományok felértékelődése, fensőbb-ség-tudat, a magyarországiakkal és románsággal szembeni különbözőség-tudat, küldetés-tudat, gyakori sérelmi látászög, a kommentárok felértékelődése a hírek ellenében, a bulvárosodás megbélyegzettsége stb., stb. a kisebbségi ethosz⁵⁶ maradandó elemeit képezik.

Molnár 1989:109-110.). A “két” Makkairól a korabeli magyarországi és a romániai magyar sajtóban is vita bontakozott ki (ld. Cseke – Molnár 1998), Makkai időszerűségéről pedig a 70-es, 80-as és 90-es évek romániai magyar értelmiségi köreiben is újra és újra értelmezések látnak napvilágot (pl. Gáll 1979, 1983, Cseke 1995, Korunk 1999). A korszak másik (időben néhány évvel korábban zajló), az írói szerepvállalás, az írói lelkiismeret és a közösségi sorsvállalásról szóló nagy vitája az ún. *Vallani és vállalni* vita. A vitáról részletes feldolgozást közöl Kántor Lajos (Kántor 1983).

⁵⁴ Berey 1940:93-94.

⁵⁵ Babits Mihály kifejezése: “Megmaradt az erdélyi írókban a védekező kollektivitás szelleme, az az összetartás, mely nem annyira irodalmi, mint politikai közösségeket szokott áthatni, s mely tagjainak minden támadás ellen védelmet biztosít”. (Nyugat, 1935.II. – idézi Cs. Gyimesi 1998:40.)

⁵⁶ Ennek az erkölcsiségnek a még hatásosabb érzékeltetése céljából, forduljunk még egyszer Ligetihez: „A kisebbség abban a pillanatban születik meg, amikor áthatja a szellem, lelket fűjtat bele, tudatot ad neki, a küldetés jeleivel ruhazza fel, és így népegyéniséggé válik. Bár nincs országterülete, főhatósága, nincs meg a teljes cselekvősége, a népek tömbjében nem élhet más közösségi szempontok, mint a szuverén nemzeti közösségek. Erkölcstana sem különbözik ezek erkölcstanától, *csak éppen szűk keretek közé szorított életformája lesz bensőségesebb és dinamikusabb*. Sajátságos viszonylata kényszeríti erre: mindig más nemzettel áll szemben, valóságát mindig az ellentéte ragadja meg: kisebbség-többség (...) bennünket szüntelenül a miénknél hatalmasabb idegen életformák környékeztek, minden nap megkaptuk a figyelmeztetést, hogy mások vagyunk, mint akik országlanak felettünk. (...) Szolgálni, szolgálni – ez volt egymást erősítő, ébrentartó táborig jelszavunk. (...) Szinte azt mondtuk már, hogy megszerettük láncainkat is, amint szereti a szerzetes szöges cingulusát, amely megsebzti őt. Minden kisebbségi, védelemre szánt közéletnek bizonyos vallásos tartalommal kell telítve lennie” (Ligeti é.n.:245-246., kiemelés az eredetiben.)

3.3 Félig többségben: 1940–1944

Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés során Észak-Erdélyt a Székelyfölddel, Kolozsvárral és Nagyváradral Magyarországhoz csatolták. Magyarországon 1941-től a 100/1941. M. E. sz. rendelet értelmében a m. kir. miniszterelnök engedélyével jelenhettek meg kiadványok, február elsejétől pedig életbe léptek Erdélyben is a sajtókamarai rendelkezések, miszerint az időszaki kiadványok munkatársai (szerkesztők, rovatvezetők) csak a sajtókamara tagjai lehetnek. Ugyanezen év augusztusától kormányrendelet szabályozza a napilapok oldalszámát és árát, amelyeket a kiadóvállalatoknak be kell tartaniuk. 1944 márciusában kormányrendelettel megszüntették a zsidók sajtókamarai tagságát, áprilisban pedig teljes sajtócenzúrát rendeltek el. Kolozsváron továbbra is működnek a *Keleti Újság*, *Ellenzék*, *Magyar Újság* napilapok, illetve az *Erdélyi Helikon*, *Pásztortűz*, *Hitel*, de beszüntették a *Korunkot*, az *Új Keletet* és az *Erdélyi Fiatalokat*. Nagyváradon – egybek mellett – a *Nagyvárad*, az *Erdélyi Néplap*, Marosvásárhelyen pedig 1943-ig a *Reggeli Újság* jelenik meg napilapként. Ugyanitt 1941-ben új politikai napilap is indul *Székely Szó* címmel.

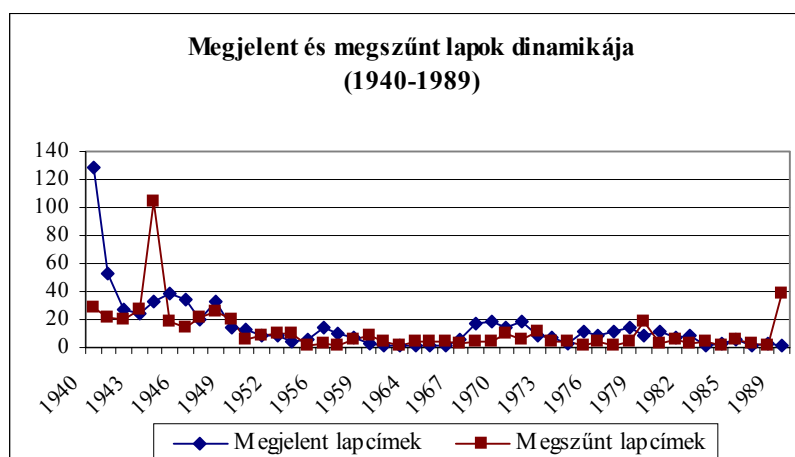
Ugyanebben az időszakban Romániában (így Dél-Erdélyben is) Antonescu államfő rendelkezéseire kellett igazodni, aki szerint “a sajtónak követnie kell a kormány utasításait és tolmácsolnia kell programját és kiáltványait, azonkívül ismertetnie kell a kormány munkáját és annak eredményeit” (*Friss Hírek*, 1940. szept. 7.) 1941 januárban rendelettel szabályozták a királyról megjelenő képeket és azok sokszorosítását, terjesztését, februárban pedig felszámolták a román rádiótársaság vezetőtanácsát is. Az írott sajtó ellenőrzése is megerősödött, és csak a katonai diktatúra hivatalos szervei által jóváhagyott cikkek jelenhettek meg. A papírfogyasztás mérséklésére hivatkozva 1942-től a lapok példányszámát is szabályozták. Dél-Erdélyben 1944. augusztus 23-ig (Románia ekkor fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, és hadat üzent Németországnak) egyetlen napilap jelent meg, a temesvári *Déli Hírlap* (1940 október elején beszüntették a *Brassói Lapokat*, az *Aradi Közlönyt*, a szintén Brassóban megjelenő *Népújságot*, decemberben a tordai *Aranyosvidéket*, 1942-ben pedig megszűnik a rangos *Magyar Kisebbség* nemzetpolitikai szemle is).

3.4 *Második újrakezdés: sajtóvilág a második világháború után és a szocialista, kommunista rendszerben (1944–1989)*

Hosszas lenne felsorolni azokat a politikai, sajtótörténeti és más jellegű eseményeket, amelyek ennek a periódusnak magyar nyelvű romániai sajtóját befolyásolták. Van azonban néhány olyan esemény, amelyeket bármilyen korszakolásnak figyelembe kell vennie: az 1947-es békeszerződés aláírása, a király lemondatása, Sztálin halála (1953), az 1956-os magyarországi események, Ceaușescu hatalomra kerülése (1965) az 1989-es decemberi forradalom. Célunk egyfajta sajtótörténeti ív felvázolása, ezért eltekintünk a részletes eseményleltártól, és inkább arra vállalkozunk, hogy a több mint 45 évet kitevő időszakot különböző korszakokon keresztül vázlatosan áttekintsük,⁵⁷ majd pedig beazonosítsuk azokat a főbb dimenziókat amelyek egyértelműen, látható módon lényegesen meghatározták a korszak sajtónyilvánosságát, illetve szerkezetének átalakulását. Mivel e közel fél évszázad alatt “teljesedett ki a cenzúra” intézménye is, amelynek bizonyos formái hipotézisünk szerint jelenleg is élnek, e témakörre kissé részletesebben is kitérünk.

Annak érdekében azonban, hogy a magyar nyelvű sajtó “mozgásáról” összképet kapjunk, a Kuszálík-féle bibliográfia (Kuszálík 1996) alapján összeállítottuk a lapok létrehozásának és megszűnésének, megszüntetésének görbéjét.⁵⁸ A két görbe “íve” híven tükrözi mindazokat az eseményeket, amelyeket a későbbiekben tárgyalni fogunk (illetve tárgyaltunk az 1940-44-es időszakra vonatkozóan):

3.sz. ábra

⁵⁷ A korszak politikatörténeti áttekintését lásd Vince 2003, Tóth 1987, 1990. A sajtót befolyásoló fontosabb tényezők kronológiáját és a sajtóbibliográfiát lásd Kuszálík 1996. Az 1944 utáni magyar sajtóról lásd Jordáky 1971, 1976, Bodor 1981, Enyedi 1998, Dávid 2000.

⁵⁸ Külön köszönet Papp Szilamér Zsoltnak az adatbázis összeállításához nyújtott hatékony segítségért.

Első rápillantásra is egyértelmű, hogy a lapok száma 1989-ig nagy mértékű csökkenést mutat. A görbék néhány adata azonban mindenképp sokatmondó.⁵⁹ A második világháború előtt és közben folyamatosan jelentek meg új lapcímek, ezekhez képest a megszűnések jóval kisebb arányúak. 1944-ben viszont már teljesen megfordult a helyzet: a megszűnések dominálnak, ám új lapcímekkel is találkozunk. 1946-47-ig a lapalapítások (a két világháború és az 1940-44-es időszakhoz képest jóval kisebb mértékű) növekvést mutatnak. 1948-tól a lapalapítások a tárgyalt időszak végéig azonban kisebb mértékűek. Az ötvenes évek és hatvanas évek “sivársága” után egyfajta fellendülést Ceausescu hatalomra kerülése után, a hatvanas évek végén, hetvenes években tapasztalhatunk. 1989-ben a létező lapok zöme nevet változtatott, ezért ebben az évben “megugrott” a megszűnése száma.

Kissé részletesebben nézzük meg a továbbiakban milyen politikai események állnak e dátumok mögött, azaz milyen fontosabb történések befolyásoltak ezeket az ingadozásokat. Románia 1944 augusztusi átállásával a romániai magyarság (észak-erdélyi része is) újra kisebbségi helyzetbe került. Az ország szovjet katonai fennhatóság alatt állt, de lehetővé vált a politikai pártok szervezése. Megalakult a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) is, amely többnyire baloldali, kommunista múlttal rendelkező személyek vezetésével a kisebbségbe került magyarság érdekvédelmét hivatott ellátni,⁶⁰ és indult az 1946. évi választásokon. Noha a korszakra rányomta bélyegét a háború utáni kifáradás, a szovjetek jelenléte, az időszak politikai életét⁶¹ és részben az irodalmi, sajtóéletét is még viszonylagos pluralizmus jellemezte.

Témánk szempontjából érdemes kitérni e rövid időszak néhány, a magyar sajtó működését felvillantó momentumra. Az akkor létező, induló magyar lapok egy része az MNSZ lapjaként indult (pl. *Világosság*), de létezett a szociáldemokratáknak és a kommunista pártnak is lapja (*Erdély, Igazság*). A vidéken induló lapokat is jobbára ezek a szervezetek adták ki, és egyre inkább meghatározóvá vált az MNSZ szerepe. A választások közeledtével (1946. november 19.) az MNSZ még inkább ki akarta sajátítani a sajtónyilvánosságot, az országos papírhiány ellenére pedig sikerült új vidéki lapokat is megjelentetnie mint például a szatmári *Egyenlőség*,

⁵⁹ A részletes adatsorokat lásd a Mellékletben.

⁶⁰ A korszakról, illetve arról, hogy miért sodródott az 1944 utáni romániai magyar elit a baloldal irányába, egyszersmind volt-e, lehetett volna-e más alternatíva, ld. Tóth Sándor Gaál Gáborról szóló könyvének *A romániai magyarság egzisztenciális kisebbségi élménye (1944–1948)* c. bevezető fejezetét (Tóth 1997:17-39).

⁶¹ “1944. november 12 és 1945. március 6 között egy különös kísérletnek lehetünk tanúi: egy maroknyi ember – nagy részük idealista, kisebb részük a bukaresti pártközpont által mozgatott bábfigura – a szovjet katonai felügyelet alatt *autonómista struktúrákat* próbál kiépíteni” (Vincze 2003:XVI, kiemelés az eredetiben).

nagyváradi *Magyar Nép*, és arra is akadt példa, hogy átvettek bizonyos, már létező lapokat (Vincze 1999:325-326), vagy megakadályozták új lapok megjelenését, vagy már létező kiadványok újságpapírhoz való hozzáférését⁶² (Enyedi 1998:247). Az MNSZ sajtóirányítói szerepe tetten érhető abban is, hogy vezetői között gyakran találunk felelős- vagy főszerkesztőket.

A választások előtt mintegy 5 hónappal, programjának népszerűsítése érdekében az MNSZ két napos sajtókonferenciát hívott össze, amelyre meghívta a magyar lapok képviselőit. A konferencián felszólalók a már említett papírhiány kezelése mellett “az egyetemes népi érdekek érvényesítését”, “elegendő számú politikailag képzett újságíró”, egységes sajtóirányítást, a magyarok kisebbségi kérdéseiben történő “egységes állásfoglalását” követeltek. Volt, aki a magyarság “híd” szerepét hangoztatta, és a románság tárgyilagos tájékoztatása érdekében román nyelvű lap megjelentetését javasolta⁶³ (Enyedi 1998). A konferencia után néhány nappal megjelenik a Romániai Magyar Írószövetség irodalmi folyóirata (az *Utunk*), a lapot kiadó Írószövetség pedig szeptemberben kiáltványt tesz közzé, amelyben csatlakozik az MNSZ elveihez.

A második világháborút követő időszak egyik fontos mérföldköve az 1947-es év, ebben az évben írta alá ugyanis Románia a békeszerződést és még ugyanennek az évnek a végén lemondják I. Mihály román királyt, és kikiáltják a Román Népköztárságot. A két esemény között azonban történik egy másik is, ami kihatott a magyarság szerveződésére és így természetesen sajtójára is. Ez év májusában megjelent a kommunista párt nemzetiségi politikusának, Vasile Lucanak cikke⁶⁴ az “elvtelen magyar egység” ellen, amelyben szembeállította a “magyarság demokratikus erőit”, akik együtt harcolnak “a román demokrácia haladó erőivel”, “<magyarkodó>, de nemzetellenes gáncsoskodókkal”. A cikk nyomán a nemcsak a szervezetten, hanem a romániai magyarságon belül is “tisztogatás”

⁶² A háború utáni években ez központi kiutalásos rendszerben működött. Egy 1946 márciusi törvény szerint a papírkereskedelemhez kizárólag az államnak volt joga és ugyanakkor kijelölték azokat a bukaresti és vidéki (5 illetve 7) vállalatokat, amelyeknek joguk volt a kiárusításhoz. (Petcu 1999:162)

⁶³ Az MNSZ sajtókonferenciájának záródokumentumában, a papírkérdés megoldása kapcsán, találkozunk a romániai magyar kisebbség részarányos követelésének esetével: “A papírkérdés rendezése érdekében leszögezzük, hogy sajtócélokra az államilag elosztott papírból és egyéb nyomdai nyersanyagból annyit igényelünk, amennyi a magyarságot az ország össztlakosságában képviselt számaránya szerint megilletti...” (Enyedi 1998:245). A részarányos követelést azért említjük meg itt, mert ezzel minden korszakban és a legkülönbözőbb területeken is találkozunk. Míg ez a követelés redisztribúciós helyzetben, források elosztása során jogosnak tűnik (pl. kötelező oktatás beiskolázási arányainak szintjén), versenyhelyzet feltételei mellett már nem. Pedig mostanság ilyenekkel is találkozunk a nyilvánosságban: miért nincs a 100 leggazdagabb román állampolgár között részarányának megfelelő számú magyar nemzetiségű? (Erdélyi Riport 2002/1)

⁶⁴ *Igazság*, 1947. május 22. Ld. még: Vincze 2003:94-95.

kezdődött, amihez a sajtó intenzívebb irányítottsága is társult. A fokozatosan eljelentéktelenedő szervezetet végül 1953-ban felszámolták. 1948-ban egyesült a kommunista és szociáldemokrata párt, ez utóbbi lapjai pedig megszűntek.

1945 után egyre több magyar hivatalnok kap állást az ország központi kulturális, művelődési intézményeiben, közülük többen Bukarestbe költöznek. A folyamat Kolozsvár szerepének csökkentését eredményezi, ami 1947–48-tól kezdve hangsúlyozottabbá válik. Miután a fővárosba teszi át székhelyét az MNSZ is, 1947-ben magyar nyelvű napilap indul itt *Romániai Magyar Szó* néven (később pedig – 1953-tól – az *Előre* nevet veszi fel), és egy-két év múlva ugyanitt fognak elindulni, vagy ide költöznek azok a lapok, amelyek zöme a Ceaușescu-rendszer bukásáig (és részben utána is) fennmaradtak: *Falvak Dolgozó Népe* (1945-ben Kolozsvárt alakult, 1952-ben átköltözött Bukarestbe), a *Művelődés* (Művelődési útmutató néven indult 1948-ban, 1985-ben beszüntették), *Iffjúmunkás* (1948–1953, 1957–1989), *Munkásélet* (1957-ben indult, előzménye: *Szakszervezeti Élet*; 1946–1953), *Tanügyi Újság* (1950, Bukarest). Kolozsvár presztízsének csökkenéséhez járultak hozzá a közigazgatási változások is, különösképpen az 1952-ben létrehozott Magyar Autonóm Tartomány (MAT),⁶⁵ amelynek következtében Marosvásárhely kulturális szerepe valamelyest megerősödik.⁶⁶ 1953-ban itt indul az *Igaz Szó* c. irodalmi folyóirat.

1946 augusztus, szeptembertől kezdve a Szovjetunióban több olyan pártpolitikai határozat született, amelyek megrajzolták az új kultúrpolitikai irányvonalat. Ezeknek értelmében a művészeteket közvetlen pártellenőrzés alá vetették, kihangsúlyozták a “nyugati imperializmustól” való elzárkózás fontosságát, a hangsúly pedig az “éberség”, a “forradalmiság”, “a hibák kiküszöbölésére” tolódott el. Mivel Európa keleti felében ezek az irányvonalak “nemzetközi” voltak, a térség országainak sajtóját ez a szellem hatotta át. A “nemzetköziség” természetesen másik irányba is hatott, hiszen Sztálin halála (1953) után nem sokkal nyíltan fel lehetett lépni a személyi kultusz, az irodalmi sematizmus ellen, egyszersmind lehetővé vált, igaz korlátozott mértékben, egyfajta kritikai hangvétel használata. Ez a tény magával hozta bizonyos új lapok, vagy régiók újra megjelenését is. Így indultak

⁶⁵ A tartomány kialakulásának politikai feltételeiről és fogadtatásáról lásd: Bottoni 2003, Gagy 2003.

⁶⁶ A városban 1946-tól működik az Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézet „1953-ban ide telepítik a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolát, az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó magyar osztályának és a Tankönyvkiadónak magyar szerkesztőségének 1955-ben fiókjai létesülnek itt. Dávid Gyula erről az intézményépítési hullámról a következőket írja: “Kétségtelen, hogy mindez a magyar szellemi élet olyan felvirágzását hozta magával az addig igencsak provinciális szellemű városban, amelyet a Ceaușescu-korszak utolsó szakaszában majd csak igen nagy erőfeszítéssel és a legdurvább eszközök alkalmazásával lehet visszaszorítani.” Dávid 2000:83.

(újra) 1957-ben az *Ifjúmunkás*, *Korunk*,⁶⁷ *Munkásélet*, *Napsugár*, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1958-ban a *Művészet* (1959-től *Új Élet*).

Az előbbieken említett közigazgatási változások azonban nemcsak a centrum kérdését feszegették, hanem a nyilvánosság úgynevezett “centralizált decentralizációját” is eredményezték. A sajtó szerkezetének mai kialakulásában is nagy szerepet játszottak/játszanak e változások, hiszen bizonyos területek, régiók vagy városok státusának átalakulásával megváltozott a vonzáskörzetükbe tartozó sajtókiadványok száma is.⁶⁸ Ceaușescu 1965-ös hatalomra kerülésével és egyfajta liberalizmus szimulálásával lehetővé vált újabb lapok elindítása (pl. *A Hét* - 1970-ben⁶⁹), az 1968-as párizsi diáktüntetések hatására pedig diáklapokat is engedélyeztek, azonban ez a nyitás kegyetlenül visszaütött a nyolcvanas évek második felében. A mai lapszerkezetet nagy mértékben meghatározó jogi aktus Ceaușescu hatalomra kerülése után néhány évvel, 1968-ban született: az ország közigazgatási-területi átszervezéséről szóló törvény értelmében a korábbi tartományokat felszámolták és megyéket alakítottak ki. Ennek következtében minden új megyeközpontban nyomdákat hoztak létre, Kovászna és Hargita megyében pedig új magyar nyelvű lapok indultak (*Megyei Tükör*, illetve *Hargita* – ezeknek természetesen román társlapjuk is volt). Számarányuk függvényében minden – magyarok által is lakott megyében – létezett egy kb. 10.000-35.000-es példányszámú, az RKP megyei bizottságai által kiadott magyar nyelvű napi- vagy hetilap, Bukarestben pedig kb. 150.000-es példányszámban jelent meg a már említett *Előre* nevű központi lap. Gyakorlatilag ez a megyestruktúra létezik ma is, és a jelenlegi magyar nyelvű sajtónyilvánosság egy meghatározó része (a megyei napi-, illetve hetilapok) erre a közigazgatási konstrukcióra épül(nek), igaz e lapok most már többé-kevésbé piaci alapon jelennek meg, és (ezért?) a példányszámuk alacsonyabb.

A szovjet befolyás, illetve a Szovjetunióhoz való viszonyuláson és a közigazgatási változásokon kívül a magyar (és román) nyelvű sajtót nemcsak a politikai pluralizmus

⁶⁷ A *Korunk* 1957-es újraindulásáról, az előzményekről lásd Gáll 1995.

⁶⁸ Tekintsük át röviden e folyamatot! Az első adminisztratív változtatásról szóló törvényt 1950. szeptember 6-án fogadta el a Nagy Nemzetgyűlés. Ennek értelmében Romániában 28 tartományt alakítottak ki, ezek pedig 177 rajont, 144 várost és 4042 községet foglaltak magukba. A közigazgatási változás eredményeképpen bizonyos városokban megszűntek lapok, míg más helyeken új lapok indultak. Az 1952-es új Alkotmány életbelépésével az ország térképet újra kellett rajzolni, ezúttal 18 tartományt alakítottak ki (többek között a MAT-ot), majd pedig egy 1956-os törvényerejű rendelettel a tartományok számát 16-ra csökkentették. Alkotmánymódosítással 1960-ban újra adminisztratív változtatásokat eszközöltek, azonban ekkor a tartományok száma nem módosult, csak bizonyos tartományok nevét, illetve területét változtatták meg. Ekkor cserélték ki a Magyar Autonóm Tartomány nevét Maros-Magyar Autonóm Tartománnyá.

⁶⁹ Alakulásának körülményeiről ld. Bányai 2003.

fokozatos megszűntetése, hanem a korábbi időszakokban kibontakozó civil társadalmi kezdeményezések felszámolása is befolyásolta. A korábbi évek, évtizedek magyar nyelvű sajtóvilágát jórészt a civil társadalom különböző szegmensei által működtetett kiadványok tették színesebbé. Ez a változatosság egyre inkább felszámolódni látszik a különböző civil szervezetek beszüntetésével. 1948-ban megszűnik az Erdélyi Népi Kárpát Egyesület (ENKE) és lapja az *Erdély*; az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) vagyona 1948-ban átveszi a Kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola, lapjuk, az *Erdélyi Gazda* pedig már 1945-ben megszűnt. Szintén 1948 őszén, a vallási kultusztörvény megjelenésével a felekezeti lapok jó része megszűnik, 1950-ben pedig megszűnik az Erdélyi Múzeum - Egyesület (EME), lapja, az Erdélyi Múzeum 1947-ben jelent meg utoljára.

A teljesebb kép kedvéért meg kell említeni, hogy a korábbi civil társadalmi szervezetek felszámolásának mintegy "pótlására" a kommunista hatalom technikájához tartozott más, új típusú szervezetek⁷⁰ létrehozása, és ezek pedig szintén kiadványokat jelentettek meg. Például 1948. februárjában megalakult a Romániai Demokrata Nők (Egységes) Szövetsége, amely "átveszi" a *Dolgozó Nő* c. lapot (1965-től már az RSZK Nőtanácsa adja ki), vagy például a már említett *A Hét* c. lap, amelyet 1970-től a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács adott ki. Hasonló logika alapján a fiatal úttörők (pionírok) számára is megjelentettek folyóiratot: 1950-ben alapították a *Pionír* c. lapot, amelynek helyét 1967-ben a *Jóbarát* veszi át. 1980-ban az elemi iskolások számára *A Haza Sólymai* c. lapot indítják.

A sajtónyilvánosság korlátozásának tehát explicit jellegű nemzetiség⁷¹ (kisebbség)-ellenes technikái is voltak, ezek a nyolcvanas évektől kezdve egyre nyilvánvalóbb formákat öltöttek. Íme két példa. 1985-ben megszüntették a Bukarestben megjelenő (már említett) *Művelődés* c. folyóiratot,⁷² de helyette a *Cîntarea României (Megéneklünk Románia)* c. román nyelvű kulturális propagandalapba magyar nyelvű oldalakat biztosítottak (hasonlóan jártak el a megfelelő német nyelvű lappal is). 1988-ban egy párthatározat megtiltotta a helységnevek "idegen nyelveken" való közlését, és minden kiadványban románul kellett szerepelniük.

⁷⁰ Természetesen tudatában vagyunk hogy a tényleges civil szervezeteket nem lehet összemosni a "generált", központosított, politikai befolyás alatt álló szervezetekkel.

⁷¹ A "nemzetiség" kifejezés a korabeli nyelvhasználatot tükrözi.

⁷² A metaforikus nyelvhez, kétértelműséghez már hozzászólt magyar értelmiségi ezt így reagálta le: Bukarestben megszűnt a művelődés...

A romániai magyar kisebbséget érintő közvetett vagy nyílt támadások, a sajtó (és mindenféle autonóm társadalmi cselekvés) korlátozásának kiszélesítése közepette (vagy éppen ezért) földalatti, magyar nyelvű szamizdat kiadványok is születtek. Az első, amely egyúttal nagyobb nemzetközi visszhangot is kavart az 1982-es *Ellenpontok*,⁷³ a második pedig az 1988-ban indult *Kiáltó Szó* (amelyből nyolc szám készült el, de csak kettő került nyomtatásra).⁷⁴

Az *Ellenpontok* megjelenése után egy évvel, 1983-ban törvényerejű rendelettel bevezették azt a gyakorlatot, miszerint csak belügyminiszteri engedéllyel rendelkezők tarthattak “sokszorosító készülékeket” és írógépeket. Az írógép tulajdonosoknak évente kellett jelentkezniük a rendőrségen, ahol (írógép) írásmintát vettek tőlük az elkopott, elváltozott betűk kiszűrése érdekében. Noha kutatási eredményekkel még nincs alátámasztva, megkockáztatható, hogy a rendelkezés bejelentésének időpontja összefügg az egy évvel korábbi, nemzetközi visszhangot okozó magyar nyelvű szamizdat létevel.⁷⁵

3.4.1 A romániai cenzúra „esztétikájának” néhány jellegzetessége

A bibliográfiai adatokkal és a politikatörténeti eseményekkel összhangban a korszak sajtóját a cenzúra működésén keresztül még jobban megérthetjük. Noha a cenzúrakutatásban rejlő lehetőségek közel sincsenek kihasználva, az utóbbi években egyre több ígéretes kezdés mutatkozik (Ficeac 1999, Petcu 1999, Marino 1997, 2000, Cseke 2003b⁷⁶).

A politikai pluralizmus fokozatos felszámolásának időszakában a lapok és minden más kiadvány megjelenését ebben az időszakban – előzetes tájékozódás (cenzúra) alapján – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hagyta jóvá. Mihály király aláírásával 1945 elején törvényerejű rendelet (1945/102) jelent meg a sajtó “megtisztítására” vonatkozóan, amely betiltotta a fasizmus és hitlerizmus szolgálatában állt lapokat. Ugyanabban az évben

⁷³ Az *Ellenpontok* létrejöttének körülményeit, utóéletét és a megjelent kilenc lapszám cikkeit ld. Bárdi 2000.

⁷⁴ A kiadvány indulásának körülményeiről és a lap Beköszöntőjét, ld. Balázs 1990. Megjegyzendő azonban, hogy a lapról szóló emlékezések és információk nem egyértelműek. Valószínűsíthető, hogy két nyomtatott példány száma jelent meg Magyarországon, Erdélyben csak gépiratos formában, szűk körben terjesztették, olvashatták.

⁷⁵ “Nem lehet megállapítani, hogy ez a lépés (az írógépek bejelentési kötelezettsége – P.Z.A.) milyen mértékben járult hozzá ahhoz, hogy Romániában nem létezett szamizdat irodalom. Az viszont tény, hogy az írógépek ellenőrzése nem segítette elő ennek kibontakozását.” (Kligman 2000:292)

⁷⁶ Cseke ebben az írásában hivatkozik egy szakdolgozatra is, amely e téma magyar kisebbséget érintő vonatkozásaival foglalkozik: Györffy Gábor 2000 *Cenzúrapolitika a XX. században. A romániai magyar sajtó a cenzúra árnyékában*. Bölcsészkarai szakdolgozat, Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, 43. o.

megalakult a művészeket, írókat és újságírókat tömörítő szakszervezet,⁷⁷ amelynek alakuló ülésén az akkori tájékoztatási miniszter üdvözölte – “Sztálin elvtárs csodálatos definícióját” használva – “a lélek mérnökeit”, azaz a közvélemény alakítóit, Groza miniszterelnök pedig “az agymunka proletárjaihoz” címezte üdvözlő beszédét.⁷⁸ A román sajtó irány- és hangadóijává a *Pravda* mintájára megjelentetett *Scântea* vált. Az akkor megjelenő új lapoknak azonban szembe kellett nézniük azzal is, hogy a sajtóban kevés a szakember, főleg a “politikailag” és szakmailag felkészült újságíró.⁷⁹ A cenzúrának így bizonyos esetekben még jótékony hatása is volt, hiszen többek között kijavította a nyelvtani vagy lexikális pontatlanságokat.⁸⁰

A 40-es évek második felétől kezdve az újságírói szakma gyakorlása szigorú politikai feltételekhez volt kötve: a szerkesztőségekben csak azok dolgozhattak, akik vagy részt vettek az illegális kommunista sajtó működtetésében, vagy munkatársai voltak a szovjet sajtónak vagy tevékenykedtek a kommunista párt valamelyik szervében, illetve azok, akiket a Moszkva-barát politikusok eltűrték (Petcu 1999:170). Az újságíró-képzést ebben az időszakban az A.A. Zsdanovról elnevezett pártiskolában, majd pedig a Ștefan Gheorghiu Pártfőiskolában bonyolították. A két intézményt utóbb összevonták, és igazi “zárt univerzumnaként” a politikai kádereképzés bölcsője volt, majd a 60-as évek elején – kissé vesztítve korábbi funkciójából – a pártaktivisták továbbképzésére szolgált. Ceaușescu hatalomra kerülése után a Ștefan Gheorghiu Akadémia nevet viselte. Az akadémia megőrizte kizárólagos jogát az újságíró-képzésre, de többek között abban az időben csak itt lehetett doktori címet szerezni szociológiából és politikatudományból. A hallgatók szigorú szelekción estek át, úgynevezett “lojalitás vizsgán” kellett átesniük, és rendelkezniük kellett a megyei pártbizottság vagy a KISZ Központi Bizottságának ajánlásával. Az ide bekerültek mindenképp a rendszer kedvezményezettjeinek számítottak, nemcsak jól felszerelt kollégiumokat és (az ország leszegényedése mellett kiváltságnak számító) jól ellátott menzát,

⁷⁷ Uniunea Sindicatelor de Artiști, Scriitori, Ziariști.

⁷⁸ Petcu 1999:158.

⁷⁹ Az 1946-ban indult *Szakszervezeti Élet* nehézségeiről így vall a lap egykori munkatársa: “Elég nehezen döcögtünk, hiszen a szerkesztőség tagjai nem voltak sem újságírók, sem szerkesztők. (...) Volt olyan számunk, amelynek belső kettős oldalát egy-egy üzem önkéntes levelezőinek írásai töltötték meg.” (Szatmári Ilona, *Munkásélet* 1976. december 17., idézi Kuszálík 1996:15). A szerkesztőség az önkéntes levelezőkből remélte, hogy utánpótlását tudja biztosítani, ezért felhívással fordult hozzájuk: “Célunk az, hogy a letehetségesebb levelezőinkből újságírók váljanak, a demokratikus sajtó utánpótlásai. Épp ezért arra kérjük levelezőinket, kísérjék figyelemmel, mi az az anyag, amit közlünk, és mi az, amit cikkeiből kivágunk” (Szakszervezeti Élet, 1947. április 13, idézi Kuszálík 1996:16)

⁸⁰ Marian Petcu megszólaltatta az egykori *Scântea* egyik munkatársát, aki felidézte Silviu Brucan (jelenleg politológusként ismert) akkori cenzort, aki állítólag a következőt mondta: “Inkább hagyjunk egy vesszőt az alany és állítmány között, hiszen ezek (az újság olvasói) amúgy sem tudják, hová kell kitenni, és lehet, hogy a nyelvészek sem tudják, ez mindig vitatható, de ez még mindig jobb, mintha kivesszünk egy vesszőt, és olyan politikai marhaság lesz, amit már nem tudunk leállítani.” (Petcu 1999:161)

hanem külföldi szakirodalommal is nagyszerűen ellátott könyvtárat is használhattak. (Tismăneanu 1992:149–154)

1945-től folyamatosan jelentek meg olyan füzetecskék (“brosúrák”), amelyek tartalmazták a betiltott szerzők, könyvek listáját. Míg ebben az évben – a reakciós tartalmú könyvektől való megszabadulás jegyében – “csak” 910 címet tartalmazott (130 román szerző, 631 magyar, 88 olasz, 58 francia), a következő években – az “osztályharc fokozódása” következtében - ez a szám folyamatosan bővült: 1946-ban újabb 2538 cím került “indexre”, 1948-ban már 8.000 címet tartalmaz az aktuális broszúra, 1949-ben maga a betiltásokat tartalmazó kiadvány már 70 oldalas, és közel 2000 szerzőt és több tízezer címet tartalmaz.⁸¹ Az ötvenes évek első felében olyannyira radikális lesz a cenzúra, hogy nemcsak az antikommunista és antimarxista műveket tiltják be, hanem a populáris irodalomhoz tartozó könyveket (a krimiket például), a parajelenségekkel foglalkozó és a vallási tárgyú műveket is. Adrian Marino szerint ez az a pont, amikor a kommunista Romániában gyakorolt cenzúra eléri tetőfokát.⁸² Az RKP “irányvonalának” gyakori változása közepette – ironikus módon – a tiltásokat tartalmazó listák is állandó cenzúrázásnak voltak kitéve, az egykori “főcenzorok” (a kommunista párt korábbi vezérkara: Gh. Gheorghiu Dej, Ana Pauker stb.), avagy a párt hivatalos sajtóorgánumának (*Scântea*) korábbi évjáratái is tiltás alá esnek. A tiltásokat tartalmazó – mai kifejezéssel élve – “adatbázis frissítésének” egy másik fontos szempontja a szerzők “holléte” volt: azok a szerzők, akik elhagyták vagy akiket kiutasítottak az országból, szintén

⁸¹ Íme néhány szerző a világirodalomból: André Gide, Graham Greene, Ernst Hemingway, Aldous Huxley, Erich Kästner, Rudyard Kipling, D.H. Lawrence, Margaret Mitchell. (Ficeac 1999:38)

⁸² A kor szellemét idézendő már már paródiába illő, ám levéltári kutatás alapján alátámasztott eset: 1952 májusában az aradi cenzori “kollektíva” (értsd: munkaközösség) “az éberség fokozása és az ellenőrző munka felelősségének növelése és tudatosítása érdekében” egy éves időtartamú szocialista versenyre szólítja fel a nagyváradi, temesvári, krajovai kollégákat. Az év folyamán, a győztes kollektíva kikiáltása előtt, háromszor összesítenék a részeredményeket (érdemes a dátumokra is figyelni): augusztus 23-án, november 7-én, december 30-án. De hogyan is bonyolítanák le e szocialista vetélkedőt? A hitelesség kedvéért hosszasan idézünk az eredeti dokumentumból: “(...) A vetélkedő a következő területeken és módon zajlana: 1. <<Jelentessük meg hibátlanul az újságokat!>> jelszó jegyében, a helyi lapok ellenőrzése; 2. Az időszakos kiadványok ellenőrzése; 3. Nyomdák: annak ellenőrzése, hogy egyetlen kiadvány se jelenjen meg előzetes jóváhagyás (az eredetiben: ‘Bun de imprimat’) nélkül; 4. A rádióadók programjának ellenőrzése (...); 5. Magán könyvesboltok ellenőrzése (...); 6. Mozi és színházplakátok ellenőrzése; 7. A kereskedelmi forgalom ellenőrzése (...); 8. A munkatervbe foglalt feladatok maradéktalan és határidőre befejezett teljesítése; 9. Politikai és szakmai tájékozottság egyéni tanulás általi szélesítése. 10. Havonta kétszer írásos tapasztalatsere szervezése. A vetélkedőn a következő pontozási rendszert használjuk: újság hiba nélküli megjelenése: plusz 1 pont; egy helyesírási hiba, amely nem okoz ugyanakkor politikai jellegű hibát is: mínusz 0,50 pont; politikai jellegű hiba megjelenése: mínusz 5 pont; (...) a nyomdák ellenőrzése során: előzetes engedély nélküli kiadvány azonosítása: mínusz 1-3 pont, annak függvényében, hogy a cenzor milyen súlyosnak ítéli a megjelenést; (...) könyvesboltok ellenőrzése során tiltott vagy nem megfelelő kiadvány beazonosítása: 0,50 pont kiadványonként; (...) a munkatervhez képest történő lemaradás egy nappal: mínusz 0,50 pont, 2 nappal: mínusz 1 pont, három nappal: mínusz 1,5 pont; (...) a politikai tájékozottság növelése területén a tervben szereplő, előírt *Scântea*-beli cikkeken kívüli írások csoportos megbeszélése plusz 1,50 pont; a tapasztalatsere során az időpontok be nem tartása: mínusz 1 pont (...)”. (Ficeac 1999:75-77)

rákerültek a listára: míg 1983-ban például 36 ilyen szerző volt, 1988-ra számuk már elérte a 152-t (Marino 1997).

A hatvanas évek közepén, végén⁸³ némi lazulás tapasztalható a cenzúra gyakorlása területén, de ez nem jelenti azt, hogy az előzetes cenzúrázás gyakorlata megszűnt volna. Sőt, a megyésítés során megjelent új megyei napi- és hetilapok intenzívebb, „decentralizált” cenzúrárt követeltek: minden lapnál (megyében) általában két cenzor ügyködött, akik rendszeresen megkapták a tiltásokat tartalmazó aktuális bukaresti előírásokat. Petcu e mozzanatban megkülönbözteti az állami és politikai cenzúrárt: míg az előbbi gazdasági, katonai, egyházi információkra vonatkozott, az utóbbi az RKP KB előírásait tartalmazta. A valóságban e kétféle cenzúrázás természetesen összemosódott, és a szerkesztőségeknek előzetes jóváhagyásra el kellett juttatniuk a cenzorokhoz a következő, vagy az azután következő napi írásokat, hogy tudják majd a kért módosításokat elvégezni (Petcu 1993:178).

Az 1974-ben (érdekességképpen: április elsején) megjelent Sajtótörvény szentesítette a cenzúra intézményét, és meghatározta a kiadók, szerkesztők és terjesztők feladatkörét.⁸⁴ Ugyanakkor tíz paragrafusban kijelölte a „tabutémákat”, és azt is leszögezte, hogy ezek megsértéséért a lapok főszerkesztője a felelős, az előírások betartásának ellenőrzésével pedig az ún. Sajtó- és Nyomtatványügyi Bizottságot⁸⁵ ruházta fel. A sajtónak a párt propagandájának szolgálatába való állítását a következő évi RKP program is megerősíti, majd pedig kötelezik a nyilvános információk kezeléséért felelős személyeket (többek között a könyvtárosokat is), hogy hűségeskűt tegyenek a Román Szocialista Köztársaság színe előtt. E lépéssorozatok – a megfélemlítésen túl – egyszersmind nyilvánvalóvá teszik, hogy a sajtó (is) az RKP szerves részének tekintendő.⁸⁶

A cenzorok munkája valóságos munkamegosztás alapján történt: külön „szakemberek” foglalkoztak az írott sajtóval, a rádióműsorokkal, tévéműsorokkal, filmekkel, könyvkiadókkal, színházi és zenei előadásokkal, képzőművészeti kiállításokkal. Ha a cenzúrárt működtető hivatalok alkalmazottai nem rendelkeztek kellő szakismerettel, akkor a szakterület elismert

⁸³ 1965-ben jelent meg az újabb Alkotmány és jutott hatalomra Ceaușescu. Románia nem küld csapatokat Csehszlovákiába (1968).

⁸⁴ “A sajtó rendeltetése állandóan küzdeni az RKP politikájának, a szocialista etika és méltányosság magasztos elveinek valóra váltásáért (...) a sajtó hozzájárul a párt által az életről és a társadalomról vallott tudományos, dialektikus és történelmi materialista felfogás érvényre juttatásához, forradalmi kérlelhetetlenséget tanusít az obskúrus, visszahúzó és embertelen felfogásokkal és álláspontokkal szemben” (*Hivatalos Közlöny*, 1974. április 1.)

⁸⁵ Röviden Sajtóigazgatóságnak nevezték.

⁸⁶ A főszerkesztőkkel folytatott interjúk elemzése során még szó lesz a sajtó-mint-hatalom jelenségéről.

vagy megvesztegethető, zsarolható, egyszersmind megbízható szakértőit kérték fel e munka elvégzésére.⁸⁷ E technikának kettős funkciója volt: egyrészt a cenzúra munkáját „magasabb” (vagy legalábbis egy átlag hivatalnok szintjét meghaladó) színvonalon lehetett elvégezni, másrészt pedig az oszd meg és uralkodj elv érvényesülése alapján az egyes szakmákon, művészeti ágakon belül a céhbelleket egymás ellen fordítva, nagyobb sikerrel lehetett a totális kontroll ideálja felé haladni. Bizonyos helyzetekben ez a szakosodás még további munkamegosztást is feltételezett. A képzőművészeti kiállítások esetében például a megnyitó előtt négytagú bizottság ellenőrizte a helyszínt, illetve a kiállított alkotásokat. Az általános pártkövetelményeknek való megfelelésen kívül, sajátos előírások betartását is ellenőrizték: legfeljebb csak egy aktkép lehetett, nem állíthattak ki vallási tárgyú (templomot, keresztet stb.-t ábrázoló, felhasználó) alkotásokat, sőt, a képek elhelyezése sem történhetett kereszt alakban. A négytagú bizottság tagjai a Művelődési Minisztérium és a Nemzeti Vagyonügynökség egy-egy képviselője, valamint a Szekuritáté két képviselője voltak. A bizottsághoz esetenként más intézményektől is társultak. De miért kellett két ember a Szekuritátétól? Éppen a munkamegosztás céljából: az egyik azt vizsgálta, hogy a kiállított tárgyak, képek hordoznak-e valamilyen, az államfő ellen irányuló jelentést, míg a másik az alkotások külpolitikai üzenetét. (Petcu 1999:180)

A cenzúra működéséhez szükséges munkamegosztás hiányaként is felfoghatjuk azt az esetet, amelyet Lőrincz D. József (2002) ismertet. Lőrincz egy székelyföldi színházi előadás előzetes megtekintést végző, ún. vizionáló bizottságának jegyzőkönyveit elemezve közli, hogy a bizottságban komoly konfliktus támadt: a bizottság egyes tagjai művészeti, esztétikai álláspontból is kifejtették véleményüket, míg mások pusztán csak ideológiai, politikai alapon ítélték meg a művet. A csak ideológiai megítélés nyilván szabad teret engedett volna a művészi szabadságnak, az esztétikai véleménynyilvánítás azonban kihatott a mű egészére, apró részletekre is (díszletek stb.). A konfliktus végül a Szocialista Kultúra és Nevelés Országos Tanácsa egy újabb határozatával megoldódott, ugyanis az kimondta, hogy a bizottságnak kötelessége minden szempontból bírálatokat megfogalmaznia (Lőrincz 2002:242). A minden, akár jelentéktelennek tűnő részletre való odafigyelés a cenzúrát mindenevővé avanszálja, ám – főképp diktatúrára berendezkedő hatalmi szándékok mellett –

⁸⁷ „A cenzorokat sokszor szűk látókörű bürokratáknak tekintik. Gyakran azok is voltak. Ám a >>sokoldalúan fejlett<< szocializmus (Ceaușescu egyik kedvenc és elcsépett kifejezése) finomítani kívánta a hatalom intézményét, és ezekben a pozíciókban egyre nagyobb számban alkalmazott művelt, cinikus, intelligens embereket. Az intézmény által felhasznált módszerek szintén fejlődtek, és idővel >>összetettebbé<< és >>finomabbá<< váltak. Röviden, aljasabbá.” (Manea 2003:99-100)

ezen nem csodálkozhatunk, hiszen nem csak a cenzúrárt alkalmazó politikáról, hanem a mindenkori politikáról is elmondható, hogy mindenevő. (Becskeházi 1992)

Visszatérve a sajtóra, az egyik legfontosabb eseményt szükséges megemlítenünk: 1977-ben hivatalosan beszüntetik a cenzúrárt.⁸⁸ A már említett Sajtó- és Nyomtatványügyi Bizottságot átszervezik, és felhatalmazzák a sajtóban dolgozóakra vonatkozó összes törvény figyelemmel kísérésének feladatával. Egy év múlva a bizottságot felszámolják, és helyette a megyei pártbizottság aktivistái gyakorolják ezt a feladatkört.

A cenzúra formális felszámolása azonban korántsem jelentette a sajtó szabadságának térnyerését. Valójában az öncenzúra intézményesült, hiszen a korábbi gyakorlattal ellentétben, ezután nem egy egyértelmű külső instancia javaslatait kellett figyelembe venni, hanem egy belső önkontrollon keresztül kellett a szerzőknek gondolataikat átszűrniük. Az előzetes cenzúrárt tehát a hangsúlyosabb önmagával való viaskodás gyakorlata váltotta fel, amit azonban gyakran az utólagos cenzúra egészített ki. Az utólagos (a szöveg, újság megszerkesztése utáni, de mindenképp megjelenés előtti) cenzúrárt különböző fórumok végezték, akik egymást hol túllilicitálva, hol egymásnak ellentmondva fogalmazták meg javaslataikat,⁸⁹ miközben a szerkesztők lassú felőrlődésnek lettek kitéve.⁹⁰

Az öncenzúra a hatalom által felkínált (kötelezővé tett) „keretek” figyelembe vételét feltételezte. Az ideológiai keretek a különböző dokumentumokban és propaganda anyagokban nagyon egyértelműen kodifikálva voltak,⁹¹ az újságírásban pedig kialakult, illetve bensővé vált az igazodás szükségessége. Az alkalmazkodási kényszer a hibázás, tévedés elkerülése miatti félelemből táplálkozott, mondhatni a félelem intézményesült (Ignat 1999). A hatalom célja folyamatosan árnyaltabbá vált: míg a sztálinista időkben arra törekedett, minden eszközzel megakadályozza, hogy a közönség alternatív forrásokhoz hozzáférjen, azaz olyan

⁸⁸ Az eseményt Miruna Runcan a ceausisza reformok „drámai fordulatainak” nevezi. (Runcan 2002:114)

⁸⁹ A Korunk ellenőrzése az öncenzúrán kívül a következő szűrőkön esett át: 1. Kolozs megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság; 2. Kolozs megyei pártbizottság propagandaosztálya; 3. Szocialista Művelődési és Nemzeti Tanács; az RKP KB sajtóosztálya. (Cseke 2003:250)

⁹⁰ Gáll Ernő naplója ékes bizonyítéka annak a folyamatos adok-kapok sorozatszerű harcnak, amit a hetvenes, nyolcvanas években a szerkesztőknek végig kellett járnia az akkori hatalom képviselőivel, és ami egészségi állapotát is kikezdte: “A *dolgok logikájához tartozik*, hogy két héttel ezelőtt az utcán rosszul lettem” (Gáll 2003:119, kiemelés tőlem). Az ő esete nyilván nem egyedülálló.

Itt ragadjuk meg az alkalmat, és megjegyezzük, hogy máig kiaknázatlan terület, nem csak kisebbségi vonatkozásban, hanem általában is, annak vizsgálata, milyen pszichikai és pszichoszomatikus elváltozásokat okozott a totalitárius társadalomban való élés, a hatalmi megtorlások különböző szintű és mértékű napi átélése. Romániai magyar viszonylatban történet egy ilyen feltáró kezdeményezés, ld. Vargha 1995.

⁹¹ Az 1977-es határozatban is, ld. a 60. sz. lábjegyzetet.

információkhoz jusson, amelyek legitimitását megkérdőjelezzik vagy egyáltalán rossz fényben tüntetik fel, a hetvenes, nyolcvanas években az ellenőrzést mindinkább „személyes” szintre igyekezett leszorítani. Az igazodás állandósulásával azonban egyfajta immunizáció is kialakult, a mindennapi munka rutinizálódott és ugyanakkor ritualizálódott is. A rutinizálódás bármilyen munka szükséges velejárója, hiszen ez által lehet az ismétlődő munkák (amilyen például a napilapszerkesztés) (el)várt hatékonyságát biztosítani. Ez viszont nem zárta ki a ritualizációt, a különböző formai jegyek használatát. Másképp fogalmazva, a nyilvánosság reprezentatív volt, hiszen a hatalom jegyeit jelenítette meg, de e jegyek állandó jelenléte inkább közönyt termelt, mintsem a hön óhajtott „új ember” sikeres kialakítását.

A hasonló jellegű információk folyamatos közlése (mint, amilyenek a napi rendszerességgel megjelent Ceaușescu-szövegek avagy a dicsőítést szolgáló ismertetések, tudósítások) éppen a média hatékonyságának, befolyásolási képességének csökkentését eredményezték. A hírek már nem számítottak hírek, hiszen az információérzékenységet a különbözőség, a megkülönböztetés irányítja.⁹² A „keret” elfogadása, öncenzurális magáévá tétele által a tartalom mintegy megszűnik, pontosabban szétválik a szöveg és tartalom, a hangsúly pedig az előbbit megtestesítő „különleges beszédre” (Biró 1998), a kialakult és a valóságot bekebelező, felülíró „bükkfanyelv” fenntartására (Thom 1993), egyfajta orwelli „újbeszél” meghonosítására tevődik. A „keret” primátusa diktált akkor is, amikor a sajtót ellenőrző hivatalos személyek (a cenzorok vagy a szerkesztők, ami – főképp 1977 után – néha ugyanaz) beavatkoztak a szövegekbe, hiszen éppen ezáltal igazították a szövegeket az elvárásokhoz. Az öncenzúra beindulása során a „keret” már maga – a világ aktuális (politikai, ideológiai) dolgaiban automatikusan tájékozódni képes – szerző lett.

Nevezzük e jelenséget „keretizmus”-nak. Az „-izmus” utótag azt sugallja, hogy a keret léte valamilyen ideológiai meghatározottságot feltételez. Az újságíró önmagát, mint a legavatottabb „keretismerőt” határozza meg, helyzettudatából fakadóan pedig e kerethez igazítja cselekvéseit. A keretek kialakításához önmaga is hozzájárul, hiszen éppen a keretek megléte könnyíti mindennapi munkáját. A keretek által vezérelve nem kérdőjelez meg olyan kérdéseket, amelyek a keret egységét megzavarná. Kisebbségi újságíróként a keret a saját etnikai csoport védelmét (is) szolgálja, valamilyen kapcsolatot feltételez közte és képzelt olvasói közösségével. A keret működtetése néha ellentmondásba kerülhet a szakmai érvekkel,

⁹² Vö. Gregory Bateson alaptételével: az információ olyan különb(öz)őség, ami különb(öz)iséget eredményez. (“difference that makes a difference” – idézi Luhmann 1997:91)

vagy a lelkiismerettel, ám mégis folyamatosan fenntartják. Ennek oka részben a munka rutinizáltsága, ám nagyobb részben éppen a keretek által generált kisebbségi sajtóban érvényesülő *agenda setting*. Az újságíró nagyobb valószínűséggel fordul olyan témák irányába, amelyek a munkáját irányító kereteket megerősítik.

A cenzúra „felszámolása” által megerősített öncenzúra a hatalom szempontjából tabunak számító témák bensővé tétele, „keretbe” foglalása által éppen továbbélésükhöz járul hozzá. Egyfajta „szürke nyilvánosság” jön így létre, és itt figyelembe kell venni a „szürke” szó kétértelműségét: ez a nyilvánosság „szürke”, mert a hivatalos témák és stílusok állandó ismétlődése által egyhangú, másrészt azért is „szürke”, mert a lényegesebb mondanivalók a nyomtatott sorok közötti képzel, homályos térben vannak elrejtve. Az újságban megjelenő szövegek mindazonáltal „fogyaszthatók” vagy legalábbis használhatók maradtak, hiszen a lapokat folyamatosan megvásárolták. Az olvasók sosem sztrájkoltak az újsághírek miatt, sőt igyekeztek olyan értelmezéseket adni a különböző híreknek, amelyek által azok beépülhettek mindennapi életvezetésükbe. Ezt a jelenséget Biró A. Zoltán olyan „hallgatóságos társadalmi szerződésként” értelmezi, „amelyet a látszólag egymás ellen, de valójában mindig egymás mellett működő hatalmi világ és mindennapi világ köt egymással. A médiák működése nagyon pontosan mutatja ennek az alkunak legalapvetőbb tulajdonságát: *nem megkötötték, hanem nap, mint nap megkötik*” (Biró 1998:26, kiemelés az eredetiben).

Míg a hatalom (sajtó) és olvasó közötti alku hallgatóságosnak tekinthető, a hatalom és szerző (alkotó) viszonya már korántsem mutatkozott annak. A cenzúra logikájához ugyan óhatatlanul hozzá tartozik a politikai érdekek kiszolgálása, a hatalom és szerző közötti viszony azonban már sokkal interaktívabb volt, és néha már-már partnerivé alakult. Foucault szerint is, a hatalom nem feltétlenül elnyomó, hanem stimuláló instancia, amely arra kényszerít, hogy vedd figyelembe érveit, reagálj kihívásaira, tegyél vallomást céljaidról, gyónd meg bűneidet (Foucault 1995). E kvázi partneri helyzetben a hatalom képviselője és az alattvaló egy sakkjátszmához hasonlóan túl akarnak járni egymás eszén, keresik a másik gyenge pontjait. Az *Ellenpontok* szamizdat lap szerkesztői lebukásának körülményeire visszaemlékezve Szócs Géza is idézi az egykori szekust, aki úgy élte meg az egész ügyet, mint két intelligencia összecsapását.⁹³ A cenzor néha valamifajta normatív recenzensként is működik.

⁹³ „... kétségtelen, hogy az egész vállalkozás nem csak morális és politikai próbatétel volt, és nem csak kalandos történet, hanem megmérettetés és megmérkőzés is; ahogyan Oprea elvtárs helyesen meghatározta utólag: ez két intelligencia összecsapása volt. Az egyiken magukat értette, a másikon bennünket. És úgy gondolta, végeredményben ők nyertek. Hiszen felszámolták az *Ellenpontokat*, semlegesítették a szerkesztőket, letörölték magukról a szakmai

Az előbbieken már hivatkozott Norman Manea román író is beszámol arról, hogy amikor életében egyszer kezébe került a (mindig megkérdőjelezhető) kiadás előtt álló regényéről készült – egyébként államtitoknak minősülő – javaslatokat is tartalmazó cenzori jelentés, megrémült a cenzor felkészültségén, de – mazochista játékosként – a játszmát, a harcot ugyanakkor nem adta föl.⁹⁴

A kommunista, szocialista típusú berendezkedést a nemzeti gondolattal sikeresen ötvöző Ceaușescu számára⁹⁵ az ország nemzeti kisebbségei akadályt jelentettek az egységes nemzetállam projektjének maradéktalan megvalósításában. A hetvenes évektől kezdve például a magyar nyelvű oktatás folyamatosan leépült, a nyolcvanas évek végén már alig indultak magyar nyelvű középiskolai osztályok. Korábban már említettük, hogy ebben az időszakban bizonyos magyar nyelvű lapokat is megszüntettek, 1988-tól – a két világháború közötti, királyi diktatúra gyakorlatát felelevenítve – a magyar helységneveket tilos volt nyomtatásban megjelentetni. A társadalomban halmozódó belső feszültségekért gyakran a magyarokat és néha a zsidókat tették meg bűnbaknak. (Vincze 2003:xxvi) A romániai magyar elit érthető módon érzékenyen, és (ismert kivételektől eltekintve) tehetetlensége tudatában reagált minden, a romániai tilalomrendszeren belül a magyar kisebbséget érintő újabb korlátozásra. Cseke Péter szerint korlátozások a rendszer fennállásáig a következő főbb témákra vonatkoztak: 1. a magyar történelem és az erdélyi magyar múlt forrásvidékeit feltáró közlemények; 2. nemzeti/ nemzetiségi tudatépítő tanulmányok; 3. az erdélyi magyar intézménytörténet, ezen belül pedig legfőképpen az oktatás kérdései; 4. a magyar helységnevek használata; 5. a szimbólumértékű személyiségek identitásőrzést sugalló magatartásának felidézése.⁹⁶ (Cseke 2003b:252)

szégyent. Mi pedig úgy gondoltuk, hogy mi nyertünk: mert nemcsak, hogy felhívtuk, világra szóló módon, a figyelmet az erdélyi magyarok helyzetére, hanem még élve is maradtunk” (Szöcs 2000:351)

⁹⁴ “Megrémültem. Igen, egyszerűen megrémültem. Regényemnek azokat a sorait, amelyek a náciizmus és az akkori romániai diktatúra hasonlóságait implikálták, >>megfejtették<<. Igen, megrémültem. Úgy éreztem, hogy bármelyik pillanatban kinyílhat az ajtó és (...) letartóztathatnak. (...) Kétségekkel, félelemmel és undorral vegyes, nehéz napok és éjszakák telnek a harccal, hogy olyan ambivalens megoldást találjon, mely teljesíti ugyan, de egyúttal óvatosan alá is írja a cenzor követeléseit.” (Manea 2003:112)

⁹⁵ A folyamat részletes leírását ld. Verdery 1991. Verdery elutasítja és leegyszerűsítőnek tartja azt a felfogást miszerint a kommunista pártnak azért volt szüksége a nemzeti eszme felhasználására, hogy legitimitását biztosítsa. Könyvében amellel érvel, hogy a nemzet mint szimbólum a politikai harcok célpontjává vált, és az értelmiség egymás közötti, illetve az értelmiség és a hatalom közötti versengések, viták, konfrontációk során kristályosodott ki, hogy ki az igazi definíció birtokosa, egyszersmind, ki ellenőrizheti az ily módon meghatározott nemzetet.

⁹⁶ Meg kell állapítanunk azonban, hogy a cenzúra szövevényes hatásairól, jól megfigyelhetően, a magyar és román szerzők esetében eltérő beszédmód létezik. A magyar szerzők elsősorban a magyar sajtóra vonatkoztatva foglalkoznak a korlátozásokkal, míg a román szerzők jogi rendelkezések felsorolása mellett, politikatörténeti szinten mozogva a kommunizmus megszilárdításának részeként tárgyalják (kivételek persze mindkét oldalon akadnak). Cseke Péter például szintén idézi az általunk is használt Petcu-féle adatokat a két világháború sajtópereire vonatkoztatva, de ugyanakkor számon kéri tőle, hogy miért nem foglalkozik behatóbban a magyar kisebbséget ért akkori sérelmekkel. Igen ám, de a többségi érzékenység megmunkálása a magyar gondok román nyelvű – a létező kivételek tisztelete miatt

Amióta létezik cenzúra, kijátszására azóta történnek kísérletek. Borges szerint a cenzúra a metafora szülőanyja.⁹⁷ A romániai cenzúra viszonyai közepette az írók, újságírók egy része a kimondhatatlan kimondhatóságával küszködött. A metaforikus nyelvezet használata, az egyet gondolni és mást írni már-már skizofrén állapotot idézhetett elő, a gondolkodás megkettőzését eredményezhette (Gáll 1995). Az én nyilvános és nem nyilvános Én-ekre bontása egyesek szerint az identitás meghasonulásának jele (Verdery 1996), míg mások ezzel ellentétesen egy – noha nem teljesen koherens, ám mégis – elfogadható identitás mellett érvelnek (Lőrincz 2002:230). E sajtós nyelvezet forgalmazása azonban mindenképp hozzájárult ahhoz, hogy a sajtó legalább a látszatát megőrizze annak, hogy a “valóság tükre”.⁹⁸ Érdekes paradoxon, hogy e valóságigényét éppen ilyen retorikai, poétikai, azaz valóságmegkerülő eszközzel tudta megvalósítani. A cenzúra kijátszása néha kifejezetten technikai leleményességekkel is történhetett: a kötelező cikkek, tanulmányok más betűtípussal való szedése, elkülönített helyre való betördelése, az oldalak külön számozása, a tartalomjegyzékből való kihagyása (Tóth 1997). E technikák alkalmazása mindvégig kompromisszumok, a „valamit valamiért” jegyében zajlott. Ahhoz, hogy egyáltalán megjelenhessen valami, bele kellett menni a hatalom által felkínált játszmahelyzetekbe, együttműködési készséget kellett mutatni. Horváth Andor, *A Hét* egykori szerkesztője egy interjúban kifejti, hogy: „a pártirányítás/ellenőrzés nem főképpen azt jelentette, hogy mit nem szabad megjelentetni, hanem azt, hogy minek a közlése elengedhetetlen ahhoz, hogy a lap – azon a héten és általában – megjelenjék. (...) A szerkesztés igazi drámája nem abból származott, hogy mit nem volt szabad írni/megjelentetni, (...) hanem abból, hogy a családi diktatúra és a személyi kultusz eluralkodásával ők mondták meg hány oldal terjedelmű lesz a születésnap, a kongresszusról készülő összeállítás stb., hovatovább ők szerkesztették a lapot.” (Bányai 2003:22)

is úgynevezett – diskurzusszerű megjelenítését is feltételeznék, ez pedig nem erőssége az erdélyi magyar elitnek. És nem gondoljuk azt, hogy ennek kizárólag csak nyelvi okai lennének, inkább valamiféle kulturális kódoltságról van szó. Mindennek azonban messzebbre mutató következményei is vannak, mint, amit első megközelítésben is gondolnánk. A sajtós, erdélyi gondok meg nem jelenítése románul (vagy angolul) gyakran a Romániával foglalkozó nyugati szerzőkre is kihat (pontosabban, nem hat ki). Csak egy példa. Katherine Verdery *National Ideology Under Socialism* c. híres könyve a Ceaușescu-rendszer kulturális és identitáspolitikájáról egyetlen olyan romániai magyar szerző munkájára sem hivatkozik, amely a magyar kisebbség jogos sérelmeivel foglalkozna. Most itt nem tisztünk eldönteni, hogy ez Verdery elfogultságának köszönhető-e (aki egyébként hivatkozik angol nyelvterületen ismert magyar szerzőkre) avagy annak, hogy ténylegesen nem talált ilyen műveket románul vagy angolul. Ettől függetlenül az mindenképp megállapítható, hogy a használt szakirodalom óhatatlanul kihat a tartalomra, a szóba jöhető tematizálásokra. Talán az ő elemzése is árnyaltabbá válhatott volna, hogyha a román politikai és értelmiségi elit által a “román nemzet” definíciójáért vívott harc során figyelembe vette volna a “magyarok jelenlétét” az országos események alakításában (lásd még az előbbi lábjegyzetet). Ami ténykérdés, hogy mindenféle konfliktust, a legapbróbbnak tűnő személyközi és a bonyolultabb interetnikai konfliktusokat is kommunikációval lehet kezelni.

⁹⁷ Manea 2003:54.

⁹⁸ Az, hogy a sajtó mennyire tükrözi a valóságot, demokratikus „cenzúramentes övezetekben” is kutatandó kérdés.

A fentiek talán érzékeltetik, hogy a hatalom és sajtó viszonylatában a politikai korlátozások számos formát ölthettek, ölthetnek. Az „egyszerű” elnyomástól a hatalommal vívott játszmákban való aktív részvételig, az öncenzúra és metaforikus, ambivalens nyelv használatáig nagyon sok formáját megtalálhatjuk.⁹⁹ E részben azért tartottuk fontosnak a cenzurális gyakorlatok ismertetését, mert tudatában vagyunk, hogy a sajtó befolyásolására tett kísérletek demokratikusnak tartott politikai berendezkedés mellett is előfordulnak. A sajtó sosem tud a politikától független életet élni. Számunkra a következőkben megválaszolandó fő kérdések éppen a jelenlegi romániai magyar sajtónyilvánosság korlátozásaira vonatkoznak, arra, hogy e korlátozások hogyan működnek, illetve hogy az egész kisebbségi sajtó működése milyen hasonlóságokat mutat a korábbi évtizedekben kialakult mechanizmusokkal? Hogyan működik ma a korábban „keretizmusnak” nevezett jelenség? Megmaradtak-e a „keretek”? És ha igen, hogyan mozog ezen belül a mai újságíró?

⁹⁹ A cenzúra különböző típusainak felállítására lásd Petcu 1999, Marino 1997 és Bányai 2003. (Ez utóbbi esetében a már idézett Horváth Andor megkülönbözteti a „pozitív” beleszólást és a „negatív” – elnyomó – cenzúrát)

4. A ROMÁNIAI MAGYAR SAJTÓ A POSZTSZOCIALIZMUS KORSZAKÁBAN

Abból a megfontolásból kiindulva, hogy a romániai magyar sajtórendszer – annak ellenére, hogy nyelvfüggő, illetve túlságosan kicsi és kisebbségi¹⁰⁰ – mégiscsak egy ország (vagy a szélesebb értelemben vett közép-európai régió) sajtórendszer egyik sajátos terepét képezi, az 1989 utáni fejleményeket igyekszünk ezzel a szélesebb mező ismertetésével kezdeni. Nem tekinthetünk el ugyanis attól az egész régiót látszólag felforgató, átrendező politikai történésektől, sűrű eseménysorozatoktól, amelyek gyakran emocionálisan hatottak a közvélemény alakítóira, az értelmiségre és az újságírókra egyaránt.

4.1 *Átmenet és sajtó: kelet-közép-európai és romániai vonatkozások*

Míg a nyolcvanas évek vége felé egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a térség országainak egypártrendszere meggyengülni látszik, és ez óhatatlanul valamiféle pluralizálódást fog eredményezni, a romániai sajtó (és az egész társadalom) még erősebb kontrollnak lett alávetve.¹⁰¹ A kilencvenes évek eleje politológiai szakirodalmának jó része arról szól, hogy „láttuk-e, hogy jön” (a rendszerváltás), illetve mennyire nehéz megbecsülni azt, hogy mi fog történni e társadalmakkal és országokkal. Visszatérő érv volt, hogy miközben rendelkezésre álltak elméleti fogódzók és gyakorlati példák „a kapitalista társadalomból a szocialista típusúba (vagy a „kommunizmusba”) való átmenetre vonatkozóan”, a másik irányú átalakulásra nem voltak előzmények. Volt, aki a történelem végét jósolta (Fukuyama 1994), ám akadt olyan szakértő is, aki nem is a kommunista hatalmak felbomlására csodálkozott rá, hanem arra, hogyan lehetett egyáltalán megvalósítani a piacgazdaságra való átmenetet? (Jakubowicz 1994). Ezért (vagy éppen ennek ellenére) egész terjedelmes szakirodalom született az „átmenet” korszakának, azon belül pedig az elitek szerepének értelmezésére. (Pl. Tismăneanu 1997, Hankiss 1989 stb. A különböző elitelméletek összefoglalóját lásd: Bozóki 2003)

E minden szintet érintő változások az egyes országok nyilvánosságának szerkezetét is átalakították, a társadalmi viták jó része is itt zajlott, sőt, éppen Romániában az országos televízióknak nem csak közvetítői szerepe lett, hanem az 1989. decemberi események egyik

¹⁰⁰ “(...) romániai magyar sajtó kisebbségi médiának túl kiterjedt és összetett, teljes értelemben vett >>médiarendszernek<< >>túl kisebbségi<<. A >>túl kisebbségi<< azt jelenti, (...) összromániai viszonylatban (...) kisebbségi, azaz aránylag kisméretű reklámközönséget jelent” (Magyari 2003:113).

¹⁰¹ Érdekes idevágó adatokat közöl Petcu. A *Securitate* levéltári forrásai alapján azt állítja, hogy míg 1980-ban 77488 személyt, addig 1985-ben 101389, 1989-ben pedig 97139 személyt figyeltek meg. (Petcu 1999:184)

fontos alakítójává, szereplőjévé is vált. A megváltozott körülmények között nem csak a nyilvánosságot működtető intézményeket kellett átalakítani, hanem komoly kihívást jelentett a közéletben megjelenők számára az, hogy olyan – tág értelemben vett – nyelvet használjanak, amellyel “utolérhetik” vagy „megkonstruálhatják” a valóságot, azaz a mindennapi eseményeket. Míg Magyarországon ez az átmenet már korábban beindult,¹⁰² Romániában nehezebb volt megszabadulni a több évtizedes „logokráciától” (Zamfir 1997). Az új nyelv kialakításában nagy szerep hárult a nyilvánosságban megjelenő értelmiségre, illetve a nyilvánosságot nap mint nap működtető újságírókra.

Egyik visszatérő kérdés az volt ebben az időszakban, hogy a korábban is médiában dolgozó újságírók képesek-e megszabadulni attól az ideológiai függőségtől és szakmai beállítódás-együtttestől, amelybe a korábbi évtizedek alatt beleszocializálódtak? Hogyan képesek közvéleményformáló pozíciójukat megőrizni, és ugyanakkor aktívan részt venni az újfajta újságírás kialakításában? Mennyiben új ez az „új újságírás”, és egyáltalán kialakulhat-e rövid idő alatt egy másfajta újságírói szemlélet? Ha figyelembe vesszük ugyanis, hogy a sajtónak szimbiózisban kell lennie társadalmi környezetével, hiszen gazdasági és más szempontból is ebből kell „megélnie” (a társadalom szolgáltatja például a sajtó számára a mindenkori nyersanyagot), akkor feltételezhetjük, hogy komoly ellentmondások feszülnek a szakmai reflexekből táplálkozó látásmód és a hirtelen bekövetkezett, megfoghatatlanná váló valóság leírasi kísérletei között. A feszültségteljes állapotokhoz vélhetően az is hozzájárul továbbá, hogy a sajtórendszer kiszélesedésével mindenképp bekerülnek olyan személyek is a szakmába, akik nem rendelkeznek szakmai előképzéssel és/vagy olyan tapasztalatokkal, mint a „régiek”. Ez részben generációs konfliktusként csapódik le, részben pedig a szakmára vonatkozó elképzelések ellentmondásos differenciálódását is okozhatja.

Noha sok eltérés tapasztalható a posztszocialista országok újságíró társadalmának jellegzetességei vonatkozásában a kilencvenes években, van néhány elem, ami többé-kevésbé közösnek mondható. A sajtó társadalmi változásokban játszott – előbb már érzékeltetett – szerepe, illetve a sajtórendszer kiszélesedése nyomán az újságíró-társadalom tehát korosztály szerint is rétegzettebbé válik (az egyre több fiatal pályára kerülése által, akik számára

¹⁰² Témánk kereteit messze túlhaladná annak vizsgálata, hogy az egyes kelet-közép-európai országokban milyen szerepe volt a nyilvánosságnak a változások „menedzselésében”. Azt mindenképp meg kell jegyeznünk, hogy Magyarországon a nyilvánosság erre a szerepre mintha már a hatvanas évektől folyamatosan készült volna (részletesebben ezt a témát, illetve a szociológia ebben játszott szerepét lásd Kuczi 1992), ami majd a sajtóban megjelenő tartalmak dezideológizálódását és kommercializálódását is magával hozta (Bajomi-Lázár 2001)

egyébként egyre több képzési lehetőség is adódik¹⁰³), és szakmai koncepciók, illetve társadalmi pozíciók mentén is. A szakmai felfogások rétegzettségének szintjén talán nemcsak Lengyelországra érvényes az, hogy háromféle újságíró típus alakult ki: a „harcos” (elkötelezett) típus, a szórakoztatásra specializálódó „bohóc” („disk jockey”) és a hagyományokat tisztelő, szakmai precizitásra törekvő „kézműves”. A társadalmi helyzet függvényében pedig megállapítható, hogy létrejön egy szűkebb, nagy befolyással bíró réteg, a sajtómágnások (médiamogulok), és a mindennapi munkát végző sajtómunkások szélesebb csoportja. (Coman 2003:38) Mindazonáltal a legszembetűnőbb sajátosság az, hogy az újságírók hajlamosak szerepüket elitista módon felfogni, amelynek értelmében nekik küldetésük van, amit teljesíteniük kell. Ez részben „láthatóvá” teszi az újságírókat, és kölcsönöz is némi preszízst, de ugyanakkor gyakori támadásoknak is ki vannak téve.

Érdekes (romániai) paradoxon, hogy a kilencvenes évek „médiaboom”-ját nem követi rendszeres kutatás, a tudományos publikációk nagy része is inkább külföldön jelent meg.¹⁰⁴ Az első átfogóbb, monografikus igényű munkában Marian Petcu felhívja a figyelmet arra, hogy noha az újságírók minden demokráciában betöltenek – a nevelő, kulturális és társadalmi hasznosságon kívül – politikai szerepet is, ez a szerep Romániában sajátos módon eltorzul (Petcu 2000). Az újságírók ugyanis gyakran a hatalom helyett, reformokat hangoztató politikai intézményként kívánnak fellépni,¹⁰⁵ ezért előfordul, hogy részt vesznek a politikai csoportosulások szervezkedésében, vagy politikai ellenzékként lépnek fel a hatalommal szemben, sikerük esetén pedig szerénytelenül meg is ünneplik önmagukat. A sajtó tehát teljes mértékben átpolitizált. Szerepe azonban nem csak ebben merül ki, hanem egyfajta „népi jelleget” is ölt, hiszen a társadalmi-gazdasági változások által megviselt lakossággal szemben szolidárisan viselkedik, a nyilvánosságban megjelenített gondok által osztozik is ezekben. Mindez azonban felveti a felelősség kérdését is. A pártosság és szolidaritás felmutatása ugyanis továbbra is a küldetésstudattal rendelkező és harcoss újságírás részét képezi, amihez minden bizonnyal demagógia is társul. E logikából adódóan a sajtónak érdeke a „pozitív káosz” (Gross 1996:42) fenntartása, és a kiegyensúlyozott tudósítások helyett emócionálitással átítatott eszméket vagy riportokat forgalmaz.

¹⁰³ 2002-ben 22 működési engedéllyel vagy akkreditációval rendelkező felsőfokú intézményben zajlott újságíró képzés. (Coman 2003:125)

¹⁰⁴ A 2003-ban megjelent romániai tömegtájékoztatási rendszerről szóló könyvének előszavában maga a szerző is bevallja: „A román sajtót különös csend övezi: a posztkommunista médiáról szóló, Romániában megjelenő, tudományos művek számát egy kézen is bőven megszámlálhatjuk” (Coman 2003).

¹⁰⁵ Az eseményeket követő *Le Monde* egyik újságírója szerint a román sajtótájékoztatókon megfigyelhető, hogy az újságírók többet beszélnek a politikusoknál. (*Dilema* 1993/14)

A pártosság, küldetéstudat részleges kifulladás, illetve az átlagpolgárok politikai érdeklődésének csökkenése a sajtó nagy mértékű bulvárosodását is eredményezte. A szenzációhajhászásra épülő bulvárosodás a román nyelvű sajtórendszeren belül nem csak különböző réteglapokba szorult, hanem a mérvadónak tekintett országos napilapokban is jelen van. Ez a bulvárosodás plazmaszerűen szétlebeg a sajtónyilvánosságban, és tetten érhető minden típusú, akár a mérvadónak tekintett országos lapoknál és diskurzusokban is.¹⁰⁶ (Coman 2003:72) A nagyotmondás, a jelentéktelen események felnagyított tálalása és a nagyobb társadalmi-politikai összefüggések mellőzése a sajtót egyfajta permanens hiszterizált állapotba sodorta, és visszütött az újságírók megítélésére is, akik lassan elveszítették a kilencvenes évek elején kivívott presztízsüket, egyszersmind saját hitelességüket is.

Az írott sajtó ugyanakkor jó vállalkozásnak is tűnik, és nem csak azért, mert a nagy mértékű bulvárosodással mérsékelni lehetett az 1992–93 környékén jelentkező, általánosnak tekinthető példányszám csökkenést. A politikai elkötelezettség állapotát megtapasztaló, ugyanakkor a bulvárosodás által profitot remélő sajtó (és vezetői) számára mintegy „természetesként” kínálkozott fel a nyilvánosság erejével való visszaélés. Ebből a készletéből sok korrupciós ügy származott, a nagy lapok is gyakran alkalmaztak tényfeltárással álcázott zsarolós módszert politikai és gazdasági szereplőkkel szemben. A mindkét irányba tartó mozgás eredményeképpen (a sajtó zsarolni akarja a politikumot és gazdaságot, ez utóbbi kettő viszont befolyásolni kívánja és ténylegesen befolyásolja is a médiát¹⁰⁷) a sajtó, illetve a politikai, gazdasági szférák között átláthatatlan szövevények alakultak ki. Az amerikai Freedom House 1999-es jelentése szerint is a sajtómágnások gyakran szövetkeznek üzletemberekkel és kormányzati tényezőkkel annak érdekében, hogy vagy megakadályozzák a kényelmetlen információk nyilvánosságra jutását, vagy azért, hogy támadásokat intézzenek a politikai és/vagy gazdasági ellenfelekkel szemben. Ennek következtében sok újságíró teljesen kiszolgáltatott lesz a tulajdonosi érdekeknek, az sem ritka, hogy egyértelmű utasításokat kapnak, milyen témákról nem szabad írni (MSI 2002:78).

¹⁰⁶ Később majd látni fogjuk, hogy ez a jelenség a romániai magyar újságírók körében úgy csapódik le, mint „balkanizáció”.

¹⁰⁷ Az *Academia Cațavencu* c. közéleti, satírikus lap rendszeresen közöl ilyen eseteket. Az egyik legbevettebb szokás, hogy a lap munkatársai megjelennek valamelyik cégnél, és közlik: ha nem fizet a cég ún. „protekción adót” (azaz, ha nem jelentet meg reklámokat a lapban), akkor az újság támadásba veszi az illető céget. Egy másik „módszer”, amikor a kormány megparancsolja valamelyik nagy állami cégnek, hogy melyik lapba jelentesse meg reklámját. A burkolt támogatásnak ez a formája hatalmi preferencia szerint történik, ugyanis sem a reklám tartalma, sem a kinézett lap példányszáma nem tükröz semmilyen piaci érdekeltséget. (Mi értelme van például egy alacsony példányszámú lapban az egyetlen bukaresti metró szolgáltatásait reklámozni?) A román sajtó magánvállalatokkal szembeni etikátlan magatartását a nemzetközi sajtó (Financial Times) is szóvá tette. Minderről egy kisebb „összefoglalót” lásd Toma 2001, illetve Geréb 2002.

A befolyásolás a vidéki lapoknál is szembeűnő, ezen a szinten pedig elsősorban a politikai befolyásolás érvényesűl. Nem ritka ugyanis, hogy országos vagy helyi politikus (gyakran a város polgármestere) a vidéki (helyi) sajtóba investál.¹⁰⁸ (Coman 2003:88, MSI 2002)

Az írott sajtó tulajdonosi szerkezetét tekintve megállapítható, hogy a lapok egy jelentős része, főképp azok, amelyek a volt kommunista párt tulajdonában voltak, még a kilencvenes évek elején spontán privatizációval az újságírók tulajdonába mentek át. A tulajdonosi részvények később egy szűkebb csoport kezébe kerültek, gyakori eset, hogy a főszerkesztő egyben a legnagyobb részvénnyel rendelkező tulajdonos is. Ez természetesen szerepzavarokhoz is vezet, egyfajta ambivalens elitet termel ki. Néhány más kelet-közép-európai országhoz képest Romániában elég későn jelentek meg a külföldi befektetők, és azok, akik megjelentek (Ringier, Axel Springer, Bertelsman stb.) elsősorban nem a napilapokat vették célba, hanem a gazdasági, női és szórakoztató heti- és havilapokat. Külföldi befektetők a romániai magyar sajtóban is megjelentek, érdekes módon itt kizárólag napilapokat vettek célba: a nagyváradi *Bihari Naplót* egy orsztrák médiakonzern (Vorarlberger Medienhaus) tulajdonában lévő magyarországi Inform Média Kft.,¹⁰⁹ a kolozsvári *Krónikát* egy magyarországi befektetői csoport, az aradi *Nyugati Jelent* pedig egy jelenleg kanadai állampolgár, de Romániából származó üzletember (a lap elődjének hajdani belső munkatársa) adja ki.

A román sajtó jogi szabályozását több törvény is biztosítja, ám ezek elsősorban az elektronikus sajtóra vonatkoznak (pl. az 1992-es és 2002-es audiovizuális törvények, a közszolgálati tévére vonatkozó 1994-es törvény). Míg az írott sajtó már a kilencvenes évek elején (spontán módon) privatizálta önmagát, majd pedig a piac elvégezte e szegmens korrekcióját, a lapok nagyrészt a kereslet-kínálat játékanak megfelelően jelentek meg, vagy tűntek el, a komolyabb kihívást a korábbi években, évtizedekben szigorú állami kontroll alatt tartott, a propaganda fő eszközének tekintett rádiós és televíziós csatornák jelentették. A kelet- és közép-eurpai országokban e médiumok demokratizálása több hullámban zajlott, első lépésben a közszolgálati jogai való visszallítása történt meg, majd pedig az állami monopóliumok felszámolásával a kereskedelmi rádiózás és tévézés vált lehetővé. E demokratizálási folyamatot azonban olyan nyitott projektnek kell tekintenünk, amely állandó

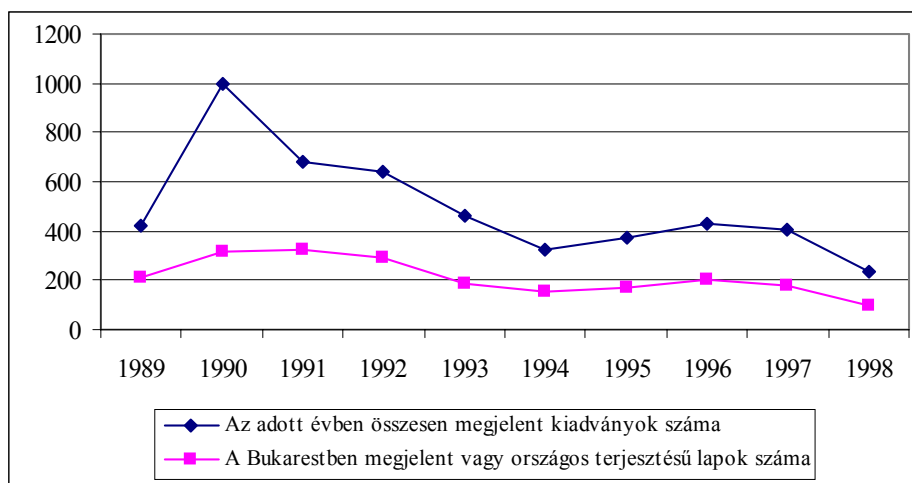
¹⁰⁸ A jelenség a romániai magyar sajtóban is tapasztalható. A későbbiekben e témáról még szó lesz, itt csak két nevet említünk: Verestóy Attila RMDSZ-szenátor székelyudvarhelyi és nagyváradi médiaérdekeltségekkel rendelkezik, Kelemen Hunor RMDSZ-képviselő pedig – többek között – a *Transindex* nevű internetes lap részvényeinek többségét birtokolja.

¹⁰⁹ Ugyanez a cég adja ki a debreceni *Hajdú-Bihari Naplót*, az *Észak-Magyarországot* és *Kelet-Magyarországot*.

normatív kiigazításokat igényel (Sükösd – Bajomi-Lázár 2003). Jelen munkának nem célja a sajtó jogi vonatkozásainak taglalása,¹¹⁰ azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Romániában – több kísérlet ellenére – az elmúlt közel másfél évtizedben nem sikerült egységes sajtótörvényt elfogadtatni. Mivel a szabályozások elsősorban az audiovizuális szférát érintik, az írott sajtó, mintha lazább törvényi feltételek közepette működne (Marinescu 2001).

A korszak írott sajtójának elemzésekor a román szakértők általában az 1992-es, 1993-as évet tekintik fordulópontnak (Coman 2003:80, Gross 1999:135). Az 1992-es választások után alábbhagyott a politikai érdeklődés, az állandósulni látszó gazdasági válság közepette pedig a lakosság nagyobb mértékű elszegényedése következtében, illetve a kereskedelmi tévék robbanásszerű beindulása révén ekkor az újságolvasás mértékének visszaszorulását tapasztalhatjuk. Az alábbi grafikon ezt a tendenciát erősíti meg, és jól látszik, hogy az említett választás után nemsokára (1994-ben) holtpontra süllyed a lapindítási hajlandóság, ám majd a következő választások környékén, 1996-ban ideiglenes jelleggel újra felpezsdül valamelyest. Főváros és vidék viszonylatában azt érdemes még megfigyelni, hogy az országos terjesztésű lapok kisebb mértékben kezdtek el kibontakozni, mint a vidéki lapok. A vidéki lapok erőteljesebben beindultak 1990-ben, de már 1991-ben nagy mértékű csökkenés tapasztalható. A bukaresti lapok – feltételezhetően a magasabb példányszámok miatt – tovább éltek, és csak 1992 után kezdett hanyatlani a lapcsinálási hajlandóság.

4. sz. ábra

Forrás: Petcu 2000:142.

¹¹⁰ A téma iránt behatóbban érdeklődők haszonnal olvashatják Runcan 2002, Coman 2003:55-61. Nemzetközi összehasonlításba vizsgálva a témát, lásd Mungiu 2003.

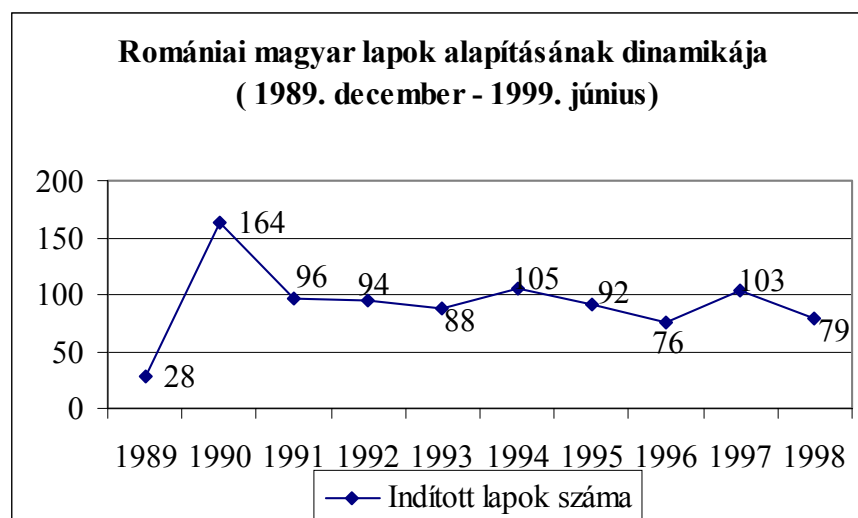
4.2 Harmadik újrakezdés: a romániai magyar kisebbségi sajtó a kilencvenes években

4.2.1 Romániai magyar sajtórendszer: adatok, szerkezet, korszakolás

Mi történt mindeközben a romániai magyar írott sajtón belül? Vajon milyen mértékben érvényesek azok a jelenségek, folyamatok, amelyeket az előbbieken a román sajtó vonatkozásában felvillantottunk?

Az 1989 decemberi eufórikus hangulat a romániai magyar értelmiséget is magával ragadta, a néhány évtizedes, és különösen a megelőző évek beszűkítő, gyakori kisebbségellenes politikája után, sérelmeiről nem megfeledkezve az elit hamarosan szervezkedni kezdett. Már 1989 decemberében létrehozták a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget (RMDSZ), amely december 25-én kiáltványt tett közzé. A kiáltvány, amely „a romániai magyarság nemzeti és közképviseleti és érdekvédelmi szervezete” kívánt lenni, többek között szükségesnek tartotta: „magyar napilapok, művelődési és tudományos folyóiratok kiadását, magyar rádió- és televízióadás létesítését” (Domokos 1996:19). A decemberi forradalom környékén gyakorlatilag 31 lappal és folyóirattal rendelkezett¹¹¹ az erdélyi magyarság, ám néhány hét alatt – az akkori hangulat logikáját figyelembe véve, nem gondoljuk azt, hogy az előbbi felhívás eredményeképpen – közel hatszor annyi lapot (összesen 164-et) alapítottak. A romániai magyar lapok 1989 december utáni alapításának dinamikáját az alábbi grafikonon érzékeltetjük¹¹²:

5. sz. ábra

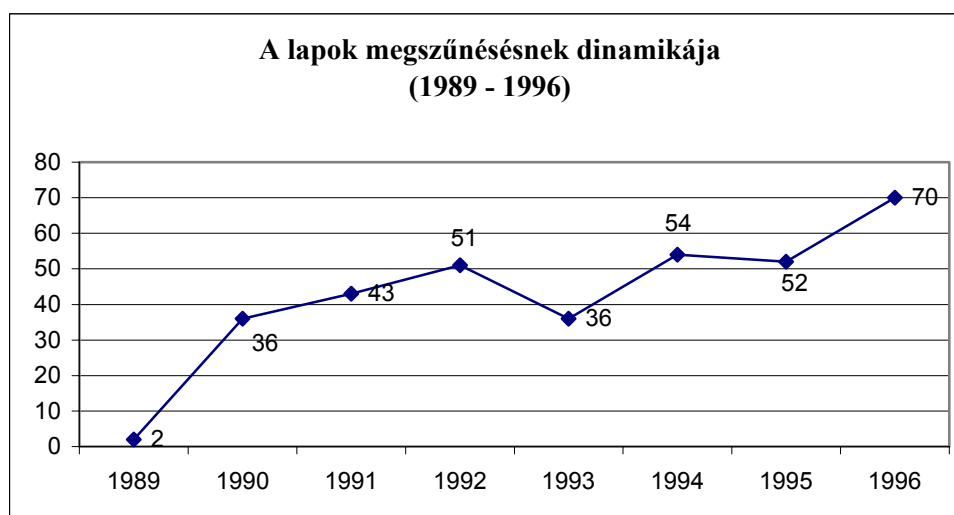
¹¹¹ Az alábbi grafikonon az 1989-es dátumnál 28 kiadvány szerepel, amelynek oka az, hogy bizonyos 1989 december létező lapok következő megjelenése már 1990-re esett, így ezeket a lapokat ide soroltuk.

¹¹² A grafikon kialakításához a Kuszálík-féle sajtóbibliográfia (Kuszálík 2001) alapján készített adatbázist használtuk.

A vizsgált periódusban (1989. december 22. – 1999. június 30.) mintegy 934 újság, lap, kiadvány megjelentetéséről, alapításáról szerzett tudomást a sajtóbibliográfus. A számok első megközelítésben magasnak tűnhetnek, ám figyelembe kell venni néhány fontos további információt is. Az adatbázis teljességre törekedett, azaz igyekezett bevenni minden, akár csak 1 lapszámot is megért kiadványt, iskolaújságot vagy tábori lapot. A szakbeosztásos rangsorolás szerint a lapok 42 százaléka gyermek- és ifjúsági (diák)lap, 13 százaléka valamilyen szórakoztató kiadvány, 11 százalék egyházi kiadvány. Az összes kiadvány közül mindössze 5 százalék sorolható a hírlapok (napi- és hetilapok) közé.

A teljesebb kép kedvéért figyelembe kell venni azt is, hogy a lapok alapítása nem mindig járt különösebb sikerrel, pusztán hosszabb-rövidebb ideig tartó kísérletnek számítottak. A megszűnések ingadozását az alábbi grafikon szemlélteti,¹¹³ amelyről egyértelműen látszik, hogy a megszűnések növekvő tendenciát mutatnak:

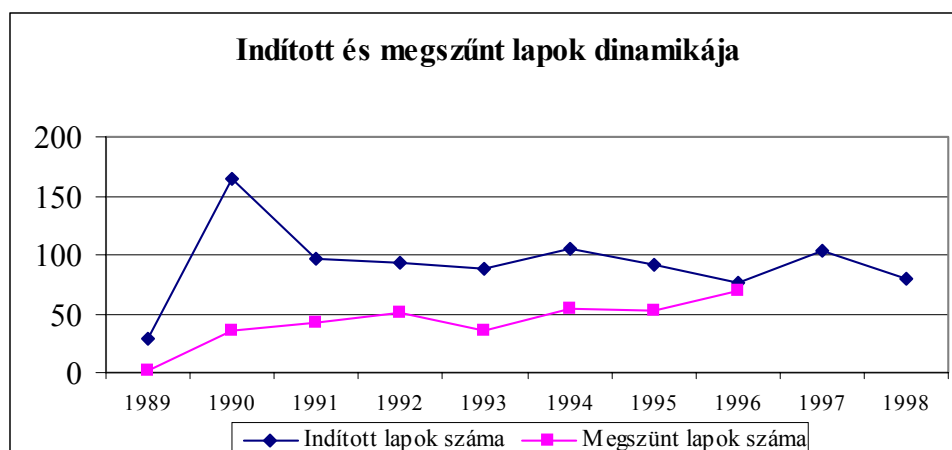
6.sz. ábra

Ha összevetjük, a lapindítási hajlandóságot a lapok megszűnésének görbéjével, azt tapasztaljuk, hogy 1996-ig egyre inkább „konszolidálódott” a lappiac, azaz csökkent a különbség az elindított és megszűnt kísérletek között.

¹¹³ A bibliográfia összeállításának jellegzetessége 1996-ig tette lehetővé a megszűnések számának meghatározását.

7. sz. ábra

Újra kihangsúlyoznánk, hogy ezek a lapok nagyon sok esetben pusztán kísérleteknek tekinthetők. A magasnak tűnő számok egyrészt a sajtó nyilvánosság diverzifikálódását, másrészt pedig „spontaneitását” tükrözi. Az 1990-es években ugyanis a lapindításhoz elsősorban vállalkozókedvre volt szükség és minimális tőkére, a sokszorosítás is könnyebbé vált (a bibliográfiában szereplő kiadványok tekintélyes hányada A4-es formátumú diáklap, amelyeket a legegyszerűbb módon –fénymásolással – sokszorosítottak). A Magyar Újságírók Romániai Egyesülete (MÚRE) 1999-ben 97 lap létezéséről számol be, ebből 20 egyházi kiadvány.¹¹⁴ A többi 67 kiadvány nap-, heti-, havilapokat és folyóiratokat egyaránt tartalmaz (Ágoston – Ambrus 1999:56-60).

A „mérvadónak” tekintett hírlapok, és ugyanakkor (főképp interjú) vizsgálatunk szempontjából releváns sajtóstruktúra három féle laptípust tartalmaz: a. megyei napilapok; b. országos (erdélyi) terjesztésű napi- és hetilapok; c. település (kisebb régió) szintű helyi lapok.

- a. A *megyei napi(és heti)lapok* az 1989 előtt az RKP lapjaként megjelenő újságok jogutódai. A következő napilapokról van szó: *Bihari Napló* (Nagyvárad), *Hargita Népe* (Csíkszereda), *Háromszék* (Sepsiszentgyörgy), *Népújság* (Marosvásárhely), *Nyugati Jelen* (Arad), *Szabadság* (Kolozsvár), *Szatmári Friss Újság* (Szatmárnémeti). A magyarok részarányát tekintve szórványnak számító megyékben hetilapként jelennek meg a hírlapok, mint például a *Brassói Lapok* vagy a *Bányavidéki Új Szó* (Nagybánya). E lapok zöme viszonylag könnyen átvészelte a kilencvenes évek gazdasági megpróbáltatásait, és ebben nagy szerepe volt olvasótáboruk stabilitásának,

¹¹⁴ Az egyházi sajtó részletes áttekintését lásd Kuszálík 1999.

de találunk arra is példát, hogy a napilap hetilappá alakult át (*Temesvári Új Szó*). Példányszámuk 10.000 és 20.000 között mozog,¹¹⁵ és gyakorlatilag ezek a lapok képezik a romániai magyar sajtó legbefolyásosabb rétegét. A vizsgálatok rendre visszaigazolják azt, hogy a romániai magyarok újságolvasási szokásai – leszámítva egy-két székelyföldi sajtó lappal rendelkező kisvárost – elsősorban erre a szegmensre tevődnek (Németh – Papp 2000, Magyarai 2003), és az is köztudott, hogy e lapok majdnemdegyike nyereséges.¹¹⁶

- b. *Országos (erdélyi) terjesztésű napi- és hetilapok.* Két, a megyei terjesztést jóval meghaladó, napilap működik: az egyik (*Romániai Magyar Szó*) Bukarestben jelenik meg, és az 1989 előtt létező *Előre* pártlap utódja, a másik pedig az 1999 őszén magyarországi befektetéssel Kolozsváron indított *Krónika*. Szintén e csoportba sorolhatjuk a Nagyváradon megjelenő *Erdélyi Napló*, illetve *Erdélyi Riport*¹¹⁷ hetilapot, vagy akár *A Hét* című folyóiratigényű, ám közéleti kérdésekkel foglalkozó hetilapot is.¹¹⁸ E lapok viszonylag alacsony, néhány ezres példányszámúak, kivételnek talán a *Krónika* számít.
- c. *Település szintű és kisebb regionális (helyi) lapok.* 1989 után több településen, kisvárosban jelentek meg közéleti-szórakoztató jellegű kiadványok. Ezek a néhány száztól akár tízezres nagyságrendet¹¹⁹ is elérő lapok a szűkebb környezet történéseire koncentrálnak elsősorban, de fennmaradásuk érdekében a helyi, gazdasági, politikai érdekekbe kell ágyazódniuk.¹²⁰ A lokális lapalapítási láz nemcsak a Székelyföldre, hanem egész Erdélyre kiterjed, bizonyos településeken pedig kisebb lapok konkurenciáját tapasztalhatjuk (például Gyergyószentmiklós, Zilah), van, ahol kétnyelvű (román és magyar nyelvű) lapként jelenik meg (pl. Nagyszalonta), és van, ahol a helyi konfliktusok felőrlik a lapot (Margitta)

¹¹⁵ Az üzleti titoknak számító példányszámokról az interjúk elemzése során még szó lesz.

¹¹⁶ 2002-ben az összes romániai magyar lap közül a *Szatmári Friss Újság* volt a legnyereségesebb, ezt követte sorrendben – az általunk a későbbiekben vizsgált lapok közül - *Krónika*, *Népiújság*, *Bihari Napló*, *Háromszék*, *Szabadság*, *Erdélyi Napló*, *Brassói Lapok*. A legveszteségesebbnek a *Romániai Magyar Szó* és az aradi *Nyugati Jelen* számítottak. A román Pénzügyminisztérium honlapján elérhető adatbázis 1999-ig visszamenőleg tartalmaz adatokat, amelyek azonban nem tartalmazzák azt, hogy a bevételek csak a lapkiadásból származnak-e, vagy más tevékenységekből is. (Sipos 2003)

¹¹⁷ Az *Erdélyi Riport* 2002 novemberében jelent meg. Mivel kutatásaink 2000 és 2001 folyamán zajlottak, ez a lap kiesett vizsgálati körünkől. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy jelenlétével ne számolnánk. A lap az RMDSZ-hez (Markó vonalhoz) áll közel, és így természetesen részét képezi annak a polarizációs folyamatnak, amely a kilencvenes évek végén a Fidesz hatalomra kerülésével, a magyarországi belpolitika exportálásával, a *Krónika* lap megjelenésével Erdélyben is elindult.

¹¹⁸ 2003 őszétől Marosvásárhelyen jelenik meg, korábban Bukarestben működött.

¹¹⁹ Az *Udvarhelyi Híradó* (Székelyudvarhely) tízezres példányszámban jelenik meg.

¹²⁰ Részletesebben fogunk erről beszélni a főszerkesztő típusok tárgyalásánál.

A fenti besorolásban nem szerepelnek a (viszonylag kevés) bulvár- vagy szórakoztatólapok, amelyek közül kettőt azonban mindenképp meg kell említenünk, mivel kutatási körünkbe is bevontuk: a Sepsiszentgyörgyön megjelenő (megjelent) *Európai Időt*, illetve a dévai sikertörténetnek számító *Corvin* lapcsaládot.

A jelenleg létező lapstruktúrát a régi és új szerkezetek együttes meglétével is jellemezhetjük. Fontos megállapítani, hogy míg az országos terjesztésű és főképp a helyi lapok jó része 1989 utáni vállalkozások részének tekinthetők, addig megyei szintű új kezdeményezés egyáltalán nem született. A lokalitások felértékelődése a megyénél kisebb tájegységekre vonatkozik, és mutatkozott meg ugyanakkor lapalapítási kísérletben is. Érdekes módon azonban ez különösen nem befolyásolja a megyei lapok létét. E tények részben mintha felidéznék a korábbiakban említett “mócsi szindrómának” nevezett, kis települések mintegy száz évre visszavezethető lapalapítási szokását, ám azt is sugallják, az 1968-as megyésítés részlegesen, de hatékonyan épült be a kollektív mentalitásba.

Noha a már többször említett bibliográfia (Kuszálík 2001) számít mindeddig a legteljesebbnek, az 1990-től kibontakozó nyomtatott sajtó egyfajta összeírási igényből táplálkozó „adatolása” már 1990-ben elkezdődött. E jobbára sajtótörténeti dokumentumoknak számító írások azonban óhatatlanul tükrözik azt az ívet, amelyet ez a magyar nyelvű sajtórendszer végigjárt a hirtelen pezsgéstől (Károlyi 1990), „mennyiségi ugrástól” (Józsa 1990) az összeomlás érzetének kinyilvánításán keresztül (Tófalvi 1992) a „konszolidációig” és/vagy leülepedett diverzifikációig és modernizálódásig (Cseke 1994, Magyarai 1996a, Ágoston – Ambrus 1999).

Figyelembe véve a romániai magyar lapalapítási szándékokat, az országos és a romániai magyar sajtó életét befolyásoló – előbbieken felvillantott – politikai, gazdasági tényezőket, a tulajdonos szerkezetben beállt változásokat, a magyarországi belpolitikai eseményeket, és mindezek sajtóbeli megjelenítésének módját,¹²¹ úgy gondoljuk, az 1989 december utáni időszak négy nagyobb korszakra bontható:

1. *Robbanás (1989 decembertől 1991-ig)*: az időszakot intenzív lapalapítási tendencia uralja, a sajtórendszer kibővülésében az erdélyi magyarság identitása megerősítésének

¹²¹ Az 1989 utáni sajtóélet eseményszerű számbavételét, a felmerült kihívások, gondok (terjesztés stb.) ismertetését lásd: Kuszálík 2001b, 2001c, Gál 2000, 2001, Balló 2002, Salamon 2002.

és szabadságának biztosítását látja. A korábban létező lapok – egy-két kivétellel – nevüket megváltoztatták,¹²² 1990 májusban pedig megalakul a Romániai Magyar Újságírók Egyesülete is. Kiugróan magas az olvasási kedv, a korábban elfojtott, suttogott témák nyomtatásban való megjelenítése vonzza az olvasókat. Ebben az időszakban azonban a román lapok is megszorodnak, és ezek felerősítve tudósítják és tudatosítják a romániai magyarságot, hogy „ellenséges”, nacionalista környezetben élnek.¹²³ E hangulatban megerősödik a kisebbségi védekező magatartás is. A napilapok írásainak jó része e védekező szabadság jegyében interetnikus tematizálásokat hoz. A lapok zömében kft-ként működnek, a régi sajtóstruktúrához tartozó lapok pedig javarészt az újságírók tulajdonába kerül, hazai és külföldi befektetők még nem jelentkezők.

2. *Hanyatlás (1991–1993)*. Az ország gazdasági helyzetének romlásával, a szegénység nagy mértékű elmélyülésével az olvasói kíváncsiság és a lapalapítási kedv is alábbhagy, amihez méginkább hozzájárul a Duna TV erdélyi vételezhetősége és a kábeltelevíziózás elterjedése. Szembesülni kellett azzal is, hogy a lapok piaci alapon működnek, fenntartásukhoz nem elég a lelkesedés, így egyre több lap meg is szűnik. Az 1992-es választások után növekszik a politikai életből való kiábrándulás, a nacionalista hangvétellel továbbra is számolni kell. A kisebbségi élet „fájdalmainak” hangsúlyozása egyre nagyobb mértékben jelen van a sajtóban, ebben az időszakban le kellett számolni a kétmillió magyarországi magyarsággal is.¹²⁴
3. *Lassú konszolidáció, egyensúlyteremtés (1994–1998)* A lapok piaci körülmények közötti működtetése realitásra és valamiféle egyensúlyteremtésre kényszeríti a sajtó működtetőket. Szükség van utánpótlásra, „frissítésre”, ezért beindul az újságíró- képzés: a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen¹²⁵ (1993/94-es tanévtől), és Nagyváradon Ady Endre Sajtókollégium¹²⁶ néven (1994 őszén, a MÚRE égisze alatt).

¹²² Az interjú elemzések során erről még lesz szó.

¹²³ 1990. márciusában Marosvásárhelyen román–magyar nyilvános összetűzésekre került sor, a sajtóban gyakoriak voltak az „üzenetések”.

¹²⁴ Az 1992-es népszámlálási adatok szerint Romániában nem a gyakran a sajtóban is hangoztatott 2 millió, hanem 1,6 millió magyar nemzetiségű élt.

¹²⁵ „Az újságíró szak növendékei számára az írott, illetve az elektronikus sajtó jelenti a jövőbeli pályát. Végzettjeink rendszerint szerkesztőként, rovatvezetőként, valamint sajtószóvivőként (önkormányzatoknál, kormányhivataloknál és politikai pártoknál) vagy médiakutatóként, médiaelemzőként helyezkedhetnek el.” – olvasható az egyetem magyar nyelvű honlapján. (www.ubb.ro)

¹²⁶ „A nagyváradon Ady Endre Sajtókollégium a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete 1994. júliusi igazgatótanácsi ülésén hozott határozata alapján, a MÚRE szakmai és pénzügyi felügyelete alatt működik, mint a MÚRE Nagyváradra kihelyezett önálló egysége. A Sajtókollégiumot az AESK igazgatója irányítja, kinevezéséről a MÚRE Igazgatótanácsa (IT) dönt.” – részlet a Kollégium SzMSz-ből (www.aesk.ro)

Az 1996-os választások nagy „etnikai fegyelemre” kényszerítik a sajtót,¹²⁷ ritkán lehetett magyarokat érintő konfliktusokról olvasni, az újságíró társadalom természetesnek vette, hogy az RMDSZ-t támogatni kell. A választások után kormányra került RMDSZ azonban mintha elfelejtette volna korábbi támogatóit. Ez alól talán csak a *Romániai Magyar Szó* és a *Népújság* kivétel, amelyek nem kevés bevételhez jutottak az állami privatizációs ügynökség reklámkampányából,¹²⁸ illetve a művelődési és a párt-sajtó, amelyek a Nemzeti Kisebbségi Tanács alapjaiból részesültek támogatásban.¹²⁹

4. *Konfrontatív professzionalizáció (1999-től)* 1999 őszén megjelenik a *Krónika* című erdélyi terjesztésű napilap. A jellegében, stílusában is új lap – noha nem váltotta be a hozzá fűzött, példányszámra vonatkozó elvárásokat – mégis új, konkurenciális helyzet elé állította a megyei és helyi lapok jó részét. A tárgyilagos tájékoztatás ellenére azonban gyakran politikai részrehajlással (Tőkés László és Fidesz-pártisággal) is vádolták. A 2000-es helyi választásokkal a politikai polarizáció helyi lapok szintjére is beszüremkedett, nem ritkán egy városban két kisebb lap is működött/működik: az egyik Markó- és RMDSZ-párti, a másik Tőkés- és Reform Tömörülés-párti. A 2000-es választások után az RMDSZ nem lett kormánypárt, de a kormányt kívülről támogatva, a „legmegbízhatóbb” kormányzati partnernek számít. Úgy gondoljuk, ez is hozzájárult a romániai magyarság biztonságérzetének növeléséhez, ami valamiféle „többségi normalitásként” hatott vissza a sajtó életére is. A sajtóban megjelentek olyan jelek, amelyek e szegmens többség szerű, anyaországi mintákat követő magatartását eredményezték. A *Krónikán* kívül a nagyváradi és aradi napilapok is külföldi befektetők kezébe kerültek (2001), akik – többek között – más munkastílust kezdtek meghonosítani. A professzionalizáció irányába tett lépésként értelmezhetjük azokat az integrációs szándékokat is, amelyek a helyi-regionális napilapok és a magyar nyelvű lapkiadók egymásratalálását eredményezte.¹³⁰ 1999-ben elindult a legsikeresebb romániai magyar nyelvű internetes újság is (*Transindex*), amely csak félig-meddig tekinthető az írott sajtó részének, azonban bátor, szókimondó írásaival, az írott sajtó

¹²⁷ Egy 1996-ban végzett kutatásunk tartalomelemzése kimutatta, hogy a választási kampányban a magyar nyelvű lapokban megjelenő híreket az RMDSZ-szel szembeni elfogultság, a román pártokkal szembeni negatív vagy semleges hozzáállás jellemzi. (Bodó – Cosmeanu – Papp 1997)

¹²⁸ Salamon 2002:267.

¹²⁹ Balló 2002:184.

¹³⁰ „A romániai magyar sajtó megmaradása és fejlesztése érdekében kíván fellépni a Romániai Magyar Nyelvű Helyi és Regionális Lapkiadók Egyesülete. (...) Az egyesület az első ilyen jellegű kezdeményezés Romániában, célja, hogy együttes erővel hárítsa el a kisebbségi sajtóra leselkedő veszélyeket” (Pap 2003).

gyakori tematizálásával¹³¹ szintén hozzájárult a konfrontációk elterjedéséhez és a szakmai elvárások magasabb szintre helyezéséhez.

4.2.2 *A romániai magyar sajtó nyilvánosság működésére vonatkozó néhány értelmezési kísérlet*

Az eddigi ismertetésből is feltételezhetően nyilvánvalóvá vált, hogy – akár összességében tekintve is – tárgyalt sajtórendszerünk a lokális, helyi sajtó fogalomkörével ragadható meg (példányszámuk nagyságrendje okán ebbe beletartoznak a romániai magyar viszonylatban országosnak, azaz erdélyi terjesztésűnek számító kiadványok is). A nemzetközi szakirodalomban helyinek (azaz nem központiak) számító újságok egyfajta „lokális mozgalmáról” beszélnek, amelynek fő mozgatórugója a globalitással szembeni érdekek megjelenítése, a lokális ugyanis nem más, mint az univerzális megmutatkozásának földrajzi és szimbolikus tere. A lokális sajtó hozzájárul a helyi identitások megerősítéséhez, a hovatarozási csoportok élesebb körbeírásához (Petcu 2000:162-163). A helyi, regionális sajtó elősegíti a közösségi részvételt, mintegy csökkenti a külvilág bizonytalanság érzetét, egyszersmind pszichoterapikus hatást is kifejt (Mathien 1983)

Távol áll tőlünk az a szándék, hogy azt feltételeznénk, a romániai magyar sajtó a globalizáció ellenében szerveződne,¹³² azt azonban be kell látni, hogy romániai viszonylatban a magyar nyelvű sajtó gyakran a többségi román környezet ellenségesnek vélt beállítódásai mentén működik. A helyi és nem-helyi ellentételezésének mozzanatát tehát itt is tetten érhetjük, mégha ez gyakran etnikai ellentételezésként is jelenik meg. Kiváló példája ennek az ellentételezésnek a marosvásárhelyi, 1990 márciusában történt román–magyar összetűzések

¹³¹ Néhány példa: az internetes újság 2001 novemberben körkérdéssel fordult a “mérvadónak” tekintett megyei és országos magyar nyelvű lapok főszerkesztőikhez, amelyben az olvasók megítéléséről, az újságírói munka közvetett-közvetlen befolyásolásáról, a lap olvasottságáról érdeklődtek; ld. Transindex (szerk.) 2001. Az írott sajtóban tapasztalható dilettantizmusról (Kelemen 2003) és a nyomtatott sajtóban létező tabuk tárházáról is olvashattunk az internetes lapban. A tabuk tárházának összegzését, ld. Herédi 2003. Szintén a *Transindex*hez köthető az a romániai magyar nyilvánosságban ritkaságszámba menő botrány, amely a *Communitas* Alapítvány támogatása körül alakult ki. Az internetes lapon 2002 április és augusztus között disputa rovat működött a különböző, romániai magyaroknak szánt magyarországi és romániai támogatásokról. A román kormánytól folyósított támogatásokat 2001. június elsejétől a *Communitas* Alapítvány kezeli, amelynek elnöke Markó Béla. A dolog pikantériája az, hogy mindebből csak akkor lett “ügy”, illetve az érintettek csak akkor reagáltak a felvetésekre, amikor az internetes rovatban megjelent írásokból részleteket közölt a nyomtatott sajtó: „válogatásunk (...) találkozás az első és második nyilvánosság között, mégpedig egy olyan téma kapcsán, amely sokakat érdekel ugyan, de teret a napi sajtóban eddig jóformán nem kapott: ez a *Communitas* Alapítvány és az RMDSZ klientúraépítő politikájának kérdése.” (Kelemen – Bakk 2002)

¹³² Noha léteznek ilyen vélemények is: „Jelenleg a romániai magyar értelmiségi körökben és sajtóban, miközben elsődleges óhajként jelenik meg a közös Európa, erős Nyugat- és globalizációellenes érzelmek nyilvánulnak meg, mert azt sokan önfeladásaként, asszimilációként értelmezik” (Gál 2001:236)

előtti helyi román, illetve magyar nyelvű újságok diszkurzív működése. E helyütt tekintsünk el annak taglalásától, hogy ezt a konfliktust milyen politikai vagy más erők mozgatták, az azonban könnyen belátható, hogy a városban gyakorlatilag a Ceaușescu-éra alatt a városba betelepített román közösség és a lokálpatrióta magyar közösség állt egymással szemben. Ezen érzületek fenntartáshoz a kölcsönös vádaskodás logikájába sodródott lapok is hozzájárultak: a helyi román újság folyamatosan a nemzeti (azaz a lokalitást meghaladó) értékekre hivatkozott, a magyar nyelvű újság pedig a lokálpatriotizmus hangoztatásával válaszolt. (Bodó – Cosmeanu – Mátéffy – Mărginean 1995)

Felmerülhet a kérdés azonban, hogy mi számít lokálisnak? És egyáltalán, milyen a viszony a lokális és nem-lokális között? A romániai magyar sajtó esete is azt példázza ugyanis, hogy a helyi és nem-helyi meghatározása viszonylagos. Egyfajta szemszögből e lapok összességét lokálisnak tekinthetjük, működésük, hatékonyságuk okán azonban csak egy szűkebb részüket gondolhatjuk helyi jellegűnek. Társadalmi optika, azaz nézőpont kérdése. A nagy példányszámú országos napilapokon edződött értelmiségi gyakran csak fanyalogva tekint a lokálisnak és ugyanakkor konzervatívnak, maradinak is tartott sajtóra. „A helyi lapokra vonatkozó jellegzetes előítéletek szerint ezek az újságok jelentéktelenek, olyan ártatlan szórakozások, amelyek a helyi kultúra kritikátlan ünneplésén, és a helyi hatalmasságok dicsőítésén kívül keveset írnak. A kollektív önbezárkozásnak érdekes, akár természetellenes fórumai.” (Franklin – Murphy 1991:2) E szemléletet mindazonáltal aláássa az, hogy a helyi lapok összességében tekintve nagy példányszámot tesznek ki, ugyanakkor olvasottsági szintjük is magas. Ez a megállapítás azonban nem csak az előbb idézett szerzőpáros angliai vidéki lapjaira érvényes, hanem az erdélyi magyar sajtóra is. Számításaink szerint a romániai magyar írott sajtó összességében egy 110-120 ezres nagyságrendű lapnak felel meg, és ezáltal Romániában például második, harmadik sajtótényezőnek számíthat(na).¹³³ Az sem elhanyagolható tényező, hogy e lapok olvasottsága viszonylag stabil, és a romániai magyar újságolvasók habituális, rendszeres laphasználata legfontosabb részének tekinthető (Magyari 2003).

¹³³ Balló Áron szerint 85.000-es példányszámra becsülhető a magyar lapok összpéldányszáma, és romániai viszonylatban harmadik tényezőnek számít. (Balló 2002:188) A mi számításaink a főszerkesztőkkel folytatott interjúkra alapoznak, illetve figyelembe vettük a település, heti egyszer vagy kétszeri megjelenésű lapok példányszámait is. Részletesebben ld. a 6.5 fejezetet. E számbeli eltérések azonban mitsem számítanak a fenti gondolatmeneten.

Franklin és Murphy szerint a példányszámokon és olvasottságon kívül a helyi sajtó közvetlenebb befolyásolási potenciálja, reklámpiaci, a kezdő újságírók munkahelyi szocializációs lehetősége és nem utolsósorban a helyi vélemények plurális megjelenése miatt is fontosak, egyszersmind érdekesek a kutatásra is. A vélemények pluralitásának helyi megjelenítését a szerzők ellentétbe állítják a nagyobb példányszámú országos lapok homogén diskurzusával.¹³⁴ A mi szemszögünkben és a továbbiakban mindebből az tűnik relevánsnak, hogy eltérés tapasztalható sajtónyilvánosság két szintje között: a helyi, regionális sajtó korlátozott mértékben, ám pluralitásra törekszik, az országos, nagyobb terjesztésű lapok pedig nagyobb területi lefedettségük nyomán is kénytelenek homogénebb beszédmódot használni.

A romániai magyar sajtó 1989 utáni korszakolása során már említettük, hogy a tartalmi vonatkozásokat is figyelembe vettük. Úgy gondoljuk, hogy a robbanás, hanyatlás és konszolidáció időszakait végigkísérő sajtóban homogén, egyneműsítő diskurzust tapasztalhattunk, ám a konfrontatív professzionalitás korszakában nagyobb valószínűséggel bukkanunk nyilvános viták, ellentétek megjelenítésére. Ebből a szempontból vizsgálva az 1989 utáni fejleményeket, azt mondhatjuk, hogy 1999 előtt jobbra konfliktuskerülő technikákkal találkozunk, ám azután egyre gyakrabban konfrontatív tematizálásokkal. Az alábbiakban kiderül, a konfliktuselkerülés időszakai csak látszólagosan azok, hiszen akkor is felhalmozódtak a romániai magyarságon belül ellentétek, csak hogy ezeknek a vitáknak a feloldása, levezetése gyakran a magyarországi sajtóban történt, míg a saját nyilvánosságban az egységeszme uralkodott. Mára ez a helyzet mintha megváltozott volna, a romániai magyar sajtóban természetesebbé kezdenek válni a konfliktusok megjelenítései, míg a magyarországi sajtó, részben pártérdekektől vezérelve, hol felerősíti a határon túli magyarok közötti ellentéteket, hol tompítja, néha pedig tabuvá, teljes elhallgatás alá teszi.¹³⁵

Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a konfliktuskerülő korszakot! Az 1989 december után robbanásszerűen újraindult sajtó a magyar kisebbség intenzív identitásépítő cselekvése részének tekinthető. Az identitásépítést elsősorban a romániai magyar elit tartotta kézben, és ez a réteg igyekezett kialakítani a kollektív identitás megélésének „kereteit”. A kollektív identitás termelésének fontos terepe volt a saját–idegen reláció, az interetnikus kapcsolatok

¹³⁴ A szerzők itt idézik Stuart Hall-t, aki szerint a brit országos lapok monoton homogén hangja a „*Sun* porno-rasszista etikáját” ismétlik meg. (Franklin – Murphy 1991:9)

¹³⁵ Jó példa erre egy 2003 novemberében történt eset. A magyarországi közpénzből létrehozott Sapiencia - Erdélyi Magyar Tudományegyetem két oktatója között tettelegesséig fajuló konfliktus támadt. Az ügyről a romániai magyar és román lapok is beszámoltak, a magyarországi sajtóban (legalábbis az országos napilapokban) egyetlen hír sem jelent meg erről.

szintje, amihez az elit sajátos, a romániai magyarok egységére épülő nyilvános diskurzusai is kapcsolódtak. Kialakult a legitim, az intézményépítési láz közepette elfogadott, jórészt patetikus, poétikus, ugyanakkor ideologikus úgynevezett affirmatív beszédmód (KAM 1995). Az elitnek ezt az egyneműsítő diskurzusát elsősorban a sajtó továbbította, és erősítette is meg, de mivel maga a sajtó is szereplőként (és nem tudósításra kész megfigyelőként) vett részt a kollektív identitás sikeres és folyamatos termelésében, a sajtó nyilvánosság tematizálása is óhatatlanul magán viselte ezt az elitizmust és etnikai szelekciót. A folyamatos etnikai „agenda setting” nem csak önkorlátozóvá tette ezt a nyilvánosságot, hanem visszahatott az újságírókra is, akiken eluralkodott az a beállítódás, az ún. „kisebbségi neurózis”, miszerint ellenséget kell látni ott is, ahol erről szó sincs (Horváth 1996:42). Későbbiekben kifejtendő okokból,¹³⁶ azonban úgy gondoljuk, ennek a magatartásnak a kialakulásához részben a szakmai elvárások kollektivitás, közösségiség eszménye szerinti szerveződése, részben pedig az újságírói munkát kísérő rutinizálódás is hozzájárult.

Az egység eszményének forgalmazása normává tette a konfliktuskerülést, amelynek többek között, főleg a kilencvenes évek első felében a gazdasági önállótlanág, illetve egy kiforrott, pragmatikus technokrata sajtóelit hiánya (Magyari 1996), egyszersmind az elemző, értelmező diskurzusok háttérbe szorulása is oka (KAM 1995). Látható tehát, hogy ebben a preprofesszionális időszakban a sajtó nyilvánosság és a szakmai nyilvánosság is részleges hiányosságokkal küszködött. A szakmaiság el nem terjedése legalább három dolgot jelez:

1. egyrészt a szakmai nyilvánosság gyengeségét, a visszacsatolás hiányát (ugyanis megállapításai nem kapnak olyan társadalmi támogatottságot, hogy az képes lenne problémamegoldásként visszahatni);
2. másrészt a nyilvánosság homofil (hasonló értékekhez kapcsolódó), konfliktusmellőző újratermelését jelenti;
3. harmadrészt pedig arra utal, hogy a sajtó nyilvánosság szelektív mechanizmusai mellett néha permisszív (megengedő) is, hiszen a kereteit feszegető, vagy megkérdőjelező állításokat feldolgozás (kritika) nélkül magába fogadja, ám az interetnikus mezőbe sorolható tematizálásokat külön kezeli.

A romániai magyar társadalmat és így a romániai magyar sajtó nyilvánosságot is nagyfokú tagolódás, belső differenciálódás jellemzi. A korábbiakban már szó volt a különböző

¹³⁶ Ld. VI.4.4 és VI.4.5 fejezeteket.

laptípusokról, a nyilvánosság különböző fokozatairól. Annak érdekében, hogy árnyaltabban tudjuk érzékeltetni e korszakra jellemző konfliktuskerülő magatartásokat, a romániai magyar sajtónyilvánosságot analitikusan szétválasztjuk két dimenzióra: egyrészt létezik az úgynevezett *szétterjedő nyilvánosság*, másrészt pedig számolnunk kell a *helyi nyilvánosságokkal*.

A *szétterjedő sajtónyilvánosságot* a megyei és országos terjesztésű lapok tartják fenn, amelyek az előfeltételezett romániai magyar társadalom egészét, vagy nagy részét szeretnék lefedni. Noha ez a nyilvánosság is differenciált, összességében tekintve etnikai reprezentatív nyilvánosságként gondolhatjuk el¹³⁷: ez azt jelenti, hogy ebben a szférában a magyar etnikumnak mint olyannak a megmaradására vonatkozó tematizációk kerülnek elsősorban napvilágra, azonban mivel ez a megmaradás az RMDSZ által politikailag felvállalt cél, a nyilvánosságot elárasztják eme politikáról szóló hírek, fejtegetések, interjúk stb. Ebben a kontextusban a romániai magyar ember számára – akárcsak a többségi sajtónyilvánosság országos terjesztésű lapjai – integratív, homogén diskurzust tálalnak. Természetes, hogy ebben a közegben a felmerülő magyar-magyar konfliktusok politikai vagy sorskérdésként bukkanak fel. Azonban ezeket nem nevezhetjük egyértelmű, vagy nyílt konfliktusoknak, hiszen a háttérben végighúzódik az egység kötelező eszméje. Az egység eszméje nemcsak a szóhasználatban szembetűnő (a gyakori többes szám első személyben való fogalmazás), hanem bizonyos tabuk továbbélésében is. Az ebben a nyilvánosságban megszólalók vagy megszólítottak, mintha kerülnék a különbözőség felvállalását, és ez elvezet a szakirodalomból ismert „hallgatás spirálja” jelenségének elmélyüléséhez, azaz a többségi és az ettől eltérő kisebbségi vélemények közötti különbségek növekedéséhez, az izolálódástól való félelemre épülő többségi (vagy többséginek gondolt) véleményhez való csatlakozáshoz.¹³⁸ (E.N.-Neumann 1984)

A szétterjedő nyilvánosságban mégis megjelenő viták elsősorban politikai jellegűek, pontosabban az RMDSZ-en belüli konfliktusok kicsapódásai. Érdekes itt azonban megjegyezni, hogy ezekre a belső konfliktusokra a nyilvánosságban először nem a magyar nyelvű nyilvánosságban reflektáltak, hanem a román nyelvű médiában (Horváth 1996:42-43). A politikai és értelmiségi elit e konfliktusoknak tudatában volt, azonban mégsem merte

¹³⁷ A reprezentatív nyilvánosság kifejezés Habermastól származik és a nyilvános szférának hatalmi jelekkel való feltöltését jelenti.

¹³⁸ Az elmélet magyar nyelvű kritikái ismertetését lásd Angelusz 2000:131-160.

nyíltan felvállalni a nézeteltéréseket, és továbbra is az egység diskurzusával próbálta eltakarni. Az úgynevezett „radikálisok” (Tökés-vonal) és „méréskeltek” (Markó-vonal) közötti konfliktusoknak az egység mítoszába vetett hit általi feloldására mindkét oldalról találhattunk kísérletet, az érvelések pedig interetnikus mezt öltöttek.¹³⁹

E szétterjedt nyilvánosságban tehát inkább konfliktuskerülő technikákról beszélhetünk, amely eljárások közül a következőket említhetjük meg:

- *álviták*: ezek olyan viták, ahol a vitaindító barátián felszólít több szerzőt, hogy egy adott témában fejtsék ki véleményüket. A beérkezett írások egyszerre jelennek meg, ezért tényleges egymásreflektálás nem történik, és későbbi lapszámokban sem történnek visszautalások,¹⁴⁰
- *nyílt levelezgetés*, azaz nyílt levelek sajtón keresztül történő küldözgetése. Ez azért konfliktuskerülő technika, mert a nyílt levél csak egyfajta figyelmeztetés, a konfliktus, vita nem tud kibontakozni, a nyilvános sorokba szedett feszültségek nem oldódnak fel, kompromisszumos megoldások nem születnek;
- *álinterjú*: az újságíró mintegy aládolgozik a megkérdezett politikusnak, aki viszont hatalmi hierarchiájának tudatában elmeséli, hogy “miről szól a világ”, tehát az a társadalmi valóság, amelyben az olvasó él nem az újságíró és a politikus egyenrangú verbális interakciójából konstituálódik, hanem a hatalmi szempont érvényesül;
- *a potenciális konfliktusok exportálása, illetve importálása*: a magyar–magyar konfliktusok elemzése helyett a magyar-román konfliktusok kerülnek előtérbe. A magyar-magyar konfliktusokat sokkal profitálóbb (anyagilag is) az anyaországba exportálni és a magyar belpolitika mezsgyéjén elhelyezni.

Valószínű további technikákat is tetten lehetne érni, ezúttal csak a legszembevetőbbeket említettük meg. A nyilvánosság ilyenén való működése természetesen összefügg a nyilvánosságot működtetők szakmai felkészülésével, az egyes szerkesztőségek, a politikai, üzleti és civil szféra közötti összefonódásokkal, hiszen ezen tényezők is befolyásolják a

¹³⁹ A napilapokban gyakoriak voltak az ilyen megfogalmazások: akét szárny közötti ellentét “mondvacsinált megkülönböztetés, amelyet a románok eszeltek ki, hogy megbontsák sorainkat”, ugyanis “a két nézet képviselői korántsem ellenségei, hanem sokkal inkább harcostársai egymásnak”.

¹⁴⁰ Az külön elemzések (network-analízis) tárgyát képezné, hogy kik a felkért szerzők. A *Korunk*ban például Makkai Sándor Magunk revíziója c. könyve kapcsán volt egy ilyen “vita”. A beérkezett írások szerzői mindannyian “író-emberek” voltak, a legfiatalabb pedig negyvenéves.

„szerkesztőség, mint szűrő” jelenségét. Az elsősorban szimbolikus szférát újratermelő, az etnikai határokat megerősítő szétterjedő nyilvánosságban a kizáró jellegű „vagy-igen-vagy-nem” konfliktusok (Hirschman 1995) szeretnének felszínre törni.

A helyi sajtónyilvánosság(ok) több olyan szigetszerű kezdeményezést takarnak, amelyek jószerivel Erdély teljes területét lefedik, de egymással ritkán kommunikálnak. Nem azért mintha ezek az újságok egymással konfliktusban lennének, hanem azért, mert hatókörük, célkitűzéseik, gondjaik általában egy városhoz és annak környékéhez, vagy egy vidékhez kapcsolódnak. Noha a megyei terjesztésű lapok is egymástól függetlenül működnek, e lapok között azonban aktívabb a horizontális kapcsolatok kiépülésének igénye, amely a kilencevenes éveekben meg is történik. Az itt helyi nyilvánosságoknak nevezett térben sokkal inkább testközelve kerülnek az emberek mindennapi gondjai, következésképpen itt jobban artikulálódnak bizonyos konfliktusok. A nyilvánosságnak ez a szintje strukturális értelemben megközelíti a habermasi polgári nyilvánosságot. Míg a polgári nyilvánosság az állam és a társadalom között feszülő térben helyezkedik el, ezek a helyi nyilvánosságok egy település és annak vezetői közötti, nagyon gyakran feszültségteljes teret kívánják betölteni. E nyilvánosságok tematizálásai szükségszerűen helyi dolgokra vonatkoznak, működésük során környezetére ráfigyelő polgárokat feltételeznek.¹⁴¹ A nyilvánosságnak ebben a szférájában a magyar–magyar konfliktusok nem úgy jelennek meg, mint az előbb vázolt szétterjedt nyilvánosságban. A konfliktusok szociális, gazdasági vonalak mentén is élesen kidomborodnak, és ennek természetesen helyi politikai vonatkozásai is vannak. Ebben a nyilvánosságban egy magyar politikus nem feltétlenül RMDSZ-politikus, és a politikusok kiváltképpen helyi dolgokban nem lehetnek kizárólagos valóságértelmezők. Ez érthető is, hiszen egy település vonatkozásában az ún. informális nyilvánosság (azaz köztudat) és a helyi sajtónyilvánosság között nincs, nem lehet olyan nagy szakadék, mint pl. egy országos nyilvánosság és közvélemény esetében. Az etnikai, szimbolikus szféra itt is jelen van, de arányait tekintve korántsem olyan nagy, mint a másik nyilvánosságban: az egység eszméje itt nem tör kizárólagosságra, hanem többé-kevésbé spontán módon beépül a helyi identitás valamelyik szintjére.

A helyi nyilvánosságok között adott téma kapcsán lehet nézeteltérés, de mivel ezek egymástól függetlenül működnek, valódi konfliktus nem alakulhat ki, hanem inkább a helyi, régiószerű

¹⁴¹ A helyzetet azonban nem kívánjuk idillikusként feltüntetni, mert mint később látni fogjuk, e lapok működtetése közben sok az esetlegesség. Lásd a lokálpatrióta főszerkesztő típusról szóló részeket.

sajátosságok domborodnak ki (egy-egy országos esemény a helyi sajátosságok függvényében jelenhet meg a sajtóban).

A fentiekben röviden jellemzett nyilvánosság két szintjén a konfliktusok másképp jelennek, illetve jelenhetnek meg. A szétterjedt nyilvánosságban, mint láttuk, elsősorban politikai jellegű konfliktusok bukkannak (pontosabban: bukkannak fel), míg a lokális nyilvánosságokban a szociális kérdések körüli viták bontakoznak. Albert O. Hirschman kifejezéseit használva, az előbbi szférában „vagy-igen-vagy-nem”, míg az utóbbiban „több-vagy-kevesebb” jellegű konfliktusokkal kell számolnunk. A szétterjedt nyilvánosságban egyfajta harc zajlik a kizárólagos jövőkép forgalmazásáért, míg a helyi nyilvánosságokban alkupozíciókért, kisebb közösségek, települések életét konkrétan befolyásoló döntéshozói pozíciókért küzdenek. Itt nem egy legitim jövőkép a tét, hanem a mindennapi életvitel jobbítása. Az első fajta nyilvánosság hierarchikus berendezkedést sugall, a második pedig a viszonyok horizontális pályára való helyezését sürgeti. Természetesen a két szféra között léteznek átjárások, ezek a csatornák pedig etnikai jellegűek. A szétterjedt nyilvánosság ugyanakkor szociálisan érzéketlen, míg a helyi nyilvánosság működtetése szakmai okok miatt helyenként esetleges. Az előbbi politikába való begubózást, utóbbi pedig lokalitásba való elzárkozást eredményez.

A konfliktusok megmutatkozásának lehetősége azonban nem jelenti azt, hogy tényleges konfliktusok, konfliktusvalóságok jöttek volna létre ebben az időszakban. Legalábbis a sajtónyilvánosságban nem alakultak ki azok az eljárásrendszerek, amelyek biztosították volna a különböző (politikai, gazdasági és akár szakmai) érdekcsoportok megmutatkozását, összecsapását, azaz valóságkonstituáló versengő definíciós kísérleteit. A konfliktusok ugyanis a társadalmi nyilvánosság részét kell, hogy képezzék, ez teszi lehetővé, hogy a társadalomra, vagy különböző szegmenseire leselkedő veszélyek, kockázatok tematizálás által egyáltalán kezelhetővé váljanak. (Szijártó – Tamás – Tóth 2001)

A politikai szféra és a sajtó hallgatólagos paktuma működtette e korszak romániai magyar sajtóját, ez befolyásolta a hírek szelekcióját. Az afirmatív diskurzus térhódítását az csak megerősítette továbbá, hogy részben valamiféle képzelt hagyományok részeként¹⁴², vagy az

¹⁴² Amint azt a *Szelektív sajtótörténet* különböző szakaszainál tárgyaltuk, a két világháború közötti időszak és a diktatúra éveiben kikristályosodott, küldetésstudatra, metaforikus nyelvezetre, ideológiailag elkötelezett újságírásról van szó.

egész politikai, gazdasági átmenet által befolyásolva, a térség többi kelet-közép-európai szakmabelijéhez hasonlóan¹⁴³ az újságírók maguk is hajlottak a militáns, patetikus hangvételre, a környezet történéseit – a romániai magyar kisebbség politikailag is hangoztatott érdekei szerint – interpretáló és nem közvetítő munkavégzésre. E jelenség veszélyeire többen felhívták a figyelmet,¹⁴⁴ romániai magyar viszonylatban legmarkánsabban Cs. Gyimesi Évánál merül fel, aki kritikátlannak, igenlőnek, egyneműsítőnek, egyszersmind antidemokratikusnak nevezi az újságírók által forgalmazott, az elit által pedig elfogadott (vagy fordítva: az elit által forgalmazott, az újságírók által elfogadott) beszédmódot. Ennek kapcsán fölveti a kérdést: „hogyan ebben a reflexben melyik tényező hatása működik jobban: a diktatúrában beidegződött ideológiai egyneműség kényelmessége, a marxista dogmatizmus kísértete, avagy az értelmiség nemzeti hagyományként kialakult fensőbbégtudata, mely új dogmatizmus forrása lehet”. (Cs. Gyimesi 1993:346, ld. még: uő 1998:32-66)

Ebben az ideológiai, kulturális közegben dolgozó újságírók szakmai tudatára reflektálva a kilencvenes évek második felétől, végétől kezdve kolozsvári médiakutatók amellettt érvelnek, hogy noha a romániai magyar újságírók is vallják a sajtószabadságra vonatkozó általánosabb elveket, mégis aprofesszionalizmussal, literaturizáltsággal, akommercializmussal illethetjük őket, az általuk termelt tartalmak pedig az előbbieken részletezett affirmatív, „igenlő” diskurzus rendjébe illeszthetők, és magukon viselik valamiféle „kisebbségi neurózis” nyomait. (Magyari 1996, 1999, 2000, 2003; Horváth 1996, Herédi 2003a, 2003b)

Fenti korszakolásunkban azonban jeleztük, hogy 1999 környékén a szakmai kibontakozás, változás különféle jelei kezdenek körvonalazódni. Azt nem állítjuk, hogy e professzionális fordulat olyan paradigmaváltó mozzanat, amely gyors eredményeket hozna, illetve, hogy hatása látványosan megmutatkozna. Azonban azt gondoljuk, hogy az elmúlt néhány évben – a fentiekben említett jelekkel párhuzamosan – magában a sajtónyilvánosságban egyre gyakrabban tematizálódik a szakmai értékek újradefiniálásának igénye, amely a korábbi keretek feszítéséhez mindenképp hozzájárul. Talán az sem elhanyagolható tény, hogy a sajtóban egyre több fiatal kezd dolgozni, akik már a kilencvenes években szocializálódtak, és akik számára az erdélyi újságírás „hagyományai” már mást jelentenek, mint az idősebb munkatársaknak.

¹⁴³ Ld. e fejezet első részét.

¹⁴⁴ Vö. például azzal a gondolattal, miszerint a sajtószabadság legnagyobb ellenségei éppen az újságírók (Splichal 1994:66)

A továbbiakban ismertetendő kutatásaink éppen e folyamatot akarják megragadni. Hipotézisünk szerint tehát elindult valamilyen mértékű/irányú professzionalizáció, amelyet reményeink szerint tetten tudunk érni a különböző újságírói attitűdökben, a médiában megjeleníthető tartalmak vonatkozásában. A professzionális értékek mentén tehát belső szakmai rétegzettséget feltételezünk, amelynek az előbbiekből következtethetően a korosztály, illetve a szakmai szocializáció időszaka, a sajtón kívüli szervezetekhez való kapcsolódási pontok léte lehetnek magyarázó (akár magyarázó változó is).

A szakmai letisztulás azonban nem jelenti azt, hogy a nyilvánosságot működtetők körében megszűnt volna az a kisebbségi ethosz, erkölcsiség, amely a romániai magyar közgondolkodást születésétől kezdve áthatja. A kizárólag professzionális és kisebbségi erkölcsi értékek egymás mellett élését feltételezzük. Feltételezhetjük, hogy ezek az egymás mellett létező értékhalmozatok megkülönböztetik az egyes újságírókat, ám az is valószínűsíthető, hogy egy adott személy esetében valamilyen hibridszerű alakzatban jelenik meg, amely tartalmazza mindkét halmaz elemeit, és az újságíró egyensúlyteremtésre készíti.

A lassan beinduló rétegzettség ugyanakkor nem jelenti azt, hogy megszűnnének azok a mélyebb gyökerű „keretek”, amelyek a nyilvános diskurzusnak helyet adó sajtó működését meghatározzák. Azt állítjuk, valamilyen ideológiai, kulturális meghatározottságú keretek továbbra is megmaradtak, amelyeknek főbb vonásait különböző mechanizmusokban, elsősorban a tabusítás folyamataiban körül tudunk írni. E jelenséget korábban már *“keretizmus”*-nak neveztük, és azt állítottuk, hogy az újságírók azt tartják önmagukról, hogy ők a legavatottabb keretismerők. Ez a sajátos hely- (kontextus-, társadalom-, világ- stb.) ismeret szabja meg a nyilvánosságban megjeleníthető tematikai kínálatot. A kisebbségi újságíró készletét érez képzelt közössége (a kisebbség maga) védelmére, ezért a keret működtetése néha ütközhet a szakmai logikával is.

A jelenlegi sajtónyilvánosságot működtető kereteket tehát ideológikus meghatározottságúaknak (politikai, kulturális, interetnicitást feltételező dimenziókként) képzeljük el, amelyeket részben belső szakmai okok, részben más típusú interakciók (mintakereső, mintaátvevő viszonyulás a többségi román és magyar sajtóhoz) folyamatos átalakításra készítetnek. A sajtórendszer pluralizálódása és többszintűsége más és más kereteket hoz létre az egyes szinteken, de a közösségiség normái és a szakmai elvárások harca mindenhol jelen van. E harcnak talán sosem lesz győztese, és ez adja a kisebbségi

nyilvánosság önmagát folyamatosan újratermelő sajátosságát: ha a szakmai logika „állna nyeresre”, akkor a kisebbségi etikát megtestesítők figyelmeztetnék (honnan jöttünk, hova tartunk kérdésre alapuló) küldetéstudatra, ha pedig a kisebbségi érzület uralkodik, a szakma előbb-utóbb kikezdi ennek egysíkúságát (ez történt a kilencvenes évek második felében).

A következő fejezetekben megpróbáljuk a rendelkezésünkre álló elméleti és szakirodalmi fogódzók alapján az előbbieken felvillantott hipotézisek vizsgálatát. Vizsgálódásaink több szinten fognak zajlani, hiszen a sajtóban megjelenő tartalmakat különböző szintek befolyásolják. Az eddigiekben, noha vázlatosan, áttekintettük e kisebbségi sajtó kulturális, ideológiai meghatározottságának főbb stációit. Azt gondoljuk azonban, hogy a tartalmi sajátosságokat nagy mértékben személyi, szociodemográfiai jellemzőkkel is magyarázni lehet.

5. A SAJTÓNYILVÁNOSÁG MŰKÖDTETŐI: A ROMÁNIAI MAGYAR ÚJSÁGÍRÓ TÁRSADALOM

A romániai magyar sajtóvilvánosság vizsgálata az elmúlt 10 évben jórészt csak a „kimenet” oldaláról történt, azaz olyan elemzésekkel találkozhattunk, amelyek vagy valamilyen tematikus diskurzuselemzésre épültek, vagy különböző médiafogyasztási szokásokat igyekeztek beazonosítani.¹⁴⁵ Igaz, a sajtó szélesebb (például romániai magyar „társadalmi”) keretben való taglalására is találhattunk kísérleteket, azonban ezek a megközelítések többnyire elméleti-esszéisztikus jellegűek, benyomásszerű megállapítások általánosításai, vagy – ahogy mondani szeretik – részvevő megfigyelésekre épülnek.¹⁴⁶

Jelen fejezetben¹⁴⁷ a romániai magyar újságíró társadalom szociológiai elemzésére teszünk kísérletet. Mint ahogy a 2. fejezetben már kitértünk erre, a szakirodalomban az ilyesfajta elemzések nem újszerűek, több – nem föltétlenül nyugati – országban rendszeresen végeznek hasonló felméréseket,¹⁴⁸ számunkra pedig azért bírnak relevanciával a külföldi tapasztalatok, mert könnyebben be tudjuk majd azonosítani, melyek azok a jellemzők, amelyek a romániaisághoz, vagy a kisebbségi kontextusban működő társadalmi feltételekhez alkalmazkodnak, illetve melyek azon jelenségek a sajtómunkások körében, amelyek a nemzetközi tendenciákhoz igazodnak.

Kutatásunk fő célja az volt, hogy megállapítsuk és szociológiai értelemben beazonosítsuk azt a romániai magyar réteget, amely a sajtóvilvánosságot működteti. Úgy gondoljuk, a sajtó(termékek) milyenségét nagy részben az határozza meg, kik termelik és közvetítik nap mint nap a közönség számára a híreket, információkat, a mindennapi eligazodáshoz szükséges ismereteket. A sajtó működésének megértéséhez szükséges ismerni azt a réteget is, akik a különböző tartalmakat közvetítik. Röviden: mi van, illetve kik állnak az újságlapok mögött?

¹⁴⁵ Csak néhány példa: Lampl – Sorbán 1999, Bodó – Cosmeanu – Mátéfy – Mărginean 1995, Magyarai – Veres 1998, Magyarai 2000a; Papp 2000.

¹⁴⁶ Lásd például: Cs. Gyimesi 1998, Biró 1995, Magyarai 1996, Bakk – Horváth – Salat 1999, Horváth 1996, Papp 2000, Magyarai 2000.

¹⁴⁷ A fejezet alapjául szolgáló kutatás a Teleki László Alapítvány Közép-Európai Kutatások Központja Kisebbségek régi és új szerveződése c. kutatási programjának keretében 2000 október és 2001 január között készült. Külön köszönet Kuszálék Péternek a kutatás lebonyolításában nyújtott segítségéért.

¹⁴⁸ Nemzetközi kitekintéshez ld. Weaver 1998. A volt szocialista országok közül megemlíthetjük a (cseh)szlovák újságíró társadalom kutatásait magyarul is összefoglaló tanulmányt: Tušer et alii 2003. Magyarországi újságíró kutatásokhoz lásd: Ferge 1972, Angelusz – Békés – Nagy – Tímár 1980, 1982. A rendszerváltást követően témába vágó kutatásokat Vásárhelyi Mária végzett. Lásd: Vásárhelyi 1992, 1999, 2000. Romániában ismereteink szerint az államszocializmus (diktatúra) évtizedeiben nem készültek ilyen felmérések (sem), az első kísérlet 1996-97-re datálható, amelynek néhány adata jelent csak meg 2003-ban. Ld. Coman 2003, 147-148 o. E fejezetben a Romániára vonatkozó adatok innen származnak.

Hogyan viszonyul ez a réteg a romániai többségi, illetve a magyarországi sajtóhoz? Milyen utakon keresztül működik a tabusítás a sajtóban? Ilyen jellegű kérdésfeltevésekre kívánunk a továbbiakban válaszolni.

5.1 Merjünk kicsik lenni? Módszertani problematika

Nehéz reprezentatív mintát előállítani egy olyan világban, ahol a kutató számára nem állnak rendelkezésre az alapsokaságra vonatkozó megbízható statisztikák. Ez gyakorlatilag minden Erdélyben zajló felmérésre jellemző gond. Ám még nehezebb, ha egy kutatás egy viszonylag könnyen, de mint kiderül, mégsem egyértelműen behatárolható sokaságot céloz meg.

A kérdőíves kutatás célcsoportja a Romániában élő magyar nyelvű sajtóban újságíróként dolgozó személyek voltak. Nos hány ilyen személy van? A Magyar Újságírók Romániai Egyesülete, illetve a *Romániai magyar ki kicsoda* adatait összevetve maximum 478 újságíró volt 2000-ben. Igen ám, de ezt a számot két okból nem tekinthetjük mégis az alapsokaságnak. Egyrészt az említett két forrás adatait egyenként megvizsgálva megállapíthatjuk, többen már nyugdíjasok, inaktívak, illetve olyan újságírók, akik az elektronikus médiában dolgoznak. Mivel mi elsősorban az írott sajtóban, aktívan dolgozóakra voltunk kíváncsiak, így más módszerhez kellett folyamodnunk az alapsokaságot illetően.

Mint korábban jeleztük, a kérdőíves vizsgálat után interjúkat készítettünk a főszerkesztőkkel. Ezek során a munkatársak számára vonatkozó adatokra is rákérdeztünk. Az így szerzett adatokat összesítettük, és azt találtuk, hogy mintegy 280-300 aktív újságíró van (ld. még a 6.5 fejezetet). A mi „lekérdezésünk” önkitöltős módon, levélben történő megkereséssel zajlott. Így 165 használható választ kaptunk (a visszaküldött válaszokból leválasztottuk a már nem aktív újságírókat), ami 55-58 százalékos válaszadást jelent. Ez az arány pedig elfogadható az ilyen módszertant használó szociológiai felmérések esetében.¹⁴⁹ Összevetve a válaszolók születési évét és nemi hovatartozásuk szerinti adatait az alapsokaság hasonló adataival,

¹⁴⁹ Nincs általános konszenzus arra vonatkozóan, milyen arányú visszajelzés az egyértelműen elfogadható. Earl Babbie szerint az 50 és az annál magasabb százalékos válaszarány a megfelelő vagy jó, ám ami sokkal fontosabb: „ha sikerül megmutatni, hogy adataink nem torzultak a válaszmegtagadás miatt, az sokkal többet ér, mint egy magas válaszarány” (lásd Babbie 1995, 283. o.). A mi esetünkben azért lehet az 50-58 százalékos válaszarány még inkább elfogadható, mert ez a százalék nem csak a levélben megkeresettekhez képesti arányt jelöli, hanem az alapsokaságnak is közel 60 százalékát jelenti. Kérdőíves kutatásoknál, jól választott minta esetében akár a 0,1 százalékos lekérdezés is lehet reprezentatív. Mintánkat azért tekintjük elfogadhatónak, mert – ahogy fent olvasható – két kemény változó szempontjából reprezentatív. Ha a megkérdezettek véletlenszerű mintavétel által kerültek volna be a vizsgálatba, a 165 fős minta hibahatára ± 4 százalék lenne.

mintánk az évkor és a nem viszonylatában reprodukálja a kiinduló arányokat (az alapsokaság átlagéletkora 48 év, a mintában pedig 46,5, a férfi/nő arány a populációban 74/26 százalék, a válaszolók között pedig 72 illetve 28). Mintánkban elsősorban országos, megyei terjesztésű lap munkatársai szerepelnek, de néhány helyi, kisvárosi lap alkalmazottai¹⁵⁰ is. Mindez persze nem jogosít fel arra, hogy nyugodt lelkiismerettel kijelentsük, a minta reprezentatív is. Ám arra igen, hogy kutatásunkat feltáró vizsgálatnak szánjuk, amelynek során a beazonosított trendek valószínűsíthetően a romániai magyar értelmiség e rétegének egészére érvényes.

5.2 Az újságírók főbb demográfiai jellemzői és szociális háttere

5.2.1. Életkor

Mint említettük, a minta átlagéletkora 46,5 év. Ez nemzetközi összehasonlításban és romániai viszonylatban¹⁵¹ is nagyon magasnak tekinthető, és meghaladja a szintén nagyon magas magyarországi¹⁵² átlagot is (44 év). Ez az egyszerű összehasonlítás is jelzi, hogy a romániai magyar újságíró társadalom előregedett, s ha megnézzük az egyes korosztályok részarányát, és összevetjük a magyarországi 1997-es adatokkal, a helyzet élesen kiemeli ezt a tendenciát:

2. táblázat

Korcsoportok	Romániai magyar újságírók (%)	Magyarországi újságírók – 1997 (%)
30 év alatt	20	11
31-40	20	31
41-50	14	36
50 év felett	46	22
Összesen	100	100

Látható, hogy a romániai magyar újságírók közel fele 50 évnél idősebb. Ez főként azzal magyarázható, hogy az újságíró-társadalom jelenlegi tagjainak 51 százaléka már a Ceaușescu-rendszerben erre a pályára lépett, az 1989-es események tehát nem hoztak drasztikus törést e tekintetben (főképp, ha még figyelembe vesszük azt is, hogy a kilencvenes évtizedben jelentős mértékű kényszernyugdíjassal is számolnunk kell). Ugyanakkor az is megállapítható,

¹⁵⁰ Itt külön felhívniuk a figyelmet, hogy a tanulmányban az *újságírók* fogalmával azokat a személyeket jelöljük, akik valamilyen nyomtatásban megjelenő kiadványnál dolgoznak. Vizsgálatunk eszerint nem terjedt ki azokra, akik valamelyik rádiónál vagy televíziós adónál dolgoznak, ez külön kutatás tárgya lehetne.

¹⁵¹ Coman nem csak írott sajtóra vonatkozó adatai szerint a román újságírók átlagéletkora 32,5 év, ez a fővárosi sajtósok esetében még alacsonyabb: 29 év. (Coman 2003)

¹⁵² Az elemzések során helyenként használt magyarországi adatok Vásárhelyi Mária (2000) könyvéből származnak, ezért a továbbiakban ezt külön nem tüntetjük fel.

hogy a legifjabb generáció aránya meghaladja a magyarországi hasonló korosztályt. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy az elmúlt évtizedben egyre szélesedett a helyi, település szintű lapok skálája, itt pedig az újságírók rekrutációja a fiatalokra épült, másrészt pedig azzal, hogy az előző évtizedek befagyasztott állapotához képest, a kilencvenes években újra indult az újságíróképzés: Kolozsváron a Babeş-Bolyai Tudományegyetem keretén belül, illetve Nagyváradon az Ady Endre Sajtókollégiumban.¹⁵³

5.2.2 Nemek aránya

Az újságíró társadalmakban a világon szinte mindenütt a férfiak dominanciája tapasztalható, az egyik ritka kivétel Finnország, ahol – hosszú politika következtében – a nemek aránya kiegyenlítődött. A romániai magyar férfi/nő arány megközelíti a magyarországi és a román vidéki tapasztalatokat,¹⁵⁴ ahol a nők közel egyharmadát teszik ki ennek a rétegnek. Romániai magyar viszonylatban az országos terjesztésű lapoknál, illetve a hetilapoknál találunk az átlagnál kicsivel magasabb női részarányt, a megyei (és mint később kiderül: a legolvasottabb) lapoknál viszont alulreprezentáltak. Adataink szerint a nemek közötti arány az elkövetkező időszakban a nők javára módosulni fog, hiszen jelenleg a legifjabb korosztályon belül már 40 százalékban képviseltetik magukat. Szociológiai értelemben azonban ez azt is jelentheti, hogy az újságíró szakma társadalmi presztízse csökkeni fog.

5.2.3 Társadalmi háttér és végzettség

A társadalmi háttér vizsgálatánál általában az apa iskolai végzettségét szokták alapul venni. A romániai magyar újságírók családi háttere beilleszkedik a nemzetközi tapasztalatokba, nevezetesen e réteg körében viszonylag magas az érettségivel magasabb végzettséggel rendelkező szülők aránya. A mi esetünkben az újságírók közel fele (49 százalék) értelmiségi családból származik, és ez csak picivel több a romániai átlaghoz képest (46,7 százalék). A szakma ilyen értelemben vett elintellektualizálódása egyrészt azt a veszélyt hordozza, hogy az újságírók munkájuk során képtelenek lesznek a társadalmi valóság minden szegmensével foglalkozni, hiszen közvetlen élményanyag hiányában az alsóbb rétegek mindennapi gondjai

¹⁵³ Az ezekben az intézetekben zajló oktatás minőségével nem kívánunk foglalkozni. Az érdeklődő végigolvashatja Magyarai Tivadar *A romániai magyar média* c. konkrétumokban gazdag tanulmányát. (Magyarai 2000)

¹⁵⁴ De nagyon eltér az összromániai átlagtól, ahol a nők aránya 46%, a főváros esetében pedig 52%. (Coman 2003)

be sem kerülnek látómezejükbe,¹⁵⁵ másrészt pedig – az előbbi hiányosságot kompenzálva – a sajtó „literaturizáltságával”¹⁵⁶ szembesülhetünk. A szépirodalomba való áthajlás lehetőségét (az erdélyi újságírás hagyományaihoz való ragaszkodáson túl) továbbá az az egyszerű tény is megkönnyíti, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező újságírók – ahogy az alábbi táblázatból is kiderül - több mint egyharmada bölcsészetet (filológiát) végzett (az összehasonlítás kedvéért a magyarországi hasonló adatokat is ismertetjük).

3. táblázat

Felsőfokú végzettség profilja	Romániai magyarok (%)	Magyarországiak (%)
Bölcsész (filológia)	35	46*
Tanári (pedagógia)	19	*
Jogi	2	5
Műszaki	12	11
Természettudományi	5	6
Társadalomtudományi	6	*
Közgazdaságtani	2	13
Művészeti	4	
Újságírói	13	*
egyéb	2	19
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

*ez tartalmazza a tanári, társadalomtudományi, újságírói végzettségűeket is

A végzettséggel kapcsolatos teljesebb kép kedvéért meg kell jegyeznünk azt is, hogy az újságírók 65 százaléka felsőfokú végzettséggel, 13 százalékuk pedig csak érettségivel rendelkezik (a román újságírók körében ezek az adatok: 64,2, illetve 25 százalék). Egynegyedének két végzettsége is van, a másoddiplomások fele pedig újságírói szakon végzett.

5.2.4 Földrajzi és társadalmi mobilitás

Az újságírókat társadalmi rétegeként posztulálva vizsgálat alá vehetjük földrajzi (lakóhely szerinti) és társadalmi mobilitásukat is. Előbbi, a földrajzi mobilitás, arra ad választ, hogy a rétegen belül milyen mértékben tapasztalunk mozgásokat, azaz ha valaki újságíró akar lenni,

¹⁵⁵ Sean Dooley, az angol lapszerkesztők szövetségének szóvivője ezt a problémát a következő képpen fogalmazta meg: „Ha nem figyelünk oda, a szerkesztőségekben egyre több olyan munkatárs kerül, aki meglehetősen kevés közvetlen tapasztalattal rendelkezik azokról, akikről ír” – idézi Vásárhelyi már említett könyvében.

¹⁵⁶ A sajtó literaturizáltsága Magyarai Tivadar szerint „abban mutatkozik meg, hogy a domináns (azaz: illendő, tekintélyes) felfogás szerint majdnem minden újságírásnak (de főleg a „fontos” újságírásnak) a szépirodalom vonzáskörébe kellene tartoznia” (Magyarai, 2000)

akkor ez milyen mértékben feltételezi lakóhelyének megváltoztatását. A társadalmi mobilitást az apa végzettségével való összevetéssel vizsgáljuk majd.

A lakóhely változtatást a „megyével mérjük”: azt vetjük össze, hogy az újságírók születési helyének, illetve jelenlegi munkahelyének megfelelő megye egybeesik vagy sem. Előbbit merítési bázisnak vagy kibocsátó közegnek nevezzük, utóbbit pedig befogadó közegnek. A földrajzi mobilitás (ám nevezhetnénk belső szakmai vándorlásnak is) mértékét a kibocsátó és befogadó közegek struktúrái közötti eltérések adják. A mobilitás vizsgálatokban¹⁵⁷ használatos ISA-paradigma szerint itt is lehet kilépési és belépési arányszámokról beszélni, azaz meg tudjuk állapítani, melyek azok a megyék, amelyek inkább kibocsátó közegként, és melyek azok, amelyek inkább befogadó közegként viselkedtek.

Adataink szerint a kibocsátó oldalon Maros megye vezet (az újságírók közel 24 százaléka származik innen), ezt követi Hargita, Kolozs és Bihar megye. E négy régió összesen kiteszi az újságírók kétharmadát. A befogadói oldalon (a jelenlegi munkahely megyéje szerinti megoszlás alapján) a sorrend megváltozik, és Hargita megye kerül első helyre, ezt pedig Maros, Kolozs és Kovászna megye követi. E négy megyében tevékenykedik gyakorlatilag az újságírók mintegy 70 százaléka.¹⁵⁸ E két adatsorból annyi már kiolvasható, hogy Hargita és Kovászna megyéknek inkább befogadó jellege van, és ez ellentmondani látszik azoknak az elképzeléseknek miszerint e székelyföldi megyék „kifelé termelnének”. A legnagyobb kibocsátó potenciállal Maros megye, illetve a felsoroltakon kívüli megyék (pl. Fehér és Bákó) rendelkezik. Az adatsorok egyértelműen nyilvánvalóvá teszik Bukarest vonzerejét is.

4. táblázat

Jelenlegi munkahely (%)	Megye	Születési hely(%)
7	Arad	6
10	Bihar	13
2	Brassó	8
8	Bukarest	1
34	Hargita	30
1	Hunyad	2
21	Kolozs	25
18	Kovászna	12
3	Máramaros	5
30	Maros	38
9	Szatmár	4
1	Szilágy	2
4	Temes	3

¹⁵⁷ A mobilitás vizsgálat módszertani összegzését ld. Andorka 1997: 219-234.

¹⁵⁸ Érdemes megjegyezni, hogy feltételezhetően a “beazonosítási lehetőségtől” való félelmükben, háromszor annyi újságíró nem árulta el a jelenlegi munkahelyének települését, mint szülőhelyét.

Nézzük meg a továbbiakban, hogy milyen mértékű ez a „belső vándorlás”. Ha a kibocsátó és befogadó megyék adatai szerint keresztábrát készítünk,¹⁵⁹ a keresztátló mentén elhelyezkedők összlétszámhoz viszonyított százalékos aránya teszi ki az összes immobilitás arányát, azaz azok arányát, akiknek születési helye és munkahelye ugyanabban a megyében található. Ezek aránya 64,2 százalék, ami azt jelenti, az újságíró társadalmon belüli földrajzi mobilitás 35,8 százalékos ($100-64,2=35,8$). Más szavakkal úgy is fogalmazhatnánk, megközelítőleg minden harmadik újságíró – jelenlegi munkahelyéhez képest – más megyéből származik. A keresztábra sor szerinti átlós százalékolása az egyes megyék „megtartó erejét” méri, azaz annak mértékét, hogy egy adott megye milyen arányban tartja meg, vagy fogadja be az ugyanabból a megyéből származó újságíró munkavállalókat. Noha az alacsony elemszámok miatt óvatosan kell kezelnünk az adatokat, azt mégiscsak kijelenthetjük, hogy Hargita, Arad és Kolozs megyék „frissítenek” leginkább helyi munkaerő forrásokból. A legintenzívebb belső mozgások Maros megyéből indulnak a Székelyföld irányába és részben Kolozsvár felé, illetve Kovászna megye nagy mértékben Brassóból „merít”.

A társadalmi mobilitáshoz hasonlóan a földrajzi értelemben összes mobilok arányát is szétbonthatjuk strukturális és cirkuláris földrajzi mobilitásra. A *strukturális földrajzi mobilitás* ebben a megközelítésben azok arányát fogja jelenteni, akik vagy azért kényszerültek helyváltásra, mert lakhelyükön nem találtak munkahelyet, vagy más strukturális okokból változtattak megyét,¹⁶⁰ a *cirkuláris földrajzi mobilitás* pedig az úgynevezett „helycserés mobilitást” jelenti, azaz azok arányát, akik más megyében találtak munkahelyet, ám helyükbe – abból a megyéből – újak érkeztek. A strukturális mobilitást a keresztábra széleloszlása különbségeinek pozitív (vagy az abszolút értékben ugyanakkora negatív) értékeivel számítjuk ki.

¹⁵⁹ A keresztábra adatai (ellentétben a diagrammal) nem tartalmazzák a nem válaszolók arányát, ezért a szélső értékek megváltoztak, az összlétszám pedig 148 lett.

¹⁶⁰ Az államszocializmus 60-as, 70-es éveiben például egyik jellegzetes életút a kolozsvári egyetem bölcsész szakának elvégzése, utána (véletlenszerű, nem a lakóhelyhez tartozó megyébe történő) „kihelyezés”, majd pedig az új helyen a helyi újságba való bekapcsolódás.

5. táblázat

Kibocsátó közeg	Befogadó közeg	Különbség
6	7	-1
12	10	2
8	2	6
1	8	-7
10	1	9
26	33	-7
2	1	1
21	21	0
12	18	-6
5	3	2
36	30	6
4	9	-5
2	1	1
3	4	-1
148	148	27 (-27)

Adataink szerint tehát a strukturális földrajzi mobilitás 27/148, azaz 18,2 százalék. A cirkuláris földrajzi mobilitás ebben az esetben 17,6 százalék lesz (35,8-18,2=17,6). Röviden elmondhatjuk tehát, hogy az újságírói réteg mintegy egyharmada földrajzi értelemben mobil volt, ez a mobilitás pedig majdnem egyenlő arányban strukturális okokra, illetve helycserékre vezethető vissza.

Vizsgáljuk meg ezek után az újságírói réteg társadalmi mobilitását. Mivel egy adott foglalkozáshoz tartozó csoporttal van dolgunk, a mobilitást nem a foglalkozások, hanem az iskolai végzettségek szintjén vizsgáljuk: összevetjük az apa és a megkérdezett iskolai végzettségei közötti adatokat. Azért vesszük az apa végzettségét alapul, mert regresszió elemzéssel azt találtuk, hogy – noha nem szignifikánsan – az apa végzettsége befolyásolja pozitívan a megkérdezett életútját (beta együttható: 0,2 az apa, -0,17 az anya esetében).

A fentiekben ismertetett módszerrel ezúttal is első lépésben kiszámítottuk az összes immobilók arányát amely 20,5 százalékot tett ki. Ez azt jelenti, hogy végzettség tekintetében az újságíró réteg nagyon mobilisnak mutatkozik, megközelíti a 80 százalékot! Ez több, mint két és félszerese a földrajzi mobilitás mértékének. A strukturális mobilitás értéke elérte a 44,1 százalékot, a cirkuláris pedig 35,4 százalékot. Ebben az esetben a strukturális mobilitás azt tükrözi, hogy a mobilitás mértékét ilyen arányban az iskolaszervezetben beállt változások eredményezik. A más okokkal magyarázható tényleges mobilitást a cirkuláris mobilitás mértéke fejezi ki.

A romániai magyar sajtóvilvánosság jelenlegi konfigurációja kialakulásában meghatározó volt az 1989-es fordulat. Az utána prosperitásnak indult sajtórendszerbe (egyszerű számszerű okok miatt) egyre több új személy került be. Mivel már több dimenzió mentén generációs különbségeket véltünk felfedezni, ezúttal az újságíró társadalmat két nagyobb részre osztjuk (40 év feletti idősebbekre, és a 40 év alatti fiatalabb korosztályokra) és két hipotézist állítunk fel:

- a. a fiatalabb korosztályokon belül kisebb a földrajzi mobilitás, mint a 40 év felettiiek esetében, amelynek valószínűsíthetően a korábbi pártirányításos újságíró rekrutáció megszűnése, valamint az újfajta lokalitások beindulása a fő oka;
- b. a társadalmi mobilitás is intenzívebb az idősek, mint a fiatalok körében, amelynek egyrészt az újságírói presztízs korábban magasabb szintje, másrészt pedig az iskolaszervezetben beállt változások az okai. Iskolai végzettség tekintetében a mai fiatalok nagyobb mértékben hasonlítanak apáikhoz, mint az idősebbek az ő apáikhoz.

A hipotézisek vizsgálatához háromdimenziós táblákat készítettünk, majd az életkorcsoport szerinti bontásban kapott kereszt táblákon belül kiszámítottuk az összes immobilok (és mobilok) arányát. Az első hipotézis tesztelése során azt találtuk, hogy a 40 év alattiak körében az összes immobilok aránya 77,4 százalék, azaz 22,6 százalékos földrajzi mobilitást kapunk. A 40 év fölöttiek korcsoportjában az immobilok aránya 41,6 százalék volt, ami azt jelenti, hogy azok összesített aránya, akik meggyét „váltak” ebben az esetben 58,4 százalék. Látható – hipotézisünket alátámasztandó –, hogy az idősebb korosztályok több mint kétszeres mértékben voltak kiteve (szakmai) belső vándorlásnak.

A második hipotézis vizsgálatakor szintén háromdimenziós kereszt táblát készítettünk, és kiszámítottuk az összes mobilok arányát. A 40 év alattiak körében azt találtuk, hogy ez 75,4 százalék, míg az idősebb korosztályon belül ez a mutató 81,8 százalék. A két arány összevetése alátámasztja hipotézisünket. Ebben az esetben kiszámítottuk a korcsoportokon belüli strukturális hatásokat is. A fiatalabb generáció esetében ez 29,2, míg az idősebbeknél 59,1 százalék. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a fiatalok társadalmi mobilitása sokkal kisebb mértékben köszönhető az iskolaszervezeten belüli átalakulásoknak, mint az idősebbek esetében. A 40 fölötti újságírókat a „rendszer” emelte magasabb pozíciókba, míg az ifjagnál más tényezők játszottak közre az újságíróvá válásban. Ilyenek lehetnek pl. az iskolai végzettségtől független érdeklődés az újságírói pálya iránt, a sajtópiac kiszélesedése, az egyéb

területeken jelentkező munkanélküliség, a helyi sajtós munkahelyek iránti kereslet növekedése (amit egyébként az előbbi beigazolódott hipotézisünk, a földrajzi mobilitás fiatalok körében való kisebb mértéke is magyaráz).

5.2.5 Idegennyelv ismeret és internet-használat

A tájékoztatásban dolgozók számára fontos az idegen nyelvek ismerete, hiszen közhely, hogy a világra való nyitottság egyik kulcseleme a más világok nyelvi megértése. A romániai magyar újságírók saját bevallásuk szerint románul viszonylag jól beszélnek, angolul körülbelül minden második, míg németül, franciául egynegyedük tud kommunikálni. A nyelvismeretre vonatkozó adatok korcsoportok szerinti vizsgálatánál egyfajta generációs elkülönülés állapítható meg: a fiatalok sokkal nagyobb mértékben ismerik az angolt, mint az idősek, az idősek viszont sokkal nagyobb mértékben tudnak németül vagy franciául (és oroszul). Azt is mondhatnánk, hogy a kommunista rendszer korlátain belül őrzött, ápolt klasszikus műveltség és a kilencvenes években kiteljesedő globalizáció párhuzamosan, ám generációsan elkülönülve egymás mellett él. Ugyanezt támasztja alá az internet használatának gyakorlata is: ez a médium a fiatal újságírók napi gyakorlatának része, míg az idősebbek zöme kétkedve szemléli.

5.2.6 Családi állapot

A romániai magyar újságírók 64 százaléka házas, 17 százaléka nőtlen vagy hajadon, 5 százalék élettársi viszonyban él, 10 százalék elvált vagy külön él és 4 százalék özvegy. Az adatokat két módon elemezhetjük: egyrészt a külföldi újságírók hasonló adataival vethetjük össze, másrészt pedig az 1992-es romániai népszámlálás családi állapotra vonatkozó adatsoraival. A nemzetközi tapasztalatokkal való összevetés során az derül ki, hogy a réteg körében viszonylag alacsony az elváltak száma, ám magas a házasságot nem kötöttek részaránya. A romániai adatokkal összevetve megállapítható, hogy az újságírók körében kisebb a házassági kedv, illetve magas az elváltak száma. Feltételezhetően az újságíró szakma sajátossága, hogy a munka jellege negatívan hat vissza a magánéleti egyensúlyra.

6. táblázat

Családi állapot	romániai magyar újságírók	magyarországi újságírók (1997)	romániai átlag a 19 évesnél idősebb lakosság körében*
Nőtlen, hajadon	17	9	13
Házass	64	63	73
Élettársi viszonyban él	5	-	n.a.
Elvált	8	18	3
Özvegy	4	4	10
Külön él	2	6	n.a.
Összesen	100	100	100

*Forrás: saját számítások a *Recensământul populației și locuitorilor din 7 ianuarie. Vol. I. Populație – Structura demografică*. Comisia nationala pentru statistica, 1994 alapján

Ha a családi állapotra vonatkozó adatokat nemi bontás szerint tovább elemezzük, megállapítható, hogy a nők körében sokkal magasabb a hajadonok és az elváltak aránya, illetve sokkal kisebb mértékben kötnek házasságot, mint a férfiak. Ezek az adatok jelzik, hogy az újságírás és a hagyományos női szerepek összeegyeztethetetlenek.

7. táblázat

Családi állapot	romániai magyar újságírók		romániai átlag a 19 évesnél idősebb lakosság körében	
	FÉRFI	NŐ	FÉRFI	NŐ
Nőtlen, hajadon	13	28	17	9
Házass	72	45	76	70
Élettársi viszonyban él	3	9	n.a.	n.a.
Elvált	6	13	2	4
Özvegy	4	4	4	16
Külön él	2	2	n.a.	n.a.
Összesen	100	100	100	100

5.2.7 Jövedelem és anyagi javak

Adataink szerint a romániai magyar újságírók havi nettó átlagkeresete 2,5 millió lej, a férfiak esetében azonban ez az összeg az átlagnál magasabb (2,7 millió lej), míg a nők – jóval az átlag alatt - nem érik el a 2 millió lejt sem.¹⁶¹ A szakmai hierarchiában a nők általában alacsonyabb pozíciót foglalnak el, ez pedig nagy mértékben hozzájárul a kisebb jövedelem szerzéséhez. A jövedelem nagysága nem függ lényegesebben attól, hogy az újságíró hol dolgozik, azaz a település szerinti, vagy megyei és országos terjesztésű lapok átlagosan hasonló bérezést használnak.

¹⁶¹ A kérdőíves felvétel időpontjában (2000 decemberében) 1USD=25.000 ROL volt.

Az amerikai újságíró kutatások kimutatták, hogy a médiában dolgozó emberek középosztályból származnak, és a középosztályba is tartoznak (Weaver 1998a). Szilárd fogódzók hiányába nehéz azt eldönteni, hogy a 2001-es év Romániájában milyen mértékben beszélhetünk középosztályról. Mindazonáltal egyfajta becslést az újságírókra vonatkozóan mégis tehetünk, ha az anyagi javakkal való ellátottság tekintetében összehasonlítást végzünk a romániai magyar átlaggal. Ha a romániai magyar újságírók is (mint a helyi elit része) inkább a középosztályba tartoznak, azt feltételezhetjük, hogy esetükben magasabb ellátottságot tapasztalunk az erdélyi magyar átlaghoz képest. Az összehasonlítás alapjául Csepeli és társai 1997-es erdélyi felvételének adatait használjuk¹⁶² (Csepeli – Örkény – Székelyi 2002).

8. táblázat

	romániai magyar újságírók 2001(%)	erdélyi magyarok 1997 (%)
színes tévé	93	69
fényképezőgép	80	n.a.
automata mosógép	69	31
személyi számítógép	58	10
kerékpár	47	n.a.
személygépkocsi	44	39
fehér-fekete tévé	38	61
mobil telefon	32	n.a.
CD-lemezjátszó	31	n.a.
videómagnó	28	25
nyaraló	21	6
parabolaantenna	20	65 (kábel-tévével együtt)
mikrohullámú sütő	14	9

Az adatsorok összevetése során szembetűnő különbségeket a színes tévé, automata mosógép, személyi számítógép és a nyaraló tekintetében tapasztalhatunk. Ha „strukturális, szakmai hatásként” ezen javak listájából kiiktatjuk a színes tévét és a személyi számítógépet (mondván, hogy ezek foglalkozás specifikus eszközök) a nyaralók és az automata mosógép magasabb ellátottsága jelzi azt, hogy a romániai magyar újságírók valamilyen mértékben a helyi középosztály felé tendálnak, vagy legalábbis néhány vonatkozásban átlag fölötti tulajdonnal rendelkeznek.

¹⁶² Mivel más időben történt vizsgálatokról van szó, az összehasonlítás csak jelzésértékű, a különbségek statisztikailag nem tekinthetők szignifikánsnak.

5.3 Szakmai és szerkesztőségi élet

5.3.1 Munkahely típusa

A visszaérkezett kérdőívek alapján a válaszadók munkahely szerinti struktúrája a következő képpen alakult:

9. táblázat

Munkahely típusa	%
Országos (v. erdélyi) napilap	12
Megyei napilap	41
Hetilap, kétheti lap, heti két megjelenésű lap	23
Folyóirat	8
Egyéb (külsős stb.)	16

Megjegyzendő, az egyéb kategóriába sorolt külsősök egy része az elektronikus sajtóban dolgozik, ugyanis a romániai magyar médiában is elterjedt jelenség, hogy egy adott sajtós több médiumnak is bedolgozik.

5.3.2 Jelenlegi és vágyott beosztás, illetve szakterület

Válaszadóink szerkesztőségi hierarchiában elfoglalt pozíciója (a főmunkatársi státust leszámítva) viszonylag egyenletes elosztást mutat. Érdekes és meglepő összefüggés látható azonban, ha a jelenlegi pozíciókat összevetjük a vágyott munkakörrel.

10. táblázat

	Jelenlegi beosztása (%-ban)	Milyen tevékenységet végezne legszívesebben (%-ban)
Újságírás (tudósító)	21	36,4
Szerkesztés	24,2	27,9
Rovatvezetés	17,2	18,8
Főmunkatárs	6,4	-
Főszerkesztő(helyettes)	15,9	8,4
Egyéb (menedzselés stb.)	15,3	8,4

A mobilitás mértékének megállapítására használt módszerhez hasonlóan (keresztábra átlója szerinti százalékolás) ki lehet számítani azok arányát, akiknek jelenlegi és vágyott beosztása megegyezik. Ily módon azt találtuk, hogy az újságíróknak csak 32,4 százaléka dolgozik olyan beosztásban, amelyet szívesen is végez. Romániai magyar viszonylatban is beigazolódik az a

magyarországi tapasztalat, miszerint a vágyak elsősorban lefelé mutatnak, azaz a jelenlegi vezető pozíciót betöltő személyek szívesen visszatérnének az újságíráshoz vagy szerkesztéshez.

A romániai magyar sajtó literaturizáltsága mellett aprofesszionalizmusa és akommerzializmusa a leggyakrabban elhangzó kritika (Magyari 2000). Figyelembe véve a jelenlegi és a vágyott területekre adott válaszokat, vizsgálatunk számszerűsítve is meg tudja erősíteni ezeket az állításokat.

11. táblázat

	Milyen területtel foglalkozik (%-ban)	Milyen terület érdeklő leginkább (%-ban)
Belpolitika	37	42
Külpolitika	14	22
Gazdaság	32	28
Kultúra	48	57
Tudomány	16	26
Sport	18	19
Szórakoztatás	18	14
Bűnügy	13	8

A táblázat adataiból látható, hogy az újságírók közel fele kultúrával foglalkozik, a külpolitika, sport, szórakoztatás és bűnügy háttérbe szorul. A foglalkozási területek preferenciái magasnak tűnnek (nemzetközi összehasonlításban is). Ennek oka, hogy a válaszadók több területet is bejelöltek, ami azt jelenti, hogy az újságíráshoz nem specializálódtak, egy újságíró több területtel foglalkozik vagy kénytelen foglalkozni. A vágyak szintjén a jelenség megismétlődik, az újságírókat továbbra is több terület érdeklő egyszerre, azonban itt még inkább tetten érhető a „komoly témák” (értsd: belpolitika és kultúra) iránti elkötelezettség,¹⁶³ és a szórakoztatással, kikapcsolódással szembeni lanyha érdeklődés.

5.3.3 Pályára kerülés, munkahely biztonsága

A válaszadók 37 százaléka tanulmányai után rögtön újságírói pályára került, ez korcsoportonként elsősorban a legidősebb és a legfiatalabb korosztályokra jellemző. Ennek magyarázata az, hogy az idősebbek zömében a 60-as évek végén és a 70-es évek elején, az új megyei (párt)lapstruktúra kialakulásakor, a (többnyire bölcsész szakot jelentő) felsőfokú

¹⁶³ Az összehasonlítás kedvéért, Magyarországon az újságírók 31 százaléka belpolitikai és 18 százaléka kultúrával foglalkozik, leginkább szintén a kultúra (28 százalékos) és a belpolitika (24 százalékos) érdeklő őket.

végzettség után kerültek szerkesztőségekbe, a fiatalok esetében pedig az 1989 után kiszélesedő lappiac generálta munkaerőigény növekedésről van szó. 1989 előtt is dolgozó jelenlegi újságírók (mintegy 70 százalék) 51 százaléka szintén újságíróként (az összmintán belül mintegy 36 százalék) közel 16 százalékuk pedig tanárként tevékenykedett. Ebben a megközelítésben a jelenlegi újságíró társadalmat négy nagyobb csoport teszi ki: egyrészt létezik egy népesebb csoport, amelynek tagjai 1989 előtt is újságíróként tevékenykedtek, van egy kisebb, de könnyen beazonosítható csoport, amelynek tagjai belső szakmai vándorlás eredményeképpen a pedagógus pályát feladva lettek újságírók, létezik egy heterogénebb alcsoport, amely azokból áll, aki 1989 előtt is (valamilyen műszaki pályán) dolgoztak, és végül létezik egy (fiatalabb) korszpecifikus csoport, amelynek tagjai 1989 után lettek „munkaképesek” és kerültek újságírói pályára.

A munkahelyek viszonylag stabilnak tűnnek, az újságírók közel fele egyáltalán nem vagy csak egyszer változtatott munkahelyet. A munkahely változtatás értelemszerűen az idősebb korosztályokon belül magasabb, ám érdemes megjegyezni, hogy az 50 feletti korosztályon belül is mintegy 44 százalék legfeljebb egyszer cserélt munkahelyet. Az összes megkérdezett körében 60 százalékos „céghűséget” lehetett kimutatni, azaz ilyen mértékben vélekedtek úgy, hogy a közeljövőben nem szándékoznak munkahelyet változtatni. A céghűség az életkorral rohamosan csökken, ami felveti annak a lehetőségét, hogy a fiatalabb korosztályok jelenlegi munkahelyüket csak ugródeszkának tekintik.

A munkahely biztonságának mértékét két módon mértük: azt kérdeztük meg, hogy 20 vagy 50 százalékos létszámleépítésnél a válaszadó beleesne-e az elbocsátottak csoportjába. Eredményeink azt igazolják, hogy *kisebb létszámleépítésnél magas a biztonságérzet, magas létszámcsökkentésnél azonban alacsony*. Ez szintén a munkahely (megélésének) stabilitását támasztja alá: ha nem történik drasztikus szerkesztőségi változtatás, akkor az újságíró viszonylag biztonságban érezheti magát: a 20 százalékos leépítés esetében a megkérdezettek 10 százaléka, 50 százalékos csökkentés esetén 33 százalék gondolta azt, hogy a szerkesztőség tőle is megszabadulna. E trendek nagy vonalakban hasonlítanak a magyarországi tapasztalatokhoz,¹⁶⁴ de szembetűnő különbség észlelhető, ha a lehetséges elbocsátás okait vizsgáljuk:

¹⁶⁴ Míg a nagyobb létszámcsökkenés esetében ugyanazt az értéket kaptuk, mint Vásárhelyi, a 20 százalékos leépítésnél kevesebbet: Magyarországon ez az arány 1992-ben 17, 1997-ben pedig 13 százalék volt.

12. táblázat

Milyen szempontok érvényesülnek egy lehetséges létszámleépítésnél?	Romániai magyarok		Magyarország
	Több válasz esetén (%)	Csak egy választ feltüntetők (%)	Csak egy választ feltüntetők (%)
Szakmai	61	62	52
Emberi, magatartásbeli	50	35	27
Politikai	8	3	9

A romániai magyarok esetében azért használtunk két oszlopot, mert a válaszolók a kérdésre egyidejűleg több választ is feltüntethettek. A két ország újságírói társadalmán belül az elbocsátás okait vizsgálva két nagyobb különbség észlelhető: noha általánosabb szinten (azaz az okok sorrendjében) hasonlóság tapasztalható, mégis szembevetendő, hogy Erdélyben az emberi, magatartásbeli okok jóval magasabb értékeket érnek el, míg a politikai okok kisebb mértékűek. A több választ tartalmazó oszlop azt sugallja, hogy a szakmai és emberi okok kis arányban válnak szét, míg az egyválaszosok arányát nézve szakmai, emberi okok szintjén beazonosítható a Magyarországgal történő hasonlóság, ám a politikai tényezők elenyésző voltát is tükrözi.¹⁶⁵

5.3.4 Tulajdonosi szerkezet és támogatások, juttatások

Az újságírók saját ismeretei szerint a romániai magyar írott sajtó tulajdonosi szerkezete a következő képpen alakult:

13. táblázat

A lap többségi tulajdonosa	%
Állam (önkormányzat)	9
Befektetők (szakmai, pénzügyi)	30
Munkatársak	30
Civil szervezet (alapítvány)	13
Egyéb	6
Nincs válasz	12

A lapok közel háromnegyede külföldi támogatásban is részesült, ez a támogatás pedig majdnem minden esetben (93 százalékban) Magyarországról érkezett. A támogatás elsősorban az MTI-hozzáférést jelenti vagy különböző irodafelszereléseket, számítógépeket, ritkább esetben személygépkocsit vagy továbbképzési programokban való részvételt.

¹⁶⁵ Egy újabb kutatás hipotézisében azonban megfogalmazható, hogy a politikai okok magasabb arányt érnek el, ugyanis a most tárgyalt vizsgálat után egyre több jel utal a romániai magyar sajtó – magyarországi mintára történő – polarizáltságára. Lásd még 4.2.1 fejezet erre vonatkozó részleteit.

Látható tehát, hogy a támogatások általában a szerkesztőségeken keresztül érkeznek, ám kisebb mértékben (az újságírók mintegy 20 százalékát érintő) személyre szabott (anyagi és továbbképzést jelentő) támogatásokra is sor került. A személyi támogatások nagy része szintén Magyarországról érkezett, igaz ebben az esetben valamivel nagyobb mértékben (20 százalékban) támogatóként említettek egyéb nyugati országokat is. Ennek okai valószínűleg az egyéni networkök természetében, illetve az újságíró kialakult hírnevében keresendők. De nézzük meg, hogy a szerkesztőségek (illetve a tulajdonosok) milyen és mekkora mértékű juttatásokban részesítik az újságírókat:

14. táblázat

Juttatások természete	Juttatások mértéke (%)
Nyugdíjbiztosítás	44
Üzemanyag-térítés	43
Gépkocsi használat	27
Étkezési hozzájárulás	25
Üdülési támogatás	16
Egyéb...	14
Mobiltelefon-használat	13
Ruhapénz	6

A legelterjedtebb juttatás a nyugdíjbiztosítás és az üzemanyag megtérítése, míg a ruhapénz és mobiltelefon-használat nagyon szűk réteget érint. A támogatások mértéke általában azokban a szerkesztőségekben magasabb, ahol a munkatársak tulajdonosok is, a befektetők lapjai pedig elsősorban mobiltelefonnal és gépkocsi használatának lehetőségével segítik az alkalmazottak munkáját.

5.3.5 Munkaidő és leterheltség

Az újságírók átlagban hétköznaponként 9 órát, míg egy átlagos hétvégén 7,6 órát dolgoznak. Munkahely típusok szerinti bontásban vizsgálva azt találtuk, hogy munkanap legtöbbit a folyóiratnál (10 óra) és az országos napilapoknál (9,4 óra) dolgoznak. Az előbbi oka feltételezhetőleg egyrészt az, hogy a folyóiratok munkatársai kénytelenek máshova is dolgozni, másrészt pedig az, hogy a kulturális, szépirodalmi folyóiratok esetében nehezebb szétválasztani a kifejezett szerkesztőségi munkát az alkotó tevékenységtől.¹⁶⁶ A vizsgált populáción belül a külsősök és a megyei napilapok munkatársai vannak a „legkönnyebb”

¹⁶⁶ Egy szépirodalmi szerkesztő például „dolgozik-e” vagy csak „olvas”, ha egy új könyvet – recenzálás céljából – végig olvas?

helyzetben, hétközben előbbiek 8,1, utóbbiak pedig 8,9 órát dolgoznak. A heti és kétheti lapok munkatársai hétközben szintén átlag fölött dolgoznak, ám ők „pihenhetik” a legtöbbet hétvégeken (mindössze 6,6 órát dolgoznak ilyenkor).

A szerkesztőségi hierarchián belül a főmunkatársak vannak a legkényelmesebb helyzetben, nekik csak napi 7 órát kell dolgozniuk, míg a vezetők (főszerkesztők és helyetteseik) közel 10 órát is dolgoznak. A terepen mozgó újságírók ugyanakkor közel egy órával kevesebbet dolgoznak, mint az idejük nagy részét a szerkesztőségben tevékenykedő szerkesztők (akik átlagosan 9,5 órát dolgoznak hét közben).

A tulajdonosi szerkezet szempontjából vizsgálva a munkaidőt, az alapítványi lapok és a befektetők által fenntartott lapok munkatársai dolgoznak a legtöbbet (10 illetve 9,5 óra), míg az állami, önkormányzati lapok a legkevesebbet (6 óra).

De vajon a munkára fordított időt, illetve az elvégzett munka mennyiségét szubjektíve hogyan élik meg az újságírók? Soknak vagy kevésnek tartják? E kérdésre adott válasz alapján az körvonalazódott, hogy a sajtósok alig több, mint egyharmada tartja kifejezetten soknak a munkahelyen eltöltött munka mennyiségét, a többiek mintha még terhelhetőek lennének (6 százalék például kimondottan kevésnek tartja a végzett munkamennyiséget). Tulajdonosi szerkezet szempontjából nem észlelhető jelentős különbség a terheltséget illetően, a laptípus szerinti vizsgálat alapján azonban a folyóiratok munkatársai nagyobb terheltséget jeleztek. A szerkesztőségen belüli hierarchia növekedésével egyidőben növekszik az elvégzett munkamennyiség megítélése is, így például a főszerkesztők és helyetteseik érzik legnagyobb mértékben leterhelve magukat. Így még inkább érthetővé válik az a korábban jelzett jelenség, miszerint ez az újságírói réteg szeretne leginkább visszatérni az újságírásra vagy szerkesztésre.

Nézzük meg a továbbiakban, hogy a munka megítélése milyen mértékben hat ki az újságírók családi életére. (Összehasonlítás kedvéért magyarországi adatokat is közlünk, a táblázat átlagokat tartalmaz, a használt skála a következő: *1. Nagyon jellemző; 2. Jellemző; 3. Jellemző is, meg nem is; 4. Nem jellemző; 5. Egyáltalán nem jellemző.*)

15. táblázat

	Romániai magyarok 2001	Magyarország 1992	Magyarország 1997
Amikor nem dolgozom, akkor sem tudok szabadulni a munkámmal kapcsolatos gondoktól	2,6	1,7	2
Sokkal több időt kellene olvasásra, művelődésre fordítanom	2,7	1,3	1,5
A munka miatt nem marad időm arra, hogy saját magammal foglalkozzam	2,8	1,7	2,2
A munka miatt nem marad időm arra, hogy baráti kapcsolataim ápoljam	3	2,1	2,4
Egészségtelenül, rendszertelenül élek	3,1	1,9	2,3
Állandóan időzavarban vagyok	3,1	2,1	2,4
A munka miatt nem marad időm családomra	3,2	2	2,4
Lelkiismeret-furdalásom van amiatt, hogy nem foglalkozom eleget gyerekeimmel	3,6	2,1	2,4
Kapcsolataim a munkám miatt mentek tönkre	4	3,2	3,3

A fenti táblázatból látható, hogy a romániai magyarok esetében az újságírói munka korántsem hat ki olyan mértékben a magánéletre, mint a magyarországiak esetében. Noha a magyarországiak egyre nagyobb mértékben képesek megőrizni a magánélet függetlenségét, a romániai magyarok esetében ez a függetlenség sokkal nagyobb. Egyszersmind látható az erdélyiek „nem pörögnek” oly mértékben, mint anyaországi kollégáik, akiknek szabadidejükre is igen jellemző, hogy a munkával kapcsolatos dolgaikon töprengenek (előbbieik 2,6-os, utóbbiak 1997-ben 2-es átlagot értek el a jelzett ötös skálán), és gyakrabban küszködnek időzavarral (3,1 és 2,4).

A fenti adatok szerint míg a magyarországiak saját belátásuk szerint nagyon egészségtelenül és rendszertelenül élnek, addig az erdélyiek – talán éppen a kevésbé túlfeszített munkatempó miatt – kiegyensúlyozottabbnak gondolják életmódjukat, és több idejük marad családjukra, baráti kapcsolataikra. De alternatív magyarázatként fordítva is érvényes lehet az összefüggés: lehet, hogy éppen a romániai magyar társadalomban jelen lévő hagyományosabb értékszemlélet helyezi középpontba a családot, és ezért társadalmi normaként „nem elfogadott” a túlfeszített munkastílus.

A magyarországiak – feszültségoldó szerként – többek között alkoholfogyasztással kompenzálják ezt a felpörgött életmódot, de a rendszeres alkoholfogyasztók aránya 1992-től 1997-ig 15 százalékról 9-re csökkent. A romániai magyar újságírók esetében a rendszeres alkoholfogyasztók mintegy 24 százalékot (!) tesznek ki, amely arra enged következtetni, hogy az elitnek ebben a rétegében párhuzamosan jelen van valamilyen tradicionális¹⁶⁷ és destruktív világszemlélet.

5.3.6 Elégedettség, kiszolgáltatottság

Az előbbieken végigjártuk az újságírók munka általi leterhelését, illetve e terheltség családi életre történő kihatásának néhány elemét. Nézzük meg az alábbiakban, hogy a válaszadók milyen mértékben elégedettek egyéb szakmai és magánéleti vonatkozásokkal (skála: 1. Teljesen elégedetlen; 2. Elégedetlen; 3. Részben elégedett; 4. Elégedett; 5. Nagyon elégedett).

16. táblázat

Milyen mértékben elégedett...?	Romániai magyarok	Magyarország – 1997
Családi életével	3,7	4,4
Hírnevével, ismertségével	3,44	4,0
Baráti kapcsolataival	3,4	4,2
Szakmai hierarchiában elfoglalt helyével	3,39	3,7
Szakmai teljesítményével	3,34	3,8
Egészségi állapotával	3,3	3,9
Szakmai elismertségével	3,2	3,5
Életmódjával	3,0	3,6
Anyagi körülményeivel	2,2	3,0

A különböző vonatkozásokkal szembeni elégedettségek mértéke alapján kialakult lista mindkét mintában hasonló trendeket mutat: a családi, baráti kapcsolatok, illetve a hírnév vezet a listákon, míg az elismertség, életmód és az anyagi körülmények a sereghajtók. Igen ám, csakhogy a két lista között van egy nagy különbség: az erdélyiek kivétel nélkül minden egyes *itemmel* szemben elégedetlenebbek, mint a magyarországiak: az előbbieket átlagosan 3,2-es, míg az utóbbiak 3,8-as elégedettséget mutatnak. Látható tehát, hogy míg a romániai magyar újságírók általában csak részben elégedettek, addig a magyarországiak átlaga már nagyon megközelíti az elégedett szintet.

¹⁶⁷ A hagyománytisztelet mint érték a későbbiekben még nyilvánvalóbbá válik.

Főkomponens elemzéssel az elégedettség összvarianciáját (elfogadott illeszkedés mellett: KMO 0,72) három főkomponens közel 62 százalékban megmagyarázza. Az első főkomponens egy általános elégedettséget fejez ki, amelyben a szakmai és magánéleti vonatkozások jól megférnek egymás mellett. A másik két főkomponens bipoláris: az egyik (azaz a második főkomponens) a magánéleti elégedettséget fejezi ki a szakmai elégedettséggel szemben (pozitív oldal: egészségi állapot, életmód, család, negatív oldal: szakmai hierarchiában elfoglalt hely, szakmai elismertség), a harmadik főkomponens pedig a szakmai elégedettséget a magánéleti elégedettség leértékelésével párhuzamosan.

17. táblázat

Főkomponens neve (magyarázottság)	Általános elégedettség (34%)	Magánélet vs. szakma (16%)	Szakma vs. magánélet (11%)
Szakmai elismertség	,733	-,483	-6,984E-02
Életmód	,700	,446	-,230
Hírnév, ismertség	,693	-,185	,300
Baráti kapcsolatok	,622	,196	-,436
Anyagi körülmények	,554	-,208	-,167
Családi élet	,490	,420	,256
Szakmai hierarchiában elfoglalt hely	,560	-,618	1,494E-02
Egészségi állapota	,435	,536	-,124
Szakmai teljesítmény	,376	,188	,766

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Az általános elégedettség szignifikáns összefüggést mutat az életkorral, a tabuk elismertségével és a munka jellegének rutinszerűségével.¹⁶⁸ Ezek szerint az általános elégedettség mértéke emelkedik az életkor (korrelációs együttható: 0,18) és az igényesebb munkák arányának növekedésével (0,17), és ez az állapot ugyanakkor hajlamossá teszi az újságírót arra, hogy ne ismerje el (vagy ténylegesen ne is lásson) tabutémákat (-0,17). Ez érthető, hiszen aki munkáját –ön maga elégedettségére – nagyobb mértékben kreativitásnak tekinti, óhatatlanul nem érezhet és nem ismerhet el olyan kereteket, amelyek megakadályoznák véleménye kinyilvánításában.

A második (és bipoláris) főkomponens viszonylag magas és szignifikáns korrelációt mutat a szerkesztőségi hierarchián belül elfoglalt pozícióval (-0,26). Figyelembe véve a főkomponens jellegzetességét (magánélet vs. szakmai elégedettség) a negatív együtthatós korrelációt a

¹⁶⁸ A tabu elismerése dummy változó (ld. még 5.4.5, 5.4.6 és 5.5 fejezeteket), munkavégzés során tapasztalt rutinszerű munkák arányáról pedig lásd a 5.3.8 fejezetet és a 24 táblázatot.

következőképpen értelmezhetjük: minél magasabb pozíciót tölt be valaki, annál kevésbé elégedett magánéletével, ám szakmailag nem panaszkodhat, és fordítva: a hierarchia alsóbb szintjein az elégedettség nagyobb valószínűséggel a magánéletre vonatkozik.

A kétfajta elégedettség összevetéséből a médialogika egy sajátos esete is kirajzolódik: a hierarchiában elfoglalt hely, az elégedettség mértéke nagyobb perszonalizációt tesz lehetővé az újságíró számára. A magasabb beosztású újságírók kreatívabbnak gondolják munkájukat, és nem gondolják azt, hogy ebben külső instanciák megakadályozhatják őket.

Nézzük meg a továbbiakban, hogy az újságírók kifejezetten csak szakmai vonatkozások mentén milyen mértékben elégedettek. A magyarországi eredményekkel történő összehasonlítás érdekében az 5 fokú skálán mért átlagokat (1. *Teljesen elégedetlen... 5. Nagyon elégedett*) kivetítettük egy 100-as skálára.

18. táblázat

Milyen mértékben elégedett?	Romániai magyarok - 2001	Magyarország - 1997
Munka érdekessége	74	77
Kollégák emberi magatartása	67	70
Vezetők szakmai felkészültsége	65	66
Vezetők emberi magatartása	64	69
Szerkesztőségi légkör	63	61
Munkavégzés fizikai körülményei	61	61
Kollégák szakmai felkészültsége	61	64
Szerkesztőségi demokrácia	60	60
Munkavégzés tárgyi-technikai feltételei	59	58
Szakmai előrelépés lehetőségei	56	55
Segéderők száma	54	52
Anyagi előrelépés lehetőségei	44	44
Szociális juttatások színvonala	43	40
Jövedelem nagysága	42	49
Külföldi utazások lehetősége	40	34
Átlag	56,8	57,3

Az elégedettség sorrendje nagy mértékű hasonlóságot mutat a két ország magyar nyelvű újságírói között. Az egyetlen kivételt a jövedelem nagysága képezi, amely a magyarországiak körében kedvezőbb megítélés alá esett. Az elégedettség – amely szinte azonos átlagos értéket mutat a két mintában – pozitív oldalán a munka érdekessége áll, utána szakmai-humán tényezők játszanak közre, a negatív oldalon pedig az anyagi-szociális juttatásokat találjuk.

A fenti 15 itemet egy főkomponensre aggregálva egy általános szakmai elégedettséget kifejező főkomponenst kapunk (magyarázottsága 34 százalékos), amely érdekes módon sem a szerkesztőségi hierarchián belüli pozícióval, sem az életkorral nem mutat összefüggést, de szignifikánsan korrelál az előbbi általános elégedettséggel (0,46) és a tabuk elismertségével (-0,27). Mindezt úgy értelmezhetjük, hogy az általánosabb szakmai elégedettség minden hierarchikus szinten és korcsoportban egyenletesen jelen van, és elsősorban a tartalmi megjelenések megítélésére (tabuk léte vagy sem) hat ki, mintegy sejtetve egy, az újságíró társadalmon belüli – előbbieken már jelzett médialogika részét képező – konfliktuspotenciált: minél elégedettebb szakmailag valaki, annál kisebb mértékben gondolja azt, hogy a sajtóban lennének meg nem jeleníthető témák.

Az újságírói munka autonómiáját nem csak az elégedettség mértéke befolyásolja, hanem az is, hogy milyen mértékben érzik kiszolgáltatva magukat a különböző hatalmi ágenseknek (tulajdonos, főszerkesztő, közvetlen felettes). E kérdéskör akkor került nagyobb mértékben a kutatások homlokterébe, amikor a sajtó működésében új tulajdonosok is megjelentek. Magyarországon a lapok privatizációja során az 1997-es kutatás szerint az újságírók elsősorban a tulajdonosoknak érzik magukat kiszolgáltatva. Tekintve, hogy a romániai magyar sajtóban még csak kisebb mértékben találunk külföldi tőkét, feltételezhetjük, hogy a tulajdonosoknak való kiszolgáltatottság kisebb mértékű, mint Magyarországon.

Adataink részben igazolták vissza előzetes elképzeléseinket, ugyanis a nagymértékű kiszolgáltatottság aránya valóban alacsonyabb a magyarországi tapasztalatokhoz képest, de itt is elsősorban a tulajdonosoknak vannak kiszolgáltatva (igaz, mint az 5.3.4 fejezetben láttuk, a tulajdonosok 30 százalékban éppen maguk a munkatársak).

19. táblázat

Mennyire érzi kiszolgáltatva magát...?	Romániai magyarok – 2001 (ki van szolgáltatva és teljesen ki van szolgáltatva - %)	Magyarország – 1997 (ki van szolgáltatva és teljesen ki van szolgáltatva - %)
Tulajdonosnak	19	40
Főszerkesztőnek	14	32
Közvetlen felettesének	11	28

5.3.7 Hivatás versus szakma: ki a jó újságíró?

Sem általában az újságírók körében, sem a szakirodalomban nincs egységes vélemény arra vonatkozólag, hogy milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie az újságírónak.

Ha elfogadjuk a romániai magyar sajtóra vonatkozó egyik tételt, miszerint ez a sajtó literaturizált (Magyari 2001), feltételezhetjük, hogy a működtetők szintjén ez abban mutatkozik meg, hogy többen fogják kihangsúlyozni az újságíráshoz szükséges „jó íráskészség” meglétét. Ez a megközelítés mintha azt is magával vonná, hogy az újságírás elsősorban hivatás lenne, amit ugyan félig-meddig talán meg lehet tanulni, de alapvetően születni kell rá.

Ha az újságírást inkább szakmaként értelmezzük, akkor nem a „veleszületett készségek” fognak dominálni, hanem az elsajátítható képességek. A sajtó differenciálódása az újságírókat is specializációra kényszeríti, amely felsőfokú végzettséget és behatárolható szakterületet feltételez. Ebben a megközelítésben „a jó íráskészség” csak egy olyan szükséges technikai elem, mint például az asztalos számára az, hogy van két keze és tud rajzolni (Marinescu 2002).

A hivatás vs. szakma dilemma közül, azt feltételezzük, hogy az előbbi fog győzedelmeskedni. Egyrészt azért, mert a kisebbségi életforma közepette a sajtó nem csak tájékoztatási funkciót tölt be, hanem ezen túlmutatóan valamilyen kisebbségi ethosz, közösségiség fenntartásának is eszköze,¹⁶⁹ másrészt pedig azért, mert – mint azt korábban láttuk – az újságírók jelentős hányada irodalmi előképzettséggel rendelkezik.

¹⁶⁹ Minderről részletesebben szó lesz a főszerkesztői interjúk elemzése során.

20. táblázat

	Átlag <i>(1. Egyetért, 2. Részben egyetért, 3. Nem ért egyet)</i>
A jó újságírónak elsősorban íráskészségre van szüksége	1,5
Arra születni kell, hogy valaki jó újságíró legyen	1,6
Az igazán felkészült újságíró számára ma már nélkülözhetetlen, hogy felsőfokú szakmai képzésben részesüljön	1,6
Amit egy újságírónak tudni kell, azt a gyakorlatban kell elsajátítani	1,8
Ahhoz, hogy valaki jó újságíró legyen, nem szükséges egyetemet végeznie	1,9
Ahhoz hogy valaki jó újságíró legyen, valamilyen szakterületre kell specializálnia	2

A „jó újságíró”-ra vonatkozó kérdésekre adott válaszok átlagait figyelembe véve, beigazolódni látszik az újságírás hivatásszerű felfogására tett előzetes feltételezésünk. A fenti táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a romániai magyar újságírók nagyobbik hányada a jó íráskészség meglétét, a veleszületettséget gondolja meghatározónak. Látható azonban, hogy ehhez rögtön már azt is hozzá kell tennünk, hogy manapság azonban felsőfokú képzésre is szükség van. Az állítások másik pólusán a gyakorlatorientáltság és specializáció szükségessége domborodik ki. E gyakoriságok (átlagok) alapján mintha a hivatásszerű és szakmai koncepciók nem „tisztán” válnának szét: a hivatáshoz felsőfokú végzettség társult, a szakma alapú felfogáshoz pedig e végzettség elutasítása. Vizsgáljuk meg a továbbiakban, hogy a mögöttes dimenziók mentén élesebben szétválnak-e e koncepciók? Ennek érdekében főkomponens elemzést¹⁷⁰ fogunk alkalmazni.

A főkomponens elemzés során már szétváltak a mögöttes dimenziók egy kifejezetten a formális képzést előnybe részesítők csoportjára, illetve egy, a gyakorlatorientált hivatásszerűséget vallók csoportjára.

¹⁷⁰ A mögöttes dimenziók feltárására több faktorelemzési eljárást kipróbáltunk (maximum likelihood, főfaktor elemzés, alpha factoring), amelyek egyaránt két elég jól elkülönülő mögöttes változót sejtettek, ugyanis a nem rotált változatok is értelmezhetők voltak. Azért döntöttünk végül mégis a főkomponens modellje mellett, mert egyrészt ebben az esetben a két faktoros modell magyarázottsága jóval magasabb, mint amit a faktorelemzések során kaptunk (56 százalék a 35-tel szemben), másrészt pedig azért, mert a faktorelemzések során a kezdeti kommunalítások nagyon alacsony értékűek voltak, és mivel kevés kiinduló változónk volt, értelmetlen lett volna további 2 vagy 3 változótól megszabadulni.

21. táblázat

	Formális képzés (33%)	Gyakorlati érzék (25%)
Ahhoz, hogy valaki jó újságíró legyen, nem szükséges egyetemet végeznie	-0,799	0,102
Amit egy újságírónak tudni kell, azt a gyakorlatban kell elsajátítani	-0,584	0,484
Arra születni kell, hogy valaki jó újságíró legyen	-0,052	0,711
A jó újságírónak elsősorban íráskészségre van szüksége	0,198	0,690
Ahhoz hogy valaki jó újságíró legyen, valamilyen szakterületre kell specializálnia	0,541	0,326
Az igazán felkészült újságíró számára ma már nélkülözhetetlen, hogy felsőfokú szakmai képzésben részesüljön	0,826	0,106

Az első főkomponens bipoláris, amelynek kialakulásában a formális képzés felértékelődése és a specializálódás fontossága volt meghatározó, a második látens változó pedig az újságírás immanens velejárójának azt tartja, hogy erre a pályára („hivatásra”) születni kell, amely ugyanakkor jó íráskészséget is feltételez. E két különálló, egymást kizáró markáns vélemény azok körében tapasztalható leginkább, akik 1989 után kerültek újságírói pályára, a szakmai felfogás azonban nagyon határozottan a fiatalabbak körében jelentkezik (szignifikáns korrelációs együttható: $-0,34$). Az újságírás szakmai alapon történő felfogását vallók körében továbbá alacsonyabb általános elégedettséget lehet kimutatni. Ennek magyarázata talán az, hogy a mindennapi munka során a szakmai értékek hiányával való szembesülés értelemszerűen kihat az általános elégedettségre,¹⁷¹ ez pedig szintén visszahat az újságírói munka szakmai felfogásának mértékére.

5.3.8 Kinek ír az újságíró és hogyan?

Az újságírói munka fontos részét képezi annak tisztázása, hogy ki a célközönség. A célközönség általánosabb szinten ténylegesen az olvasó, de a konkrét munka során nem biztos, hogy ő az elsőrendű. Gondoljunk például arra az esetre, amikor egy kezdő újságíró elsősorban a feletteseinek akar megfelelni, a képzelt olvasó pedig valahol a megfoghatatlan

¹⁷¹ A korábbiakban létrehozott általános szakmai és általános elégedettségi faktorok közötti korrelációs együttható szignifikáns és 0,46-os értéket mutat.

távolban található. A közvetlen környezettől könnyebben és gyorsabban érkeznek visszajelzések, mint a nem mindig eléggé aktív olvasótól.

A tapasztalatok halmozódásával természetesen e viszonyok „letisztulnak”, de ekkor meg működésbe léphet a rutinszerűség. A hírek szelektálásában és termelésében egyaránt jelenlévő rutin meghatározó módon kihat a tartalomra. A sajtó ezért nem „a valóság tükre”, hanem az állandó működésben lévő rutin által a nyilvánosságba beemelt témák összességének megjelenítési helye. Az így kialakult, folyamatosan újratermelt és közvetített kép óhatatlanul nem a valóságot fedi le (ha e szónak egyáltalán van objektív értelme), valamilyen torzítással mindenképp számolni kell. A sajtó működésében érvényesülő médialogika szerint a rutinnak fontos szerepe van, az intézményen belüli kreativitás csak kevesek sajátja lehet (rendszerint az idősebb, nagy hírnévnek örvendő és a hierarchiában magasabb helyet betöltő személyeké) (McQuail 1994, Gerbner 1969).

Vizsgáljuk meg az alábbiakban, hogy a romániai magyar sajtónyilvánosság működtetői körében milyen kép él arról, hogy az újságírás során kit vagy kinek a véleményét kell figyelembe venni, majd pedig azt, hogy a munka során milyen mértékben jelentkeznek rutinszerű vagy igényesebb munkák.

A munka során figyelembe veendő szereplők fontosságát válaszadóink egy 1-től 6-ig terjedő skálán értékelték. Árnyaltabb kép kialakítása érdekében eredményeinket kivetítettük egy 100 fokú skálára (amelyen a 100-as értékhez való közelítés a fontosságot, a 0-hoz közelítő értékek pedig a negligálságot jelöli), és a következő sorrend alakult ki:

22. táblázat

Milyen mértékben kell figyelembe venni...?	%
Közönség	74
Érintettek	57
Főszerkesztő	46
Rovatvezető	36
Tulajdonos	28
Kollégák	27

A sorrend (amely ezúttal is nagy hasonlóságot mutat a magyarországi 1997-es adatokkal) világossá teszi, hogy a sajtómunkások elsősorban a közönségre és érintettekre figyelnek munkájuk során, de jelentős szerepet kapnak a főszerkesztők is. Legkevésbé a kollégák és

tulajdonosok véleményére kíváncsiak. Klaszter elemzéssel két nagyobb klaszter különíthető el, az egyiket a közönség és az érintettek alakították ki, a másikat a többi négy változó, de ezen belül a tulajdonosok kaptak kitüntetettebb szerepet.

A különböző kliensek figyelembe vétele szignifikánsan közvetlenül nem függ az életkortól és a szerkesztőségen belüli hierarchiától, de bizonyos keretek megléte körvonalazódik. Azok ugyanis, akik azt állítják, hogy a közönséget kell elsősorban szem előtt tartani, nagyobb valószínűséggel azok közül kerülnek ki, akik már 1989 előtt is újságírók voltak, munkájukat nem kizárólag rutinszerűnek értelmezik és nem gondolják azt, hogy léteznének tabuk a nyilvánosságban. A tulajdonos érdekeit szem előtt tartó újságírók többnyire nem RMDSZ-tagok, ugyanakkor úgy érzik, tabuk léteznek.

Arra a kérdésre, hogy a munkahelyen végzett feladatok mennyire rutinszerűek, a következő válaszokat kaptuk:

23. táblázat

Milyen típusú munka van túlsúlyban?	Romániai magyarok – 2001 %	Magyarország – 1997 %
Rutin feladatok vannak túlsúlyban	24	33
Egyforma arányban van rutin és igényesebb feladat	59	28
Igényesebb feladat van túlsúlyban	17	39
Összesen	100	100

Noha a kimondottan rutinszerű munkák szintjén „csak” 9 százalékos különbséget mértünk, összességében tekintve mégis kijelenthető, hogy az erdélyi magyar újságírók nagy mértékben rutinszerűnek gondolják munkájukat. A munkavégzés rutin jellegéről elsősorban az újságírók és a szerkesztők számoltak be, és az igényesebb munkák is mintha „elkerülnék” az újságírókat. Korrelációs együtthatókat számolva visszaigazolódik a már említett médialogika, ugyanis szignifikáns összefüggést a szerkesztőségen belüli pozícióval (0,19) és az életkorral (0,20) tapasztaltunk.

A főszerkesztők és helyetteseik nagy mértékben egyformának és igényesnek ítélik meg saját tevékenységüket. A rutinszerűség és a munkahely típusa szerinti százalékos megoszlásokat az alábbi (sor és oszlop szerinti százalékolást tartalmazó) kereszttáblából olvashatjuk le:

24. táblázat

Milyen típusú munka van túlsúlyban?	Munkahely típusa					Összesen
	Országos napilap	Megyei napilap	Hetilap, kétheti	Folyóirat	Külsős, egyéb	
Rutin feladatok vannak túlsúlyban	20	47	22	3	8	100
	37	26	23	7	20	
Egyforma arányban van rutin és igényesebb feladat	12	47	26	7	8	100
	52	63	68	43	47	
Igényesebb feladat van túlsúlyban	8	28	12	28	24	100
	11	11	9	50	33	
Összesen	100	100	100	100	100	

A sor szerinti százalékolások alapján látható, a rutinfeladatok túlsúlyát elsősorban a megyei napilapok dolgozói érzékelik, míg a kifejezetten igényesebb munkák kissé egyenletlenül, ám megoszlanak a különböző fajta lapoknál (leszámítva az országos napilapokat). Az oszlop szerinti százalékolás arról árulkodik elsősorban, hogy a napilapok dolgozói nagyobb arányban rutinmunkákat és részben nem rutinmunkákat végeznek, míg a folyóiratok (és kisebb arányban a külsősök) inkább igényes munkaként élik meg mindennapi tevékenységüket.

5.4 Szokások, értékek, vélemények

5.4.1 Médiafogyasztási szokások

Vizsgáljuk meg először az újságírók médiafogyasztási szokásait. Korábbi kutatások már kimutatták, hogy a romániai magyarok újságolvasási szokásai elsősorban a helyi, illetve megyei sajtóra korlátozódnak, a nagyobb terjesztésű lapok, illetve a román nyelvű sajtótermékek fogyasztása kis mértékben jellemző (Magyari 2003, Németh–Papp 2000). Az egyszerű gyakoriságok alapján – kissé meglepő módon – azt találtuk, hogy az újságírók olvasási szokásai megegyeznek az előbb ismertett romániai magyar trendekkel. Azért gondoltuk ezt meglepőnek, mert hipotézisünk szerint az újságírók szakmájukból adódóan szélesebb rálátással kellene bírjanak az ország életére vonatkozóan. Román nyelvű napilapot például inkább ritkábban olvasnak. A televíziózási szokásoknál a PRO Tv és Duna Tv vezet, utána pedig a magyar nyelvű csatornák, majd pedig a román adók következnek. A rádiózási szokások adatai azt mutatják, hogy naponta általában egy órát hallgatnak valamilyen adót, ez pedig valamelyik magyar nyelvű csatornát jelenti.

A médiafogyasztási szokásokat röviden összevetve, megállapíthatjuk, hogy az egyik román kereskedelmi tévécsatornát leszámítva a romániai magyarok elsősorban magyar nyelvű médiumokból szerzik információikat.

5.4.2 *Értékek az átmenet időszakában*

Az értékek vizsgálatánál Inglehart tizenkét tételes (materiális, posztmateriális értékeket megjelenítő) változólistáját használtuk, ám nem a különböző itemek fontossági alapon történő kiválasztására kértük alanyainkat, hanem 1-től 10-ig terjedő fontossági skálát alkalmaztunk.

Valamilyen átfogó képet kapni az újságírók értékvilágáról kettős célt szolgál: egyrészt megtudhatjuk, hogy a több mint 10 éves, állandósult gazdasági átmenet feltételei között a romániai magyar elitnek ez a szegmense milyen jellegű általánosabb értékeket vall. Vajon beigazolódnak-e azok a nyugat-európai tapasztalatok, miszerint a posztmateriális értékeket vallók aránya egyre nagyobb, és ez főképp a fiatalabb generációkra jellemző. (Abramson – Inglehart 1995)? Másrészt ellenőrizhetjük azt a hipotézisünket is, miszerint a nyilvánosság tartalmi oldalait elsősorban a működtetők szocializációja, a világról alkotott képe befolyásolja (ezt a későbbiekben útelemzéssel vizsgáljuk).

Az értékek itemeire adott válaszok egyszerű gyakoriságai alapján az újságírók körében valóban a materiális értékek dominálnak, míg a legkevésbé fontos értéknek az ország katonai védelme számít. Faktorelemzés segítségével azonban feltárhatjuk e vélekedések félig-meddig vegyes háttérdimenzióit is, és így három fő csoportot azonosíthatunk be: *egyensúlykereső*, *participatív* és a kifejezetten *materiális*.

1. Az értékek univerzumában a legnagyobb magyarozottsági erővel az úgynevezett *egyensúlykeresők* szerepelnek: e csoportban a belső és posztmateriális értékek egyesülnek egyfajta (autoriter) „rendfenntartással”, a faktorstruktúra mintha azt sugallná, hogy a külvilág széppé tételéhez és a belső harmónia megőrzéséhez valamilyen aktív beavatkozás („fenntartani a rendet”, „küzdeni a bűnözés ellen”) szükséges.
2. A második csoportban a demokratikus megoldásokat kedvelő participatív értékeket vallók helyezkednek. Itt is a posztmateriális értékek dominálnak, ám érthető módon,

az átmeneti időszak inflációs korszakának köszönhetően megjelenik az áremelkedések elleni küzdelem: a szűkebb és tágabb környezet dolgaiba való beleszólás mintha hozzájárulna valamilyen mértékű gazdasági stabilitáshoz is.

3. Az értékek mintázatában külön entitásként jelenik meg a határozott materiális értékeket vallók csoportja. Ez az értékközösség kizárólag az ország gazdasági rendbetételében hisz.

25. táblázat

	Egyensúlykereső	Participatív	Materiális
Magyarozottság	17%	16%	11%
Emberi kapcsolatokban gazdagabb társadalmat kialakítani	,711	,322	8,603E-02
Eszei, lelki értékek fontossága	,701	,226	-,158
Megőrizni, fenntartani a rendet	,649	-3,504E-02	,237
Bűnözés ellen küzdeni	,488	,197	,137
Városainkat, falvainkat szebbé tenni	,338	,188	6,437E-02
Több beleszólást adni az embereknek a munkahelyi és lakóhelyi döntésekbe	,169	,761	9,814E-02
Több beleszólást adni az embereknek a kormány döntéseibe	6,284E-02	,747	3,940E-02
Küzdeni az áremelkedések ellen	,342	,566	,181
Biztosítani a szólásszabadságot	,194	,400	-9,549E-03
Biztosítani az ország katonai védelmet ¹⁷²	,189	,222	,108
Biztosítani a gyors gazdasági fejlődést	,109	1,067E-02	,855
Biztosítani az ország gazdasági egyensúlyát	9,263E-02	,166	,633

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Az egyensúlykereső értékeket vallók elsősorban az idősebb szerkesztők csoportjába sorolhatók, míg a demokratikus részvételt szorgalmazók szignifikánsan az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők sajátja. A materiális értékeket vallók kisebb csoportja oly mértékben heterogén, hogy alapvető kemény változók mentén nem lehet körülhatárolni.

5.4.3 Szabadidős tevékenységek, informális kapcsolatok

A szabadidős tevékenységek az újságírói életforma intellektuális jellegét tükrözik, így a leggyakrabban említett tevékenységek a zenehallgatás, a politikai témákról való beszélgetés

¹⁷² Látható, hogy az ország katonai védelme item nem játszik szerepet az értékstruktúra kialakításában. Azért hagytuk végülis benne a faktorokban, mert eltávolítása nagy mértékben gyengítette az egész struktúra értelmezését (értsd: több változó kommunalitása 0.2 szint alá csökkent, és hibaüzenetek jelentek meg, amelyektől csak úgy lehetett volna megszabadulni, ha sok változót kihagyunk).

és regényolvasás. Ritkának tekinthető az alkalmi munkák vállalása, a barkácsolás, de az alkoholfogyasztás és sportolás is.

Az informális hálózatok természetét két módon kíséreltük meg feltérképezni. Először rákérdeztünk arra, hogy ha anyagi gondja támad az újságírónak, kitől kér kölcsön, másodsor pedig a közeli barátok számát, illetve ezek nemzetiségét kérdeztük meg. Az első megközelítésben kiderült, hogy a megkérdezettek mintegy kétharmadának támadnak rendszeresen anyagi gondjaik, és ilyen esetekben elsősorban a családtagokra, majd pedig a barátokra és a munkatársak segítségére számíthatnak.

A közeli barátok számát alapul véve az újságírók (talán szakmájuk jellegzetességének köszönhetően) kiterjedt kapcsolathálóval rendelkeznek. Az átlagosan 11 közeli baráttal rendelkező újságírók azonban – az erdélyi tapasztalatokhoz hasonlóan¹⁷³ – etnikailag zárt hálózatot tartanak fenn: a közeli barátok mintegy 91 százaléka ugyanis szintén magyar nemzetiségű.

5.4.4 *Átjárások a civil szféra, a politika és a sajtó között*

Vizsgálatunk során kíváncsiak voltunk arra, hogy milyen átfedések, illetve átjárások léteznek a civil szféra, a politikum és a média között. Ezért a kérdőívben feltettünk néhány, az intézményi kötődésekre vonatkozó kérdést. Adataink szerint az újságírók 55 százaléka tagja az RMDSZ-nek, 62 százaléka tagja valamilyen civil szervezetnek (ezek között kiemelkedő helyen a MÚRE található), és több mint egyharmaduk vezető funkciót is betölt ezekben a civil szervezetekben. Látható, hogy az újságírók intézményi aktivizmusa civil és politikai szférára egyaránt kiterjed. Részletesebb vizsgálat során azonban kimutatható, hogy ez az aktivizmus az életkor csökkenésével alábbhagy: a fiatal újságírók határozottan elutasítják az RMDSZ-tagságot (az életkor és a tagság közötti korrelációs együttható 0,43), a civil szervezeti kötődéseket pedig részben elfogadják. Az RMDSZ-tagság és valamilyen civil szervezethez való tartozás nagyon gyakran együtt jár, az újságírók hajlamosak felvállalni valamilyen szélesebb értelemben vett társadalmi építkezést, az újságírás mintha nem szakma, hanem küldetés lenne.

¹⁷³ Egy 1997-es felmérés tanúságai szerint az erdélyi magyarok kapcsolathálója átlagosan 3,6 volt, és ezen belül a magyar-román arány 9:1-hez. (Csepeli – Örkény – Székelyi 2002)

Érdekes összefüggés mutatható ki a társadalmi aktivizmus és a lapon belüli hierarchiában elfoglalt hely között. Azok a személyek, akik nemcsak tagjai valamilyen civil szervezetnek, hanem vezető funkciót is betöltenek ott, általában a szerkesztőségen belül is vezető helyet foglalnak el (korrelációs együttható 0,38). Ezt a jelenséget úgy is értelmezhetjük, hogy a kisebbségi magyarság körében az értelmiségi szerep óhatatlanul „szétsugárzik”, azaz a funkcióhalmozás szerves részét képezi a kisebbségi közszereplésnek.

5.4.5 Strukturális öncenzúra avagy a tabutémák elismertsége

A különböző kötődések természetesen visszahatnak az újságírói gyakorlatra is, ezért kíváncsiak voltunk, hogy az újságírók szerint léteznek-e tabutémák a romániai magyar sajtóban. Válaszadóink kétharmada állította azt, hogy a romániai magyar sajtóban léteznek meg nem jeleníthető témák. Ezen témák között pedig első helyen szerepel az RMDSZ belső ügyeinek, át nem látható gazdasági ügyleteinek említése, második helyen pedig az egyház szerepel. Eszerint ez az a két intézmény, amelyet a sajtóban „nem szabad bántani”, ezek „szennyeseinek kitergetése” tilos.

Mivel a tabutémák között az RMDSZ szerepel első helyen, kézenfekvőnek látszik annak megvizsgálása, hogy milyen összefüggés létezik a társadalmi aktivizmus és a tabutémák létének elismerése között. Adataink szerint az RMDSZ-tagság, valamint a magasabb életkor csökkenti a tabuk elismerésének valószínűségét, azonban statisztikai értelemben is magyarázó erővel elsősorban a lapnál betöltött funkció és az internetezés bír. Eszerint minél magasabb funkciót tölt be egy személy a lapnál, annál inkább azt állítja, hogy a sajtóban nem léteznek tabutémák, azok pedig, akik rendszeresen interneteznek, azt állítják, hogy igenis léteznek tabutémák. E gondolatnál újra felemlégethetjük a korábbiakban már jelzett generációs szétválást, hiszen az RMDSZ-tagok az idősebbek, az internetezők pedig a fiatalok köréből kerülnek ki.

A tabutémák tagadása és a beosztás közötti szoros összefüggés ugyanakkor elvezethet a *strukturális öncenzúra* jelenségéhez is. Ez alatt azt értjük, hogy a szakmai hierarchiában elfoglalt hely valamilyen módon képtelenné teszi az újságírót arra, hogy a lapban olyan témákat jelenítsen meg, amelyek (akár közéleti) pozícióját és az ehhez kapcsolódó network érdekeit sérti avagy sértené.

5.4.6 Befolyásolási kísérletek

A tabutémák fenntartása nyilván valamilyen érdekek létét feltételezi. A kutatás során megkérdeztük, hogy a különböző szférák, milyen mértékben próbálnak nyomást gyakorolni a szerkesztőségekre. A válaszokból az derült ki, hogy leginkább a politika részéről fogalmazódnak meg befolyásolási kísérletek,¹⁷⁴ és ezek a kísérletek kisebb részben sikeresek is. Érdeemes itt hozzátenni, hogy a szerkesztőségek mintegy kétharmadát közvetve vagy közvetlenül megfenyegették már megjelent vagy tervezett írás miatt, illetve az újságírók több mint felét személyesen is megfenyegették. A szerkesztőségek 12 százaléka azonban ilyen esetekben nem tudja megvédeni munkatársát.

5.4.7 Politikai beállítottság

A fentiekből kiderülhet, hogy a romániai magyar sajtó működése több-kevesebb mértékben átpolitizált, hiszen éppen a politikum az a szféra, amely leginkább szeretné korlátok között tartani a nyilvánosságot. Mivel az újságírók politikai elkötelezettsége viszonylag magas (mint korábban láttuk, az újságírók több mint fele RMDSZ-tag, az 1996-os parlamenti választásokon 88, a 2000-es választásokon pedig 80 százalékuk szavazott az RMDSZ-re) ez a korlátozás gyakran önkorlátozó formát ölt.¹⁷⁵

A román belpolitika, illetve a kisebbségi lét kontextusában természetesen nem meglepő az RMDSZ ilyen mértékű támogatottsága (annál is inkább, mert a szervezet nem tekinthető egységes, homogén pártnak), ezért a politikai beállítódást más kérdéssel igyekeztünk beazonosítani.

¹⁷⁴ Csak érdekességképpen jegyezzük meg, hogy a nyugati országokban és Magyarországon is ilyen kísérletek elsősorban a gazdasági szféra részéről történik.

¹⁷⁵ Vö. Horváth 1996a.

Arra a kérdésre, hogy a különböző gondolkodású embereket milyen mértékben érzik közelinek vagy távolinak, a következő rangsor alakult:

26. táblázat

	Átlag (1=nagyon távol áll tőle, 4=nagyon közel áll hozzá)
Demokratikus gondolkodású emberek	3,26
Szabad gondolkodású emberek	3,19
Rend és stabilitás hívei	3
Reformerek	2,92
Konzervatív, hagyománytisztelő emberek	2,63
Hívó emberek	2,47
Erős nemzeti érzésű emberek	2,42
Radikálisok	2,17
Baloldali gondolkodású emberek	1,95

Látható, hogy a demokratikus és szabad gondolkodású emberek állnak legközelebb az újságírókhoz, ez különben a nyugati világban és Magyarországon is így van. Ami azonban kimondottan romániai magyar sajátosság az az, hogy a baloldali gondolkodású emberek távol állnak az újságíróktól, mindössze 20 százalék vállalta többé-kevésbé a baloldaliságot. Egy másik nagyon szembeeső sajátosság a rend és stabilitás híveinek, illetve a tradicionális értékeket valló újságíróknak a magas aránya. Valószínű a romániai magyar sajtó tartalmi oldalára nagy mértékben rányomja bélyegét ezeknek az orientációnak a létezése.

Az újságírók ideológiai-politikai tagoltságát a fenti kérdéstömb alapján főkomponens elemzéssel¹⁷⁶ vizsgáltuk. Az elemzés három faktort különített el: az első főkomponenst *nemzeti-konzervatív* faktornak tekinthetjük, magyarázottsági értéke 24 százalékos. A nemzeti-konzervatív politikai attitűdöt megjelenítő faktor bipoláris, ami azt jelenti, hogy konzervatív értékek fontossága kizárja a szabad és reformgondolkodás lehetőségét. A második faktort *nemzeti reformistának* nevezhetjük, itt a reform gondolkodás, a demokratikus értékekbe vetett hit együtt jár a nemzeti, liberális értékekkel. A valóság szintjén ez a Reform Tömörülés szimpatizánsait jelentheti (magyarázottsága 20 százalékos). Az utolsó faktorban kiugróan magas értékkel bírnak a *baloldali gondolkodásúak*, azonban ez az attitűd mindössze 12 százalékos magyarázottsággal bír.

¹⁷⁶ A főkomponens elemzés egyike azon statisztikai eljárásoknak, amelyek segítségével a különböző változók látens, illetve háttér-dimenzióit fel lehet tárni.

A faktorstruktúra a következőképpen néz ki:

27. táblázat

Faktor neve (magyarázottság)	nemzeti konzervatívok 24%	nemzeti reformerek 20%	baloldali faktor 12%
erős nemzeti erzesű emberek	,552	,424	-,391
hívő emberek	,556	,241	7,262E-02
baloldali gondolkodású emberek	5,335E-02	,329	,737
demokratikus gondolkodású emberek	-9,774E-02	,638	,384
szabad gondolkodású emberek	-,684	,463	-,132
reformerek	-,388	,693	-,193
radikálisok	,339	,550	-,302
rend és stabilitás hívei	,497	8,218E-02	,280
konzervatív, hagyománytisztelő emberek	,734	4,768E-02	-3,947E-02

Statisztikai értelemben szignifikáns és erőteljes kapcsolatot a nemzeti konzervatívok és az életkor, illetve a vallásosság között állapíthatunk meg, azaz minél idősebb az újságíró, annál inkább ezeket a nemzeti keresztény értékeket vallja magáénak. A másik két politikai attitűd – kisebb mértékben – a középkorúak körében lelhető fel, ez azzal magyarázható, hogy az újságírók átlagéletkora viszonylag magas, illetve mint láttuk, a fiatalok politikai aktivizmusa alacsonyabb, mint az időseké. A baloldali gondolkodás elfogadása továbbá szignifikáns kapcsolatot mutat a szerkesztőségben elfoglalt pozícióval, azaz a magasabb munkahelyi státussal rendelkezők nagyobb arányban vallanak magukénak baloldali, liberális értékeket.

5.4.8 Előítéletek mezejében

A kilencvenes években kibontakozott romániai újságírást mondhatni végigkíséri a nacionalista diskurzus, az etnikai előítéletek nyilvános formában való közzététele. Vizsgálatunk e szakaszának nem célja, hogy a román és magyar nyelvű újságokat a nyilvánosságban fellelhető etnikai sztereotípiák mentén valamilyen módon összehasonlítsa,¹⁷⁷ ám a kérdőíves módszer lehetővé tette a magyar újságírók körében létező előítéletek

¹⁷⁷ Erre korábbi tanulmányainkban tettünk kísérletet. (Papp 2001)

szociológiai megragadását.¹⁷⁸ Ilyen vizsgálatok során gyakori eszköz a Bogardus skála alkalmazása, e skála pedig arra kérdésre épül, hogy a megkérdezett milyen mértékben engedné „közel” egy másik etnikum tagját. A társadalmi távolság mérésére használt skála a következő: 1. elfogadná házastársnak, 2. elfogadná vendégnek a lakásába, 3. elfogadná szomszédnak, 4. elfogadná a városban/településen állandó lakhellyel rendelkezőnek, 5. elfogadná látogatónak a városba/településen és 6. egyáltalán nem fogadná el. Átlagok kiszámítása során tehát minél kisebb értéket kapunk, ez annál inkább a tolerancia kifejeződéseként értelmezhető, és minél nagyobb számot kapunk, annál inkább az illető etnikummal szembeni előítélet megnyilvánulásával számolhatunk. A romániai magyar újságírók körében a következő értékeket kaptuk:

28. táblázat

Etnikum neve	Átlag
Cigány	3,57
Bantu néger	2,81
Román	2,14
Zsidó	2,06
Német	1,93
Magyar	1,08

A táblázatból leolvashatjuk, hogy a saját csoporttal szembeni tolerancia a legmagasabb, míg a cigányokkal szemben a legnagyobb az elutasítás mértéke. A cigánysággal szemben kapott 3,57-es átlagot úgy értelmezhetjük, hogy az újságírók jó esetben csak a városban/településen állandó lakhellyel rendelkezőnek fogadnák el őket, szomszédnak már nem. Érdekes, hogy az ismeretlen, megfoghatatlan mássággal (a bantu négekkel) szembeni előítélet mértéke kisebb, mint a cigányokkal szembeni. A többségi nemzettel szembeni toleranciát úgy értelmezhetjük, hogy a magyar újságírók magánszférájukból kizárják a románokat.

Az előítélet háttér-dimenzióit szintén főkomponens elemzéssel végeztük el, amelynek eredményeképpen két mögöttes faktor vált szét: egyrészt egy hangsúlyos és általános idegenellenesség azonosítható be, másrészt pedig egy sajátcsoport-ellenesség, amely nagyobb mértékben és szignifikánsan tapasztalható a nők körében. Az általános idegenellenesség

¹⁷⁸ A főszerkesztők körében végzett interjú vizsgálat ugyanakkor lehetőséget adott a sztereotípiák feltárására is (lásd a 6.3 fejezetet).

leginkább a nemzeti konzervatívok, legkevésbé pedig a baloldali értékeket vallók körében mutatható ki.¹⁷⁹

5.4.9 Romániaiság

Az újságírók Romániához való viszonyát több kérdéssel is megpróbáltuk feltárni. Rákérdeztünk arra, hogy szerintük hány magyar él Romániában, illetve arra is, hány lakosa van az országnak. Az átlagokat tekintve az a tendencia állapítható meg hogy a kisebbség mentálisan nagyobbak, a többségi nemzet pedig kisebbnek tűnik: az ország lakosságára vonatkozó friss pontos adatok nem léteznek, ezért csak a legutóbbi népszámlálási adatokkal lehet ezt összevetni: akkor a romániai magyarok száma 1,6 millió volt (a minta átlaga szerint 1,9 millió), az ország összlakossága 22,8 millió (a mintában: 22,1). A gyakoriságokat (pontosabban a móduszt, azaz a leggyakrabban előforduló frekvenciát) vizsgálva pedig a romániai magyar közbeszéd olyan toposzai köszönnek vissza, mint a „2 milliós magyarság” (30 százalék állította ezt), illetve a „22 milliós ország” (39 százalékuk véleménye ez).

A kisebbség, illetve a kisebbségi lét felértékelése megragadható a büszkeség dimenziójában is. Az újságírók messzemenően arra büszkék, hogy erdélyi magyarok és európaiak (87, illetve 85 százalék kissé vagy nagyon büszke), és mindössze 15 százalék büszke arra, hogy román állampolgár. A kisebbségi lét előbb említett mentális felértékelődése ezek után kiegészül az etnikai, regionális tudat fontosságával, illetve az állampolgári tudat leértékelődésével. Érdekes azonban ezt összevetni az újságírók jövőképével. Arra kérdésre, hogy inkább pesszimistán, vagy inkább optimistán tekint-e a jövőbe a következő válaszokat kaptuk:

29. táblázat

Hogyan látja...?	Inkább optimistán (%)	Inkább pesszimistán (%)
Saját jövőjét	61	39
Románia jövőjét	32	68
Az erdélyi magyarság jövőjét	42	58
Magyarország jövőjét	94	6

Magyarország jövőjét ítélik meg a legoptimistábban, utána pedig a saját és „közösség” jövője következik. A jövőkép ilyen operacionalizálásának háttérdimenzióit vizsgálva azonban

¹⁷⁹ Ezt lineáris regresszióval végeztük el: elfogadható (0,05 alatti) szignifikancia szint mellett az előbbi esetben a beta együttható 0,29, a második esetben pedig -0,26.

megállapítható, hogy a saját jövő szorosán összekapcsolódik Románia és az erdélyi magyarság jövőjével, míg Magyarország pozitív megítélése külön faktorként jelenik meg. Magyarán ez azt jelenti, a kisebbség jövőjének pozitív elgondolása egy immanens logika mentén történik, tehát független Magyarország jövőbeni sikerétől. Összevetve ezt a korábbi, büszkeségre vonatkozó megállapítással, azt mondhatjuk, hogy a kisebbségi lét mentális felértékelődése kétértelmű viszonyt tart fenn az országgal: Románia állampolgárának lenni negatívum, azonban a saját és az erdélyi magyarság jövője szempontjából fontos tényező.

Az újságíró-társadalom romániaiságát, azaz Romániához való viszonyát egyéb dimenziók mentén is megragadhatjuk. Megkérdezetteink 37 százaléka román nyelven is publikált, 60 százalékuk viszont magyarországi lap(ok)ban is jelen volt valaha. Ebből azonban még téves lenne azt a következtetést levonni, hogy a romániai magyar újságírók sokkal nagyobb mértékben vannak jelen a magyarországi médiában, mint a román nyelvű sajtóban, hiszen amikor rákérdeztünk, hogy milyen gyakran publikálnak románul, illetve magyarországi lapokban, azt az eredményt kaptuk, hogy a román lapokban gyakrabban vannak jelen.¹⁸⁰ Ez azt jelenti, hogy az újságírók egy kisebb hányada többé-kevésbé rendszeresen románul is közöl, igaz, az is kimutatható, hogy aki gyakran publikál román nyelven, az nagyon kis mértékben ír az anyaországi lapoknak.

A szakmai világképhez tartozik a különböző minták megléte. A romániaiság árnyalását segíti a különböző újságíró példaképek (el)ismertsége, illetve ezek aránya. Általános értelemben vett példaképet a megkérdezettek 60 százaléka, kedvenc romániai magyar újságírót 69, román újságírót 43, magyarországi újságírót pedig 35 százalékuk tudott megnevezni. Látható, hogy a szűkebb (földrajzi) értelemben vett szakmából került ki a legtöbb példakép, a román újságíró minták aránya pedig megelőzi a magyarországi példaképek arányát. Ha ehhez még hozzávesszük azt is, hogy a magyarországi példaképek között kiugróan magas arányban egy Erdélyből származó újságíró szerepel,¹⁸¹ illetve azt is, hogy az általános példaképek között szintén nagyobb arányban vannak jelen erdélyiek, még inkább kijelenthető, hogy mentális, reprezentációs síkon a szakmai *patternek* elsősorban Romániához kapcsolhatók. Másképp fogalmazva, a saját (szakmai) világ önmagára találásának (és ami ugyanaz: részleges bezárkózásának) lehetünk tanúi.

¹⁸⁰ Szám szerint ez azt jelenti, hogy egy 1-től 5-ig terjedő skálán (1 – hetente, 2 – havonta, 3 – fél évente, 4 – évente, 5 – ritkábban) a román nyelven publikálóknál 3,4-es, míg a Magyarországon közlő valamivel népesebb csoport esetében 4-es átlagot kaptunk).

¹⁸¹ Bodor Pálról van szó.

5.5 *Tabusítások: az önkorlátozás útmodelljei*

Shoemaker és Reese modellje alapján (ld. 2. ábra) a tartalmat az újságírók szociodemográfiai háttere, a szakmai és személyes értékek befolyásolják. Az alábbiakban e modell alapján kísérletet teszünk a romániai magyar sajtó „megélt önkorlátozásának” magyarázatára.

A „megélt önkorlátozás” kifejezést két indokkal magyarázhatjuk. Egyrészt a sajtóban megjelent tartalmakat feltárni szándékozó kísérletnek első lépésben éppen a tartalmak sajátosságai beazonosításával kellene kezdődnie. Csakhogy jelenlegi kutatásunk nem erre vállalkozott, hanem az újságíró-társadalom összetettségének leírására. A tartalom sajátosságait tartalomelemzéssel, diskurzuselemzéssel vagy egyszerű megfigyelésekkel lehetne körülírni. A szakirodalomban találunk ilyen példákat (Bodó – Cosmeanu – Mátéffy – Mărginean 1995, Bodó – Cosmeanu – Papp 1997, Papp 2001). Ezekből az körvonalazódik, hogy a romániai magyarságot érintő témák jelennek meg elsősorban, amelyek, hol lokálisba ágyazódnak, hol „magyarság”, illetve a kisebbség és érdekérvényesítő szervezete (RMDSZ) melletti elköteleződés irányába mutatnak. Az interetnicitás tematizálása is gyakori, amelynek elburjánzását szakértők már önkorlátozásként és „kisebbségi neurózisként” értelmezték (Horváth 1996, Magyarai 1999, 2000, 2003).

A „megélt önkorlátozás” fogalma használatának másik indoka az, hogy kérdőíves vizsgálatunk során a tartalom milyenségéről csak az újságírók véleménye által, tehát közvetett módon kaphatunk csak információkat. A kérdőívben szerepelt a tabuk elismertségére vonatkozó kérdésünk, és mint láttuk, a válaszadó újságírók kétharmada igennel válaszolt. A tabuk elismerése önkorlátozást sugall, és e beállítódás az RMDSZ-re és más, a kisebbségen belüli tematizálásokra (egyház, korrupció) vonatkozik. Az előbbiekkal összefüggésben nem meglepő módon azt is tapasztaltuk, hogy az újságíró RMDSZ-tagsága, életkora, szerkesztőségben belül elfoglalt pozíciója összefüggést mutat e megélt korlátozással.

5.5.1 *Első modell: A hierarchia és a szakmai elégedettség külön útja*

Az erdélyi magyar sajtónyilvánosságra kiható, a 2. ábrából (ld. 2.6-os fejezet) levezethető tényezők közé ezért kézenfekvőnek tűnik az RMDSZ-tagságot is beemlíteni a modellbe. Ezt az

is indokolja, hogy Shoemakerék összesítő modellje alapján a tartalmat ideológiai, kulturális extramedialis tényezők is befolyásolják.

A tartalom sajátosságait e megélt önkorlátozással helyettesítve, illetve a tabuk elismertségével operacionalizálva először az alábbi útmodellt¹⁸² állítottuk fel.

¹⁸² Tudatában vagyunk, hogy az útmodell egyfajta „megerősökölés”, hiszen a magyarozott változó dummy változó. Kétségtelenül, statisztikailag elfogadhatóbb lenne, ha logisztikus regressziót használnánk. Ezt is elvégeztük, és hasonló súlypontokat kaptunk. Azért döntöttünk az útmodell mellett, mert ez „látványosabb”, és jobban érzékelhetővé válik az eredeti Shoemaker-Reese modell e környezetben történő tesztelése.

Tekintsük végig, miért gondoljuk azt, hogy modellalkotásunkban a lineáris regressziót is elfogadható módon használhatjuk. Statisztikailag a változók természete a logisztikus regresszió használatát indokolná, hiszen a magyarozott változó dummy változó, a szerkesztőségi hierarchiában betöltött pozíciót kategoriális változóval mértük, az életkor és a politikai beállítottság pedig folytonos változónak tekinthető. A szakirodalomban elfogadott, hogy egy lineáris regressziós modellben független változóként nominális változót használunk, ilyenkor ugyanis dummyzáshoz szoktunk folyamodni. Másabb a helyzet azonban, ha a független változó lesz a dummy változó. Ezekben az esetekben megnyugtatóbb módon logisztikus regressziót használhatunk, többek között azért is, mert a lineáris regresszió esetében előfordulhat, hogy a becült valószínűségek egynél nagyobb értéket is felvehetnek, ami természetesen képtelenség.

Az alábbiakban bemutatjuk, hogy az útmodell használata nemcsak az előbbieken jelzett „esztétikai-vizuális okokból” elfogadható (az utak ábrázolása ugyanis láthatóbbá teszi a változók közötti összefüggéseket), hanem a változók modellben való részvétele hasonló mértékben történik mindkét regressziós modell alkalmazása során. A lineáris regresszióban a változók egymásra történő hatásának mértékét és irányát a *béta (standardizált regressziós) együttható* mutatja meg. A logisztikus regresszió outputjában szerepel az ún. parciális R, amely az egyes változók hatását, erőssorrendjét mutatja meg, de ez az R nem azonos a lineáris regresszióból megismert *béta* értékkel. A logisztikus regresszió esetében – némileg hasonló módon, mint a lineáris regresszió esetében – a regressziós B értékekből kiszámíthatjuk a regressziós *bétákat*.

$\beta_{YX} = B_{YX} \cdot S_X / S_Y$, csakhogy a logisztikus regresszióban a függő változó a *logit (Y)*, amelynek szórását csak közvetve lehet kiszámítani, és a képlet a következőképpen alakul:

$$\beta_{YX} = B_{YX} \cdot S_X \cdot R / S_{\text{logit}(Y)}$$

Ehhez tehát szükségünk van a logisztikus regresszió által becült valószínűségekre is (*pre_1*), amelyet majd függő változóként beépítünk egy olyan lineáris regressziós modellbe, amelynek független változója az általunk vizsgált magyarozott változó (azaz a tabuk létének elismerését mérő dummy változó: *TABU_DUM*). Így lehetőségünk nyílik a standardizált együttható kiszámításához továbbiakban szükséges OLS *R* kikalkulálására (a fenti képletben: *R*).

A függő változó szórásának kiszámítása érdekében kiszámítjuk a logit értékeit: $\text{Logit} = \ln(\text{pre}_1 / (1 - \text{pre}_1))$. (A logisztikus regresszióban szereplő statisztikák értelmezését, a fenti képlet bővebb kifejtését lásd: Székelyi – Barna 2002:374-424)

A fenti gondolatmenetet használva a modellben szereplő mindegyik független változóra kiszámíthatjuk a standardizált regressziós együtthatókat (a számítások a harmadik útmodellre vonatkoznak, megfelelő statisztikákat lásd a Mellékletben).

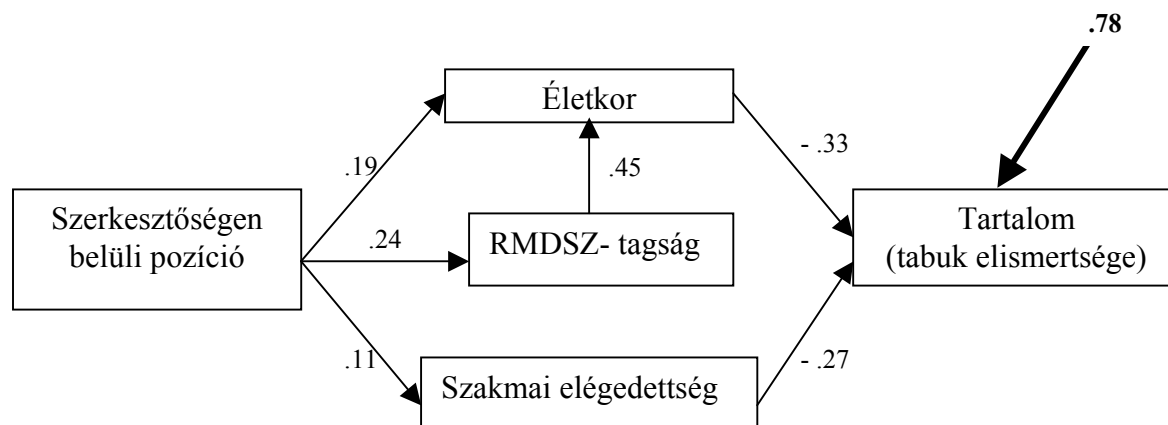
$$\beta_{Y, \text{Internet}} = 1,4908 \cdot 0,5004 \cdot 0,438 / 1,0790 = 0,30$$

$$\beta_{Y, \text{hierarchia}} = -0,3126 \cdot 1,4181 \cdot 0,438 / 1,0790 = 0,18$$

$$\beta_{Y, \text{baloldali}} = -0,4903 \cdot 1 \cdot 0,438 / 1,0790 = 0,19$$

Ha összevetjük ezeket a regressziós együtthatókat a lineáris regressziós modellben kapott értékekkel, megállapíthatjuk, hogy ezek nagyjából ugyanakkorák, mint az ottani *béta* értékek. Így, noha nem logisztikus

8. ábra

A (22 százalékos magyarázottságú) modell alapján látható, a tartalom befolyásolása két úton történik: kifejezetten szakmai értékek mentén és egy szűkített szociodemográfiai szinten, amit az életkor testesít meg.¹⁸³

Az általános szakmai elégedettséget kifejező változó oly mértékű „autonóm” életet él, hogy a másik út gyakorlatilag nem is befolyásolja, legalábbis nem szignifikánsan. Ennek olvasata az lehet, hogy ez a szakmai elégedettség (vagy elégedetlenség) a sajtónyilvánosság minden szintjén, mondhatni egyenlő mértékben megoszlik.

Azt már a korábbiakban is láttuk, hogy a tartalmi vonatkozások, a tabuk elismertsége összefügg az RMDSZ-tagsággal, illetve a szerkesztőségen belüli pozícióval. Most azonban nyilvánvalóvá válik az, hogy ez az extramedialis kötöttség és a hierarchia is csak az életkoron keresztül hat¹⁸⁴. Az életkor gyakorlatilag „szűrőként” működik, és ugyanakkor az egész újságíró társadalomra kiható belső generációs feszültséget is jelez. A modell adatait úgy értelmezhetjük, hogy a szerkesztőségi hierarchián belüli magasabb pozíció nem minden esetben jár együtt a tabusítás jelenségével, hanem csak akkor, ha ehhez RMDSZ-tagság és magasabb életkor is társul. Hasonlóképpen az RMDSZ-tagság önmagában nem készíti arra az újságírót, hogy a tabuk létét elismerje, ám ez a tendencia az idősebbek esetében már határozottabban megmutatkozik. Mindez előrevetíti azt is, hogy a szerkesztőség magasabb

regressziót használunk, mégis látható, hogy a változók modellben való részvétele hasonló mértékű. Ezért a lineáris regresszió mellett döntöttünk, mert a módszer lehetővé teszi az utak megrajzolását (a logisztikus regresszió statisztikáit lásd a *Mellékletekben*).

¹⁸³ A kérdőív alapján lehetséges összes szociodemográfiai változó közül (nem, jövedelem, végzettség stb.) csak az életkor mutat szignifikáns összefüggést a tabuk elismertségével

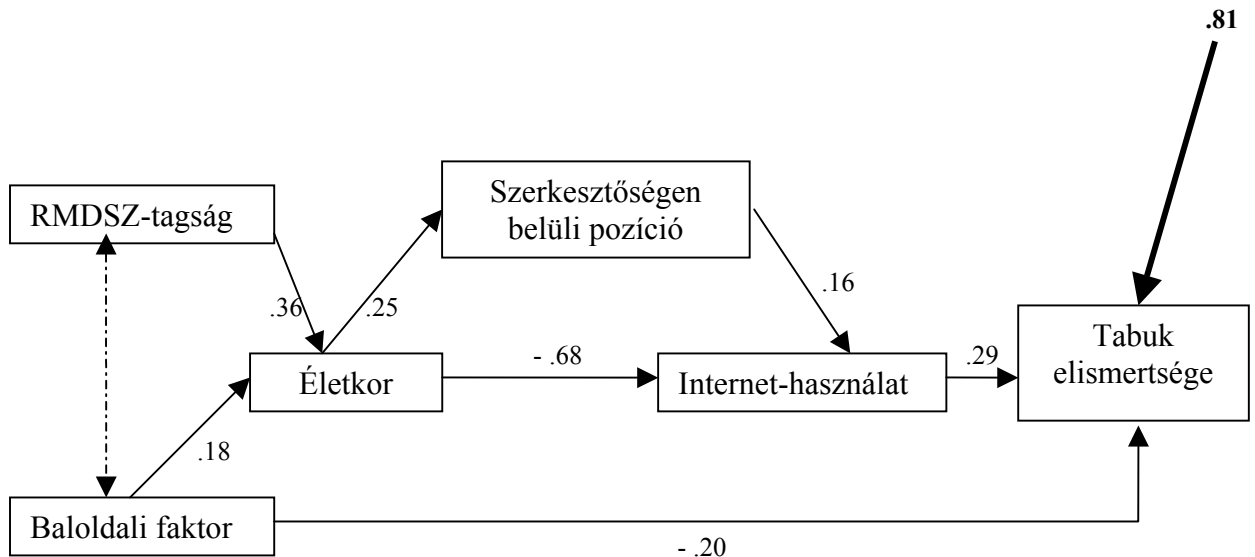
¹⁸⁴ E modell (és a következő) „szépséghibája”, hogy az életkor függő változó is. Azért döntöttünk e modellek ismertetése mellett, mert láthatóvá válik, hogy a tabusítás és az életkor, illetve az RMDSZ-hez való viszony között különböző kapcsolatmintázatok létezhetnek.

pozícióit betöltő személyek között lényeges törésvonalak találhatók, amelyekből e módszerrel az életkort és az RMDSZ-hez való kapcsolódási pontokat értük tetten.

5.5.2 Második modell: A politikai értékektől az internetig (avagy a kettős szűrő)

A modellt bővítve átalakíthatjuk újabb változók bevonásával. Az itt közölt második konstrukcióban az extramedialis mezőt kibővítettük egy politikai beállítódást kifejező változóval (a korábbiakban *baloldali faktornak* elnevezett változóval – ld. 5.4.7 alfejezet), és bevontuk az internethasználat dummy változóját is. Kiinduló kérdésünket úgy is feltehetnénk, hogy az extramedialis szinthez kapcsolható RMDSZ-tagság és az említett baloldali faktor milyen utakon járul hozzá a megélt önkorlátozáshoz. Az előbbi (RMDSZ-tagságot jelölő dummy) változó $-0,21$, a politikai beállítódást megtestesítő változó pedig $-0,17$ -es korrelációt mutat a tabuk elismertségével. Az „útvonalak” az alábbiak szerint alakultak:

9. ábra

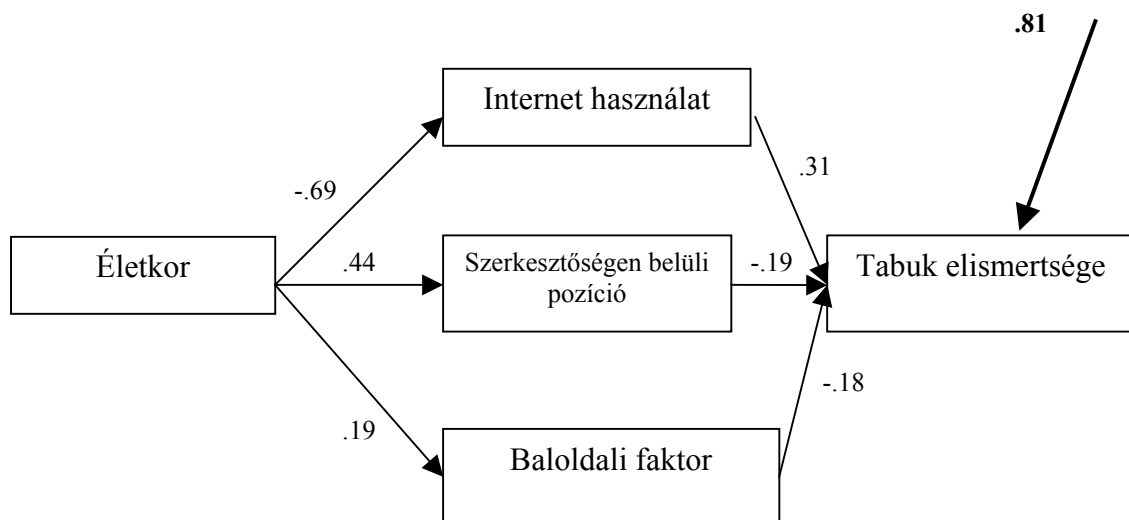
Látható, a kétfajta politikai, extramedialis kötődés részben „külön utakon jár”. A beazonosított politikai beállítódás direkt hatást is kifejt, míg az RMDSZ-tagság az életkor és a szerkesztőségi hierarchiával „összevegyülve” beleolvad a baloldaliság nem közvetlen hatásába. A modellben kettős szűrőt tapasztalhatunk: első lépésben az életkor mintegy

megszűri az extramedialis hatásokat, amelyet még tovább módosít az internet használata. Kis általánosítással azt mondhatnánk, a sajtón kívüli világ tényezői az életkor függvényében csapódnak le az újságíró társadalomba. Itt az utak azonban kétfelé válnak: ha az újságíró aktív internet-használó (fiatal) is, akkor nagy mértékben (lásd a megfelelő együtthatót: $-0,68$) érzi úgy, hogy a romániai magyar sajtóban sok a meg nem jeleníthető téma, ám minél magasabb funkciót tölt be, annál inkább gondolja tematizálás szempontjából korlátoznak a sajtót.

5.5.3 Harmadik modell: Az egyéni szint érvényesülése

Az előző két modell „szépséghibája”, hogy az életkor függő és független változó szerepét is betölti. Ha az életkort csak magyarázó változóként használjuk, akkor gyakorlatilag a Shoemaker és Reese féle modell individuális szintjén vagyunk. E kontextusban ugyanis azt fogjuk megtudni, hogy az újságírók szociodemográfiai jellegzetességei (ami a mi esetünkben csak az életkor lesz) milyen csatornákon hat ki a médiába megjelenített tartalmakra. Ebben az esetben statisztikai megfontolásokból le kellett mondanunk az RMDSZ-tagságot kifejező változóról.

10. ábra

Talán e modell közelíti meg leginkább a kiindulásul szolgáló Shoemaker–Reese féle elképzeléseket. Az életkor hatása e modellben egyrészt becsatornázódik a szerkesztőségi hierarchiába, másrészt pedig az újságíró értékei alakítják. Igaz, ezek az értékek politikai és nem szakmai jellegűek (ám a faktorstruktúrát részben úgy is értelmezhetnénk, mint a

szólásszabadság megnyilvánulását). A legnagyobb befolyásoló tényező azonban itt is megjelenik: az új kommunikációs eszköz gyakori használata óhatatlanul arra a gondolatra juttatja az újságírókat, hogy az első nyilvánosság *agenda settingje* szűkös.

A megélt önkorlátozásoknak különböző mintázatai rajzolódtak ki a fentiekben. A három modell kísérletből egységesen levonhatjuk azt a konzekvenciát, hogy az életkornak és a sajtón kívüli világnak érezhető, szignifikáns hatása van. Természetesen tudatában vagyunk, hogy a minta elemszáma alacsony, ezért a modellek statisztikailag ingatagok. A tabusítás folyamatait azonban a későbbiekben tovább árnyaljuk más – nem statisztikai – módszerekkel.

5.6 A kvantitatív vizsgálat rövid összefoglalása

Tanulmányunkban kísérletet tettünk arra, hogy a romániai magyar kisebbségi sajtónyilvánosság egészét modellszerűen rekonstruáljuk. Ezért kezdetben azt vizsgáltuk meg kik ennek a rendszernek a tényleges (mikro) szereplői, és azt találtuk, hogy e szereplők között generációs és nemi hovatartozás szerinti elkülönülések, fokozott társadalmi aktivizmus, politikai befolyásolás és egy úgynevezett strukturális öncenzúra tapasztalható. Vizsgálatunk alapján nagyjából visszaigazoltnak tekinthetjük azokat a korábbi szakirodalmi meglátásokat miszerint a romániai magyar sajtó tartalmi szinten literaturizált, akommerciális, aprofesszionális és áthatja egyfajta kisebbségi neurózis,¹⁸⁵ illetve hogy működését duális szerkezetben lehet elgondolni.

A kérdőíves vizsgálat ugyanakkor lehetővé tette, hogy útelemzés segítségével felvázoljuk azokat a fontosabb utakat, amelyek a sajtóban megjelenő tartalmakat befolyásolják. Röviden azt mondhatjuk, hogy a tartalom befolyásolása egyrészt egy (életkori és politikai) szocializációs úton történik, másrészt pedig egy vagy egy kizárólagos szakmai szinten (1. modell) vagy egy kizárólagos politikai (tehát extramedialis) szinten (2. modell). Abban az esetben, ha a kisebbségi érdekvégyesítő szervezethez való viszonyt negligáljuk, az életkor direkt hatása is megszűnik, és a tartalmat (Shoemaker és Reese modelljéhez hasonlóan) közvetett módon a szerkesztőségi hierarchia, az új típusú kommunikációs eszköz használata, illetve a politikai beállítódás befolyásolja (amelyek természetesen mind életkor függőek).

¹⁸⁵ Ld. Magyari Tivadar: *A romániai magyar média*. In: Médiakutató 2000/ősz 95-107

6. KÖZELMÚLT- ÉS JELENDIMENZIÓK A SAJTÓNYILVÁNOSSÁG MŰKÖDTETÉSÉBEN AHOGY A FŐSZERKESZTŐK LÁTJÁK

A romániai magyar újságíró-társadalom feltárását szolgáló önkitöltős szociológiai kérdőíves kutatás során azt találtuk, hogy statisztikai összefüggés mutatható ki a szerkesztőségen belül elfoglalt státus és az úgynevezett társadalmi aktivizmus között: az újságírók több mint fele RMDSZ és közel kétharmada valamilyen civil szervezeti tagságot jelölt meg, e tagságok pedig inkább az idősebb és a szerkesztőségi hierarchiában magasabb pozíciót betöltő újságírókra jellemzőek. Ezt korábban úgy értelmeztük, hogy a „kisebbségi magyarság körében az értelmiségi szerep óhatatlanul ’szétsugárzik’, azaz a funkcióhalmozás szerves részét képezi a kisebbségi közszereplésnek”.¹⁸⁶

A kérdőíves kutatás eredményei arra ösztönöztek, hogy vizsgálatunkat egy újabb szemponttal bővítsük ki: ezúttal 24 főszerkesztővel készítettünk interjút,¹⁸⁷ amelyek során többek között az életút és az előbb említett társadalmi aktivizmus összefüggéseire, továbbá a szerkesztőség belső életére voltunk kíváncsiak. A kérdőíves vizsgálattal szemben az interjú helyzet előnye, hogy a megkérdezett gyakorlatilag szabadon beszélhet, feltett kérdéseinkre elméletileg olyan szöveget „gyárthat”, amilyent akar, illetve amelyet úgy gondol, hogy önmaga, saját korábbi élete, ugyanakkor egy idegen (a kérdező) számára is elfogadhatónak tart. A feltett kérdésekre válasz formájában „termelt” szövegek teljes igazságtartalmát sem módunkban, sem szándékunkban nem állt „ellenőrizni”. A szövegeket koherens, vagy koherenciára törekvő entitásokként kezeltük, azaz főszerkesztői önbemutatóknak tekintettük. Az interjúk során szerzett információk ezért elsősorban nem sajtótörténeti adatok, hanem sokkal inkább valamilyen megélés párlatai, a főszerkesztői személyiség megmutatkozásai. Az interjúk vizsgálata azért is szükség volt, mert az újságok tartalmi vonatkozásaiban, illetve a sajtónyilvánosság működtetésében meghatározó szereppel bíró főszerkesztői réteget az amúgy is alacsony számú kérdőíves feldolgozás során nem lehetett statisztikailag „megragadni”.

¹⁸⁶ Lásd az 5.4.4 alfejezetet.

¹⁸⁷ A félig strukturált interjúk nagy része 2001 október-novemberben készült, három interjú azonban 2003 folyamán készítettünk. Az interjúalanyok gyakorlatilag lefedik a jelenlegi romániai magyar lapstruktúra teljes palettáját, ugyanis a mintába bekerült az összes országos, regionális, megyei napi- és hetilap, illetve néhány városi helyi lap is. A kutatás keretében megkeresett szerkesztőségek listáját, illetve a beszélgetés során használt interjúvázlatot lásd a *Mellékletekben*.

Elemzésünk egyrészt bizonyos típusok felállítását teszi lehetővé, ám ugyanakkor a szövegek „testközelsége” rávilágíthat a különböző megélések mélységeire és módozataira, a különféle viszonyulások szövevényes, ám – reményeink szerint – mégis (át)látható sajátosságaira.

E fejezetben deskriptív módon körbejárjuk az elemzésünk során beazonosított, jellegzetesnek, tehát tipikusnak tekinthető főszerkesztői habitusokat, a továbbiakban pedig – szoros összefüggésben e habitusokkal – példákon keresztül érzékelhetővé tesszük a főszerkesztőknek a sajtóval és a sajtón kívüli világokkal szemben megmutatkozó viszonyulási módozatait. Tágabb összefüggések érzékeltetése céljából helyenként elméleti és szakirodalmi kitérőket is teszünk, és bizonyos adandó hipotéziseket megpróbálunk „helyben” ellenőrizni.

Az interjúk elemzése során első lépésben a beszélgetések során kirajzolódó tematizációkat vettük szemügyre. Mivel félig strukturált interjúkkal dolgoztunk, a tematizációk két nagyobb csoportba sorolhatók: egyrészt találoztunk az úgynevezett *előzetesen várt tematizációkkal* (azaz azokkal a tematikus blokkokkal, amelyek az interjú vázlatában is szerepelnek), másrészt pedig figyelemmel kísértük az *új tematizációkat* is, azaz azokat, amelyeket a beszélgetések során alanyaink mintegy kérdés nélkül jelenítettek meg. Az új tematikák közül az elemzés során főképp azokat használtuk, amelyek több szereplőnél is felbukkantak, vagy amelyek különböző okoknál fogva lényegesnek, a sajtó működtetése szempontjából relevánsnak tünnek számunkra.

Minden interjú alapján *tematizációs táblázat*¹⁸⁸ készítettünk. A tematizációs táblázatok elkészítése után igyekeztünk megtalálni azokat a főbb dimenziókat, amelyek mentén a főszerkesztőket valamilyen módon csoportosítani lehetett. Ezt követően azt vizsgáltuk, hogy e csoportok (típusok) milyen mértékben homogének, illetve a különböző tematizációk típuson belüli megjelenítése milyen mértékben mutat hasonlóságokat. Noha az elemzés kvalitatív jellegű, a típusalkotás folyamatában lényeges szempont volt, hogy a meghatározó tulajdonságok, tematizációk nagyobb mértékben forduljanak elő egy adott típuson belül. Mindezek ellenére százalékos leírásokat e fejezetben nem használunk, de az adódó hangsúlyos hasonlóságokat vagy különbözőségeket jelezni fogjuk.

¹⁸⁸ Egy anonimizált tematizációs táblázat-mintát a *Melléklet* is tartalmaz.

A beszélgetések elemzése azonban nemcsak a tematizációk számbavételezésére, hanem helyenként a szövegek nyelvi kimunkálásra, megformálására is koncentrált. Az általunk használt módszer alapvetően az interjúkban megjelent tematizációk csoportosított kifejtésére szolgált, ám elismerjük azt a – narratív elemzésekben használatos – tételt, miszerint a beszélgetések szövege végső soron az identitás vagy identitásalakzatok lenyomatait hordozza, amelynek egy időben személyes és kollektív (közösségi) meghatározottsága is létezik¹⁸⁹ (Kovács – Vajda 2002). Ezért a típusalkotás során helyenként igénybe vesszük e narratológiai megközelítéseket is, annál is inkább, hiszen a beszélgetések egy meghatározó része életút interjúnak tekinthető.

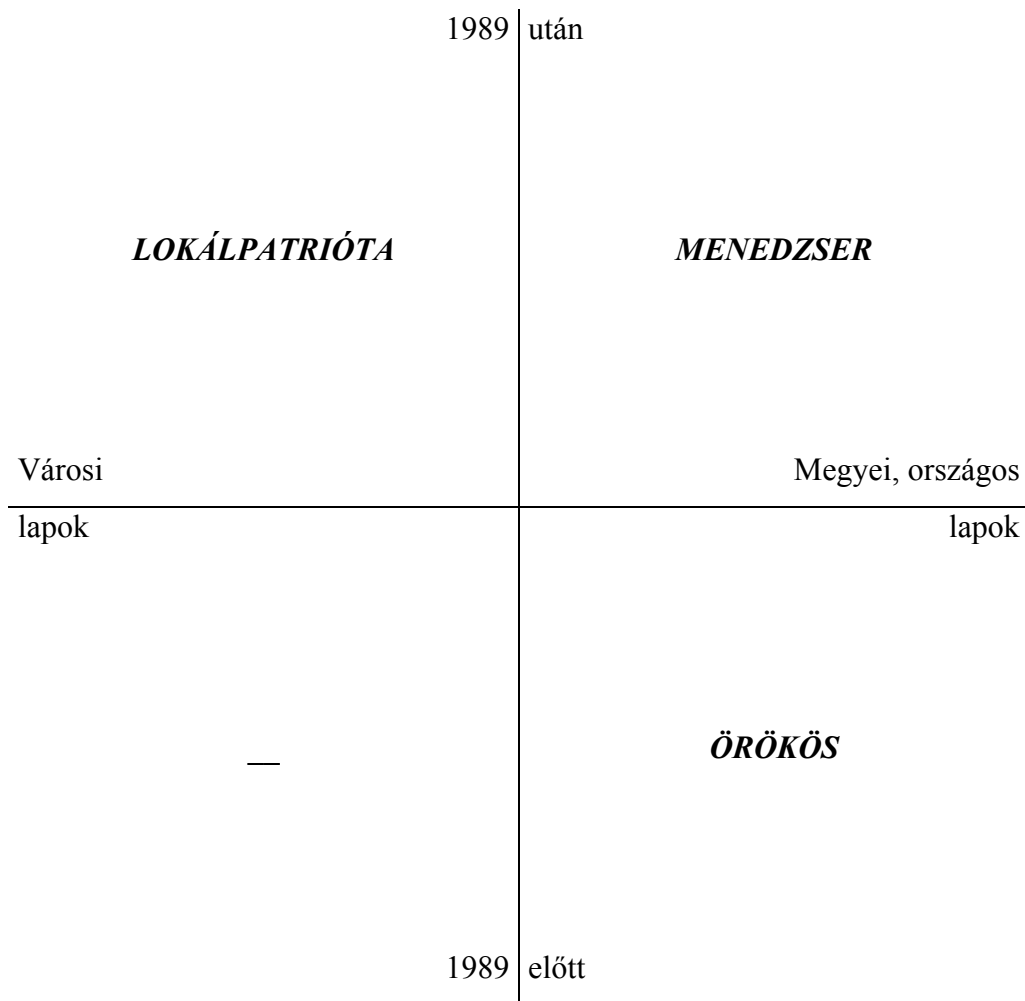
6.1 Főszerkesztő típusok

Az interjúk alapján a lapvezetők három nagyobb csoportba sorolhatók. E besorolások alapját a szakmai életút fontosabb eseményei és a jelenlegi munkahely jellegzetességei szolgálták. E típusok természetesen nem léteznek a valóságban, azonban fogódzókot nyújtanak a romániai magyar (írott) sajtó működésének megértéséhez. Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy egy „hús-vér lapvezető” minden bizonnyal több csoport sajátosságaival rendelkezik egyidőben, ám valamelyik ideáltípus leírása jobban illik rá, mint a többi.

E három csoportot *az örökös, a menedzser és a lokálpatrióta* címkékkel illettük, és úgy jutottunk el beazonosításukra, hogy észrevettük, egy olyan képzeletbeli koordináta-rendszer négy mezőjét képezzik, amelynek vízszintes tengelye a lap jellegét jelöli (egyik póluson a helyi, városi kisebb lapokat, a másikon pedig a megyei, regionális lapokat kell elképzelnünk), függőleges tengelye pedig a szakmai tapasztalatok megszerzésének idejét jelenti (az origónak 1989-et tekintjük, és ehhez mérten vesszük figyelembe, mikor kezdte el pályafutását a jelenlegi lapvezető). A koordináta-rendszerbe nagy valószínűséggel elhelyezhetjük a főszerkesztők „halmazát”.

¹⁸⁹ “Az interjú helyzetben keletkező narratívában az elemző nemcsak az Én felszíni szövegének, hanem a szöveg nyelvi megformálásán keresztül megnyilatkozó lényének, személyes identitásának, identitása különböző arcainak megértésére is lehetőséget kap. Másfelől a nyelv közvetítette létélmény nem képzelhető el közösség nélkül. Ahogy maga a nyelv, az emberi lét élménye is ebből táplálkozik, s abba vezet vissza. Nem képzelhető el közösségben teremtett és őrzött narratívák nélkül, mítoszok nélkül. Egyszerre személyes és közösségi tehát.”. Kovács – Vajda 2002:27.

11. ábra

Mivel nem találtunk olyan főszerkesztőt, aki városi lapot vezetne és 1989 előtt is újságíróként dolgozott volna, így gyakorlatilag három főszerkesztő típus maradt. Az alábbi leírások során ki fog derülni, hogy e típusok meglehetősen „tiszta típusok”, hiszen nemcsak a koordinátarendszer két tengelye által meghatározott térben mutatnak hasonlóságokat, hanem sok más változó vagy beállítódás mentén is.

Nézzük meg kissé részletesebben is e típusokat! A típusokat interjúrészletekkel illusztráljuk, a kutatói etika elvárásainak megfelelően azonban a pontos forrásokat mellőzzük, helyenként pedig apró beavatkozásokkal is élünk annak érdekében, hogy az idézet alapján közlőnk ne legyen egyértelműen beazonosítható. A verifikálhatóság követelményének teljesítése érdekében azonban a hosszabb idézeteket az interjú számával megjelöljük.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Helyenként a következő jeleket használtuk:

... - alanyunk beszélgetés közben lelassul, kihagy, gondolkodik;

(...) – szövegrészt mellőztünk;

[...] – interjúalanyunk által nem mondott, de a megértéshez szükséges szavak.

6.1.1 Az örökös

Az örökös általában valamelyik megyei napilapot vezeti, ám természetesen más jellegű lapoknál is előfordulhat. A többnyire első generációs lapvezető már a „89-es változás” előtt került az újsághoz, tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem filológia karán végezte, ám ha ez nem adatott meg, akkor minden bizonnyal a „Gyurkapista”, azaz a Ştefan Gheorghiu nevével fémjelzett újságíró iskola¹⁹¹ hallgatója volt.

Tagja volt az egykori Román Kommunista Pártnak (RKP-nak), ennek érvelésében pedig a rendszer külső kényszerítő ereje (ugyanis az újságíróknak párttagoknak kellett lenniük) egybeolvad valamiféle belső készlettel: „hát akkor nagyon nem kellett győzködni engem, hogy belépjek a munkásosztály élcsapatába”.(8). E ténykedés magyarázatakor egyfajta közösségiség is tetten érhető az elbeszélésekben: „itt mindenki párttag volt”, vagy: „kevesen úszták meg, hogy ne legyenek párttagok”, és érdemes megfigyelni az ironikus hangvételt, amely a párttagság relativizálására, bagatellizálására irányul („belépni a munkásosztály élcsapatába”, „nekem nagy bánatom volt, hogy régebben nem lehettem párttitkár”, „kértem felvételem a pártba, de először visszautasítottak, mert bohémnak tartottak”).

Ezek a főszerkesztők a szocializmus éveiben tanulták az újságírás mesterségét, szakmai formálódásuk a hatvanas, hetvenes évekre tehető. A cenzúra intézményével gyakorlatilag együtt éltek, majd pedig a cenzúra (értsd: az egykori Sajtóigazgatóság) felszámolásának hivatalos bejelentése (1977. június 29-e¹⁹²) után egyre nagyobb mértékben elsajátították az öncenzúra, a megjelenés előtti előzetes mérlegelés önkínzó, önemésztő mindennapi gyakorlatát. Az öncenzúra általánossá válása és egyfajta polipszerű sajtóellenőrzés meghonosítása¹⁹³ oda vezetett, hogy az újságokban gyakorlatilag szétvált a forma és a tartalom. A formának, azaz a pártállami elvárásoknak volt primátusa, a szöveg, tartalom már jóformán nem is számított: „amikor megjött a jó nagy Ceauşescu-beszéd, akkor hála Istennek

¹⁹¹ Az RKP Központi Bizottságának 1971. október 5-i határozata értelmében létrehozták a Ştefan Gheorghiu Társadalompolitikai és Vezetőkáder-továbbképző Akadémia Újságíró Szakát (Kuszálík 1996). A képzés működésére vonatkozóan lásd Tismăneanu 1992, illetve a 3.4.1-es fejezetet.

¹⁹² Az erre vonatkozó KB Határozat hivatalosan július 1-én jelent meg. Ld. *Monitorul Oficial al RSR*, anul XIII nr. 57 din 1 iulie 1977.

¹⁹³ Gáll Ernő egy 1984-es levelében említi, hogy míg a cenzúra felszámolása előtt világosan átlátható mechanizmusok voltak érvényesek, 1977 után az volt a legborzasztóbb, hogy nem lehetett tudni, mikor ér véget a beavatkozás. Ld. Gáll 2003:430-432.

nem kellett semmit csinálni, mert tele volt az újság az ő beszédével”¹⁹⁴ (6.). A mindennapi öncenzúra alkalmazása azonban nemcsak a szövegek tartalmától való eltávolodást eredményezte, hanem nagyfokú cinizmust is: „Nem az újság hazudott, hanem azok, akik az újságnak az információt szolgáltatták” (2.)

Érthető tehát, hogy az *örökös* számára a múlt értékelése nagyon fontos, és ez értékelés két véglet között mozog. Egyrészt az önmagával és az akkori korról való őszinte szembenézés elutasításával, és az ebből származó multságépítéssel találkozunk: „*nekem különösebb elszámolnivalóm nincsen... semmiféle lelkiismeret furdalásom sincsen, hogy rosszul tettem volna*” (6), illetve pozitív megéltéssel, hiszen az egykori lapnál dolgozni „öröm” (is) volt: „*abszolút jó világ volt, nem kellett gondolkodni anyagiakon, mert a párt eltartotta*”. Másfelől tömör beismerésnek lehetünk tanúi: „*Egyik legsötétebb periódusom nekem az volt (...), mert egyszerűen nem ismertem rá mindarra, amit én írtam.*” (8). E kétfajta ellentétes viszonyulás között mintegy átmenetként találunk olyanokat is, akiknek sikerült valamilyen mérleget elkészíteni:

„*szembenéztünk, mikor jött a változás ... vállaltuk korábbi tetteinket, írásaink jó részét is tudtuk vállalni, nem mindegyiket ... Van jó néhány olyan írás, amivel az ember ma nem dicsekedne. Ilyen volt az élet... kevés volt az olyan bátor ember, aki nyíltan szembe mert szegülni, -szállni az akkori hatalommal... Voltak ilyenek, minden tiszteletünk az övék... A többség sorsa az volt... az [olyan] volt, mint az enyém...*” (5.)

“*Nem hiszem azt, hogy mindaz, ami abban az időszakban (...) létrejött, az értéktelen. Nagyon sok torz vagy fércmű született, nyilvánvalóan az irányításnak megvoltak a hátrányos körülményei. Ennek ellenére, ha ezek a lapok (...) ebben az időszakban nem működtek volna, akkor itt nem lenne magyar szervező élet.*” (1.)

Érdeemes megfigyelni, hogy mindkét esetben egyfajta önlegitimációs-kompromisszumos eljárásról jelentkezik a közösségben való feloldódás igénye is: az egyikben a személyes életút belesimul környezetébe, míg a másodikban az elkészített mérleg pozitívnak tekinthető, és mint ilyen hozzájárul a „romániai magyar közösség” fennmaradásához.

¹⁹⁴ Nagy a kísértés felidézni itt a román eszmetörténet egyik leghíresebb, Titu Maiorescutól származó elméletét a tartalom nélküli formákról. Noha az elmélet a román modernizáció kritikájaként, a nyugati intézmények romániai látszatszerű átvételéről szól, jelen kontextusban is értelmet nyer.

A kisebbségi túlélési küzdelem részének tekintett sajtó óhatatlanul is betölt olyan szerepeket, amelyeket a klasszikus sajtószerpek között (pl. tájékoztatás, szórakoztatás) nem szokás említeni. Ilyenek az anyanyelv-használat, a nemzeti tudat „ébredtartalása”. Ez utóbbiakhoz kapcsolódik a kommunista rendszerben a sajtó sajátos szerepe: ha már nem válhatott a hatalom őrévé (nem tölthette be *watchdog* funkcióját), a sajtó maga lett a Hatalom. És mint a Hatalom megtestesítője szervezett, intézkedett és igyekezett beépülni a mindennapi praxisokba, ami részlegesen sikerült is.¹⁹⁵ A múlt rendszerben is újságíróként tevékenykedő jelenlegi főszerkesztők említenek néhány olyan technikát is, amelyek által a sajtó-mint-hatalom saját befolyásolási potenciálját növelte, ám érdekes módon a mindennapi térben mintegy megszelídülve a kisebbség közösségi szervezőjeként is fellépett. Ilyenek voltak például a közösség- és közönségszervező kezdeményezések (sportrendezvények, kiállítások, könyvbemutatók szervezése), a jogi esetek követése, utánjárása, burkolt iskolai statisztikák összeállítása.¹⁹⁶ Noha e technikák alkalmazása – nem bevallottan ugyan – „piaci elemeket”¹⁹⁷ is tartalmaz (hiszen nem nehéz belátni, hogy a háttérben az olvasótábor megtartásának szándéka is működik), az interjúk elmeséléseiben ezen elemek az egypártrendszer irányítása közepette is a múlt szépséges mivoltát hivatottak érzékeltetni. A jelen bizonytalan helyzetéhez képest a korábbi (egyébként stabilan magasabb példányszámot felmutatni is képes) időszak kissé idillikusan átíródik.

„Emlékszem, bizonyos közéleti dolgokban, akkor is voltak ilyen témák, (...) amikor megírtunk egy kritikát valamiről, az első az volt, hogy miután elolvasták a Pártbizottságnál, rátelefonáltak az illetékes igazgatóra, és azok úgy futottak, mint a nyulak hogy valahogy megoldják a kérdést. Most? Bármit megírhatnak, senki még a füle botját sem mozdtítja. Akkor? Ha valamiről leírtunk valami negatívumot, három nap alatt biztos meg volt oldva. Aztán, hogy az parancsra ment, hogy ez a pártbizottsági akárki rátelefonált, 'hogy álltok, mi van?, mi nincsen?', akkor azok tudták, hogy ha nem oldják meg, akkor inog a szék. Mostan akármit megírhatok. A visszhangja maximum az olvasó, aki azt mondja, hogy jó, hogy mondják, mert a szívémből mondják, de ennyi.” (6.)

¹⁹⁵ Biró A. Zoltán szerint a szocialista rendszer médiája “az életvilág peremén nyertek elhelyezést, mint önkényesen lehívható és visszavezethető entitások. Fizikailag bent vannak, de a mentális síkot vagy a mindennapok folyását tekintve kívül levőnek számítanak”. (Biró 1998:16).

¹⁹⁶ Egyik lapban rendszeresen közölték az első osztályosok neveit.

¹⁹⁷ Az idézőjel azt sugallja, hogy valójában szimulált piac működött. Ennek sajátosságairól a későbbiekben még szó lesz.

Mindebből az is következik (és ezt többen is kihangsúlyozzák), hogy a pártállami szűrőkkel kondicionált nyilvánosság társadalmi ereje, „hatékonysága” a jelenleginél erősebb volt. A sajtó és a hatalom összefonódása mindkét felet erősebbé tette, a nyilvánosságban megjelent szövegek társadalmi hatása érzékelhetőbbé válhatott. Ez természetesen nem érvényes minden megjelent szövegre, sőt a 80-as évek végén – mint ahogy előbb is láttuk - már nem is szövegek jelentek meg, hanem formailag elfogadott betűegyüttesek, amelyeknek tartalma teljesen mellőzhető volt, illetve a mindennapi tényekhez vajmi kevés közük volt. Ugyanakkor az is megfogalmazódik, hogy a mai sajtónyilvánosság befogadóbb, ám társadalmi aktivizmusa alacsonyabb.

És elérkeztünk 1989. december 22-hez. Ceaușescu és a rendszer megbukott, a lapok új életet kezdtek: vezetőségi váltásokra, lapnevek megváltoztatására került sor. Megalakult az országos RMDSZ¹⁹⁸ és beindult a helyi szervezetek létrehozásának hulláma. Az új szervezetek létrehozásában nagy szerepe volt az újságíróknak. A korábban már említett anyanyelv megőrzésében és a „magyarságtudat” fenntartásában játszott szerepükből kifolyólag az újságírók értelmiségi feladatként élték meg a helyi érdekvédelmi szervezetek létrehozásában történő részvételt. Az *örökös* azonban nem átlagemberként vett részt a helyi RMDSZ szervezet létrehozásában, hanem nagy valószínűséggel alapító tag is volt. Igazi kelet-európai értelmiségiként viselkedett, aki nem csak hivatásnak érezte a társadalmi aktivizmust, az eseményekben való részvételt, hanem az ehhez szükséges eszközökkel is rendelkezett. *Telosz* és *techné* egyesült benne, ugyanakkor utalás szintjén felbukkan az is, hogy e hivatásszerű feladat teljesítése valamilyen módon összefügg a korábbi évtizedek hatalomközeliségével¹⁹⁹ is.

„89-nek a végén itt alapító tagja voltam a megyei RMDSZ-nek, én készítettem el az első alapszabályzatot, az ilyen kiáltványszerűséget, melyet felolvastak az alapító gyűlésen, hatalmas tömeg előtt, kétszer is. Két ilyen nagygyűlés is volt, egyik az RMDSZ alakuló nagygyűlése, a másik pedig a rendszerváltó nagygyűlés, ami a főtéren zajlott.” (8)

¹⁹⁸ Az országos RMDSZ megalakulásának körülményeiről ld. például Domokos 1996:14-27.

¹⁹⁹ Ma már klasszikusnak számító művekben Szelényi és Konrád kifejti, hogy az értelmiségi tudáshoz mindig kapcsolódnak olyan transzcendens elemek, amelyeket a kor érdekviszonyaiból, illetve magának az értelmiséginek a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíciójából kiindulva érthetünk meg. (Konrád – Szelényi 1989) Külön elemzéseket igényelne a romániai (magyar) írástudók (írók, újságírók) 1989 utáni politikában való részvétele. Jegyezzünk itt meg annyit, hogy a kisebbség ügyeiért leglátványosabban az írók, újságírók tevékenykedtek, akik éppen ezért kénytelenek voltak kisebb-nagyobb paktumokat is kötni a hatalom képviselőivel. Egy egyszerű példa: a cenzúra kijátszása az öt képviselő személyek megismerésén kívül, a hatalom működésének megértését, a hatalomban való részvételt is feltételezte.

“Tagja voltam, kezdve 1964-től egészen a pártnak [RKP-nak] a bomlásáig. Tagja voltam, és 1989-ben együtt néhány barátommal (...) és másokkal az RMDSZ megalapítója voltam.” (1.)

Az alapítás után az örökösök egy része további funkciót is vállal az RMDSZ-en belül (pl. vezetőségi tag, helyi tanácsos), ám van, akinél viszonylag hamar működésbe lép a szakmai öntudat, amely az elköteleződés elutasításával jár együtt:

“(...) a szerkesztőséget át akarta venni a frissen alakult RMDSZ helyi szervezete és ki akarta nevezni vezetőségét. Ennek a lap közössége ellenállt és azon a véleményen volt, hogy demokratikus úton kell megválasztani a lap vezetőségét és nem kinevezéssel, ahogy ezelőtt a pártbizottság tette” (10.)

“(...) kezdetben ennél a lapnál olyanok dolgoztak akik a régi pártnál is jelen voltak, és hát mindenki torkig volt már az elkötelezettségekkel, a fentről jött értékes útmutatásokkal és elvárásokkal, úgyhogy amikor erre lehetőség lett, akkor azonnal kinyilvánítottuk azt a szilárd óhajunkat, hogy ez egy független újság lesz.” (11.)

Mindezzel együtt az RMDSZ támogatása, szimpátiája gyakorlatilag mindegyik örökösnél fellelhető:

„’90 elején abban a nagy rózsás hangulatban majdnem mindenki RMDSZ tag lett... Én is az lettem, az vagyok ma is ... ezt, ezt vállalom, ezt nem pártnak érzem, hanem kisebbségi szervezetnek, ami a nemzeti közösségünk érdekvédelmét kell, hogy szolgálja. Ez több, kevesebb sikerrel sikerült is, hogy helyileg ez nem mindig így valósul meg, az az emberek hibája, nem az RMDSZ-é (...). Tisztséget nem vállaltam, az üléseken itt helyileg nem vettem részt, azt elmondhatom azonban, hogy minden RMDSZ kongresszuson ott voltam.” (5.)

„Az RMDSZ-nek szimpatizánsa vagyok, tudniillik úgy döntöttem, hogy egy bizonyos fajta függetlenségre van szükség ahhoz, hogy újságírói függetlenségre szert tehessek. Egyértelműen szimpatizánsa vagyok az RMDSZ-nek, hűséges szavazója stb., de nem vagyok tagja.” (1.)

„Eddig nem vettem részt a politikai életben. A társadalmiban igen, abban részt vettem, voltam élesztő is és erjesztő is, de én ebben a buliban nem veszek részt. Természetesen tagja vagyok [az RMDSZ-nek], ha eljönnek tagdíjért, akkor fizetek, de én nem járom a házat.” (9.)

6.1.2 A menedzser

A *menedzser* típusú lapvezetőket napilapoknál és hetilapoknál egyaránt megtaláljuk, származás és iskolai végzettség vonatkozásában pedig a legheterogénebb csoportot alkotják. A szülők végzettségét tekintve egyaránt találunk értelmiségieket és középosztálybelieket, de első generációsokat is. Az iskolai végzettség is megoszlik, ám közös vonásuk az, hogy noha irodalmi próbálkozásaik is voltak, irodalmi körökben is szocializálódtak, csak ritka esetben rendelkeznek filológiai felsőfokú előképzettséggel. Sőt, felsőfokú végzettséggel sem rendelkezik mindegyik menedzser, és aki tehette, 1989 után akár otthon, akár külföldön különböző újságíró képzéseken vett részt.

A *menedzserek* legszembeötlőbb sajátossága az életkoruk: zömük gyerekkora ugyan a Ceaușescu-diktatúra éveéhez kapcsolódik, szakmai kibontakozásuk azonban – egy-két kivételtől eltekintve – már a kilencvenes évekre tehető. Életútjuk elmesélése során megemlítik a katonaságot, és a múltra való reflektálásukban felbukkan – igaz, néha csak utalás szintjén - az 1989 előtti elnyomó gépezet és az ahhoz való viszonyulás:

„(...) összesen 17 hónap katonaságot végeztem, ebből 16-ot építőipari telepeken, máig nem tudom az okát, hogy miért számítottam én gyanús elemnek a hadsereg számára már 18-19 évesen, és miért nem kerültem fegyveres kiképzés alá, hanem eleve munkaszolgálat, úgynevezett munkaszolgálatra.” (4.)

„(...) agráripari középiskolába iratkoztam be, ahol olyan szerencsém volt, hogy találkozhattam azokkal a tanárokkal, akiket a rendszer száműzött, büntetésként helyezett az agráripari középiskolába azért, hogy ott úgysem fognak elérni eredményeket.” (12.)

„(...) nagy igény volt a szerkesztőségen belül új arcokra, tehát olyan arcokra, akikhez nem tapadt semmi kellemetlen élmény a korábbi időkből.” (3.)

Narratívájukban a pénz, az egyéni boldogulás kiemelten fontos helyet foglal el, ugyanakkor mindennapi szerkesztőségi munkájukban is a feszesebb munkaszervezés érvényesül, lapvezetési stratégiájuk pedig piaci szemléletről (a konkurencia és az olvasói igények figyelembe vételéről) árulkodik, egyszersmind lap-politikában gondolkodnak. Természetesen

ezek az elemek a másik két típusnál is felbukkannak, de az itt tárgyalandó esetekben sokkal hangsúlyosabban vannak jelen, részben éppen a lap tulajdonosi struktúrájának köszönhetően (pl. külföldi befektető).

„(...) [a tulajdonosváltás] más mentalitást igényel, más felfogást, más munkastílust igényel részünkről is, tehát egy gyorsabb reagálású, pergőbb ritmusú, egész napos, egész napot igénybe vevő munkafolyamatot igényel. Eddig, azért ez nem így volt, és ez ilyen szempontból pozitív is lehet” (7.)

„Engem hamarabb hívhatnának egy más lapnál kiadóigazgatónak vagy lapigazgatónak. Mindenesetre az én feladatköröm nagyjából gazdasági és kisebb részt szerkesztési, de szerkesztési is. Nekem a munkaköri leírásomban az szerepel, hogy gazdasági és adminisztratív vezetés, (...) örökös a lap politikája fölött, a lap politikájának kialakítása és reprezentálása.” (23.)

„(...) az idő az minket igazolt, és ... amikor azt mondom, hogy mindent mi próbáltunk megoldani, ez azt jelenti, hogy megpróbáltuk a saját életünket is - mert nagyjából benne van a saját életünk is ebben az egész vállalkozásban - s a lap életét is úgy összefogni, hogy az lehetőleg életképes maradjon. Természetesen, hogy profit-orientált, minden profitorientált, mert a profitból él az ember” (13.)

Ez a beinduló „menedzserizmus” azonban nem csak a munkastílusra hat ki, hanem a kiadványok tartalmi vonatkozására is: egyrészt élesen szétválasztják a hírt és a kommentárt, másrészt pedig valamilyen mértékű bulvárosodást is felvállalnak.

“Ennek a lapnak sikerült több szempontból is szakítani az „erdélyi hagyományokkal”. Hagyománynak lehet tekinteni hogy szakmailag keverednek a műfajok, hogy nem különül el a hír a kommentártól, hibrid műfajok jelennek meg az újságírásban.” (3.)

Regionális megközelítésben is fontos felismerésre juthatunk: a *menedzserek* sokkal inkább olyan vidékeken, megyékben működnek, ahol a magyarok részaránya nem éri el az 50 százalékot sem. Noha a célközönség a magyar nyelvű olvasó, e régiókban a román lapok (is) konkurenciát jelentenek.

E – mondhatni – nemzedéki alapon is behatárolható *menedzser-lapvezetők*, életkorukból kifolyólag, „megúszták” azt, hogy az egykori RKP tagjai legyenek, ám majdnem mindegyikük közel állt eme „beavatáshoz”, csak hogy az 1989-es decemberi történések során ez aktualitását veszítette. Ez nem jelentette ugyanakkor azt is, hogy a majdani lapvezetők ne vállaljanak közéleti szereplést. A későbbi *menedzserek* zöme aktívan részt vett az 1990 elején beinduló különböző ifjúsági szervezetek, intézmények létrehozásában. A ’90-es évek elején az újságírás és az (RMDSZ színekben történő) szervezeti/politikai élet esetükben párhuzamosan zajlott, ám a későbbiekben az újságírói szakma üzése felülkerekedett a politikával szemben, amihez – részben ezért is – egyfajta RMDSZ-bírálat vagy legalábbis egyfajta mérték- és távolságtartó viszonyulás is társult. Nem véletlen, hogy e csoport tagjainak nagy része azt állítja, hogy igenis léteznek tabuk a romániai magyar sajtóban, és a tabuk létét éppen az RMDSZ-vezetők különböző ténykedéseivel hozzák összefüggésbe.

6.1.3 A lokálpatrióta

A *lokálpatrióták* nagy része a megyeinél kisebb terjesztésű lapokat vezeti, ám találunk kivételeket is. Mint nevük is sugallja, legfontosabb tulajdonságuk a szűkebb környezethez való viszony felértékelése:

„Őshonos idevalósi vagyok, még a dédnagymamám is itt született” (24.)

„Én tőzsgyökeres idevalósi vagyok, itt is születtem. Az egész gyermekkoromat itt töltöttem, iskolába is itt jártam” (21.)

„Itt születtem 42 éve, azóta is itt élek” (20.)

„Itt születtem, gyerekkoromat is itt töltöttem, elmondható, hogy ki se mozdultam a városból” (17.)

A város és vidékéhez való sokrétű kapcsolódás akkor is tetten érhető, ha adott esetben a lokálpatrióta szülőhelye máshol volt:

„Gyerekkoromban kerültünk ide, (...) itteni gyerekkorom az annyira meghatározó, hogy végső soron, ahol most élek, sok mindennel elégedetlen vagyok, de valahogy azt érzem, mintha itt születtem volna.” (16.)

A lokálpatriotizmus, mint vidékiség a tágabb társadalmi világhoz való elzárkózó viszonyulásként is értelmezhető, a vidéki ugyanis az, aki elsősorban saját magával és szűkebb környezetével foglalkozik. Ez a beállítódás még inkább szembeötlő, ha interetnikus (mentális) térben mozgunk:

“Nem is tudom hogy a közönségünk hogy venné, hogyha én román nyelvű lapban közölnék (...) ez a téma egyébként hogy a románokkal miként konspirálunk... Tegyük fel, hogyha én megírnám a legújabb helyi botrányt egy román lapnak, hazaárulónak lennék kikiáltva.” (15.)

A nagyrészt munkás-paraszti családból származó lokálpatrióta egy része akár „kényszer-lokálpatriótának” is tekinthető, hiszen életútja során – noha „jó tanuló” volt a középiskolában – nem sikerült egyetemre bejutnia, vagy ha igen, akkor különböző okoknál fogva felsőoktatási tanulmányai félbeszakadtak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem sikerült elérnie valamilyen „centrumszerű intézményt”, ugyanis írói és/vagy újságírói ambíciókat táplálva előbb-utóbb kapcsolatba került elismert folyóirattal vagy „illusztris emberekkel”, néhányuk pedig 1-2 éves tanfolyamra vagy szakirányú főiskolára is járt:

„Az újságírás tulajdonképpen a Korunknál kezdődött. Nagyon magas színvonalon. Nagyon illusztris személyekkel szerepeltem egy folyóiratban: Balogh Edgár, aztán Tőkés László püspök úr, és a többi, és a többi... Kántor Lajosról már nem is beszélve... Cseke Gábor, satöbbi. Ő is sokat segített nekem.” (20.)

„Szegeden végeztem egy hat hónapos újságírói tanfolyamot. Nekem végzettségem akkor az érettségi diplomán kívül nem volt. (...). Elvégeztem ezt a tanfolyamot, utána még több ilyen gyakorlatpalásos multimédia tanfolyamon vettem részt, ... amire a legszívesebben emlékszem és [ahol] igen nagy szakemberekkel találkoztam, az egy Sopronban megtartott rendezvény volt.” (16.)

„Tulajdonképpen '89 előtt írtam egy pár cikket az Ifjúmunkásnak, utána egyetemista koromban a Korunknak, aminek volt egy nagyon jó fiatal gárdája, többen nőttünk fel közülük.” (18.)

A magyarországi és romániai magyar „nagy szakemberekkel” való találkozások hozadékát azonban nem egyszerű helyi szinten kamatoztatni, hiszen a lehatárolt olvasói kör (egy kivételtől eltekintve 1000-4000-es példányszámokról van szó), a kis méretű szerkesztőség, a helyi politika közelsége, esetenként a helyi konkurencia igencsak korlátozza az újságírói mozgásteret.

Az előbb említett helyi politika közelsége sok esetben a helyi (és ez által az országos) RMDSZ-hez való viszonyulásokban, összefonódásokban ölt testet. Nézzünk meg az alábbiakban egy sokatmondó példát a helyi sajtó kapcsolathálójáról:²⁰⁰

„Tulajdonképpen itt minden szervezet egy család, itt van például a Pedagógus Szövetség, amelynek az elnöke az egyik megyei RMDSZ alelnök is. Kapcsolatunk van a Tanfelügyelőséggel és a Pedagógusok Szövetséggel. Ezen kívül ott van az EMKE, akinek a városi alelnökei Horváth György és Horváth Györgyi szintén állandó munkatársaim a kulturális rovatnál. Ugyancsak munkatársam Kántor Ferenc az EMKE egyik alelnöke és fia, akik a tárlatokról szoktak tudósítani. Az Erdélyi Magyar Múzeum Egyesülettel ugyanez a helyzet, a Rákóczi Társaság elnökével, Tóth Csillával is nagyon jó a kapcsolat, ő különösen a szomszéd városi Rákóczi ünnepségekről szokott beszámolókat írni a lapban. Gyakran ír az újságban a Kossuth Egyesület vezetője gárdája, például Harsányi Pál, most újabban pedig Kovács Erika, aki átvette a közeli Józsefvárosi EMKE irányítását. Aki valamilyen szerepet kap, azt megpróbáljuk bevonni, mert azt nem véletlenül kapja. Először is azért, mert az információ nálunk van, és másodsorban azért, mert jó tollú emberek.” (18.)

Az interjúalanyok elmesélései szerint továbbá egy helyi szinten érvényesített RMDSZ sajtópolitika körvonalai is kirajzolódnak. E politika szerint minden régióban RMDSZ-közeli lapokat indítottak, azokban a városokban pedig, ahol már létezett (RMDSZ-től) független lap, a helyi médiaegyensúly érdekében szintén indítanak, vagy indítani szándékoznak egy új kiadványt. Megjegyzendő azonban, hogy a helyi médiaegyensúly helyenként az országos

²⁰⁰ Kutatásaitikai megfontolásokból a személy-, város- és részben az intézmény neveket megváltoztattuk.

RMDSZ-en belüli konfliktusok²⁰¹ helyi lecsapódásainak is tekinthetők: egyik helyi lap egy adott platformhoz kapcsolható, míg helyi konkurenciája (ami nem föltétlenül egy adott város másik lapját jelenti) egy másikhoz.

A lokálpatrióta típusú főszerkesztők RMDSZ-hez való viszonya az előbbieket fényében az elkötelezettség (kiegyensúlyozott hűség) és ellenpólusa (a helyi harcos) között mozog.

„S akkor az akkori RMDSZ-vezetés úgy látszik, hogy rám gondolt, mint hát aki nyilván már valamit kapisgál a dologból... És én ekkor ideiglenes jelleggel elvállaltam - hangsúlyozottan ideiglenes jelleggel- két hónapra elvállaltam a vezetését a lapnak. (...) Nem engedték, hogy visszaadjam a mandátumomat, a nemlétező mandátumomat. Tehát csináltam tovább.” (20.)

„Egy napilapot akar indítani most az RMDSZ. Ugyanis mi nem vagyunk RMDSZ-lap. Bár ránk fogták ezt is, akkor az a baj, hogy ellenzékiek vagyunk, de mi ott szépen középen, ennek is hangot adunk, annak is, és ez nem tetszik ennek, az annak (...) Mondom, azért nem kapunk semmi támogatást, mert nem RMDSZ-lap vagyunk.” (24.)

„Vállaljuk azt, hogy élbe [szembe] kerülünk vezető beosztású emberekkel, hogy megutáltatjuk magunkat bizonyos politikusokkal, és vállaljuk azt is, hogy félnek az emberek a laptól egy kicsit. Igen, ezt mind vállaljuk”. (17.)

*

Az eddigiek összefoglalásaként megjegyezhetjük, hogy a romániai magyar írott sajtó vezetőitípusai a lap jellege valamint a szakmai szocializáció mentén három csoportba sorolhatók. E két alapidimenzió kihat a kilencvenes évek közéleti szereplésére is, ezen belül pedig eltéréseket tapasztaltunk az RMDSZ-szel kapcsolatos viszonyrendszer szintjén. A „valóságos” lapvezetők különböző mértékben hordozzák magukban az eddig említett típusjegyeket (azaz: az örökösnek is *menedzsernek* és *lokálpatriótának* kell lennie valamilyen mértékben, a *menedzser* is mutat örökös- és *lokálpatrióta* jegyeket, és a *lokálpatrióta* is valamilyen mértékben *örökös* és *menedzser*), ám a továbbiakban megvizsgáljuk, hogy egyéb tematizációk, illetve a sajtó működése szempontjából releváns témák mentén, milyen különbségek azonosíthatók be. A főszerkesztők egyes témák szerinti véleményeinek

²⁰¹ Legtöbbször ez a konfliktus az RMDSZ mérsékelt szárnya (ún. Markó-vonal) és a Reform Tömörülés (Tökés-vonal) közötti vitákat jelenti.

összevetése azonban nemcsak a típusok közötti különbségekre, hanem az általunk vizsgált sajtónyilvánosság sajátosságaira is rávilágít.

6.2 Küldetés – azaz a kisebbségi sajtó funkciói

Az interjúk során rákérdeztünk a főszerkesztőkre, mit tartanak saját lapjuk küldetésének. Noha a *küldetés* szó eléggé általános és megfoghatatlan, ugyanakkor némi fennkölséget, vallási teleológiát sugall, használata mégis nagyon elterjedt az intézményi, főképp a hosszú távú intézményi stratégiák kidolgozása vagy felmérése, illetve valamilyen minőségbiztosításban való gondolkodás során.²⁰² Az alábbi táblázatban összesítettük azokat a kulcskifejezéseket, amelyeket válaszadóink a küldetés kifejezésre mint hívó szóra adtak. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a válaszokat a korábban említett főszerkesztő típusok szerinti bontásban ismertetjük (az idézőjeles részek természetesen interjúalanyaink szavait fedik):

30. táblázat

Örökös	Menedzser	Lokálpatrióta
„Mondani kell a magunkét”	„Demokrácia hajtása”	Biztatás
Ésszerű kompromisszumok	Demokrácia védelmezője	Erkölcsei tartás
Felelősség	Együttgondolkodás	Igazságkeresés
Helyes válaszadás	Képviselni „a kisebbségi vonalat”	Konfliktusok vállalása
Közös gondolkodás	Megszólítani a magyarságot	Közérdek szolgálata
Közösség	Nemzeti önazonosság megőrzése	Magyarság
Közszolgálat	Olvasót kiszolgálni	Magyarság szolgálata
Kultúra	Olvasottság	Önmegvalósítás
Kultúraformálás	Stratégia	Örömet adni
Magyar üzenet	Szórakoztatás	Reményt adni
Magyarság megőrzése	Tájékoztatás (3-szor)	Szórakoztatás
Megmaradás	Tolerancia	Tájékoztatás (2-szer)
Nacionalizmus, kizárás elutasítása	Újszerűség	Tartsa a lelket az itthon maradáshoz
Tájékoztatás-Okítás		
Olvasói igények kiszolgálása		

²⁰² Manapság minden, önmagára valamit is adó, azaz minőségi szolgáltatást nyújtani kívánó gazdasági, oktatási, kulturális stb. intézmény rendelkezik küldetésnyilatkozattal (Mission Statement-tel). Az intézmények saját minőség koncepciójukon kívül megalkotják küldetésnyilatkozatukat, amely az intézmény „leírására, hirdetésére és tájolására alkalmas”. (Setényi 1999)

A táblázat oszlopai nemcsak a kisebbségi sajtó sajátos funkcióinak leírását teszik lehetővé, hanem az egyes főszerkesztői típusokon belüli árnyalását is. Eszerint:

- Az *örökösök* egyfajta „megmaradás-paradigmában” gondolkodnak saját lapjukat illetően, amely a kisebbségi közösség kulturális és felelősségteljes okítása által, valamint a kizárás elutasítása által valósítható meg. Érdeemes megfigyelni, hogy az e csoportba tartozók a lap küldetése kapcsán egyszer említik a tájékoztatást, de azt is összefüggésbe hozzák valamilyen értelmiségi-felvilágosító szereppel:

„Mi tájékoztatjuk őket, minden kérdésben okítjuk (sic!) őket. Én azért nem mondanék le a sajtónak a nevelő, okító szerepéről. Figyelmeztessük őket, részt vegyünk az újságírás eszközeivel a magyarság jogaiért vívott harcban, feltárjuk a nehézségeket, és mondom, mindenhez hozzá kell tenni azt, hogy magyarság. Mert egy újság többet nem tehet, mint azt, amit tennie kell, csak hozzá kell tenni azt, hogy ezt az erdélyi, romániai magyarságért tesszük.” (2.)

- A *menedzserek* teljesen más szótárt használnak. Náluk a demokrácia és annak védelme, valamint a tájékoztatás kiemelt helyen szerepel, és megjelenik a szórakoztatás igénye is. E lapvezetők szakítani akarnak a múlttal, „az erdélyi hagyományokkal”:

„Mi nem küldetésben gondolkodunk, hanem stratégiában.²⁰³ Mi pontosan tudjuk azt, hogy mit akarunk. (...) Nem abban [hiszünk], hogy azt szeretnénk, hogyha a nem tudom, mi történne. Mi számok mentén gondolkodunk, és nem metaforák mentén.” (22.)

Szóhasználatuk néha oly mértékben kevert, mintha a menedzserizmus és a kisebbségi lét kötelességtudó felvállalásának tételezett ellenpólusai között vergődnének:

*„Nem **mi vagyunk** a fontosak, nem az újságíró, **nem én** a főszerkesztő a fontos, hanem a kisemberek, a hétköznapi emberek. Az utca emberének írjuk ezt a lapot és őket tartjuk nagyon fontosnak, elsősorban őket, tehát nem a hivatalosságokat és nem akik elől-,... az előljáróinkat. Persze ők is fontosak, de **mi elsősorban azt tekintem a legfontosabb***

²⁰³ A küldetés és stratégia ellentételezése éppen az előbb említett minőségbiztosítási ismeretek hiányáról árulkodik. Ezért is fontos tudatosítani, hogy a főszerkesztő típusok címkei valójában metaforák.

*küldetésésünknek, hogy őket szólítsuk meg, és érezzék, érezzék magukénak ezt a lapot, mert, mert **nekünk írjuk, nekik írjuk.**” (7.)*

A sötéttel kiemelt részekben észrevehető az individualista készítés (hiszen menedzser típussal van dolgunk) és a mi- (azaz közösség)tudat közötti minduntalan áthajlás. A beszéd szintjén az előbbi idézetben látható, hogy az egyes szám és a többes szám első személye mintha össze akarna olvadni (pl. “**mi** elsősorban **azt tekintem...**”) Ugyanakkor hierarchikus világszemlélettel is találkozunk, hiszen az olvasókat kisemberekként az „előljárók” ellenében tudja csak elképzelni (ld. még 2.4, 5.3.8 és a 6.3.7 fejezeteknek az újságíróknak az olvasókra vonatkozó elképzeléseiről szóló passzusait).

- A *lokálpatriótáknak* is kiemelten fontos a tájékoztatás, illetve a magyarság kérdései és szórakoztatás is megjelennek mint a lap küldetésének elemei, ám a legszembeötlőbb valamiféle emberi közelség biztosításának vállalása. A lokálpatrióta embertársait biztatni szeretné, örömet, reményt szeretne adni, a mindennapokat legszívesebben elfeledtetné:

„Egyetlenegy célja lehet tulajdonképpen: informálni a lakosságot mindarról, ami a mindennapi élet, mindaz, ami érinti őket, ami a sorsukkal kapcsolatos, örömeket és bánatokat. Én nagyon szeretnék minél több örömet átadni. Sajnos, inkább csak a gondokról szólnak a híreink, de hát ez az élet. Bemutatunk, nagyon igyekszek bemutatni olyan személyeket is akik úgymond akár példaképek is lehetnek. (...) Meggyőződésem, hogy kell a jó példa, és kell látni azt, hogy igenis vannak emberek, akik csinálnak valamit, elérnek valamit. Tehát az ilyesmire különösen hangsúlyt fektetek, hogy ez talán reményt is ad az elkeseredettebb hétköznapiakon.” (21.)

„A lap küldetése, hogy kommunikáljon, információt hordozzon, biztasson, nem utolsó sorban azért, mert egy eléggé borúlátó világ van.” (16.)

A küldetésekre adott válaszok összesítése előrevetíti a továbbiakban részletesebben tárgyalandó főszerkesztő típusok közötti „demarkációs vonalakat”, és ugyanakkor általánosabb képet is nyújt az erdélyi magyar sajtó funkcióiról. A küldetések alapján két nagyobb és egy szűkebb csoportba sorolhatjuk a kisebbségi sajtó funkcióit:

1. *Közszolgálat* – például: tájékoztatás, demokrácia védelme, „okítás”, olvasói igények kiszolgálása;

2. *Közösségszolgálat* – például: megmaradás, magyarság és nemzeti identitás megőrzése, tolerancia, erkölcsi tartás;
3. *Szórakoztatás* – csak kis mértékben jelenik meg.

A három csoportba sorolt funkció közül a közszolgálat és a szórakoztatás általában is a sajtó funkcióinak, azaz az újságírói szakmaiság eredményességéből levezethető szerepeknek tekinthető. A közösségszolgálat alá eső sajátos szerepek valamilyen kisebbségi ethosz, kisebbségi erkölcsiség megmutatkozásai. Mint később látni fogjuk, e kompetencia- és moralitásdimenziók minduntalan vissza fognak térni.

6.3 Mentális térképek: a román, a magyarországi és a romániai magyar sajtó megítélése

Beszélgetéseink során azt is megkérdeztük a főszerkesztőktől, milyenek látják a román, a magyarországi és a romániai magyar sajtót. E kérdések hipotézise az volt, hogy tekintve a történelmi-kulturális adottságokat a főszerkesztőknek valamilyen módon viszonyulniuk kell a brubakeri hármashoz: a saját kisebbség, a többségi és az anyaországi nyilvánossághoz (Brubaker 1996, e témakörre részletesebben visszatérünk még a 7. fejezetben). Az általánosnak tűnő kérdésfeltevésnek az volt a célja, hogy válaszadóinkat hagyjuk szabadon asszociálni, ugyanis ezáltal érzékelhetővé válnak bizonyos inter- és intraetnikai határok.²⁰⁴ A határok azonosítása így lehetővé teszi egy olyan sajátos (erdélyi) etnocentrikus attitűdhalmaz körülírását, amelynek fontosabb jegyei nem csak a kulturálisan másnak tekintett román sajtótól, hanem a kulturálisan homogénnek tételezett magyarországi sajtó – reprezentatív szinten jelentkező – sajátosságaitól is eltérnek. A határmegvonások után a „körön belül” maradt jegyek által ragadhatók meg majd a kisebbségi sajtónyilvánosság sajátosságai – legalábbis a főszerkesztői elbeszélések nyomán.

Az inter- és intraetnikai (magyar nyelvű sajtók) közötti határok létére vonatkozó feltételezések során vizsgálódásainkat óhatatlanul is egyfajta antropológiai, szociálpszichológiai perspektívába kell helyeznünk. Szociálpszichológiai megközelítésben egyrészt meg kell különböztetnünk az auto- és heterosztereotípiákat. Le Vine és Campbell

²⁰⁴ A tükörhatás (azaz a magyarországi és román nyilvánosság főszerkesztői rétegének egymásról és a romániai magyar sajtóról alkotott véleményének) vizsgálata elmarad, de hipotézisként már most megfogalmazható, hogy a magyarországi és romániai román újságírói társadalom nagy valószínűséggel az „ismeretlen” kategóriájával illetné a romániai magyar sajtót: előbbi azért, mert egy távoli és ezért homogénnek tételezett masszának látná, az utóbbi pedig egyszerűen a nyelvi határok miatt nem tudna releváns válaszokat adni.

(1972) például több kutatás alapján tételes leírását adja az „általános” auto- és heterosztereotípiáknak. Mivel a későbbiekben többször fogunk e dimenziókra visszautalni, illetve a felsorolásban szereplő mondatokhoz hasonló szövegek interjúalanyainknál is felbukkannak, nézzük meg tételesen e leírásokat Csepeli nyomán (Csepeli 1997).

Az *általános autosztereotípiá*, azaz a saját csoportról történő ideális önleírás főbb elemei a következők:

1. Büszkéek vagyunk magunkra, megbecsüljük önmagunkat és őseink hagyományait.
2. Hűségesek vagyunk.
3. Becsületesek és megbízhatóak vagyunk egymást közt, de nem dőlünk be az idegenek trükkjeinek.
4. Bátrak és haladó felfogásúak vagyunk. Felkelünk saját dolgaink védelmében, megvédjük, ami a miénk, és nem lehet bennünket kiforgatni abból, amit jogosan megszereztünk.
5. Békeszeretőek vagyunk, szeretjük az embereket, csak megátalkodott ellenségeinkkel szemben van szívünkben gyűlölet.
6. Tisztességesek és becsületesek vagyunk.

A fenti leírással szembenálló *általános heterosztereotípiá*, azaz az idegen csoport jegyeit tömörítő kategorizációs sémák elemei pedig a következők:

1. Önzők és individualisták. A saját fajtájukat mindennél előbbre tartják.
2. Összetartanak, másokat kirekesztenek maguk közül.
3. Becsapnak bennünket, amint lehetőségük nyílik rá. Nem becsületesek, nincs bennük morális fék, amikor rólunk van szó.
4. Erőszakosak és terjeszkedőek. A mi kárunkra akarnak előrehaladni.
5. Gyűlölködnek, velünk szemben különösen rosszindulatúak.
6. Erkölcstelenek és becstelenek.

A fenti felsorolásokból is már-már kirajzolódik, ám más kutatások is azt igazolják, hogy a sztereotípiák két struktúra köré szerveződnek: egy részük valamilyen *kompetenciára* épül, más részük pedig a *moralitás* dimenziójában mozog (Poppe, 1998). Egy másik hipotézisünk szerint a romániai magyar sajtóelit etnocentrikusan gondolkodik, amelyet a szociális reprezentációkban tetten lehet érni. Várakozásaink szerint ezért a romániai magyar sajtóelit a

romániai román és a magyarországi sajtó megítélésekor mint *outgroup*okra fog tekinteni, és ki fogja jelölni az ezektől elválasztó határokat, önmagáról alkotott reprezentációja pedig a kijelölt határokon belül saját maga felértékeléséhez fog vezetni. A határokat ugyanakkor nem teljesen lezárt dolgoknak gondoljuk, hanem olyan entitásoknak, amelyeknek áteresztőképessége lehetővé teszi a három szféra közötti átjárást és kommunikációt. Eszerint feltételezhetjük, hogy a romániai magyar sajtónyilvánosság működtetői (nyelvi-földrajzi-politikai adottságaik függvényében) mindkét másik nyilvánosságból profitálni kíván, azaz a másik két szférából határsértő módon átvesz olyan elemeket, amelyeket életképesen be tud építeni saját működésébe.

Térjünk vissza ezek után az interjúkhoz. Alapvető kiindulási pontunk tehát az volt, hogy a romániai magyar lapvezetőknek valamilyen módon viszonyulniuk kell a román nyelvű és a magyarországi sajtóhoz.²⁰⁵ Ugyanakkor arra is kíváncsiak vagyunk, hogy a korábban meghatározott főszerkesztői típusok viszonyulási rendszerében érezhetünk-e valamilyen hangsúlyeltolódást. Másképp megfogalmazva, egyrészt az a kérdésünk, hogy a romániai magyar sajtó elitjének számító főszerkesztők körében milyen módon jelentkeznek a sajtóra vonatkozó sztereotípiák (és ez által talán e réteg értékrendszeréről is megtudunk valamit), másrészt pedig azt is megvizsgáljuk, hogy e rétegen belül körvonalazódnak-e valamilyen típusfüggő aránytalanságok. Az interjú elemzés továbbá azt is lehetővé teszi, hogy végigtekintsük azokat a sajátos tematizációkat, amelyeket alanyaink véleményeik kifejtése során mintegy kérdés nélkül beemelnek narratívájukba, és amelyek hozzájárulnak a kisebbségi sajtó működésének és működtetésének megértéséhez.

Az elemzés e szakaszában a három különböző (román, romániai magyar, magyarországi) sajtóra megfogalmazott jelzőket, értékeléseket az egyes főszerkesztői típusok szerint, valamint pozitív és negatív dimenziók mentén fogjuk ismertetni. A pozitív és negatív dimenziókba való besorolás során figyelembe vesszük a szöveg kontextusát, ugyanis egy

²⁰⁵ Természetesen a globalizáció feltételei, az internet elterjedése közepette a főszerkesztőknek elvileg a globális piachoz is viszonyulniuk kell. A beszélgetésekből azonban az derült ki, hogy az internet használata elsősorban a magyar és román nyelvű sajtó olvasására szolgál, gyakorlatilag egyetlen válaszadónk sem említette, hogy az internet segítségével más nyelvű lapokat olvasna. Ennek magyarázata – feltételezhetően - elsősorban a nyelvismeret hiányosságaival függ össze.

adott szó, kifejezés negatív vagy pozitív konotációkat egyaránt hordozhat, ám a szöveggörnyezet segít annak eldöntésében, hogy melyik tartományba soroljuk.²⁰⁶

6.3.1 A román nyelvű sajtó megítélése

A többségi hazai sajtóra vonatkozó állításokat az alábbi táblázatba foglaltuk össze:

31. táblázat

Román nyelvű sajtó megítélése					
Örökös		Menedzser		Lokálpatrióta	
Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív
Gazdag	Balkáni	Egészséges	Balkáni	Dinamikus	Balkáni
Színes	Befolyásolható (korrupt)	Gazdasági erősség	Etikátlan	Nyelvezete nem görcsös	Bombasztikus
	Bulvár	Gyors	Felületes	Objektív	Dilettáns
	Etikátlan	Mérsékelt tényyszerűség	Hatástalan	Rámenős (képes feltárni ügyeket)	Elfogult
	Korlátolt	Sok információ	Léha	Rétegzett	Etikátlan
	Nacionalista	Színes	Nacionalista	Sokszínű	Gátlástalan
		Technikai kivitelezés	Szabados	Szókimondó	Kommersz
					Korrupt
					Nacionalista (igaztalanul vádol)
					Primitív
					Szemtelen
					Szenzációhajhász
					Zűrzavaros

A fenti táblázatból láthatjuk, hogy a romániai magyar főszerkesztők között mondhatni konszenzus van a tekintetben, hogy a román nyelvű sajtó nacionalista, balkáni, ám ugyanakkor (értékelendő pozitív módon) sokszínű is. Érdekes módon azonban a lokálpatrióták bátrabban fogalmazzák meg véleményüket, a menedzserek a szemléletüknek megfelelő pozitív oldalakat emelik ki (gyorsaság, gazdasági erősség, technikai kivitelezés), az örökösök pedig gyakran visszafogottabban, kissé elzárkózva (ám a konszenzusszerű

²⁰⁶ Mint később látni fogjuk, a *bulvárosodás* szó például van, ahol pozitív értéként jelenik meg, és van, ahol pejoratív értelme van.

balkanizmusról nem megfélelkezve) beszélnek román kollégáik termékeiről. Íme néhány idézet a fentiek érzékeltetésére²⁰⁷:

„A román sajtót balkáninak tartom. Sokkal színesebb, mint a magyarországi sajtó, pedig ott is fröcsköl a vér, de itt omlik, itt omlik a vér, [és ezért] izgalmasabb. A magyarországihoz hasonlítom, az egy merev, az már nyugati – leszámítva a bulvárt. A bulvár uralkodik most a román lapokban.” (9.)

„[A román sajtót] nyelvében, nyelvezetében szabadosnak tartom, szertelennek, témaválasztásában szintén léhának, túlzottan nacionalista. Én megmondom őszintén, nekem nem tetszik a román sajtó. Olyannyira nem, hogy egyre kevesebbet olvasom, éppen azért, hogy ... hogy ne bosszantsam fel magamat túlságosan, és ne vegye igénybe az agysejtjeimet. De mondom, hogy az a negatívuma, ami a pozitívuma is. Az a sokszínűség és ez a, ez a tobzódás, amit... Ha nem lennék érintve azzal, hogy nagyon sokat bántottak meg benne minket is, meg engemet is, mint magyart és újságírókat, akkor azt mondanám, ha kívülálló lennék, akkor azt mondanám, hogy ez egy színes, érdekes, jópofa, de így... benne élve, ... mellette élve ezt a pozitívumát negatívumként élném és élem meg.” (4.)

„Mindenképpen gátlástalanabbnak látom, mint a magyar nyelvűt, sokkal de sokkal gátlástalanabbnak, teljesen gátlástalannak azt lehet mondani. Igen, találkozgatok román újságírókkal is és már a viselkedésük, a habitusuk egészen más mint a romániai magyar újságíróké, sokkal szemtelenebbek, pimaszabbak, ilyenek, biztos meg van abból a hasznuk. Etikátlanabb, ez által a gátlástalanságból fakadóan etikátlanabb. (...) Hát teljesen ilyen uralkodó típusúak. (...) A vezető román lapok nagyon agresszív lapok, így próbálnak közönséget megtartani: agresszivitással, tehát bombasztikus címekkel, nagyon-nagyon odavágva, ha kell, és nem mindig igazságosan. Ez ami szembeötlő a miénkkel szemben, a miénk sokkal visszafogottabb és (...) nem ilyen taktikázó. A román sajtó nem csinál ebből problémát, hát van neki pénze.” (15.)

Poppe előbb említett, a sztereotípiákra vonatkozó fogalmait használva, összesítésképpen a fenti táblázatból azt olvashatjuk le, hogy a romániai sajtó pozitív oldalait a (szakmai)

²⁰⁷ Az idézetek olvasásakor “legyen előttünk” az általános sztereotípa listája, különösen a 6. pont.

kompetenciák mentén találhatjuk, míg moralitása igencsak megkérdőjeleződik a sok negatív tulajdonság miatt.

6.3.2 A magyarországi sajtó megítélése

De vajon milyen a megítélése a magyarországi írott sajtónak? Lesznek olyan elemek, amelyeket a romániai magyar sajtó át akar venni, és be akar építeni saját világába, illetve lesznek-e olyanok, amelyeket véglegesen el akar utasítani? Nézzük az előbbihez hasonlatos többdimenziós (főszerkesztő típus és pozitív-negatív dimenzió szerinti) táblázatot:

32. táblázat

Magyarországi sajtó megítélése					
Örökös		Menedzser		Lokálpatrióta	
Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív
„Kevesebb a mocskok”	Egyfunkciós: csak tájékoztató	Jó anyagi háttér	Gazdasági befolyás	Európaibb	Acsarkodó
Könnyebb az utánpótlást biztosítani	Hagyományos műfajok hiánya	Jó munkaszervezés és	Lélektelen, elgépiesedik, elszemélytelenedik	Gazdag tartalom	Bulvár
Kulturált	Létezik nacionalista sajtó is	Magasabb fizetések	Pártos	Informált	Két ellentábor
Professzionális	Vidéki lapok: merev, száraz	Minta	Politikailag elkötelezett	Jobb anyagi háttér	Vidéki lapok: silány
Szakmaiság		Példakép: menedzselés és tartalmi szempontból		Magyarországi hatás	
Személyes kapcsolatok		Professzionális		Nagyobb olvasottság	
Többségi sajtó (és ez előny)		Több információ		Nagyobb piac	
				Példakép (Magyar Narancs – nyelvezet)	
				Technikai kivitelezés	

A magyarországi sajtó megítélése során a pozitív oldalon a professzionalitás szerepel, amelyhez a jobb anyagi háttér, illetve a többségi helyzetből származó előnyök társulnak. Az

ily módon kompetensebbnek gondolt sajtó gyakran mintaképként tételeződik a romániai magyar főszerkesztők egy része számára. A főszerkesztők azonban a magyar média negatívnak gondolt oldalait is megemlítik: a pártosodást és a vidéki lapok száraz, elszemélytelenedő hírlapjait. E megítélésekben gyakorlatilag nincs nagy eltérés az egyes főszerkesztő-típusok között, legszembeütőbbnek a menedzserek anyagi állapotra, munkaszervezésre utaló megjegyzései hatnak, illetve az örökösök vidéki lapokkal korábban fenntartott személyes kapcsolatai. E kapcsolatok azonban egyre inkább már csak a múltéi, hiszen a magyarországi vidéki lapok tulajdonosai már nem tartják ezeket fontosnak.

„van egy testvér lapunk (...) azzal ilyen testvérlapi megállapodást kötöttünk, ami kölcsönös látogatásokat eredményezett, ők is voltak itt, meg mi is voltunk ott. Pillanatnyilag nagyjából ez, ahogy mondjuk egy élő kapcsolat. Volt korábban nekünk, pontosabban az előd lapnak volt kapcsolata az egyik megyei lappal, ami kölcsönös látogatásokat tartalmazó kapcsolat volt, a rendszerváltás után is folytatódott volna ez a kapcsolat, (...) csak időközben ott az újságot privatizálták, s valami osztrák tulajdonos került a képbe, aki azt mondta, hogy efféle nincs pénz.” (8.)

A protokoll-jellegű kapcsolattartáson kívül azonban a magyarországi sajtó, egyszersmind Magyarország gyakran, mint példakép jelenik meg:

„[a romániai magyar sajtó] próbál alkalmazkodni a magyarországi sajtóhoz. Ez már abból is adódik, hogy nagyon sok a közös hely, ahol tanulnak, tehát a romániai magyar sajtókollégiumosoknak a tanárai egy része magyarországi, tehát már így is átkerülnek az irányvonalak, ha úgy tetszik. Nagyon sokan mennek oda gyakorlatozni, ez egy másik pont, ahogy megtanulják ott, hogy is működik a dolog, utána áthozzák ide, és itt próbálják... Hát, arról nem beszélve, hogy a Bihari Napló-t most megvette egy cég, amelyiknek magyarországi újságjai is vannak, tehát ő valahol próbálja az irányvonalat követetni itt Romániában is. (...) A Krónika úgyszintén próbálja azt a vonalat követni, amit a magyarországi, tehát az egyértelmű, hogy a magyarországi magyar sajtó és a romániai magyar sajtó valamilyen szinten [kapcsolatba kerül]... talán a romániai próbál felzárkózni hozzájuk.” (21.)

„Biztosan emlékeznek sokan, hogy volt egy olyan, egy irányvonal, amit pl. a Magyar Narancs szabott meg az új magyar sajtónak, egy újfajta, dinamikus másság, nyelvezet, hát olyanok szerettünk volna lenni, aztán lett, lett ami lett.” (15.)

A magyarországi sajtó tehát egyrészt példaképpé, irányadóvá²⁰⁸ vált, ezen túlmenően pedig valamiféle normalitásnak a melegágya is, hiszen „többségi sajtó”, amelynek „csak előnyei” lehetnek. Noha a megítélés pozitív pólusán itt is kiemelkedik a kompetencia dimenziója, ez a többségi sajtó eltér a romániai román – szintén – többségi sajtótól a negatív megítélések birodalmában: míg a román sajtó moralitása gyakorlatilag megkérdőjeleződött az előbbieken, a magyarországi sajtó moralitása nem kerül hasonló mértékben tematizálásra (emlékezzünk: a román sajtó balkáni, korrupstb.), és csak mint valami szükséges – többségi/kisebbségi összehasonlításban felbukkanó – rosszat, a pártpolitikai beágyazottságot, gazdasági befolyást említik:

“[magyarországi sajtó] anyagi lehetőségeik jobbak. Reklámpiacsincs olyan a romániai magyar sajtónak, mint a magyarországi sajtónak. Újságírói sincsenek annyian, és olyan jól képzett újságírók. Én a romániai magyar sajtót azért látom előnyben, ha valami miatt előnyben lehet, hogy azok az újságírók, akik a romániai magyar sajtóban dolgoznak, kevésbé elkötelezettek politikai pártoknak, vagy gazdasági érdekcsoportoknak. Itt még él az a romantikus szemlélet, hogy a romániai magyar újságíró az újságolvasónak elkötelezett.” (12.)

6.3.3 A romániai magyar sajtó megítélése

Nézzük továbbá a romániai magyar sajtósok gyakorlatilag önmagukról alkotott véleményeiket. Az általános autosztereotípiá feltérképezésénél ezúttal egyrészt a többi esethez hasonlóan általánosan is feltettük a kérdést (hogyan látja összességében a romániai magyar sajtót?), de ugyanakkor konkrétan is rákérdeztünk, hogy saját lapjának melyek az erősségei és gyengeségei.

²⁰⁸ Mindkét előbbi idézetben szerepel az „irányvonal” kifejezés.

33. táblázat

A romániai magyar sajtó megítélése					
Örökös		Menedzser		Lokálpatrióta	
Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív
„Több, mint hírlap”	Bulvárosodási veszély	Gazdag	Aprofesszionális	Bátor	Fél
Hagyományörző	Kevés információ	Kevésbé bulváros	Dilettáns	Hír/kommentár egyben	Nem mer vállalni
Helyi hírek	Szakemberhiány	Kisebbségi lét sajátosságainak őrzése	Egysíkú tartalom	Ironikus	Kezd megosztott lenni
Jogvédelem eszköze		Magyarságtudat őrzése	Felületesség	Kulturált	Konzerváló tendencia
Közösség/küzdelem		Színes	Hatástalan	Magyarság szolgálata	Bulvárosodik
Kulturális		Szókimondó	Hírek későn	Nem kommersz	Hír/kommentár egyben
Magyarság (érdeke) – kisebbség-szolgálat		Szolgáltatás	Kisebbségi lét tematizálása: terjengős	Szókimondó	Nyelvezet
Minőség		Szórakoztatás	Műfaji keveredések	Van	Szakemberhiány
Növekvő professzionális		Tárgyszerű	Nem okoz sikerélményt az újságíróknak		
Van		Van	Nem tud közösséget kreálni		
			Nyelvezet		
			Sok cím		
			Vizuális elemek hiánya		

Első ránézésre szembe tűnhet, hogy mindegyik főszerkesztő típus kihangsúlyozta, hogy a romániai magyar sajtó erőssége éppen létében rejlik: „van”. A pusztán létezésén túl egy másik erénye egyfajta kisebbségi ethosszal írható le, amely szerint a romániai magyar sajtó szerepe a magyarságtudat megőrzése, az anyanyelv és hagyományok ápolása, a kisebbség fennmaradásáért folytatott küzdelemben való részvétel. Érdeemes megfigyelni azt is, hogy az örökösök tudták a legkevesebb (részletező) negatívumot felsorolni, ők elsősorban a kisebbségi erkölcsiséghez kapcsolódó pozitív elemeket emelték ki, amelyek – amint alább is látható – már-már vallási konnotációkat idéznek²⁰⁹ (vö: hosszú küzdelem):

²⁰⁹ Itt újra felidézhetjük az értelmiségi tudás transzcendens jellegét. Vö. még a 199 sz. lábjegyzettel.

“[a romániai magyar sajtó] nagyon fontos vonása az, hogy van egyáltalán, és aránylag most is színes. (...) Ez a sajtó nyilvánvalóan állandó küzdelemben áll azért, hogy a romániai magyarság, a romániai nemzeti közösségnek az anyagi és szellemi létfeltételei javuljanak. Ez a küzdelem meglehetősen nehéz, teli van kudarcokkal és sokszor tehetetlenségi erő érvényesül benne.” (1.)

A kisebbségi ethoszt meghaladó szinteken azonban a vélemények megoszlanak: a menedzserek egy része szeretné a szórakoztatás, szolgáltatás (és nem szolgálat!) irányába elvinni a lapot, egyfajta bulvarizációt vállalna fel, és élesen szétválasztaná a műfajokat, azaz a hírt a véleménytől. A menedzserek azt is megkockáztatják, hogy talán túlságosan is sok cím (lap) található a romániai magyar sajtópiacon, továbbá szerintük a hírek későn jelennek meg, a kisebbségi problematikák terjengősek a lapban, és ez valószínűsíthetően az újságíróknak sem okoznak örömet.

“A romániai magyar sajtó az egy olyan dolog, aminek a létjogosultsága megvan, a haszna, az igény rá létezik, normális módon elhelyezkedik az össz-magyar nyelvű sajtó kebelében a megfelelő sajátos színekkel, ugyanakkor része a romániai bármilyen nyelvű sajtónak, hiszen sok tekintetben ahhoz tartozunk... A romániai magyar sajtónak középtávon egy olyan irányban történő elmozdulása várható, hogy adott pillanatban túl sok cím van, ahhoz képest, hogy mondjuk egy ugyanekkora területen, lakosság mellett Nyugat-Európában mi a helyzet, vagy akár csak Magyarországon is.” (23.)

“még mindig van egy adag aprofesszionális benne, vagyis másképp írják meg ugyanazt Erdélyben, mint mondjuk Magyarországon.(...) Itt pedig van ennek az egész sajtónak egy plusz funkciója, ami az önazonosságtudat megőrzése például, vagy elsősorban. És akkor emiatt itt sok minden még mindig tabutéma. (...) És vannak műfaji keveredések ebben a sajtóban, amelynek hagyományai vannak, de professzionális szempontból nem biztos, hogy elfogadható. És innen jön egy olyan, ami nem feltétlenül negatív dolog, hogy a romániai magyar értelmiség az sokkal nagyobb mértékben tollforgató, és ma is jelen van ebben a sajtóban, mint például már csak Magyarországon, de még inkább Nyugaton, ahol az újságíró az újságot ír, és az értelmiségi az olvassa az újságot, meg foglalkozik a maga dolgával.” (23.)

„Azt látom, hogy nyilvánosság-vesztett a romániai magyar sajtó, az események után jár, dilettáns többnyire, nem innovatív, nem szakképzett. Azt látom, hogy nem tudja megmozgatni,

nem tud közösséget kreálni maga körül, teljesen ki van szolgáltatva a politikai butaságoknak, gyakorlatilag elejébe megy annak, hogy kiszolgálja a politikumot. De lényeges probléma a romániai magyar sajtóval nem ez, nem ez, hanem benne élőként úgy látom, hogy lényeges probléma az, hogy a romániai magyar sajtó nem okoz sikerélményt az újságíróknak. (...) Gondoljunk bele, milyen dolog úgy írni cikket, hogy senki nem reagálja le, milyen dolog úgy írni cikket, hogy látod, hogy a lapnak a példányszáma csökken, úgy, hogy írhatasz bármit, ugyanúgy karakterszámba fizet a szerkesztőség.” (22.)

A szakemberhiánnyal küszködő lokálpatrióták a kisebbségi ügyek felvállalását helyi szókimondással erősítik meg, és egy részüket, főképp a tömbmagyarságban élőket nagyon gyakran zavarja, hogy ebben régi nyelvezethez kell folyamodniuk, és magyarországi minták alapján, nem használhatnak új kifejezéseket²¹⁰. A híreket általában eseményekhez kapcsolják, és kommentálatlanul nem engedik ki a szerkesztőségből a magyarságra, szűkebb környezetre vonatkozó tényeket.

„A romániai magyar sajtó, azon túl, hogy magyar is és Romániában van, nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy puszta tényközlést végezzen és pártatlanságot mutasson. Tehát nem engedheti meg magának azt, hogy leközljük, hogy Funár ezt nyilatkozta, s ez az eredmény és punctum. Vagy bármit, tehát ami történik, mint például a miniszter vagy a belügyminiszter kijelentette, hogy elvesztette tekintését Hargita és Kovászna megyékben. Es ezzel punctum. Ezekhez nekünk úgy érzem, viszonyulnunk kellene. És időnként ezt hiányolom, ezt a fajta elbújást a szakmai paravánok mögé, hogy hát itt minden menjen nemzetközi szabályok szerint, hadd ne kommentáljunk, csak közöljük a puszta tényeket s akkor ezzel a román sajtóban is egy olyan passzivitást keltünk.” (15.)

Összességében tekintve megállapíthatjuk, hogy a romániai magyar sajtó megítélésének pozitív pólusán a kisebbségi erkölcsiséget találjuk, kisebb részben pedig szakmai kvalitásokat, míg a negatív pólus zömmel kompetencia jellegű kérdéseket vet fel.

²¹⁰ A „nyelvi kérdés” tárgyalását részletesebben ld. a 6.3.8-as alfejezetet.

6.3.4 A sajtóra vonatkozó sztereotípiák összevetése

A poppe-i struktúrákat használva a következő módon összesíthetnénk a három különböző sajtó kapcsán megfogalmazott sztereotípiákat:

34. táblázat

	Magyarországi sajtó		Romániai magyar sajtó		Román sajtó	
	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív
<i>Moralitás</i>		(Politikai elköteleződés)	Kisebbségi ethosz			Nacionalista Balkáni Korrupció
<i>Kompetencia</i>	Professzionális		(Fejlődő szakmaiság) *	Szakmai kvalitások	Sokszínű	

*A zárójel a kisebb mértékű előfordulást, jelenlétet jelzi.

A főszerkesztői elmesélések szerint a romániai magyar sajtó sajátos mozgástere tehát a kisebbségi ethosz továbbvitele, amelyet morális szinten egyik oldalról a negatív moralitású („erkölestelen”) román nacionalista, balkáni, korrupció sajtó határol le, másik oldalról pedig a magyarországi sajtóban tapasztalható sajtón belüli politikai megosztottság. Mindkét határkonstituálás „veszélyeket” is tartogat, ugyanis e határokat nem lehet teljesen lezárni: így egyrészt a közeli (román) balkanizáció, korrupció, bulvárosodás jelent veszélyt, másrészt pedig a magyarországi politikai megosztottság begyűrűzése. Ezeket a „veszélyeket” interjúalanyaink jelezték is, hiszen a „bulvárosodás” és a „kezdeti megosztottság” (ld. 33. sz. táblázat) mint negatívumok szerepeltek a romániai magyar sajtó értékelése során. Mint később látni fogjuk, a tabuk fenntartása e határok megőrzését szolgálja.

Szintén a narratívákból körvonalazódott, hogy a kompetenciák terén beindult egyfajta professzionalizáció, de ez korántsem tekinthető lezárt folyamatnak, hiszen a negatív dimenzióban itt találjuk a legtöbb elemet. A szakmai kvalitások kibontakozásának mozgatórugói lehetnek a néha irigykedve nézett magyarországi és román sajtó, gyakran a többségi helyzettel magyarázott kvalitásai, de ugyanakkor szembe kell nézni a szakmaiság és a romániai magyar „sajtóbirodalom” nagy részét, mondhatni kvintesszenciáját alkotó már említett kisebbségi ethosszal. A kompetenciák és a kisebbségi ethosz közötti szembeütközés, a szakmai kibontakozás igénye az interjúk során a következő, néha az előbbieken érintett, ám az alábbiakban még áttekintendő tematizációkat jelenítette meg:

- *Bulvárosodás*
- *Hírforrás kérdése*
- *Hír és kommentár viszonya*
- *Nyelvezet*

6.3.5 *Bulvárosodás*

A bulvárosodás, azaz a szórakoztatóipari elemek felvállalása a román és a romániai magyar nyelvű sajtó megítélése kapcsán is előjött. Míg előbbi esetében nagyrészt negatív konotációkat hordozott, és az ún. balkanizáció egyik sajátosságaként tételeződött, az anyanyelvi sajtóban az egyes főszerkesztő-típusok szerint is megoszlanak a vélemények. Az *örökösök* veszélyt látnak a bulvárosodásban, a *menedzserek* elfogadott szükséges piaci elemnek gondolják.

„nem kell lehajolni, nem kell bulvárkodni” (9.)

„Nagy a kísértés, hogy engedményeket tegyünk a minőségnek, azért, hogy az olvasót megtartsuk. Fenyegeti a bulvárosodás veszélye a lapokat, nehéz ezt kikerülni, ám úgy érzem, hogy ez a mi esetünkben sikerült. (...) Az olvasók tekintélyes részét sikerült megtartani, de mindenképpen elkerültük a bulvárosodást, tehát mind grafikailag, mind tartalmilag egy adott szintet őrzünk, amire a továbbiakban is próbálunk vigyázni” (5.)

„[a romániai magyar sajtó pozitívuma] megpróbálja megőrizni a kisebbségi sorsból adódó sajátosságokat, a negatívumok pedig az, hogy ezt nagyon terjengősen próbálja. Ha kinyitunk bizonyos romániai magyar megyei napilapokat, hát egy betűtenger az egész újság. Tehát a szerkesztés tekintetében azért még van mit javítani és a meglepő az, hogy kis mértékben élnek a vizuális elemek használatával, gondolok itt grafikákra, karikatúrákra, képekre” (7.)

A *lokálpatrióták* csak kisebb mértékben tematizálják a bulvárosodást, amelynek részben az lehet, az oka, hogy fennmaradásuk érdekében már felvállalták (hiszen lapjukban használják) a részleges bulvárosodást, részben pedig a korábbiakban említett lokális RMDSZ sajtópolitika következtében szellemi közösséget vállalnak a kisebbségi ethoszt megtestesítő kanonizált jegyekkel. Ennek szellemében a bulvárosodás megtagadása a „nép okításával társul”:

„Most inkább kezd megfordulni a dolog. Tehát az olvasó, az igényes olvasó... hangsúlyozom, az igényes olvasókról beszélek, és nem a bulvársajtót kedvelőkről... nincs is miért velük foglalkozni... illetve kell foglalkozni velük, csak velük sokkal több türelemre lenne szükség... Tehát nagyon helyes az, hogy az olvasó igénye motiválja a sajtót (...) Nyilvánvaló, hogy akkor mi teret engedünk a humornak is, a szórakozásnak is, de a lényeges dolog mindig az embereket megmozdító, emberek tudatát, gondolkodását fejlesztő, megmozdító kiadványok, anyagok voltak.” (20.)

6.3.6 Hírforrás

Az újságírás és az újságírói termék szociológiai megértésében lényeges a hírforrások számbavétele, ezek működése, illetve az újságírói szféra és a források közötti kapcsolatok vizsgálata. Manapság már a hírforrások szociológiájáról is beszélnek, mely szociológia főképp az információ menedzselésével foglalkozik, és a különböző sajtón kívüli (*extramediális*) társadalmi szereplők médiára kifejtett befolyásolási tevékenységét vizsgálja. Ezek a szereplők általában a politikusok, nyomásgyakorló csoportok képviselői, hírességek és minden más olyan közintézmény, amely egyedi, sajátos érdekeitől készítve a lehető legelőnyösebb módon akarja önmagát a sajtóban megjelentetni. (McNair 1998).

Mivel külön részben fogunk foglalkozni e témakörhöz kapcsolódó tabusítással, jelenleg csak azokat a jelenségeket villantjuk fel, amelyek a hírforrásokhoz való hozzáférés romániai magyar jellegzetességeire vonatkoznak, és amelyeket interjúalanyaink e sajtó megítélése során említettek (a tabuk létére és nem létére ugyanis külön rákérdeztünk). E jellegzetességek két téma köré szerveződnek:

6.3.6.1 A centrum kérdése

Az általunk vizsgált sajtórendszer egy-két kivételtől eltekintve városi, megyei vagy regionális (legfeljebb erdélyi) terjesztésű, és a lapok zöme saját erősségének a helyi híreket tartja. A helyi hírek tekintetében a városi lapok a megyei lapokkal szemben, a megyei lapok pedig a regionális terjesztésű lapokkal szemben élveznek előnyt. Hagyományos hírgyűjtési mód

körvonalazódik, hiszen minél közelebb van térben az újságíró és a hírforrás, annál inkább felértékelődik a hírforrás szerepe, és annál könnyebb a hírforráshoz hozzájutni. Az országos hírek a regionális terjesztésű lapok erősségei:

„A mi pályánk a helyi információ. Ez az, amin mi mindennap taposunk magunkba, mert mi naponta erről a megyéről elmondunk 30 féle dolgot, míg a Krónika, legjobb esetben, 3-4-5-öt hozhat le. (...) Ők ebben a tekintetben nem versenyezhetnek velünk. Ők a központi információk tekintetében tudnak minket meghaladni. Az, hogy mindennap el tudják mondani frissen mi történt Bukarestben a Parlamentben, a kormánynál, az elnöki hivatalban.” (6.)

Felmerült tehát a kérdés a megyei napilapok²¹¹ esetében, hogy mi lesz az országos jellegű hírekkel? Hogyan lehet ezekhez hozzáférni? A városi és megyei lapok számára túlságosan költséges lenne külön tudósítót alkalmazni a fővárosban, és az a kísérlet pedig miszerint a megyei napilapok horizontális egymásra találása eredményeképpen egy közös tudósítót alkalmaznának, nem vált be. Így néhány napilap sajátos módon oldotta meg ezt a kérdést. Mivel e lapok 1997 óta az Illyés Közalapítvány támogatásával naponta ingyenesen hozzáférnek az MTI műholdas híreihez, gyakran előfordul, hogy a romániai híreket az MTI-től veszik át. Érdekes helyzet áll elő: a bukaresti hírek Budapesten keresztül jutnak „vissza” Erdélybe:

„MTI műholdas híroldalt vagy négy éve kapjuk, ez nagyon megkönnyíti a lapszerkesztést. Rá tudunk figyelni a világ eseményeire, Magyarország eseményeire, és sokszor még az országos történéseket is az MTI-ről továbbítjuk, főleg ami Bukarestben történik.” (5.)

6.3.6.2 Etnikai akadályok a hírgyűjtésben

A hírforrásokhoz való hozzáférés azonban helyi szinten sem gördülékeny. Ez leginkább a szórvány vagy szórványosodott vidékeken jelent gondot, azaz ott, ahol a román lapok komoly konkurenciát jelentenek a magyar újságok számára²¹². Az ilyen helyeken a hozzáférés csak egyfajta etnikai határátlépéssel valósítható meg. A forráshoz való kerülés akadályoztatása, a

²¹¹ Azért csak a napilapok esetében, mert a heti vagy a hetente kétszer megjelenő lapoknak “van idejük” a tájékozódásra akár a román, akár a magyar nyelvű sajtóból.

²¹² Noha itt külön nem tárgyaljuk (mivel a tematizációkban nem jelent meg), tudatában vagyunk, hogy a hírforrásokhoz való hozzáférést etnikai akadályok hiányában is befolyásolják a (helyi) politikai, gazdasági kapcsolódások.

határátlépés nehézsége a társadalom mélyrétegeiben meghúzódó előítéletes struktúráknak tulajdonítható és nem egyszerűen nyelvi különbözőségek eredménye. Már csak azért sem, mert éppen ezeken a vidékeken sokkal gyakoribb a kétnyelvűség, és ez nem csak megkérdezetteinknek a *Milyen nyelveket beszél?* típusú kérdésekre adott „bevallások” alapján állítható, hanem nagyon gyakran tényleges román szöszervezeteket is használnak, sőt van, aki vallomásszerűen is elmeséli „találkozását” a magyar nyelvvel:

„Talán egy kicsit furcsa lehet az, hogy egy magyar újság főszerkesztője vagyok, mivel nem végeztem magyar iskolát, tanulmányaimat végig románul folytattam, (...), ez viszont nem akadályoz abban, hogy jelenlegi tisztességemet (sic! - pza) betöltsem. Korábban a román sajtóban dolgoztam, mint újságíró. (...) Én magyarul az egykori megyei magyar nyelvű napilapból tanultam meg olvasni, tehát ott tanultam meg a magyar betűket, nagyon hasonlítanak a román betűkhöz, nem volt probléma. Tehát én ott tanultam meg magyarul, nagyon sokat olvastam magyar nyelven.”

Ilyen újságírói előélet mellett még inkább szembetűnő, és ugyanakkor előbbi, nyelv(ismeret)től függetlenül létező etnikai szűrők hipotézisét erősíti meg az a tény, hogy ugyanaz a főszerkesztő a következő mondja:

„Az igazi konkurensaink a román újságok, mert sokkal nagyobb apparátussal, helyenként nagyobb költségvetéssel dolgoznak, mint a magyar nyelvű napilapok. (...) Nehéz olyan újságírókat találni, olyan embereket találni egyre szűkebb közösségünkben, akik fölvehetnék a harcot azokkal, akik... nem tudom, nem tudom magam kifejezni rendesen, szóval nehéz felvenni a harcot azokkal, akik többségben vannak. Ez egy tehát ahogy mondják „luptă inegală” ... egyenlőtlen küzdelem szerintem. Tehát úgy gondolom, hogy a romániai román sajtó a legnagyobb konkurensünk. Itt az emberek mentalitásával is meg kell küzdenünk, [mert] amikor meghallják, hogy magyar lapot képviselünk, hogy egy magyar lap újságírói vagyunk, nagyon sokan elzárkóznak attól, hogy azokat az információkat, amelyeket minden további nélkül eljuttatják román kollegáinknak nekünk is megadják. Tehát startból vannak olyan intézmények, amelyek azt mondják, például a román prefektúra, azt mondják, hogy nem állnak velünk szóba, amelyek rendszeresen kifelejtnek minket a sajtóértekezletekre való meghívottak listájáról, amelyek nem is állnak szóba velünk, hogyha meghallják, hogy magyarok vagyunk... másképp tárgyalnak velünk. Véleményem szerint nagyon egyenlőtlen ez a harc.”

A csatornák (részleges) elzárása így nem csak az olvasói igényeknek való megfelelést akadályoztatja, hanem az újságíró munkáját is megnehezíti. A sajtó így nehezebben tudja betölteni szolgáltató funkcióját:

„Tehát a bürokratikus ügyintézésben segítsük őket [az olvasókat] egy kicsit eligazodni, ez teljesen természetes, jogos igény. És mintha erősebb lenne a szolgáltató jellege a román sajtónak, mint amilyen most van a magyarnak. Tehát ez mindenképpen erőssége, a szolgáltatói jelleg és a jólinformáltság is. Ugyanis az információs csatornái azok elég..., nyilván könnyebben..., csak a magunk példájából, könnyebben hozzájutnak egy információhoz a rendőrségről, a belügyi szervektől, a hadügytől, mint mi. Ezt, ezt helyi szinten is el tudom mondani és sok..., kétszer-háromszor annyit kell dolgozzunk, míg egy rendőrségi hír, egy ügyészségi hír, egy bírósági hírt megszerzünk és megnézzük a háttérét, mint például a romániai román helyi lapok. Sajnos így van.” (7.)

6.3.7 Hír és kommentár

A romániai magyar sajtó határainak kijelölésére folytatott harc során az egyik leggyakrabban visszatérő kérdés az, hogy a nyilvánosságban milyen mértékben váljanak szét a hírek a véleményektől. Egy adott újság esetében több mód kínálkozhat a szétválasztásra, mint például egy cikkben belüli szétválasztás, vagy a hír és a hozzá kapcsolódó vélemény külön oldalra kerülése stb. A kérdés azonban korántsem technikai jellegű, hanem sokkal inkább egyfajta szakmai felfogásról, ha úgy tetszik világszemléletről is szó van.

Először szögezzük le, hogy ez a jelenség (a műfaji keveredés) noha komoly erdélyi hagyományai vannak, egyáltalán nemcsak erdélyi kérdés, hanem mondhatni, az átmeneti társadalmak sajtójának kérdése. A kilencvenes évek eleji posztoszocialista sajtóban kisebb-nagyobb mértékben mindenhol lezajlott az átmenet az elkötelezett újságírásról a hírlapíráásra. Az ilyen irányú szakmai újra kibontakozásra többek között azért is szükség volt, mert ha ez nem történik meg, akkor beigazolódnak az a kilencvenes évek első feléből származó megállapítás, miszerint a sajtószabadság kibontakozásának fő hátráltatói éppen az újságírók, akik nem tudnak megszabadulni korábbi beidegződéseiktől (és akár pozícióiktól). (Splichal, 1994).

A romániai román nyelvű sajtóban megfigyelők szerint ez a tisztulás 1993-ban kezdődött el, ám az újságíró-társadalom lassan beinduló önértékelését az 1996-os választási kampány és eredményei²¹³ felkavarták, és a sajtó – néhány kivételtől eltekintve – pártossá vált. (Gross 1999).

A romániai magyar sajtósok érdekképviseleti szervezete (MURE) 1995-ben irányelvként fogalmazta meg a hírlapírás meghonosítását. A következő idézetből kiderül, hogy ez szintén egy hosszú folyamat lesz, ha egyáltalán meg fog valósulni:

“A romániai magyar sajtó sajátossága az, hogy sohasem volt igazán csak hírközpontú. A '90-es évek közepén arról beszélünk a Magyar Újságírók Romániai Egyesületében, hogy egy olyan sajtót kell kialakítanunk, ahol a hír dominál, hiszen az olvasó nagykorú és ki tudja olvasni, hogy mi is történik a világban, és hogy ő milyen attitűdöt kell képviseljen. A '90-es évek vége, az internet megjelenése némiképpen cáfolta ezt a törekvésünket, és kiderült, hogy a lapokat, az írott sajtót is már azért fogják olvasni, mert egy ismert valaki valamiről véleményt mond. Ilyen szempontból a romániai magyar sajtónak a történetébe nem állt be törés, nem sikerült zavarni ezt a folyamatot.” (12.)

A “híres” újságírókra, “nagy nevekre” a fenti elmesélésből kiindulva továbbra is szükség van. A romániai magyar újságírásban a véleménymondó, igazságkimondó újságíró²¹⁴ mintaképe a két világháború közötti időszakra tehető (Cseke 1997), ám a konkrét gyökereket, a szimbolikus nyelvhasználatot, a metaforikus, ambivalens beszéd meghonosodását (Lőrincz 2002), a hír leértékelődését a publicisztikával szemben a szocialista évtizedek sajtójában kereshetjük. Mivel tényeket nem (vagy csak elferdítve) lehetett közölni, kialakult a jegyzet, mint világértelmezési újságírói technika. Ebben az újságíró kísérletet tehetett arra, hogy valamely téma kapcsán ködös tényközlés mellett véleményt is formáljon. A gyakran csak sorok között kiolvasható vélemény fontosabbá vált a valóságnál (vagy a valóság megismerésénél), és maga a vélemény vált ténnyé, valósággá.

²¹³ 1996-ban, Emil Constantinescu személyében először (és mindeközéig utoljára) nyert a választásokon nem az egykori kommunista rendszer nómenklaturájához tartozó elnökjelölt.

²¹⁴ Érdekes idevágó adatot közöl Splichal: egy 22 ország újságíró szakos diákjaira kiterjedő vizsgálat eredményei szerint a fejletlenebb országokból származó diáklányok a tudósítás műfaját kedvelték, míg az összes ország felsőbb rétegeiből származó egyetemista fiúk a véleményrovatokat értékelték magasabban. A szlovén kutató a nemi különbözőségek megemlítésén túl ebből azt a következtetést vonta le, minél alacsonyabb státusú környezetből származik a jövőbeli újságíró, annál magasabban értékeli az újságírást mint szakmát. (Splichal 1994)

„A lap erőssége az elmúlt rendszerben azt hiszem, hogy két műfajra korlátozható, az egyik a riport, a másik a jegyzet. Volt ennél a lapnál néhány olyan ember, aki értelmiségi lévén részben, részben azért, mert csak formailag kódolt be a kommunista rendszer bugyuta elvárásainak, ezekben a műfajokban bemutatott valamit, ami közelebb állt a valósághoz, tehát közelebb állt az akkori valósághoz. Persze olyan volt az egész légkör, hogy nyíltan problémákról nem lehetett beszélni, tehát az volt az a dolog, amit meg kellett kerülni, amit valamilyen módon ki kellett játszani.”

A publicisztikai kényszer és valóságmagyarázó ereje megmaradt, sőt meg is erősödött, hiszen ezúttal „már nem kell kijátszani” a valóságot, és bármit meg lehet írni. A kisebbségi éthosz által uralni akart mezőben az etnikai határokon beengedett hírek azonnali reagálást kívánnak. E magyarázatok mintegy naponta megerősítik a kisebbségi élethelyzet átéltségét, egyszersmind önbizalom erősítő etnikai támpontokat kívánnak nyújtani a külvilág zavaró, kaotikus és ezért veszélyes információival szemben. E magyarázatigény a belső magyar világ és a külső román világ ellentételezését feltételezi. A kisebbségi kultúra *watchdogja* így gondolkodhat: „A Mi felségterületünkre nem szabad csak úgy behatolni! Ide csak a kedves, ismerős vendégeket engedem be. Az idegen is bejöhet, ám őt folyamatosan nyomon követem, és ha kell, meg is ugatom”. Ez az (etnocentrikus) látásmód óhatatlanul szelektivitáshoz vezet, és az örökös és képzelt közösségének (Anderson 1991) helyzetét érintő tematizációkra érzékeny. A túlfeszített észlelés azonban veszélyhelyzetet teremt, így nem véletlen, hogy a külvilág (a román sajtó) nacionalistává, a saját pedig érdekvédővé válik. E logika szerint a kisebbséget „veszélyeztető” híreket azonnal ellensúlyozni kell, mert e magyarázatok mankókat adnak a bizonytalanság legyőzése, a veszélyérzet csökkentése érdekében. A magyarázat azonban annál sikeresebb, minél inkább elő van készítve a terep, az olvasó tudatában van saját veszélyeztetett értékeinek:

„Az a dolgunk, hogy mindig tudatosítsuk az emberekben azt, hogy milyen szellemi értékek süllyedtek el, vagy tűnnének el, ha nem kerülnének szóba időnként a magyar erdélyi élet vonatkozásában. (...) Nálunk is két műfaj van, és érvényes az, hogy a hír szent, a vélemény szabad. Nem nagyon keverjük a két dolgot, ez alapvető sajtóetikai illetve szakmai követelmény, de kommentált hír is létezik. Mégpedig úgy, hogy időnként megy a pucér hír, és ha az újságírónak van hozzáfűznivalója, nem bő és nem részletező, akkor külön tördelésben, és külön kurziválva akár hírt kommentál. Na, de hát ez többnyire nem így szokott történni, hanem glosszát, cikket, vezércikket benn [a szerkesztőségben] fogalmazunk. Nagyon ritka,

amikor annyira sürgős a dolog, hogy például nem engedhetünk el egy olyasmit, hogy a miniszterelnök mit mond, például a magyar tankönyvekről. Mert ha csak úgy pucéran közli az ember, és ez esti órákban hangzik el, és nem készülhet el a vezércikk vagy glossza róla, nem engedheted el az olvasó elé úgy, mintha a miniszterelnökkel egyetértene az a lap, ami egyedül jár neki” (9.)

És így mintha kialakulna egy bűvös kör: az olvasóban tudatosították fenyegetett helyzetét, ezért azt várja el, hogy az újságírói vélemény enyhítsen ezen az állapoton, az újságíró pedig azért ír így, mert – szerinte – az olvasó azt várja el tőle, hogy ily módon segítsen kisebbségi helyzetéből fakadó gondjainak enyhítésén, és egyébként is ezt a műfajt kedveli... :

„A hagyományos újságírói műfajoktól, mi úgy érezzük, hogy itt a mi helyzetünkben nem tekinthetünk el. Nem csak azért mert, szívesebben írnak így a munkatársaink, hanem elég az olvasói elvárásnak is, és így tudjuk legeredményesebben, leghasznosabban szolgálni a közösséget, az olvasótábort.” (5.)

De kik is az olvasók? És hogyan értesültek a szerkesztőségek az olvasók igényeiről? Mennyire reálisak ezek az igények? E kérdések megválaszolása természetesen külön fejezeteket igényelne, itt csak azt villantjuk fel, hogy a fenti típusú vélekedések elsősorban az örökös főszerkesztő-típustól származnak, akik szinte kivétel nélkül azonos módon vázolták fel az átlagolvasó prototípusát: falusi középgenerációs vagy nyugdíjas, a fiatalok pedig nem olvasnak:

„Az olvasók többsége nyugdíjas (...) Érdekes, hogy az ifjúságnak van egy ifjúsági oldalunk, de az sem túlságosan népszerű, az az érzésem. Tehát a középgenerációtól felfelé..., ebből a társaságból kerül ki a lap olvasóinak a nagy része. Aztán nem tudom, hogy ha a fiatalok beérnek és idősödnek, akkor majd ők is beállnak ebbe a táborba, de úgy általában a fiatalságról nem mondható el az, hogy újságot olvas, úgy általában, nem csak a miénket, hanem nem nagyon.” (8.)

„Különböen nem is tudunk fiatalokat megszólítani. Úgy érzem, hogy fiatal olvasónk kevesebb van, mint a negyven év fölötti, és többnyire falun élők. Ötven százaléka az olvasóinknak falun él, és jártamban-keltemben tapasztalom, hogy felcsipeszkednek, lábujjhegyre állnak a magasabb színvonal után, a fogalmazási színvonalhoz.” (9.)

“A mi olvasótáborunk nagy része idős személyekből áll, nyugdíjasokból (...) Rengetegen azért olvasnak minket, mert hagyományápoló lap vagyunk” (11.)

Noha e fejezet elején azt állítottam, hogy nem foglalkozom interjúalanyaink „szövegeinek” igazságtartalmával, további fejtegetéseim érdekében itt – ellentételezésként – meg kell említenem egy tudományos „szövegrészletet”.²¹⁵ „(a médiaszereplők körében gyakori vélekedéssel ellentétben) nincs valószínűsíthető különbség falu és város között a helyi magyar lapok olvasásának gyakoriságában” (Magyarai 2003). E szembeállítás arra szolgál, hogy jobban megértsük a romániai magyar sajtó működtetésében még mindig jelenlévő kisebbségi ethoszt. Először is gondoljuk végig a szembeállításból adódó két lehetőséget: a. ha a narratívák állnak közelebb a valósághoz, akkor a tudományos állítás megkérdőjelezhető; b. ha a tudományos állítás fedi le a valóságot, akkor a narratívák érvényessége esik. Tudományos gondolkodás és megéltség látszólag ellentmond egymásnak, ám mindkettő létjogosult, és megjeleníthető akár a nyilvánosságban is. És ez az ellentmondás éppen a kisebbségi ethosz által „keletkezett” és előbb említett bűvös kör lényegét ragadja meg: a kisebbség „szolgálatába” állított sajtó alapvetően hitvezérelt, vagy weberi kifejezéssel élve, érületetika hatja át. A kisebbségi ethosz által vezérelt sajtószegmens újságíró és olvasó között *közösséget* kíván létrehozni (és az *örökösök* által vezetett lapok esetében ez sikerül is). A közösséget itt kimondottan weberi értelemben értjük: „*közösségnek* nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést – az egyes esetekben, vagy az esetek nagy átlagában, vagy a tiszta típusban – a résztvevők szubjektíve *átértzett* (érzelmi-indulati vagy tradicionális) *összetartozásán* alapuló beállítottság jellemzi.”²¹⁶

Az újságíró és olvasó által kreált bűvös kör fenntartásában tehát az átéltség és az összetartozás tudata a meghatározó. Ezek a tényezők nagymértékben hozzájárulnak a kisebbségi sajtó határainak kijelölésében, amelyen belül a hír és kommentár szétválasztása azért oly nehéz, mert e művelet éppen a határok legitimitását kérdőjelezné meg.

6.3.8 Nyelvezet: „templom vagy börtön?”

A hír és kommentár szétválasztása az újságírói nyelvezet átalakítását is megkövetelné. Mivel ez a szétválasztási igény kevéssé jelentkezik az *örökösöknél*, érthető, hogy az ő esetükben

²¹⁵ Az idézőjeles, “szöveg...” kifejezések azt hivatottak jelezni, hogy a narratívákat és a tanulmány-idézetet e kontextusban azonos valenciájuknak tételezem.

²¹⁶ Weber 1987: 66; kiemelések az eredetiben.

ezzel a „nyelvi problémával” különösebben nem találkozunk. A *menedzserek* azonban érzékelik e nyelvi fordulat beálltát, hiszen nagy részük, bevallottan vagy nem, szakítani akar az újságírás „erdélyi hagyományaival”. Tisztában vannak a pályára lépésük előtti sajtó metaforikus nyelvezetének egykori, ma már kevésbé felvállalható funkciójával, ám a „szép szabatos magyaros fogalmazásba” való hitüket nem adnák fel a gyorsuló világ hírözöne ellenére sem:

“Azelőtt lehet, hogy sokkal jobban oda tudtak figyelni arra, hogy a nyelvi forma az szebb legyen, ugyanis a kommunizmus idején az volt az egyetlen menedékhely, ahova lehetett bújni, hogy minél metaforikusabb nyelven, minél irodalmibb köntösben valamit mégis meg lehessen fogalmazni. Na most ez a szép szabatos magyaros fogalmazás megmaradt, ám a felgyorsult tempó miatt sokszor kárt szenved, de nagyon-nagyon igyekszünk, hogy ezt lefaragjuk.” (23)

A nyelvi kérdés a *lokálpatrióták* körében a magyarországi sajtóval való találkozás eredményeképpen került tematizálásra. E tekintetben a vélemények megoszlanak. Ott, ahol a magyarság megélése ünnepszertűvé válik (a szórványban), a nyelvápolást is emelkedettség övezi, a tömbmagyar régiókban pedig éppen az anyaországi sajtónyelvvel való azonosulás igénye bukkan fel:

„Nemcsak a magyarországi sajtóval, hanem a magyarországi közélettel is bajom van. (...) A televízióban sok olyan nyelvi fegyelmezetlenséget érzek, amelyet a magyarországi nyelvészek, mint a nyelv természetes fejlődéseként elfogadnak, de mi nem tudjuk azt elfogadni, hogy segédigével fogalmazzunk. Ha meg akarjuk őrizni a magyar öntudatunkat, aminek a ruhája a nyelv lenne, akkor vigyázzunk az öltözékünkre. És igenis a sajtó legyen templom, ahol ünnep a nyelv.”

„Érdekes módon mi annyira ragaszkodunk ehhez a szép magyar nyelvhez, és ez nem történik meg Magyarországon. Ott be van vezetve a szleng, be vannak vezetve ... a modern tájszók, ... a neologizmusok. Tehát nem ragaszkodnak ők annyira ehhez a szép magyar nyelvhez, mint mi. (...) S ez egy kicsit börtön is.”

A nyelv megítélésétől függetlenül mindkét ellenpólus továbbra is a metafora kísértésébe esik. A nyelvi kérdést akár így is megfogalmazhatnánk: „Templom vagy börtön?”

*

Az előbbieken részletezett tematizációk nyilvánvalóan szándékosan szétválasztott dimenziók. Az egyes tematizációk között átfedések és kölcsönös befolyásolások egyaránt tapasztalhatók. A „nyelvi fordulat” megvalósítása például egyaránt feltételezi a bulvárosodás valamilyen szintű felvállalását vagy a hírek és kommentárok élesebb elkülönítését. Ez utóbbi pedig akkor lehet még sikeresebb, ha a hírforrásokhoz való hozzáférés minél inkább elveszíti etnikai dimenzióit – és mindez fordítva is érvényes.

6.4 A tabuk léte és működési mechanizmusai

A beszélgetések során interjúalanyainkra rákérdeztünk arra is, hogy véleményük szerint léteznek-e tabuk a romániai magyar, illetve a román sajtóban. A romániai magyar sajtóra vonatkozóan a kérdés már szerepelt kérdőíves vizsgálatunkban is, ám ezúttal nem csak arra kértük a megkérdezetteket, ha úgy gondolják, léteznek tabuk a sajtónyilvánosságban, akkor sorolják is fel ezeket, hanem arra is, hogy indokolják meg, véleményük szerint miért éppen ezek a tabutémák.

A kérdőíves vizsgálat során azt találtuk, hogy a tabuk elismertsége és a szerkesztőségi hierarchiában elfoglalt hely között fordított összefüggés létezik, azaz minél magasabb pozíciót tölt be valaki egy lapnál, annál nagyobb valószínűséggel azt állítja, hogy nem léteznek meg nem jeleníthető, kényes témák a romániai magyar nyilvánosságban, és fordítva (ezt neveztük a *strukturális öncenzúra* jelenségének). Az interjú vizsgálat során azonban árnyaltabb képet kaphatunk, egyszersmind verifikálhatjuk a strukturális öncenzúra téziséit.

A főszerkesztők a szerkesztőségi hierarchia felső pozícióiban helyezkednek el, így a kérdőíves vizsgálatra építve az a hipotézis fogalmazódhatna meg, hogy a főszerkesztők nagy valószínűséggel azt fogják állítani, hogy nincsenek tabutémák. Igen ám, de a főszerkesztői típusokra vonatkozó modellünk szerint e réteg korántsem tekinthető homogén társadalmi csoportnak, így ezúttal a *szűkített strukturális öncenzúra* hipotéziséit fogalmazhatjuk meg: figyelembe véve, hogy eddigi kutatásaink szerint a tabutémák között kiemelt helyen az RMDSZ-re és az egyházra vonatkozó hírek szerepeltek, továbbá a főszerkesztő-típusok korábban leírt habitusait, illetve az RMDSZ-szel szembeni viszonyulásokat, várakozásaink szerint nagy valószínűséggel az *örökös* főszerkesztő típus tagadja, a *menedzser* típus pedig

elismeri a tabuk létét; a *lokálpatrióták* helyi politikai játszmákba való involválódásuk eredményeképpen várakozásaink szerint köztes állapotot fognak képviselni.²¹⁷

Érdeemes továbbá a tabuk tartalmi oldalát a korábban ismertetett autosztereotípiákkal is összevetni. Hipotézisünk szerint az önmagunkról alkotott kép (autosztereotípia) és a ki nem mondható témák (tabuk) között egyensúlyteremtő kapcsolat létezik: *a tabu az önkép védelmezőjeként működik*. Minél pozitívabban akarja valaki önmagát megjeleníteni, annál inkább hallgat (képzelt vagy valós) negatív tulajdonságairól. És fordítva: minél több saját negatív (képzelt vagy valós) tulajdonsággal szembesülünk, annál inkább szeretnénk úgy beszélni, hogy ezen a helyzeten változtassunk. Röviden: a pozitív önkép a status quo megőrzésére, a negatív önkép cselekvésre (a mi esetünkben: új témák megjelenítésére) készlet. Mint láttuk, a lapvezetők önmagukról alkotott képe során a morális dimenzió pozitív oldalán egyfajta kisebbségi erkölcsiséget találtunk, míg a kompetenciák szintjén az akadályoztatott (mert a negatív oldalon elhelyezkedő) szakmaiságot találtuk. Az autosztereotípia morális, pozitív dimenziója ezért a kisebbségi ethosszal kapcsolatos, a kisebbség pozitív önképének megőrzésére vonatkozó tabutémákat fogja generálni, míg a kompetenciák negatív dimenziója a szakmaiság hiányát felszámolni kívánó (tehát, nem a morális dimenzióból, azaz a kisebbségi ethoszból levezethető) tematikákat fogja eredményezni.

A többségi (román) sajtóban létező tabuk létre és tartalmára vonatkozóan szintén a sztereotípiák morális és kompetenciadimenzióiból indulhatunk ki. A heterosztereotípiák és tabuk összefüggésbe állítása szerint a Másik általam negatívnak gondolt saját tulajdonságait nem ismeri el, ezért a negatív oldalai az én számomra tabukat generálnak (hiszen a Másik megmutatkozása nem az Én elvárásai szerint történik), míg a Másik pozitív tulajdonságai számomra nem generálhatnak tabukat, hiszen közöttünk egyetértés van. Mivel a heterosztereotípiák morális dimenziója mentén a nacionalista, balkáni, korrupció megjelölésekkel talákoztunk leggyakrabban, feltételezhetjük, hogy a romániai magyar főszerkesztők e témakörökre vonatkozóan fognak leginkább utalni a román tabutémák megjelölése során. A kompetenciadimenzió mentén leggyakrabban a sokszínűséggel talákoztunk, így valószínűsíthetően ez nem eredményezhet tabutémákat.

²¹⁷ A strukturális öncenzúra és szűkített változata között nincs ellentmondás, hiszen előbbi a romániai magyar újságíró társadalom egészére, míg utóbbi csak a főszerkesztőkre vonatkozik.

Vegyük sorra az alábbiakban az egyes főszerkesztő típusokon belül a tabuk léte és működésére vonatkozó véleménycsoportokat.

6.4.1 Örökösök és tabuk: „nincs, de...”

Az *örökösök* a romániai magyar sajtóban létező tabukra vonatkozó kérdésünk során leggyakrabban úgy kezdték válaszukat: „nálunk tabuk nincsenek, de...”. A „de...” után következő magyarázat vagy arra vonatkozott, hogy náluk nincsenek tabuk, de más lapoknál ilyen lehet találni, vagy azt részletezte, hogy tabuk ugyan nincsenek a romániai magyar sajtónyilvánosságban, de valamilyen szintű szelektivitás létezik a szerkesztőségekben. A magyarázatok nagyrészt a Markó–Tőkés féle politikai viták megjelenítésének arányaira vonatkoznak.

„Tabutémák nem léteznek, léteznek viszont határozatlan, tájékozatlan vagy nem elég leleményes szerkesztők, újságírók” (1.)

„Tabutémákat – lehet, hogy léteznek – én nem fogadok el a romániai magyar sajtóban, még egyházit sem. Bizony bíráltunk már lelkészt, a falu papját, kaptunk is fricskát. Dicsértük és bíráltuk Tőkés püspököt is, Markó Bélát is. Szóval, nálunk nincsenek tabutémák, de máshol léteznek, pl. úgy érzem, hogy az egyik megyei újság túlságosan RMDSZ-elkötelezett, egy másik megyei lap pedig ott vergődik, mert nem privatizáltak, és végül is ők a megyei tanács lapja is, meg nem is. Időnként elengedik a szavaikat, aztán visszahívják, szóval érződik, hogy nem élhetnek azzal, hogy csak a saját zsírjukkal éljenek. Nekünk se megyei tanács, se városi polgármesteri hivatal nem szól bele, a közleményeiket is pénzért közöljük, semmit bele nem szólhat se baráti alapon, se hivatalos alapon. Én ezt tartom a legnagyobb vívmánynak '90 után, hogy amíg eddig valamilyen szervezetnek, vagy az egyetlen pártszervezetnek voltak tulajdonai, illetve lekötelezettjei az újságok, most ilyen is lehet.” (9.)

“Én azt nem tudom mondani, hogy nálunk tabutémák lennének, de megválogatjuk a témákat. Minek milyen súlyt adunk meg. (...) Mi súlyozzuk a dolgokat és nem minden futóbolondnak a szenzációját kezeljük úgy, hogy ez egy főtéma. Ami a reális kérdés, azokkal foglalkozunk és ilyen szempontból tabutéma nincs. (...) Van válogatás, van szelekció és nem adunk akármit csak úgy le, mert megnézzük mindennek a hatását. Ez lehet, egyfajta saját koncepciót tükröz,

hogy mivel foglalkozunk és mennyire, de ez van. Ha maga csinálná, magának is meglennének a szempontjai, amiket érvényesítene (...) és ez nem azt jelenti, hogy vannak tabutémák. Nincsenek lényegében tabutémák. (...) Mi, ha valamit Tőkés László csinál, minden kommentár nélkül betesszük és megírjuk. Nem csinálunk abból problémát, hogy Markó nekünk jobban tetszik, mert reálpolitikusnak tartjuk, és akkor Tőkést nem tesszük be.” (6.)

Van olyan örökös is, aki mintha sejténé, hogy a „helyes” válasz nemleges kellene, hogy legyen, ám a mondat végére már elismeri, hogy léteznek tabuk, majd pedig ennek okait kezdi részletezni:

„Tulajdonképpen nem léteznek vagy nem kellene létezniük, mégis léteznek. Nem léteznének, ha a kisebbségi helyzetünk nem az lenne, amilyen. Mindaddig, ameddig nem kerülünk abba a helyzetbe, hogy jogainkat minden tekintetben, teljes mértékben élhessük, tehát bizonyos etnikai vagy nemzetiségi megkülönböztetésnek bármilyen szinten, bármilyen területen ki vagyunk téve, mindaddig fog működni egy jó értelemben vett szolidaritás a magyarságban, amelynek megvannak persze a rossz értelmű vonatkozásai is. (...) Túlzásoktól mentesen, de azért most olyan helyzetben vagyunk, hogy sokszor felvállalunk sajnós olyan embereket is, akiket erkölcsileg nem kellene felvállalnunk, csak azért, mert magyarok és mert nem akarjuk a szennyest kitergetni, érthető okokból. Anélkül is mindig azt mondjuk, hogy támadnak minket eleget, kákán csomót keresve is támadnak bennünket és akkor még mi is kipakoljuk a szennyest. A tabutémák gyakorlatilag ebből adódnak, hogy nagyon kétséges az, hogy ha egy újságíró, egy magyar lap lerántja a leplet magyar piszkosságokról, azt ki és hogyan fogadja el. Nem szívesen fogadják, olvasóktól azonnal meg is kapod a leckét, hogy miért kellett ezt kitergetni, nem elég az, ami a fejünkön van, még ti is ráraktok egy lapáttal. Ez van egyrészt, másrészt kialakul a sajtóban a tulajdonosi réteg, ne feledjük a tulajdonosi rétegnek érdekei vannak és egyértelmű az, hogy az érdekeit érvényesíteni is fogja. (...) Nálunk még nem annyira, de már látható az, hogy rétegződnek, különböző irányokba elmennek a lapok, ilyen vagy olyan érdekek szerint, vagy, hogy bizonyos embereket megszólaltatnak, másokat nem szólaltatnak meg. Ez egyértelmű, hogy már érződik és be fog következni. (...) Végig lehet követni a különböző véleményeket a lapokról, illetve maguknak a lapoknak az elolvasásából is meg lehet érteni azt, hogy egyik például miért nem készíti első oldalon Markó Bélával interjút, és miért van ott minden számában egy bizonyos politikai irányvonal, míg egy másik lapban ez fordítva van. Én nem mondom, hogy melyik a helyes vagy melyik nem. Nálunk ezek még együtt mind jelen vannak. Ránk is ránt fogják azt, bár nagyon sokszor jogtalanul és méltánytalanul,

hogy nem tudom kinek a lapja vagyunk. Persze, hogy vannak szimpátiák, egyértelmű, hogy az újságíró nem csak egy magnetofon, amely csak lejegyez.” (2.)

A tabuk – azon *örökösök* szerint, akik „tagadva elismerik” létüket – tehát a kisebbségi életfeltételhez mintegy hozzátapadó interetnicitással (román-magyar ellentételezéssel), illetve az RMDSZ-en belüli konfliktusokkal magyarázhatók. E logika szerint a belső (intraetnikus) konfliktusokat nem szabad feltárni, mert azok megerősítik az interetnikus konfliktuspotenciált, ennek elkerülése pedig olvasói és tulajdonosi elvárás is. Ezért, ahogy egyik interjúalanyunk megfogalmazta, akár a „*tolvajainkat is meg kell védeni*”.

A román nyelvű sajtóra vonatkozóan az *örökös* típust megtestesítő főszerkesztők elsősorban gazdasági korrupciós ügyeket, és kisebb mértékben politikai témákat említettek, mint meg nem jelenő, jeleníthető ügyeket. Fontos kihangsúlyozni, hogy míg a magyar nyelvű sajtóra vonatkozó tabuk kapcsán majdnem teljes mértékben nemleges válaszokat kaptunk, a román sajtó kontextusában egyértelmű igenlő válaszokat születtek. Az áttekinthetőség érdekében összesítő táblázatba foglaljuk a fenti véleményeket:

35. táblázat

Léteznek-e tabuk? – <i>Örökösök</i>	
Romániai magyar sajtóban	Román sajtóban
NEM léteznek, DE találkozhatunk:	IGEN, léteznek, éspedig:
<ul style="list-style-type: none"> - szelekcióval - újságírói szimpátiával - tulajdonosi érdekekkel - olvasói elvárásokkal - intraetnikus érdekekkel (szolidaritással) - interetnikus konfliktus-potenciállal 	<ul style="list-style-type: none"> - gazdasági ügyek, korrupció - politikai ügyek

6.4.2 *Menedzserek és tabuk: „van, hát persze...”*

Az *örökösökkel* ellentétben a *menedzserek*, egy kivételtől eltekintve, határozott igennel válaszoltak a tabuk létére vonatkozóan. Az igenlő válasz mindkét nyelvű sajtóra érvényes, és hosszas listát is kaptunk válaszaikból

36. táblázat

Léteznek-e tabuk? – Menedzserek	
Romániai magyar sajtóban	Román sajtóban
IGEN, léteznek, és pedig*:	IGEN, léteznek, és pedig:
1 RMDSZ-vezetők gazdasági érdekeltségei	1. Nemzeti érzés, nemzeti eredet
2 RMDSZ-vezetők korrupciós ügyei	2. Gazdasági ügyek
3 RMDSZ-vezetők magánélete	3. Korrupció
4 Egyház	4. Politikai ügyek
5 Alkoholizmus és következményei a romániai magyarok körében	5. Történelmi témák
6 Anyaországi támogatások	6. Ortodox egyház
7 Romániai magyar intézmények	7. Ritkán: magyar jellegű téma
8 Civil szervezetek	
9 RMDSZ és a titkosszolgálatok	
10 Anyaországi tőkeberuházások	
11 Romániai magyar felsőoktatás	
12 Szex, erotika	

*A sorrend az említések gyakoriságát tükrözi, a 7-12 témákat egyszer említették.

Látható, hogy mindkét sajtóra vonatkozóan részletezőbb listát kaptunk. A romániai magyar sajtó esetében az RMDSZ-t közvetlenül érintő témákon kívül, az egyházi és más (civil) magyar intézmények szerepelnek, de megjelenik a felsőoktatás és alkoholizmus is. Észrevehető, hogy a kisebbségi ethosszal szoros kapcsolatot mutató tematizálásokon kívül, megjelennek a hatalmi-politikai szférán kívüli tematizálások is (például az alkoholizmus és részben a felsőoktatás, a magyar intézmények, beruházások). A román sajtó esetében a nemzeti, történelmi, vallási tematizálások teszik ki az említések nagy részét, ezen kívül a politikai-gazdasági ügyek, és kis mértékben ugyan, ám megjelenik a magyarokat érintő tematizálás is.

A romániai magyar sajtó esetében meg nem jeleníthető témák okaira rákérdezve egyrészt a politikai és gazdasági befolyásolást, másrészt pedig az újságírói, szakmai felismerés hiányát emelik ki:

„Túl erőteljes, túl erős a politikai és gazdasági kontroll, tehát itt jelezném, hogy a politikai kontrollal rögtön említeni kell a gazdasági kontrollt is. Ma olyan gazdasági megszorítások vannak, amelyek nagyon kemények. Aztán jön a politikai elit, emiatt bizonyos tabumechanizmusok érvényesülnek, tabutémák keletkeznek (...). Én ezeket részben meg is értem, és magyarázni tudom azzal, hogy kisebbségi helyzetben, ami jelenleg egy hátrányos helyzet, a sajtónak talán nem feladata, hogy sót tegyen vagy savat öntsön a sebekre. Ez még

nehezíti is ennek a közösségnek a helyzetét azzal, hogy feltárja a belső problémákat, illetve mondhatja ezt erre a romániai magyar ember is, van nekünk elég bajunk anélkül is, hogy még a sajtónk is minket szapuljon.” (4.)

„Mondok egy sarkított lehetséges esetet. Az egyházaknak, az RMDSZ-nek, a különböző magyar civil szervezeteknek lehetnek olyan dolgaik, amiket azért nem ír meg a magyar sajtó – nem is kell nagyon győzködni az újságírót, hogy ne írja meg –, mert ő nem akar ártani senkinek, nem akar ártani általában a romániai magyarság ügyének, nem akar, hogy úgy mondjam, löszert szolgáltatni, fegyvert szolgáltatni az elképzelt ellenségnek, a románoknak. (...) De nemcsak ezek a tabutémák, vannak olyan tabutémák is, amelyeknek se ilyen hatalmi, vagy ilyen román-magyar vonatkozása nincs. (...) Például az alkoholizmus témájára a romániai magyar újságíró nem állt rá, hogy felfedje és megírja. Mindenki tudja, hogy sokan isznak, s a kocsmák, s a szétszakadt családok, és így tovább, de én szerintem valahogy még egyszerűen nem jutottunk el a felismerés szintjére, sokan az újságírók között, hogy pont erre ráálljanak. De vannak ilyen tabutémák, amelyeket igazán senki nem tilt, de most valahogy nem igyekeznek hozzányúlani.” (23.)

6.4.3 Lokálpatrióták és tabuk: „nagyon meggondoljuk...”

A lokálpatriótáknak a romániai magyar sajtóban tapasztalható tabuk létrehozásához vonatkozó véleménye valamilyen mértékben közel áll a menedzserekéhez, a fő különbség – érthető módon – éppen az, hogy a meg nem jeleníthető témákat gyakran a helyi viszonyokra értik. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a kevésbé részletezett vélekedésekben viszonylag kis mértékben találunk az interetnicitáson, hatalmi szférán kívüli témákat. A román sajtó vonatkozásában a magyar kisebbségeket érintő kérdések kerültek első helyre.

37. táblázat

Léteznek-e tabuk? – Lokálpatrióták	
Romániai magyar sajtóban	Román sajtóban
IGEN, léteznek, éspedig*:	IGEN, léteznek, éspedig:
1. RMDSZ	1. Magyarokat érintő témák
2. Egyház	2. Gazdasági ügyek
3. Helyi gazdasági ügyek	3. Politikai ügyek
4. Szex	4. Történelmi témák
5. Korrupció	5. Vallás
6. Helyi politika	6. Homoszexualitás

*A sorrend az említések gyakoriságát tükrözi, a 3-6 témák egyszer kerültek említésre.

A tabuk létére vonatkozó érvelésben a korábbiakban tapasztalt interetnicitás eleme (értsd: azért nem ajánlatos bizonyos témákról írni, mert a románoknak „muníciót” szolgáltatnak) nem jelenik meg, de a helyi gazdasági-politikai szférával mindenképp számolni kell, a lap megmaradása érdekében nyitottnak kell lenni a kompromisszumokra is. Ez a stratégia a helyi lapokat nagy valószínűséggel a helyi hatalmi szerkezetekbe való beágyazódására készíti.

„Azért ezek a tabutémák, mert ha azt vesszük figyelembe, hogy az RMDSZ az a romániai magyar kisebbség védelmét szolgálja, vagy kéne szolgálja, akkor, idézőjelben, nem illik vagy inkább nem tanácsos ellenkezni ezzel... ezzel a szervezettel. Vagy nem szabadna. Azt mondják, hogy a jó magyar nem ugatja meg a saját háza táját. Hát pedig ebben az esetben szerintem meg kell [ugatni]. A másik, a katolikus egyház, pedig ugye közel áll az emberhez a vallás, de hogyha mégis ezzel foglalkozik egy újságíró, akkor bizonyos szinten közutálatnak fog örvendeni.” (17.)

“Nyilván, hogy a személyekkel helyi szinten is van olyan, hogy tabutémának számít, ha úgy vesszük. Tehát, ha van nekem egy nagyon jól hirdető ügyfelem, aki mondjuk egész évben hirdet, több tíz millió lejt hagy itt évente, nagyon meggondolom, hogyha valami történik vele, mondjuk autóbalesetet szenvedett annak a cégnek a vezetője, hogy ezt lehozzuk-e vagy nem. Ez az igazság! Esetleg elveszíthetek egy pénzforrást, (...) a lap alapítványtól nem kapott támogatást, viszont függünk a hirdető ügyfeleinktől, akiknek a kedvéért az ember általában hajlandó kompromisszumot tenni, hogyha megkér, akkor inkább ezt nem írjuk meg... Ez is egy tabu.” (15.)

6.4.4 Összesítve a tabukról

Vizsgáljuk meg a tabuk létével kapcsolatos véleményeket a maguk összességében is. A romániai magyar sajtóra vonatkozóan a legszembetűnőbb véleménykülönbség az, hogy míg az *örökösök* tagadták a tabuk létét (ám bizonyos hírszelekció létjogosultságát elismerték), addig a másik két csoport majdnem egyöntetűen egyetértett létezésükkel. A tematikai oldalak vizsgálatánál az RMDSZ-szel kapcsolatos témák szerepeltek kiemelkedő helyen, ezután pedig az egyház került említésre, majd pedig – főképp a *menedzser*-főszerkesztők esetében – megjelentek azok a témák is, amelyek közvetlenül nem kapcsolhatók sem interetnikus, sem

hatalmi mezőbe.²¹⁸ Míg az előbbi két nagyobb csoportot méltán tekinthetjük a veszélyeztetett helyzetűnek felfogott kisebbség integritását szolgáló, az ún. kisebbségi ethoszból levezethető témáknak, az utóbbiakat (mint például a szexualitás, felsőoktatás, alkoholizmus) az újságírói szakma hiányosságaiként tarthatjuk számon. Mindez gyakorlatilag igazolja azt az előzetes feltevésünket, miszerint a tabuk generálása összefügg az autosztereotípa struktúrájával. Mint láthattuk, a moralitás dimenziójához kapcsolható tabusítások a kisebbség pozitív önképének fenntartását szolgálják, és alapvetően a többséggel szembeni szimbolikus harc részeként értelmezhetők. A negatív előjelűnek látott saját kompetenciák felszámolására irányuló szándékok – amelyek a romániai magyar lapszerkezeten belüli újszerű elemeknél, a *menedzser* és *lokálpatrióta* vezette lapoknál erősebbek – egyre több olyan témát szeretnének megjeleníteni, amelyek újságírói felkészültséget, nyitottságot, az etnikai diskurzus elhagyását feltételezik, egyszersmind az intraetnikus konfliktusok felvállalását jelenti.

A román sajtó vonatkozásában, noha részlegesen, de beigazolódni látszik a tabutémák tartalma és a heterosztereotípa közötti összefüggés. Előzetes feltételezésünkhöz képest a gazdasági és politikai tematizálások kerültek a magyar főszerkesztők által tabunak tekintett témák közé. Kis mértékben ugyan, de a morális dimenzió negatív oldalára sorolt nacionalista jellemzők (ld. 38. táblázat) is tabukat generáltak, amelyek a romániai magyar főszerkesztők meglátása szerint, úgy működnek tabuként, hogy általuk el nem fogadott konszenzust kreálnak a másik oldalon: „a nemzeti kérdésben nagyon nagy egyetértésben vannak [a románok]”.

²¹⁸ A Transindex c. erdélyi magyar internetes újságnak 2002-ben volt egy topikja, amely éppen e témával foglalkozott. A Tabutémák az erdélyi magyar sajtóban című topikra beérkezett véleményeket Herédi dolgozta fel, aki 5 csoportba sorolta a témákat: 1. A saját etnikai csoportra vonatkozó önreflexiók (pl. alkoholizmus, szolidaritás hiánya); 2. Az RMDSZ és más magyar intézményeket érintő cikkek; 3. Szociális érzékenységet igénylő témák (pl. a nők helyzete a munkaerőpiacon); 4. Prüdériából fakadó témák (pl. szexualitás, homoszexualitás); 5. Az államhatalom által tiltott, de romániai magyarokat is megosztó témák (pl. a határok kérdése). (Herédi 2003)

38. táblázat

Tabuk léte és tartalma		
Főszerkesztő-típus	Romániai magyar sajtóban	Román sajtóban
Örökös	NINCSENEK TABUK, de van szelektivitás stb.	LÉTEZNEK TABUK, és ezek - Gazdasági, politikai természetűek
Menedzser és lokálpatrióta	LÉTEZNEK TABUK, és ezek: - morális dimenziókat (kisebbségi éthoszt) érintenek; - kompetenciára vonatkoznak	LÉTEZNEK TABUK, és ezek - a (román) nemzeti érzést érintik - magyar nemzetiségre vonatkoznak - gazdasági, politikai természetűek

6.4.5 Tabusítás: két mechanizmus

Összevethetjük a továbbiakban, melyek az ún. tabusított intézmények és melyek azok a politikai retorika szintjén megjelenő, főképp a romániai magyar kisebbség érdekképviseletét felvállaló szervezet (RMDSZ) által megjelölt intézmények, amelyek a kisebbség fennmaradását szolgálják.²¹⁹ Ez utóbbiak közé magán az érdekképviseleti szervezeten kívül az egyházat, az oktatási, kulturális, gazdasági intézményeket valamint a civil szervezeteket sorolhatjuk – ezek nélkül nem maradhat meg a kisebbség, állítják. Az újságírók (főszerkesztők) egy része által említett úgynevezett tabutémák azonban éppen ezeket a politikai diskurzus szintjén is a kisebbség fennmaradását szolgáló intézményeket érintik.

39. táblázat

Tabusított témák		Fennmaradást elősegítő („kanonizált”) intézmények
Kisebbségi éthoszból fakadó témák	- RMDSZ-t érintő (politikai, gazdasági) témák; - Egyház ; - Civil szervezetek; - Egyéb magyar intézmények;	- RMDSZ; - Egyház; - Oktatás; - Gazdasági intézmények; - Civil szféra; - Kulturális intézmények;
Kompetenciára vonatkozó témák	- Korrupció; - Felsőoktatás; - Szexualitás; - Alkoholizmus;	

²¹⁹ Ld. RMDSZ-program: www.rmdsz.ro

Látható, hogy a tabusított témáknál a szexualitás és alkoholizmus jelenik meg, mint nem a „kanonizált” – túlélést segítő – intézmények, az oktatás pedig mintha nem lenne teljes mértékben tabusítva (hiszen „csak” a felsőoktatás jelent meg). Túl azokon a bagatellizáló kijelentéseken, hogy a szexualitás intézménye nélkül nemcsak egy adott kisebbség, hanem egyetlen emberi közösség sem reprodukálhatja önmagát, illetve az alkoholizmusnak komoly közösségromboló hatása lehet, érdemes itt azt megjegyezni, hogy a romániai magyar sajtóban az ilyen típusú témák mellőzése egyrészt a bulvárosodás elkerülésének mértékét, másrészt pedig a szakmaiság hiányát jelenti. Mindez összefügghet egyfajta prűdséggel, de szélesebb kontextusban a piaci elemek tagadását, valamint – látszólag meglepő, de a poppe-i struktúrák alapján logikus módon – az etnicitást feltételezi. Az etnicitás eleme e vonatkozásban azt jelenti, hogy a főszerkesztők zömének meglátása és értékelése szerint a román nyelvű sajtó egyszerűen „balkáni”, és mint ilyen, „ők” gyakran használhatnak szenzációhajhász elemeket (mint pl. a szexualitás megmutatása). Következésképpen „mi”, akik különbek vagyunk, nekünk kerülni kell az ilyen kompetenciák kibontakozását.

A tabuk által megvonott etnikai határok fontossága a főszerkesztők érvelésében gyakran előjön. Ezekre a meg nem jelenített témákra azért van szükség – állítják –, hogy a másik féllel (értsd: a románokkal) szembe ne váljon a romániai magyarság még inkább védtelenné: „meg kell védenünk a tolvajainkat is”.

A tabusított és fennmaradást szolgáló intézmények további összevetésekor az oktatás jelenik meg, mint tárgyalható probléma. Az oktatás megjelenítésének óriási szimbolikus és politikai ereje van, az oktatási kérdések gyakran válnak kül- és belpolitikai csatározások tárgyává. Csakhogy az oktatás mint fennmaradást szolgáló intézmény összességében (integrált egészként) jelenik meg, mint statisztikai, szimbolikus entitás (hány magyar diák van?, magyar nyelvű intézmények fontossága stb.), és nem mint működő, azaz napi működtetést igénylő rendszer.²²⁰ A tabusított témák között szereplő korrupció nemcsak politikai, gazdasági vonatkozásban jelenhet meg, hanem az oktatás vonatkozásában is.

²²⁰ 2003 nyarán történt: egy erdélyi nyári egyetem közel három órás kerekasztal beszélgetése során a romániai és magyarországi felsőoktatás aktuális kérdései kerültek terítékre. A beszélgetés során európai kihívásokról, bolognai folyamatról, minőségbiztosításról, információs társadalomról esett szó, míg végül a hallgatók kérdéseket tehetek fel. A legelső kérdező egyik országos terjesztésű lap újságírója (és főszerkesztője) volt, aki feltette azt a kérdést, hogy „Milyen mértékben járul hozzá a romániai magyar nyelvű felsőoktatás az erdélyi magyarok identitásának megőrzéséhez?”. Az előadók kissé meglepődtek, majd udvariasan néhány percben valamilyen általánosságot válaszoltak, miszerint természetesen nagyon hozzájárul, hiszen az egyetem gondolata mindig is közell állt a nemzeti eszméhez stb. A másnapi megyei lapban (tehát nem abban, amelynél a kérdező újságíró dolgozik) *Oktatás és identitás* címmel ismertetés jelent meg az említett beszélgetésről.

A tabusítás a romániai magyar sajtóban nem azt jelenti, hogy nem jelennek meg hírek a kanonizált intézményekről, hanem azt, hogy az újságírói szándék (képzelt vagy jogos) olvasói igényekre építve, illetve mondandójának potenciális interetnikus konfliktusba való helyezése miatt nem hatol be az intézmények falai mögé. A kanonizált intézmények így gyakran – egyik interjúalanyunk szavait használva – „szent tehenné” válnak. *A tabusítás tehát alapvetően nem az intézményeket érinti, hanem az intézmények működését.* Ennek okai részben a szakmai kompetenciák dimenziójában keresendők, de nagyobb mértékben azzal magyarázható, hogy a kisebbségi nyilvánosság, valamint az azt működtető értelmiségi elit elsősorban a felmutatható magyar vonatkozású szimbólumokat tartja fontosnak megjeleníteni, hiszen ez által továbbéltheti az etnikai különbözőség tudatát²²¹. Az elit számára így a szimbólumok és az azokhoz kapcsolódó érzelmi töltet fontosabbá válik, mint a társadalmi tények, avagy a mindennapi élet létfontosságú, ám a szimbolikus politizálás által nem szakralizált történéseinek bemutatása.

A tabusítás tehát a folyamatos etnikai határápítés eszköze, de – tekintve, hogy a főszerkesztők a tabuk létrehozásához is két nagyobb csoportra oszthatók – az etnikai határokon belül is kettősséget produkál. A tabuk a környező világ folyamatos dichotómiákban való elgondolásának eredménye, bináris opozíciók szüntelen használatának következménye. Ez egyébként a romániai magyar kisebbségi kontextustól függetlenül is érvényes, a tabusítást ugyanis elgondolhatjuk a nyilvánosság reprezentációs modelljén²²² belül is (Heller–Némedi–Rényi Ágnes 1990). A nem nyilvános és nyilvános, illetve a magán és a köz szétválasztására épülő modell esetében, a tabusítás valójában a közszférán belüli (értsd: a köz, a mi gondolatmenetünkben pedig a közösség dolgaira vonatkozó) nyilvánosságot érintő tematizációk nem nyilvánossá tételének szándékát jelenti.²²³ A tabuk tehát a szent és a profán, a (nyilvánosságban) kimondhatatlan és kimondható megkülönböztetését feltételezik, ez pedig kisebbségi és többségi etnikai csoportok létezésével, olyan szemantikai struktúrák továbbélését eredményezi, amelyek (etnikai) sztereotípiákat hoznak működésbe. A

²²¹ Az ünneplési szokások 1989 utáni természetét és a sajtó szerepét vizsgálva Bodó Julianna a következő megállapításokra jut: “A médiát vezető elit tudatosan termeli lokális, regionális szinten a ‘magyar társadalmat’, s az ünnepi események bemutatása, különösen ha azokban szimbolikus térfoglalási elemek is vannak, kiemelten fontos terület. (...) A lokális vagy regionális léptékű kollektív reprezentáció termelésében a média kiemelten fontos szerepet vállal, s ez a szerep jóval több, mint a demokratikus társadalmakban szokásos mádiászerep” (Bodó 2000:195, 197-198)

²²² A nyilvánosság reprezentációs modellje nem tévesztendő össze a Habermas által használt reprezentatív nyilvánosság fogalmával, amely elsősorban az uralom jelképeinek nyilvános térben való megjelenítéseire utal (Habermas 1993). Heller és társai szerint a reprezentációs modellben a nyilvános/nem nyilvános megkülönböztetésnek és e megkülönböztetés fenntartásának van központi szerepe, a két szféra közötti határmegvonás pedig reflexív módon stratégiai aktusok eredménye.

²²³ Az ezzel ellentétes folyamatot nevezik oknyomozó újságírásnak, míg a magán szférát érintő nyilvános és nem nyilvános pólusok közötti mozgásokat megmutatóknak vagy voyeurkodásnak, illetve elfojtásnak tekinthetjük.

sztereotípiák továbbá bináris oppozíciókat, ellenségfogalmakat generálnak²²⁴ (Koselleck 1998), egyszersmind az ellenségnek neve lesz: „a balkáni”, „korrupt” külső ellenségnek,²²⁵ az „ők”-nek nem szolgáltatja ki önmagát az „erkölcsös mi”.²²⁶ A határok átlépéséről (pontosabban át nem lépéséről) a tabuk gondoskodnak. A saját erkölcsiségbe vetett hit azonban óhatatlanul kikezdi az önértékelést is, a világ dolgairól szóló tudósítások helyett pedig egyre inkább a saját (tév)képzetek valóságra erőltetett torzformái látnak napvilágot.

Röviden: kétféle tabusítás zajlik egy időben. Az egyik interetnikus mezőben működik, a másik pedig intraetnikus mezőben zajlik. Az előbbi a kisebbségi ethosz fölött örökösödik (literaturizáltságot, a kisebbségi neurózis létét eredményezi), a második pedig kompetenciák hiányával magyarázható (és aprofesszionalitásában és akommerciálisan²²⁷ érhető tetten). Mint az előbbieken láttuk, azonban, az újságíró-társadalomban és a szűkebb főszerkesztői rétegen belül is generációs ellentétek feszülnek, ez pedig minden bizonnyal kihat a kimondható és kimondhatatlan közötti határvonalak újrendezéséhez, azaz a tabuk tárházának változására. Kérdés viszont, hogy ezek a változások oly mértékűek lesznek-e, hogy kihatással legyenek a tabusítás előbbieken ismertetett mechanizmusaira?

6.5 Néhány általános és regionális vonatkozás

Bizonyos megfontolásokból talán éppen ezzel az alfejezettel kezdhettük volna az interjúk elemzését, hiszen mindaz, amit a korábbiakban kifejtettünk összefügg néhány általános, az egész romániai sajtórendszer 1989. december utáni állapotával. Hogy mégsem ezt tettük, annak az a magyarázata, hogy a romániai sajtó 1989 utáni működési feltételeiről, a rendszer főbb jogi és adminisztratív elemeiről a Bevezetőben már volt szó. A főbb gondok, mint például a terjesztés, a kilencvenes évek eleji papírhány, a megugrott infláció, a lakosság

²²⁴ Koselleck megfogalmazásában: „Egy cselekvő önmeghatározásához ellenfogalmak tartoznak, amelyek a mások ellenében megfogalmazott ‘mi’-t nemcsak artikulálják, hanem megkülönböztető jegyekkel is felruházzák”. Koselleck 1998:15.)

²²⁵ Ld. jelen fejezetnek a román sajtó megítéléséről szóló részét.

²²⁶ A jelenségnek közelmúltba vezető gyökerei vannak. Katherine Verdery szerint az államszocializmus korszakában a kommunista antagonisztikus világszemlélet internalizálása által kétpólusú személyiség-struktúrák alakultak ki, amely dichotomizálás által termelte újra az egyéni identitásokat: szétvált a „nyilvános én” és a (privát) „igazi én”. A totalitárius rendszer bukása után a kétpólusú identitást létrehozó dichotomizáció a „hivatalos kommunisták” helyett új „ők”-et keresett, és talált is a különféle etnikumokban. (Verdery 1996) Verderyvel ellentétben azonban van, aki úgy véli, ez a dichotomizáció nem kettős mércét eredményezett, hanem az én integritását biztosító és ezért pragmatikus, ám ambivalens diskurzust hozott létre. (Lőrincz 2002)

²²⁷ A literaturizáltság, kisebbségi neurózis, akommerciálisan és aprofesszionalitás részletesebb kifejtését ld. Magyarai 2001.

elszegényedése, a munkanélküliség²²⁸ a magyar nyelvű sajtót és olvasókat is hasonló mértékben érintette.

Az államszocializmus feltételei közepette egyfajta szimulált piaccal találkozhattunk: a hatalom saját legitimitása érdekében arra törekedett, hogy naponta, minél magasabb példányszámban tudja az olvasó asztaláig szállítani ideológiáját.²²⁹ Ezért az egykori kommunista párt megyei és országos szervei ellenőrzése alatt álló lapokat minden eszközzel igyekeztek magas példányszámban megjelentetni és terjeszteni. A nyomtatott sajtó példányszáma megőrzésének biztosításához piacgazdasági feltételek mellett a legkézenfekvőbb eszköz az előfizetések megtartása, illetve növelése. Tekintve, hogy a hetvenes, nyolcvanas években hivatalosan nem létezett munkanélküliség, a felnőtt lakosságot megcélzó országos és megyei lapok „olvasóinak”²³⁰ toborzását leghatékonyabban a munkahelyen történő előfizetésekkal lehetett biztosítani (a gyerek és ifjúsági lapokat pedig az iskolákban). E gyakorlaton kívül azonban – a kommunista bükkfanyelv szófordulatával élve – adminisztratív módon is „odahatottak” az előfizetésekre, ugyanis a párttagoknak, KISZ-tagoknak és a különféle munkahelyi szervezetek és szakszervezetek tagjainak kötelező volt előfizetéseket eszközölniük. (Petcu 2000)

A rendszer számára két szempontból különösen fontos volt, hogy a magyar nyelvű lapok is magas példányszámokat produkáljanak: egyrészt propagandisztikus, manipulatív tevékenységét így a magyar kisebbség körében is kifejthette,²³¹ másrészt pedig e példányszámokra hivatkozva visszautasíthatta azokat a nyugati vádakat, miszerint az országban a kisebbségek szándékos asszimilációja zajlana. A példányszámokat természetesen ebben a szimulált piaci közegben kell felfognunk, ugyanis ezek nagyságát gyakorlatilag a pártszervezetek írták elő, a romániai magyar lapok esetében (is) pedig bármikor számíthatni lehetett a példányszámok csökkenésére. A csökkenés eme lehetőségét az akkori romániai

²²⁸ Az infláció 1990-es 5 százalékos évi szintről 1993-ban elérte a 256 százalékos szintet, az évtized végefelé pedig visszaesésként 20-30 százalékra. Ugyanebben az időszakban a munkanélküliségi ráta az 1990-es nulla százalékos szintről (az államszocializmusban nem ismerték el a munkanélküliséget), az évtized közepére 10 százalék körülire emelkedett, majd folyamatos, lassú csökkenést tapasztalhatunk. (Berevoescu et alii 1999)

²²⁹ A Nagy Nemzetgyűlés 1974-ben elfogadta a Román Szocialista Köztársaság Sajtótörvényét, amelynek 2 cikkelye kimondja: „A sajtó feladata a Román Kommunista Párt politikájának életbeültetésén tevékenykedni”. E „küldetést” az RKP 1975-ös Programja megerősíti: „Az írott sajtónak, a rádióknak és a televízióknak a párt világról és életről alkotott előrehaladott felfogását hajthatatlanul és állandóan közvetítenie kell”. Részletesebben ld. Coman 1999.

²³⁰ A gyakran adminisztratív intézkedésekkel olvasóvá avasztott munkás vagy értelmiségi nem biztos, hogy olvasónak tekinthető a szó bevett értelmében. Sokkal inkább laphasználóknak tekinthetjük, hiszen a hazavitt újsággal még el nem olvasása esetén is valamit kezdenie kellett. Felhasználhatta akár háztartási célokra, de egyszerűen meg is őrizhette, hiszen időszakosan, kötelező módon részt kellett vennie a „hazafias” papírgyűjtő akciókban.

²³¹ E tevékenység a korábban ismertetett Riggins féle leírások (Riggins 1992) közül a prozelita modellbe illeszthető leginkább.

magyar elit a kisebbség létét fenyegető veszélyként értelmezte, ezért ő maga is szorgalmazta a magyar lapok megrendelését. A Hatalom valószínűleg cinikusan szemlélte, ahogy a magyar kisebbség hozzájárul önmaga indoktrinálásához, a sajtót működtető elitnek pedig sikerélményt nyújtott, ha a sorok közé, mögé üzeneteket rejthetett el, amelyeket vélhetően az olvasók egy része meg is fejtett.

A szimulált piacból, a pártállami kontrollból, illetve a centralizációból való kilépés azon lapok esetében, amelyek 1989-et megelőzően is léteztek eufórikus állapottal kezdődött. Az első lépésnek a „névadás öröme” címet is adhatnánk, hiszen a múlttól való elzárkózás legelső nyilvános gesztusa a lapnevek megváltoztatása volt. A korábbi mozgalmi konotációkat hordozó lapnevek (*Bányavidéki Fáklya* – Nagybánya, *Fáklya* – Nagyvárad, *Igazság* – Kolozsvár, *Vörös Lobogó* – Arad, *Vörös Zászló* – Marosvásárhely, *Szabad Szó* – Temesvár), de a „csak” a megjelenés helyére utaló címeket is (*Hargita*, *Szatmári Hírlap*) néhány kivételtől²³² eltekintve megváltoztatták. Az új napilapnevek majdnem mindegyike egyfajta (megyéhez vagy városhoz köthető) territorialitást vállalt fel (*Hargita Népe*, *Bihari Napló*, *Háromszék*), amelyhez gyakran az „új” időkre való egyértelmű utalás kapcsolódik (*Bányavidéki Új Szó*, *Temesvári Új Szó*,²³³ *Szatmári Friss Újság*). Az „új idők” felvállalása néha egyszerű kijelentés által valósult meg: *Szabadság*, *Jelen*, néha azonban a negyvenes évek második felére való „visszanyúlással” történt: *Romániai Magyar Szó* (1947 szeptemberében is alakult ilyen néven lap), *Népújság* (1948-51 között is létezett).²³⁴

A lapvezetők nagy része beszámol arról az eufórikus, és ugyanakkor példányszám növekedésben, lapalapításban is megmutatkozó állapotról, amely 1990 és részben 1991-ben tapasztalható volt.²³⁵ Ebben az időszakban a korábbi mesterségesen magasan fenntartott példányszámokhoz képest is megugrottak a nyomtatott példányszámok, az új lapok is látványos olvasottságnak örvendtek, ám ennél drasztikusabb és traumatikusabb volt – egyfajta letisztulási folyamat beindulásával egyetemben – a reális piaci igényekkel való szembesülés. Mindehhez még hozzájárultak a postai terjesztés hiányosságai, a papírhiány és a lakosság elszegényedése. Ilyen feltételek mellett azok a lapok, amelyek nem kaptak valamiféle tőkeinjekciót és/vagy szemléletünkben, illetve lapstratégiájukban nem tudtak a piachoz igazodni, gyakorlatilag megszűntek. Minden megmaradt lapnak azonban közös vonása a

²³² A kutatásunkban szereplő újságok közül *A Hét* és a *Brassói Lapok* őrizte meg címét.

²³³ 1994 decemberétől *Heti Új Szó* címen jelenik meg.

²³⁴ A sajtótörténeti adatok forrásai: Kuszálík 1996, 2001a és 2001b.

²³⁵ Az 1990 elején, tavaszán beindult sajtópepszgést, újságalapítási lázat egyik interjúalanyunk *laptavasznak* nevezte.

folyamatos oldalszám-növekedés, a grafikai kivitelezés tökéletesítése (a számítógépes tördelésre való áttérés nyomán), egy minimális bulvárosodás felvállalása, mint például a TV műsormelléklet (amely nagy húzóerő, majd mindegyik főszerkesztő megemlítette ennek fontosságát és az ehhez kapcsolható példányszám növekedést) és horoszkóp közlése²³⁶)

A szemléletváltással egybekötött túlélési harc óhatatlanul nagyobb mértékben érintette azokat a lapokat, amelyek olyan területeken reméltek olvasókat, ahol a magyarok kisebb részarányban, szórványban élnek. A túlélésért folytatott harc a legkülönbözőbb ötleteket szülte, román nyelvű reklám vagy szórakoztató lapok megjelentetésétől kezdve zöldséges bolt üzemeltetéséig, pályázatoktól olvasói pénzügyi támogatásig sok mindent megtalálhatunk (ld. például a temesvári *Heti Új Szó* esetét). Egyes lapoknak át kellett térniük a napilapról a heti megjelenésre, „heti megjelenésű napilapokká” váltak.

A kilencvenes évek második felében megjelent a vállalkozói tőke is a napilapok mögött, de ez még korántsem tekinthető általánosnak. A szakmán belül egyfajta polarizálódás alakult ki, van, aki ezt üdvözlendő fordulatnak tartja, ám másik részük komoly veszélyt lát ebben, és attól tart, a romániai magyar sajtó is olyan – egyik interjúalanyunk megfogalmazása szerint – „szalmazörgésű” lesz, mint a magyarországi vidéki sajtó. Talán ki sem kellene hangsúlyoznom, ebben az ellentétben az általunk *örökösnek* és *menedzsernek* nevezett típus közötti ellentétekről van szó.

Regionális megközelítésben, illetve a piaci és szórványjelleg összevetéséből interjúink alapján az körvonalazódik, hogy a nem magyar többségű régiókban mintha fejlettebb lenne a „piaci tudat” és a piaci alkalmazkodás, mint a tömbmagyar régiókban. Ez utóbbiakban működő megyei napilapok és a városi hetilapok számára sem a helyi román lapok és sem az országos terjesztésű magyar lapok nem jelentenek igazán konkurenciát, esetenként csak a megyei és városi lapok között alakul ki egyfajta, mondhatni kollegiális híverseny. Igazi konkurenciával azonban itt nem kell számolni, mert a megyei lapok – viszonylag stabil olvasottság mellett - napi megjelenésük által folyamatos jelenlétet tudnak biztosítani, a városi lapok pedig intenzívebben koncentrálhatnak a lokális hírekre.

²³⁶ A *Transindex* internetes lap 2001 november folyamán körkérdezt intézett a főszerkesztőkhöz, amelyben többek között a piaci logika és a „tartalomhígítás” kihívásai kerültek szóba. A kolozsvári *Szabadság* főszerkesztője többek között erre ezt válaszolta: „Tartalomhígításra nem volt szükség. Szabályt erősítő, elszigetelt ellenpélda esetleg a valós piaci igényt kielégítő, de eldugott helyen megjelentetett horoszkóp”. (www.transindex.ro)

Azokban a helyi centrumokban, ahol a magyarok kisebbségben vannak, jelentkeznek leginkább a piaci elemek, az ezeket alátámasztó szakmai újítások, illetve az új típusú megjelenési formák. Íme néhány példa: osztrák kiadó Nagyváradon, helyi vállalkozó tulajdonos és fiatal, nem az „etnikai establishmenthez” tartozó főszerkesztő Aradon, piaci és civil társadalmi kezdeményezések a fennmaradásért Temesváron, regionális (tehát a hagyományosnak számító, megyei hatósugáron túlmutató) terjeszkedés Bánságban, sikeres réteglap Déván, önfenntartás Brassóban, a hír és kommentár szigorú szétválasztása a kolozsvári magyar napilapban, magyarországi tőkés és internetes napilap Kolozsváron. Ezekben a centrumokban a román lapok komoly vetélytársat jelentenek a hírversenyben, az olvasók könnyebben áttérnek a román lapokra, ha a magyar újságokban nem találják meg a megfelelő híreket. Az előbbi felsorolásszerű jelzések azonban nemcsak az etnikai arányokkal függnek össze, hanem megfigyelhető egy nyugat-kelet ellentét is: a magyarországi határhoz közeledve egyre egyértelműbb piacosodással találkozunk (természetesen vannak kivételek²³⁷).

Végezetül két nagyon egyszerű(nek tűnő) számadat: a munkatársak száma és a példányszám. Noha interjúink során mindkét adatra rákérdeztünk, egyikről sem könnyű egyértelműen beszélni. A munkatársak számát azért nehéz meghatározni, mert a lapok nem csak belső („munkakönyves”) munkatársakkal dolgoznak, hanem nagyon sok külsőssel, és ezek száma – a főszerkesztői válaszok szerint – a néhány személytől kezdve akár a százat is elérheti. Így csak a belső munkatársak számát tudtuk kiszámolni, amely az általunk felkeresett 24 szerkesztőség adatait összesítve elérte a 342-t. Ám tudatában kell lennünk, hogy e szám egyes szerkesztőségek esetében csak újságírókra vonatkozik, mások esetében tartalmazza a kisegítő személyzetet is. Figyelembe véve ezeket az eltéréseket²³⁸ *becslésünk szerint a szerkesztőségek belső munkatársaiként tevékenykedő újságíróinak száma nem haladja meg a 280-300-at.*

A lapok példányszámára vonatkozóan még nagyobb a bizonytalanság. Noha két kisebb lapot leszámítva mindegyik lapvezető elmondta lapjának példányszámát,²³⁹ ezeket az adatokat üzleti titokként kezelik, így kutatásaitikai megfontolásokból nem közölhetjük a részletes

²³⁷ Egy példa interjúink alapján: Zilah. A szilágysági szörványra például lapműködtetés szempontjából nem jellemző az a piaci fordulat, ami más szörvány vidéken tapasztalható volt. Ez részben az örökölt szerkezet hiányával magyarázható, azaz nem volt, amit továbbéltetni (mint pl. Temesváron), hanem egy teljesen új valamit kellett létrehozni. Ez a létrehozás azonban az RMDSZ égisze alatt zajlott, és a szervezet helyi konfliktusai, valamint a kolozsvári és váradi centrumok között (a kolozsvárihoz talán közelebb álló, ám mégis) vergődő vidék szakemberhiánya rányomta bélyegét a helyi lap(ok) jellegére.

²³⁸ Főképpen azt, hogy a legnagyobb belső munkatársi számot a rejtvényekre szakosodott lapvezető mondta.

²³⁹ Az egyik kivétel a következő képpen bújta ki a válaszadás alól: „ - *Mekkora a lap példányszáma?* – Nekem ezt a kérdést, akik ismernek, nem teszik fel. Ám meg fogom válaszolni: pontosan kétannyi a példányszáma a mi lapunknak, mint a konkurenciának. – *És mekkora a példányszáma a konkurenciának?* – Feleannyi, mint a miénknek.”

adatokat. Ez alól természetesen kivételt képezhetnének azok a lapok, amelyek tagjai a romániai példányszámokat auditáló független szervezetnek (BRAT²⁴⁰). Annak érdekében, hogy valamilyen összképet mégiscsak kapjunk az eddig tárgyalt sajtórendszer nagyságát illetően, a következőképpen fogunk eljárni: a főszerkesztők által megadott példányszámokat összesítjük,²⁴¹ és az általunk beazonosított főszerkesztő típusok vezette lapok adatait csoportosítjuk.²⁴²

40. táblázat

Főszerkesztő típus	Egy napra átszámított példányszámok	
	Szám szerint	Százalékban
Örökös	66.133	56,4%
Menedzser	45.833	39,1%
Lokálpatrióta	5200	4,5%
ÖSSZESEN	117.166	100%

Ezzel az eljárással tehát azt tudtuk meg, hogy ha a „sajtórendszer” teljesen egységes lenne, tehát ha 1 országos napilapból állna, akkor mintegy 117 ezres napi megjelenésű lappal lenne dolgunk.²⁴³ Ha három különféle (és három típusú főszerkesztő által vezetett) napilapként jelenne meg a romániai magyar nyomtatott sajtó egésze, akkor a példányszámok a fenti táblázat adatai alapján változnának. Látható, hogy a legnagyobb példányszámban az *örökösök* által vezetett lapok jelennek meg, de a *menedzsernek* titulált lapvezetők termékei is egyre nagyobb teret foglalnak a sajtópiacra. A *lokálpatrióta* lapok „napi” megjelenése első ránézésre alacsonynak tűnik, de ha belegondolunk, hogy ezek a lapok zömében heti megjelenésűek, és városonként, régióként eltéréseket is tapasztalhatunk, egyértelművé válik, hogy egy kisebb város életében jelentős hatást fejthetnek ki. Megjegyzendő továbbá, hogy a táblázat utolsó oszlopában szereplő arányok a példányszám-eloszlásokra vonatkoznak és nem a főszerkesztő típusokra. Ezek ugyanis interjúink alapján körülbelül azonos arányban oszlanak meg a három típusban.

²⁴⁰ BRAT – *Biroul Român de Audit al Tirajelor*. A Romániában 1998 óta non-profitként működő szervezet honlapja szerint 2003-ban két magyar nyelvű lap vette igénybe a példányszám független megállapítására vonatkozó szolgáltatásukat: a nagyváradi *Bihari Napló* és a kolozsvári *Krónika*. Előbbit osztrák, utóbbit pedig magyar befektetőcsoport adja ki.

²⁴¹ Az összesítés során figyelembe vettük a megjelenés gyakoriságát. Egy hetilap egy napra eső példányszámát úgy számoltuk ki, hogy a főszerkesztő által megadott számot elosztottuk 6-tal.

²⁴² Noha már jeleztük, hogy egy adott főszerkesztő több típus jegyeit egyszerre magán viseli, e csoportosításnál a dominánsnak gondolt jegyeket vettük alapul.

²⁴³ Ez a példányszám egy közepes nagyságú országos lapnak felelne meg, mint például Magyarországon a *Magyar Nemzet*: kb. 120.000 példány (Ballai 2003), vagy Romániában a *România Liberă*: kb. 110.000 (Petcu 2000)

6.6 A főszerkesztők: rövid összegzés

Tekintsük át röviden a három főszerkesztői típust. Már említettük, hogy e típusok elméleti konstrukció eredményei, a valóságban egy adott főszerkesztő esetében a három típus jegy különböző mértékben megtalálható. A típusnevek tehát valójában metaforák, amelyeket a korábbiakban leírtak alapján összegző módon itt röviden kifejtünk.

Az örökösök az idősebb generációhoz tartoznak, újságírói pályájukat már a hatvanas, hetvenes években kezdték. Végzettségük nagy hasonlóságokat mutat, nagy részük a jelenlegi kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem valamelyik filológia szakára járt. Szocializációjuk nagy része tehát az államszocializmus időszakára esik, átérték a cenzúrát, mintegy együtt éltek vele. Az általuk vezetett lapok küldetésének a közösségszolgálatot emelik ki elsősorban, ezért a bulvárosodásra fanyalognak tekintenek, és azt állítják, nincsenek tabuk a romániai magyar sajtóban.

A menedzserek zöme jelenleg harmincas éveiben jár, nevüket azért kapták, mert a lapstratégiájukban több piaci elem is felbukkan, életvezetésükben pedig nagyfokú individualizációra törekednek. Végzettség és családi háttér tekintetében heterogén csoport, ám közös bennük a kibontakozó szakmai öntudat, amely a politikával szembeni távolságtartásra, illetve a sajtó *házőrző-kutya* funkciójának felvállalására készíti. A lap küldetésének megfogalmazása során a tájékoztatás kiemelt helyen szerepel, és ezzel összefüggésben elismerik a nem csak a kisebbségi helyzetből levezethető tabuk létét, hanem a szakmai inkompetenciából származókat is.

A lokálpatrióták helyi városi, vagy kisebb régióra kiterjedő lapokat vezetnek. Felsőfokú végzettségük nincs, ám a nyolcvanas évektől kezdve irodalmi készítésük során kapcsolatba kerültek romániai magyar sajtóintézményekkel. Valamivel idősebbek a menedzsereknél, és lapvezetési stratégiájuk során elsősorban a helyi érdekrendszeren belül próbálnak elhelyezkedni (ezért az RMDSZ-szel szembeni viszonyulásuk gyakran a „nagypolitika” helyi párlatát tükrözi), ugyanakkor fennmaradásuk céljából bátran használnak bulvár elemeket.

41. táblázat

	Örökös	Menedzser	Lokálpatrióta
<i>Végzettség</i>	BBTE – filológia és/vagy Stefan Gheorghiu Akadémia	Felsőfokú végzettség: vegyes	- Nincs felsőfokú végzettsége - újságíró-iskola vagy tanfolyam
<i>Szülei háttér</i>	Első generációs	Vegyes	Első generációs
<i>Életkor</i>	„hatvanasok”	„harmincasok”	„negyvenesek”
<i>RKP-tagság</i>	tag	„megúsza”	Is-is
<i>RMDSZ</i>	Alapító tag, szimpatizáns	Távolságtartó, bíráló	Helyi beágyazottság
<i>Tabuk (romániai magyar sajtó)</i>	„Nincsenek, de...”	Vannak	Vannak
<i>Bulvárosodás</i>	El kell kerülni	Szükséges piaci elem	Kell
<i>Küldetés</i>	Közösségszolgálat	Közszolgálat	Is-is
<i>Laptípus</i>	Inkább megyei	Megyei és regionális	Helyi

A főszerkesztő típusok valamiféle átmenetet és a lokalitások magukra találását, a nyilvánosság felaprózódását tükrözik. A vezető újságírók körében a generációs és szakmai szocializációs különbségek eltérő szakmai felfogásokat és sikerélményeket eredményeznek.

Az *örökösök* szocializációja a korábbi évtizedekre esik. Ők mondhatni a rendszerváltás (szakmai és emberi) nyertesei, akik korábbi kulturális és kapcsolati tőkájüknek köszönhetően sikeresen végigvezényelték (esetleg félig-meddig végig asszisztálták) a már korábban is létező lap spontán privatizációját. Számukra a „fordulat” a lehető legjobbkor jött: a szakmai zsenyéken már túl voltak, de a kiegészítés még nem uralkodott el rajtuk. A 89-es események új lendületet adtak életüknek, aktívan részt vettek az új típusú szervezkedésekben. Az elfojtásból a harsány megmutatkozásba fordultak. Amit korábban csak a nem nyilvános szférában tudtak kimondani vagy gondolni, azt most nyilvánosan is elmondhatták. Szerepvállalásuk eksztázisa viszont rövidesen alábbhagyott, beindult a szakmai önkontroll (újra?), társadalmi aktivitásuk „politika melletti” szintre csúszott, a sajtó és politikum viszonyát nagyjából horizontális, kollegiális tengelyen egymás mellé szerveződve képzelik.

A *menedzserek* a piaci viszonyokkal is számolnak, ugyanakkor a politikai erőviszonyok szintjén is mérlegelnek. Ez a csoport egyre inkább többségiként akar és tud is viselkedni. Noha valamilyen formában az ő esetükben is jelen van a kisebbségi (hír)érzékenység, ez nem zárja ki a piaci gondolkodás sikerét.

A *lokálpatrióták* mintegy ösztönszerűen ráéreztek a helyi sajtóhagyomány életképességére (v.ö. a mócsi szindróma jelenségével). Amit nem mondhattak el (mert nem tudtak, vagy mert kapcsolathálójuk csődöt mondott a kiszélesedett médiatájban) nagyobb közönség előtt, azt ezúttal saját „közösségükkel” osztották meg. „Small but beautiful” elve alapján felfedezték környezetük régi és jelenlegi érdekességeit, rájöttek, hogy „itt” nekik dolguk, küldetésük van. A helyi viszonyokba való egyre mélyebb belemerülés ugyan aláásta ezt a kicsinységben rejlő szépséget, de az elhivatottság, a közvetlen környezet biztatása, a kisebb-nagyobb „otthoni” sikerélmények feledtetni engedték a kis- és nagypolitika helyi lecsapódásaiból származó konfliktusok körüli kellemetlenségeket.

7. A KUTATÁSOK ÖSSZEGRZÉSE. EGY MODELLALKOTÁSI KÍSÉRLET

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy az előbbi számszerűsített részletezésekre épülve, illetve egyéb szakirodalmi támaszpontokat figyelembe véve, és szélesebb keretbe helyezve mintegy összegezzük eredményeinket. A romániai magyar (írott) sajtóvilág modellszerű megközelítése – mint minden modell általában – óhatatlanul is tartalmazni fog bizonyos leegyszerűsítéseket, illetve bizonyos részeket kiemelünk, míg másoknak – jelen esetben – nem fogunk nagyobb jelentőséget tulajdonítani.

Mielőtt azonban ennek nekivágnánk, vizsgáljuk meg, hogy a szakirodalomban miképpen kísérelték meg értelmezni a kisebbségi média (vagy sajtó) tematikáját. A kisebbségi jelző használata nem véletlen, és nem csak azért lényeges, mert jelen írás is egy adott kisebbség nyilvánosságát vizsgálja. A szakirodalomban elvéve találunk olyan műveket, amelyek elméleti síkon közelítenék meg a kisebbségi nyilvánosság sajátosságait. A szakkönyvek zöme általában a média funkciójával foglalkozik, illetve a sajtó és a hatalom viszonyát vizsgálja.

E témakörök természetesen a kisebbségi sajtó esetében is lényegesek, ám ha elemzésünk csak ezen a szinten állna meg, akkor azt sugallnánk, hogy a kisebbségi (sajtó)nyilvánosságnak nincsenek említésre méltó sajátosságai. A kisebbségi sajtóra is érvényesek azok a funkciók, amelyeket minden médiumnak be kell töltenie, nevezetesen informálnia kell a közönséget, a világ dolgaiba való eligazodást elősegítő értelmezési keretet kell kínálnia, össze kell „kötnie” a közönség tagjait, azaz a tömegkultúra (és a mindennapok már-már ritualizált) részévé kell válnia, illetve kulturalizációs, szocializációs és szórakoztatási funkciót is be kell töltenie. A sajtót tehát nem lehet elgondolni a hatalom és a közönség léte nélkül, és itt máris kezdhet szembeötleni a kisebbségi nyilvánosság némely sajátossága. Nemzetállami keretek között ugyanis könnyű volt észrevenni, hogy a sajtónak hatalomkorlátozó szerepe van, ám hogyan állunk e kérdéssel, akkor, amikor egy kisebbségi sajtóval van dolgunk? A kisebbségi sajtó teremtette nyilvánosság hozzájárul-e, hozzá tud-e járulni a hatalom korlátozásához? A kisebbségi sajtó, konkrétan például a romániai magyar sajtó melyik hatalommal szemben tölthet be informálásra épülő ellenőrző funkciót: a központi hatalom képviselőivel szemben, vagy az RMDSZ-szel szemben? Jelenleg e szembeállítás sem teljesen létjogosult, hiszen a konkrétumok szintjén e két „fél” között sok átfedést találhatunk. A kisebbségi médiának tehát (legalább) kettős igazodással kell élnie, azaz kettős funkciót kell betöltenie. Stephen Harold Riggins (Riggins 1992) szerint az etnikai kisebbségek médiájának egyrészt az etnikai

összetartozást és kohéziót, a kulturális fennmaradást kell szolgálnia, másrészt pedig - még ha nem is föltétlenül tudatosan – közönségének a szélesebb társadalomba való integrálódását kell elősegítenie. Természetesen részletesebb elemzés során meg kellene vizsgálnunk azt is, milyen kisebbséggel van dolgunk: őshonos lakosokkal avagy bevándorlókkal, hiszen ennek függvényében különböző módokon lehet megítélni a hatalomnak a kisebbségi sajtóval szembeni viselkedését. Az azonban teljesen nyilvánvaló – és ebben Rigginszel egyetérthetünk -, hogy a kisebbségi sajtó hosszú távon nem maradhat fenn a többség (vagy a többségi hatalom) támogató beállítódása nélkül.²⁴⁴

Amint azt korábban már leírtuk, Riggins szerint a kisebbségi, etnikai média fennmaradását, illetve fejlesztését támogató állam (a többségi hatalom) úgynevezett „multikulturális stratégiáját” az *integracionista, gazdasági, megosztó, megelőző és prozelita* modellek segítségével írhatjuk le (lásd: 2.5. fejezet). E modellek mindegyike mintha abból indulna ki, hogy a kisebbségi sajtó valójában az állam, a többség érdekét képviselné. Az első két modell valamiféle „új asszimilációt” valósít meg, azaz hosszú távon lehetővé teszi a kisebbségek integrációját, a többi három pedig tudatosan rosszhiszemű államot feltételez (még ha a szerző ezt nem is említi). E modellek némelyike (vagy némely eleme) valószínű érvényes a jelenlegi romániai magyar sajtónyilvánosságra is, ám úgy gondoljuk, teljes mértékben egyikkel sem írhatnánk le a jelenlegi sajtórendszert. Az is könnyen belátható, hogy a hatvanas évek közepén kiteljesedő romániai magyar sajtó²⁴⁵ részben beleilleszthető a megelőző modellbe, a nyolcvanas évek vége felé azonban már inkább a prozelita modell fogalomtárát kellene használnunk.

A röviden vázolt modellek hiányosságai közé azt is bevehetjük, hogy ezek a modellek sok esetben egyrészt mellőzik az etnikai csoport saját (néha igencsak intenzíven megmutatkozó) érdekeinek megnyilvánulását, másrészt pedig azt is, hogy az etnikai kisebbség saját „etnikai többségével”, azaz saját kulturális, nyelvi, ám más országban többségként élő csoportjával milyen kapcsolatokat tart vagy tarthat fenn. Riggins modelljei, noha az állam multikulturális stratégiáinak párlatai, nem foglalkoznak a kisebbség esetleges multikulturalitásával, az egyes kisebbségeket az illető országokon belülre izolált csoportokként gondolja el.

²⁴⁴ E támogató magatartás természetesen nem föltétlenül anyagi támogatást jelent.

²⁴⁵ A megyésítés után hozták létre az új megyei lapokat, amelyeknek kiadója a Román Kommunista Párt megyei fiókjai voltak. Az akkor indult lapok jórészt ma is léteznek, természetesen más kiadóval.

Alább ismertetendő modellünkben mi igyekszünk e hiányosságokat kiküszöbölni, ezért első lépésben Rogers Brubakernek a kisebbségek leírására vonatkozó fogalomhasználatából indulunk ki (Brubaker 1996). Brubaker szerint az etnikai kisebbségek megértésekor célszerű egy hármas felosztással operálnunk. Ennek a hármas felosztásnak a kulcsdimenziói *a nemzeti kisebbség*, *a nemzetiesítő állam* („nationalising state” – az az állam, amelynek területén a kisebbség él), illetve *az anyaország* (az az ország, amelynek többségi nemzetével a kisebbség nyelvi, kulturális közösséget alkot, de amelynek nem állampolgára). Látható, hogy Rigginszel ellentétben, itt már nem csak a kisebbség és az állam stratégiáival kell számolnunk, hanem létezik egy harmadik viszonyrendszer is, amely a kisebbség és anyaország kapcsolatait foglalja magába. Ezek a kapcsolatok a romániai magyarok esetében természetesen a Brubaker-féle megközelítés nélkül is működtek, mondhatni egész létüket ennek köszönhetik, az elmúlt évtizedekben talán csak e kapcsolatok „láthatóságának”, intézményesülésének mértéke szempontjából tapasztalhattunk különbségeket.

Felállítandó modellünk elsősorban a kilencvenes évtizedre vonatkozik²⁴⁶, és a kisebbségi nyilvánosságot egy hármas hatalmi térben gondolja el (*lásd a modellt a következő oldalon*). E hármas szerkezet alappillérei – Brubaker nyomán – az egyes alapidimenziókhöz rendelt hatalmi tér, illetve az ezekkel összefüggő, ezeket korlátozni óhajtó saját nyilvánosságok. A kisebbségi nyilvánosság eszerint nem gondolható el a többség, illetve a többségi nyilvánosság, és az anyaország, illetve az anyaországi nyilvánosság nélkül. Modellünkbe azonban beépítettük a saját (értsd: kisebbségi) szereplőkkel szembeni rész-viszonyrendszert is.

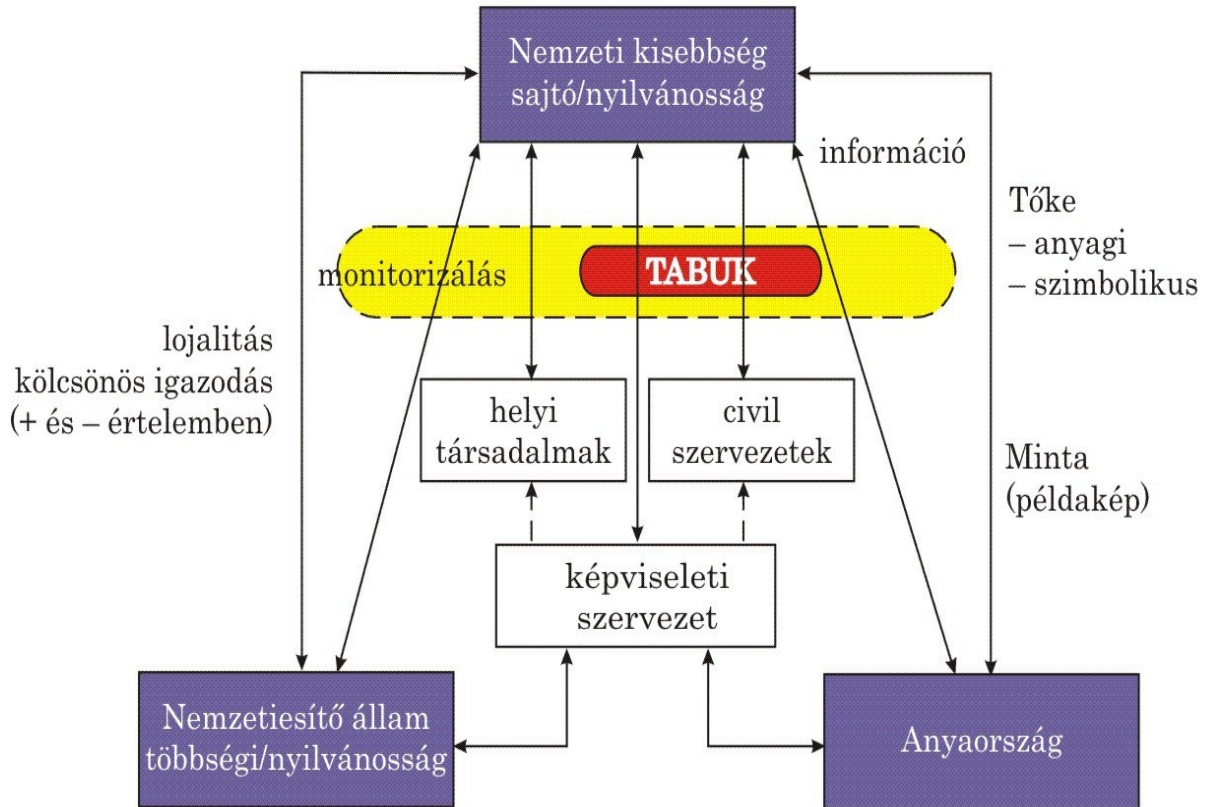
²⁴⁶ Természetesen érdekes lenne e kapcsolatrendszerek sajátosságait 1920-tól megvizsgálni, és összehasonlítani, hogyan alakultak e viszonyok az egyes korszakokban. Úgy gondolom a modell kulcselemei mindegyik korszakban szerepet játszottak a nyilvánosság szerkezetének alakulásában.

TARTALOM

- literaturizált
- akommerciális
- aprofesszionális
- kisebbségi neurózis

MŰKÖDTETŐK

- generációs szétválás
- társadalmi aktivizmus
- politikai befolyásolás
- strukturális öncenzúra

MŰKÖDÉS

- duális szerkezet
- helyi nyilvánosságok
- szétterjedő nyilvánosság

I. A kisebbségi és a többségi nyilvánosság között, illetve a kisebbség és többség között egyrészt *lojalitást* tapasztalhatunk, másrészt pedig *kölcsönös igazodást*. A lojalitást leginkább a Riggins-féle integracionista és gazdasági modell szótárával írhatunk le, ugyanis a lojalitás mindkét félnek érdeke. A többségnek azért, mert ez által valamilyen módon részt vehet, jelen lehet (ezáltal propagálhatja érdekeit és értékeit) a kisebbségi nyilvánosságban, ugyanakkor, ha bevennék még egy nemzetközi dimenziót is, a többségnek érdeke az, hogy külső megítélésében ez a pozitív magatartás megjelenjen, ezáltal ő nyilván profitálhat. A kisebbség részéről azért fontos a lojalitás bizonyítása, mert ezáltal a többségtől támogatást remélhet, illetve saját közönsége irányába olyan információkat juttathat el, amelyek e közönség

tagjainak társadalmi elboldogulását (integrálódását) segítheti elő. A lojalitás mértéke azonban egy folyamatos és kölcsönös igazodást feltételez, állandó alkuk és játszmák eredménye, tehát nem egy egyértelműen adott belső készletként kell elképzelni. A többségi és kisebbségi nyilvánosság viszonya folyamatos odafigyelést követel, és másként jelentkezik a kisebbségi nyilvánosság egyes szintjei között (ezekre a szintekre később visszatérek). Ez a kölcsönös odafigyelés²⁴⁷ *monitorizálást* eredményez, amely ha kisebb mértékben ugyan, de kihat a nyilvánosságban megjelenő témaválasztásokra, azaz valamilyen módon mégiscsak szűrőként működik.

II. A kisebbségi nyilvánosságot azonban kapcsolatháló köti össze Magyarországgal és az anyaországi nyilvánossággal is. Az anyaország egyrészt *tőkét* visz be a kisebbségi nyilvánosság bizonyos szegmenseibe, a *gazdasági tőke* pedig részben közvetlenül érkezik ezekbe a szegmensekbe, részben a romániai kisebbségi képviselői szervezeten (RMDSZ-en), illetve különböző civil szervezeteken keresztül. Az anyaországi nyilvánosság azonban *szimbolikus tőkét* is biztosít, a Magyarországon való közlés például nagyobb presztízszt eredményezhet.²⁴⁸ Az anyagi és szimbolikus tőkét a kisebbségi nyilvánosság *információk* szolgáltatásával hálálja meg. Ezek az információk azonban szintén átmennek egyfajta szűrőn, hiszen nem minden téma jelenhet meg (jelenik meg) a kisebbségekről az anyaországi nyilvánosságban; és ez fordítva is igaz. Ebben a rész-viszonyrendszerben is tapasztalható tehát egyfajta igazodás, hiszen a támogatások gyakran (bizonyos politikai és kulturális) érdekek nyilvánosságban való megjelenését is szolgálják²⁴⁹, ilyen értelemben tehát itt is beazonosítható Riggins gazdasági modelljének egy-két részlete.

III. Modellünkben továbbá a kisebbségi nyilvánosságnak nemcsak a két országgal szembeni játszmáiban kell elhelyezkednie, hanem nagyon lényeges a hozzá sok vonatkozásban közvetlenül kapcsolódó szereplőkkel szembeni viszony. Több vonatkozásban éppen ezek a viszonyok határozzák meg lényegesen a sajtó tartalmi oldalát (gondoljunk csak a korábban

²⁴⁷ Itt jegyezzük meg, hogy e kölcsönös odafigyelés eredményeképpen például az újságírók 38 százaléka tudott megnevezni román újságíró példaképet, míg magyarországi példaképet csak 30 százaléknian említettek.

²⁴⁸ De nem elhanyagolható az ezekért járó magasabb honorárium léte sem. Főképp az irodalmi nyilvánosság esetében gyakran elhangzik, hogy az erdélyi magyar irodalom jórészt már átköltözött Magyarországra: itt jelentetnek meg könyveket, itt publikálnak többet, és ezek az írások otthoni közegben meg sem jelennek. Az sem ritka dolog, hogy egyik erdélyi szerző reflektál egy magyarországi lapban egy másik erdélyi szerző alkotására.

²⁴⁹ Mivel a konferencia és a kötet lezárása között eltelt időben Magyarországon országgyűlési választások zajlottak, nem tudok ellenállni annak, hogy megjegyezzem, a magyarországi választások teljes mértékben átcsaptak a kisebbségi nyilvánosságba is, a nyomtatott sajtóban és elektronikus levelezési listákon FIDESZ szavazásra való felszólítások tömkelegével találkozhattunk. A legnagyobb erdélyi magyar napilap, a Krónika például az első forduló utáni hétfői (április 8-i) lapszámában vaskos főcímben közölte: Nyert a FIDESZ-MDF koalíció.

részletezett tabuk létére és természetére). Ebben a harmadik rész-viszonyrendszerben fel kell emlegetnünk a kisebbségi nyilvánosság duális szerkezetét.²⁵⁰ A romániai magyar sajtónyilvánosságot ugyanis, mint korábban részleteztük (ld. 4.2.2. fejezet), kettős szerkezetűnek foghatjuk fel, amelyben egyrészt jelen van egy úgynevezett *szétterjedő nyilvánosság*, egy kvázi országos (regionális), vagy legalább megyei szint, másrészt pedig 1990-nel kezdődően megerősödtek a *lokális nyilvánosságok* is, amelyek gyakran csak egy település, vagy egy kisebb vidék sajtóját jelentik²⁵¹. A szétterjedő nyilvánosságban az általunk megkérdezett újságírók szerint is nagyobb mértékben léteznek tabuk, ami érthető, hiszen a helyi nyilvánosságokban a megjeleníthető témákat az olvasó könnyebben „ellenőrizheti”. E második esetben tehát jobbra az informális tudás működik szűrőként, míg az előbbi esetben sokkal nagyobb mértékben találhatunk olyan összefonódásokat *a civil és politikai szféra* között, amelyek egy úgynevezett *strukturális öncenzúra* következtében ellehetetlenítik bizonyos témák megjelenítését.

A főszerkesztő típusok és vélemények összegzése rávilágít a romániai magyar elitváltás egyik fontos mozzanatára. A sajtónyilvánosság szerkezetének mindkét szintjén lezajlott az elitcsere. A *szétterjedő nyilvánosság* dimenziójában a korábbi évtizedekben is hatalom közelinek számító vezető újságírói réteget (ld. az *örökösökre* adott leírásokat) lassan feloszlatja, széttöredezi egy újabb és fiatalabbakból álló, kvázi-technokrata réteg (az ún. *menedzserek*). A kilencvenes években azonban a *lokális nyilvánosságok* szintjén megjelent egy újabb helyi elitcsoport is. E csoport láthatóvá válásában, intézményesülésében részben sajtótörténeti nyomokat is felfedezhetünk (vö. a „mócsi szindróma” jelenségével), részben pedig a rendszerváltás (1989) előtt perifériára szorult hatalmi ambíciók utólagos megmutatkozását láthatjuk. E médiaelitek által működtetett kisebbségi sajtó tehát – Riggins-t mintegy igazolva – egyszerre hordozza az elitizmus és amatőrizmus jegyeit.

Előbb részletezett modellünk fogalmait használva a két szinten zajló elitcserenek mintegy keretet biztosít a brubaker-i triádus, hiszen az elit mindegyik tagjának viszonyulnia kell a három kiemelt „szereplőhöz”: anyaország, többségi és kisebbségi társadalom, ám leginkább a kisebbségi társadalom érdekképviselőt megtestesítő szervezethez, az RMDSZ-hez való viszony a meghatározó. Az RMDSZ mint olyan azonban nem tekinthető homogén

²⁵⁰ Részletesebben lásd: Papp Z. Attila *Sétanyomatok. Szocioesszék*. Pro Print, Csíkszereda, 2001. 96-103.

²⁵¹ A teljesség kedvéért azt is meg kell jegyezni, hogy a kilencvenes évek végefelé kibontakozóban van a kisebbségi virtuális nyilvánosság is, jelen elemzésben azonban erre nem térünk ki (lásd például a Transindex c. elektronikus lapot).

szervezetnek, ezért a szervezethez való viszonyulás a sajtónyilvánosságot is felosztja. Így a kilencvenes évek végére a magyarországihoz hasonló polarizálódást (és az ennek megfelelő intézményesülést) tapasztalhatjuk. A magyarországi minta követése éppen a fennebb leírt modellünk érvényességét erősíti.

Az érdekképviselői szervezet központi jelentősége óhatatlanul magával hozza azt a tényt, hogy e szervezetet megtestesítő személyek válnak a legfontosabb tabuképző entitásokká („szent tehenekké” – ahogy egyik interjúalanyunk fogalmazott). A politikai szféra dominanciáját továbbá erősíti az a tény, hogy az újságírók egy jó része éppen e szervezet tagja is, néhány főszerkesztő pedig politikai-közéleti szerepet is vállal (pl. önkormányzati képviselő). Ennek következtében a sajtónyilvánosság politizálttá válik, mégha néha határozottan apolitikusnak is tűnik: a kilencvenes évek első felében azáltal volt politizált, hogy a kisebbségi egységeszme jegyében nem vállalt fel, nem jelenített meg a kisebbségi politizálás konfliktusaira utaló témákat, az évtized vége felé pedig azáltal, hogy a politikai polarizálódás intézményesülését serkentette. Az előbbi esetben gyakorlatilag egyfajta második nyilvánosság létrehozását, továbbéltetését eredményezte (hiszen a konfliktusokról nem beszéltek, ám a közvélemény mégis tudott ezekről), a második esetben pedig a szakmaiság (konfrontatív) elpolitizálódását okozta.

A romániai magyar sajtónyilvánosság kilencvenes évekbeli működtetőinek szakmai kereteit tehát leginkább a kisebbségi érdekképviselői szervezethez való viszony, a többségi társadalom képzelt vagy valós nacionalista beállítódása és a felértékelődött lokalitások szabták meg. Az imígyen kialakított keret, és az ezáltal újratermelt „keretizmus”, illetve a mindennapi munkához természetsszerűleg kapcsolódó rutinizálódás a szakmaiság és a kisebbségi ethosz közötti ingamozgást hozza lendületbe: egyéni (újságírói) szinten, ám a kisebbségi nyilvánosság szintjén is a szakmai értékek és a kisebbségvédelembe ágyazott beállítódások sorozatos váltakozását követhetjük nyomon.

8. BIBLIOGRÁFIA

- Ágoston Hugó – Ambrus Attila (szerk.) 1999 *A Magyar Újságírók Romániai Egyesületének évkönyve 1999*. Marosvásárhely, kiadó nélkül.
- Alex Law 2001 Near and far: banal national identity and the press in Scotland. In: *Media, Culture and Society*. Vol. 23. No. 3, May. 299-316.
- Altheide, David L. – Snow, Robert P. 1976 *Media Logic*. Beverly Hills, Sage.
- Altheide, David L. 1974 *Creating Reality*. Beverly Hills – London, Sage.
- Anderson, Benedict 1991 *Imagined Communities. Reflexions on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York, Verso.
- Angelusz Róbert – Békés Ferenc – Nagy Márta – Tímár János 1980 Az újságíró iskolába jártak... In: *Jel-Kép* 1980/2
- Angelusz Róbert – Békés Ferenc – Nagy Márta – Tímár János 1982 *Újságíró kutatás*. Tömegkommunikációs kutatóközpont.
- Angelusz Róbert 2000 *A láthatóság görbe tükrői*. Budapest, Új Mandátum.
- Bajomi-Lázár Péter 2001 *A magyarországi médiaháború*. Budapest, Új Mandátum.
- Bakk Miklós - Horváth Andor - Salat Levente 1999 A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában. In: *Magyar Kisebbség* 1999/2-3 373-391.
- Balázs Sándor 1990 Kiáltó Szó. Amit a cenzúra nem vett ki. In: *Korunk* 1990/1 9-21.
- Ballai József 2003 Gályarabok. Vidéki lappiac. In: *Magyar Narancs*, 2003. november 13.
- Balló Áron 2002 A magyar sajtó intézményesülése. In: Bodó Barna (szerk.) *Romániai Magyar Évkönyv 2002*. Temesvár – Kolozsvár, Szórvány Alapítvány - Polis. 183-190.
- Bányai Éva 2003 Egy kudarcos sikertörténet. In: *Korunk* 2003/8 16-23.
- Bárdi Nándor (szerk.) 2000. *Ellenpontok*. Csíkszereda, Pro-Print.
- Bárdi Nándor 2004 *Tény és való. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája és a határon túli magyarok társadalomtörténete*. TLA Könyvtár, Kézirat.
- Bateson, James 1955 *Toward an Ecology of Mind*. New York, Ballantine Books
- Berevoescu, Ionica et alii. 1999 *Fețele schimbării. Români și provocările tranziției*. București, Nemira.
- Berey Géza 1940 *A magyar újságírás Erdélyben 1919-1939*. Szeged, Ablaka György Könyvnyomdája.
- Billig, Michael 1995 *Banal Nationalism*. London, Sage.

- Biró A. Zoltán 1995 Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről. In: *Változásban? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, Pro-Print..
- Biró A. Zoltán 1998 Centralizált hatalmi beszédmód. In: Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Csíkszereda, Pro-Print.
- Biró Sándor 2002 *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940*. Csíkszereda, Pro-Print.
- Bodó Barna (szerk.) 2001 *Romániai magyar évkönyv*. Kolozsvár – Temesvár, Polis.
- Bodó Julianna 2000 Ünnepi események és a média nyilvánossága. In: Uő. (szerk.) *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, Pro-Print.
- Bodó Zoltán – Cosmeanu, Marius – Mátéffy Csaba – Mărginean Paul 1995 Alter/Ego tírgumureșean. In: *Alter* 1995/1. 77-96.
- Bodó Zoltán – Cosmeanu, Marius – Papp Z. Attila 1997 *Campania și compania electorală a UDMR în presa maghiară din România*. Budapest, TLA Könyvtár (kézirat).
- Bodor Pál 1981 A romániai magyar sajtóélet. In: Koppándi Sándor (szerk.) *A romániai magyar nemzetiség*. Bukarest, Kriterion. 449-461.
- Bottoni, Stefano 2003 A sztálini „kis Magyarország” megalakítása (1952). In: *Regio* 2003/3 89-126.
- Bourdieu, Pierre 2001 *Előadások a televízióról*. Budapest, Osiris.
- Bozóki András 2003 Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép-európai megközelítések. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.) *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány
- Breed, Warren 1955 Social control in the newsroom. A functional analysis. In: *Social Forces*. No. 33. 326-355.
- Brubaker, Rogers 1996 *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press.
- Burns, T. 1969 Public Service and Private World. In: Halmos P. (ed.) *The Sociology of Mass Media Communicators*. Keele, University of Keele.
- Coman, Mihai 1999 *Puterea și cultura. O istorie a cenzurii*. București, Polirom.
- Coman, Mihai 2003 *Mass Media în România post-communistă*. Iași, Polirom.
- Cormack, Mike 1993 Problems of Minority Language Broadcasting: Gaelic in Scotland. In: *European Journal of Communication*. Vol. 8. No. 1. 101-117.
- Cormack, Mike 1995 Broadcasting and the Politics of Cultural Diversity: The Gaelic Television Debate in Scotland. In: *The European Journal of Cultural Policy*. Vol. 2. No. 1. 43-54.

- Cs. Gyimesi Éva 1993 *Honvagy a hazában. Esszék, interjúk, publicisztikai írások*. Budapest, Pesti Szalon.
- Cs. Gyimesi Éva 1998 *Colloquium Transsylvanicum. Értelmiségi önreflexiók*. Marosvásárhely, Mentor.
- Cseke Péter – Molnár Gusztáv (szerk.) 1989 *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Héttorony Könyvek, 1989
- Cseke Péter (szerk.) 1995 *Lehet – Nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937-1987)*. Marosvásárhely, Mentor.
- Cseke Péter 1994 Korszerűsödő magyar hírlapok. In: *Korunk* 1994/4. 127.
- Cseke Péter 1997 *Metaforától az élet felé. Kisebbségi értelmiség – kisebbségi nyilvánosság. Tanulmányok (1987-1997)*. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion
- Cseke Péter 1997 *Metaforától az élet felé. Kisebbségi értelmiség – kisebbségi nyilvánosság. Tanulmányok (1987-1997)*. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion
- Cseke Péter 1997 Spectator kisebbségi sajtóképe. In: Uő. *Metaforától az élet felé. Kisebbségi értelmiség – kisebbségi nyilvánosság*. Bukarest, Kolozsvár, Kriterion. 58-65. o.
- Cseke Péter 2003a. Egy szintézis előfeltételei. Nagy György emlékére. In: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kolozsvár, Kriterion. 10-22.
- Cseke Péter 2003b A kisebbségi sajtó nyilvánosság korlátozása Romániában (1919-1989). In: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kolozsvár, Kriterion. 234-255.
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária 2002 *Nemzetek egymás tükrében*. Budapest, Balassi.
- Csepeli György 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.
- D. Lőrincz József 2002 A kelet-európai ambivalens diskurzusról. In: *REGIO* 2002/1 226-248.
- Dávid Gyula 2000 *Erdélyi irodalom – világirodalom. Tanulmányok, cikkek, jegyzetek*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia.
- Debord, Guy 2001. *Societatea spectacolului*. București, EST.
- Domokos Géza 1996 *Esély I. Visszaemlékezés 1989-1992*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia.
- Earl Babbie 1995 *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi.
- Elliott, Philip 1972 *The Making of a Television Documentary*. London, Constable.
- Elliott, Philip 1982 Media Organizations and Occupations: an overview. In: Curran, James – Gurevitch, Michael – Woolcott, Janet (ed.) *Mass Communication and Society*. London, The Open University Press. 142-173.

- Enyedi Sándor 1998 A romániai magyar sajtó és tömegkommunikáció 1944 után. In: *Tegnapelőttől tegnapig. Művelődéstörténeti töprengések*. Kolozsvár, Yoyo Only. 237-261.
- Eröss Attila 1996 Jegyzetek a 200 éves romániai magyar újságírás történetéből. In: *Gondolatok a sajtóról. 200 éves az erdélyi magyar újságírás*. Marosvásárhely, Custos. 98-144.
- Ferge Zsuzsa 1972 Az újságírók munkája. MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport Könyvtára, Kézirat.
- Ficeac, Bogdan 1999 *Cenzura comunistă și formarea „omului nou”*. București, Nemira
- Fishman, Mark 1980 *Manufacturing the News*. Austin, University of Texas Press.
- Fleisz János 1999 A román és az erdélyi magyar sajtó néhány vitája 1918 után. In: Bárdi Nándor (szerk) *Források és stratégiák*. Csíkszereda, Pro-Print. 365-376.
- Franklin, Bob – Murphy, David 1991 *What news? The Market, Politics and the Local Press*. London – New York, Routledges.
- Freedom House 1999 *Media Responses to Corruption*
- Fukuyama, Francis 1994 *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa.
- Gagy József 2003 Határ, ami összeköt. In: *Regio* 2003/3 126-148.
- Gál Mária 2000 Útkeresésben a romániai magyar írott sajtó. In: Bodó Barna (szerk.) *Romániai Magyar Évkönyv 2000*. Temesvár – Kolozsvár, Szórvány Alapítvány - Polis. 142-154.
- Gál Mária 2001 Szolgálat vagy szolgáltatás? A romániai magyar sajtó század- és ezredfordulós dilemmáiról. In: Enyedi Nagy Mihály (szerk.) *Magyarország Médiakönyve 2000-2001. Első kötet*. Budapest, ENAMIKÉ. 229-236.
- Gáll Ernő 1979 *Pandora visszatérése*. Bukarest, Kriterion.
- Gáll Ernő 1983 *A sajátosság méltósága. Esszégyűjtemény*. Budapest, Magvető.
- Gáll Ernő 1995 *Számvetés. Huszonkét év a Korunk szerkesztőségében*. Kolozsvár, Komp-Press.
- Gáll Ernő 2003 *Napló I. 1977-1990*. Kolozsvár, Polis.
- Gamson, W. A. – Modigliani, A. 1989 Media discourse and public opinion on nuclear power. In: *American Journal of Sociology*. No. 95
- Gamson, W. A. 1984 *What' News: A Game Simulation of TV News*. New York, Free Press.
- Gans, Herbert J. 1979 *Deciding what's news*. New York, Pantheon Books.
- Gerbner, George – Gross, Larry 1976 Living with Television: The Violence Profile. In: *Journal of Communication*. Vol. 26. No.2
- Geréb Marika 2002 Ha nem, leírunk... A sajtó zsarolja a külföldi befektetőket. In: www.transindex.ro

- Gitlin, Todd 1980 *The Whole World is Watching*. Berkeley, University of California Press.
- Goffman, Erving 1981 *A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Tanulmányok*. Budapest, Gondolat.
- Golding, Peter 1982 Media Professionalism in the Third World: the transfer of an ideology. In: Curran, James – Gurevitch, Michael – Woolacott, Janet (ed.) *Mass Communication and Society*. London, The Open University Press. 291-308.
- Griffin, Em 2003 *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest, Harmat.
- Gross, Peter 1996 *Mass Media in Revolution and National Development: The Romanian Laboratory*. Ames, Iowa State University Press.
- Gross, Peter 1999 *Colosul cu picioare de lut. Aspecte ale presei românești post-comuniste*. București, Polirom.
- Gurevitch, Michael – Blumler, Jay G. 1982 Linkages between the Mass Media and Politics: a model for the analysis of political communications system. In: Curran, James – Gurevitch, Michael – Woolacott, Janet (ed.) *Mass Communication and Society*. London, The Open University Press. 270-290.
- György Lajos 1926a Az erdélyi magyarság szellemi élete (I.). In: Voinovich Géza (szerk.) *Budapesti Szemle*, 204. Kötet. Budapest, Franklin – Társulat. 50-72. o.
- György Lajos 1926b Az erdélyi magyarság szellemi élete (II.). In: Voinovich Géza (szerk.) *Budapesti Szemle*, 204. Kötet. Budapest, Franklin – Társulat. 186 - 240. o.
- Habermas Jürgen 1993 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Budapest, Századvég-Gondolat.
- Hall, Stuart 1981 The Whytes of Their Eyes: Racist Ideologies and the Media. In: Bridges, Georges – Brunt, Rosalind (ed.) *Silver Linings*. London, Lawrence and Wishart.
- Hall, Stuart 2001 Encoding/Decoding. In: Durham, Meenakshi G. – Kellner, Douglas M. (ed.) *Media and Cultural Studies. Key Works*. Oxford, Blackwell. 166-176.
- Hankiss Elemér 1989 *Kelet-európai alternatívák*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Heller Mária - Némedi Dénes - Rényi Ágnes 1990 Vázlat a nyilvánosság fogalom értelmezéséhez. In: Bayer József (szerk): *Tükör által homályosan. Tanulmányok az ideológiáról*. MTA Társadalomtudományi Intézete.
- Heller Mária - Némedi Dénes - Rényi Ágnes 1990 Vázlat a nyilvánosság fogalom értelmezéséhez. In: Bayer József (szerk): *Tükör által homályosan. Tanulmányok az ideológiáról*. MTA Társadalomtudományi Intézete.
- Herédi Zsolt 2003 Klisék, tabuk és egyéb „sajtóficamok” az erdélyi magyar sajtóban. In: *Korunk* 2003/8 64-72.
- Herédi Zsolt 2003a A leleplező írás esélyei Erdélyben. In: *Krónika* 2003. április 26-26.

- Hirschman, Albert O. 1995 Közösség és konfliktus. In: 2000 1995/11. 15-20.
- Horváth István 1996 A romániai magyar sajtóvilágosság és korlátai. In: *Korunk* 1996/1. 39-43.
- Husband, Charles (ed.) 1994 *A RICHER VISION. The development of ethnic minority media in Western democracies*. London, Paris, Rome, UNESCO Publishing, John Libbey.
- Ignat, Petru 1999 Postfață – Schiță istorică privind autocenzura fricii în presă. In: Bogdan Ficeac *Cenzura comunistă și formarea „omului nou”*. București, Nemira. 110-126.
- Jakubowicz, Karol 1994 Equality for The Downtrodden, Freedom for The Free: Changing Perspectives on Social Communication in Central and Eastern Europe. In: *Media, Culture and Society*, 1994/16.
- J
- ohnstone, John WC – Slawki, Edward C. – Bowman, William W. 1976 *The News People*. Urbana, University of Illinois Press.
- Jordáky Lajos 1971 A romániai magyar sajtó 1971-ben. In: *Korunk* 1971/11. 351-358.
- Jordáky Lajos 1976 A romániai magyar sajtó történeti útja. In: *Korunk Évkönyv 1974*. 13-28.
- Józsa T. István 1990 A hazai magyar sajtó új térképe II. In: *Korunk* 1990/12. 1949-1654.
- Kántor Lajos 1984 *Vallani és vállalni. Egy irodalmi vita és környéke (1929-1930)*. Bukarest, Kriterion.
- Károlyi István 1990 A hazai magyar sajtó új térképe. In: *Korunk* 1990/1. 139-140.
- Kelemen Attila – Bakk Miklós 2002 *Communitas – amit a közösségi ellenőrzésről gondolunk*. In: *Krónika* 2002. augusztus 10.
- Kelemen Attila 2003 Home jogok. A médiaközönről. In: www.transindex.ro
- Kligman, Gail 2000 *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*. București, Humanitas.
- Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor 2001 *A magyar sajtó története*. Budapest, Sajtóház, Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Konrád György – Szelényi Iván 1989 *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest, Gondolat.
- Korunk* 1999/2 *Újra magunk revíziója - 1999* (tematikus lapszám).
- Koselleck, Reinhart 1998 Ellenségfogalmak. In: Szabó Márton (szerk.) *Az ellenség neve*. Budapest, Jászöveg Műhely 7-23.
- Kovács Éva – Vajda Júlia 2002 *Mutatkozás. Zsidó identitás történetek*. Budapest, Múlt és Jövő.
- Kristóf Gyula 1938 *Az erdélyi időségi sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig (1867 – 1919)*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

- Kristóf Gyula, dr. 1939 Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom a kiegyezésig. In: dr. György Lajos (szerk.) *Erdélyi Tudományos Füzetek* 1939/109. Sz. Cluj – Kolozsvár, Minerva.
- Kuczi Tibor 1992 *Szociológia, ideológia, közbeszéd*. Budapest, Scientia Humana.
- Kuszálík Péter 1996 *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940 – 1989*. Budapest, Teleki László Alapítvány
- Kuszálík Péter 1999 Az egyházi sajtó újjáépülése a kilencvenes években. In: *Korunk* 1999/10. 86-93.
- Kuszálík Péter 2001a *A romániai magyar sajtó 1989 után*. Budapest - Kolozsvár, Teleki László Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Kuszálík Péter 2001b A romániai magyar sajtó 1990 után. In: *A hátsó udvarban. Szélgjegyzetek az erdélyi sajtó és irodalom történetéhez*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó
- Kuszálík Péter 2001c A romániai magyar sajtó 1990 után. Szubjektív szemle. In: Enyedi Nagy Mihály (szerk.) *Magyarország Médiakönyve 2000-2001. Első kötet*. Budapest, ENAMIKÉ. 237-249.
- Lampl Zsuzsanna - Sorbán Angella 1999 A szlovákiai és az erdélyi magyarok médiapreferenciái és fogyasztói szokásai. In: *Magyar Kisebbség* 1999/1 231-248.
- Lazarsfeld, Paul – Berelson, Bernard – Gaudet, Hazel 1944 *The People's Choice*. New York, Duell, Sloan, Pearce.
- Le Vine, R. A. – Campbell, D.T. 1972. *Ethnocentrism*. New York, Wiley
- Lemert J.B. 1989 *Criticizing the Media*. Newbury Park, London, Sage.
- Lerner, Daniel 1958 *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. Glencoe, Free Press.
- Lichtenberg, Judith (ed.) 1990 *Democracy and the Mass Media*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ligeti Ernő é.n. *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete 22 esztendő kisebbségi sorsban*. Csíkszereda, Pro-Print (megjelenés alatt).
- Lippman, Walter 1922 *The Public Opinion*. New York, The Free Press.
- Lőrincz D. József 2002 *Az átmeneti társadalom értékei* (TLA Könyvtár, doktori disszertáció, kézirat).
- Luhmann, Niklas 1997 *Szerelem – Szenvedély. Az intimitás kódolásáról*. Budapest, Jósöveg Műhely.
- Magyari Tivadar - Veres Valér 1998 *A Duna Televízió erdélyi közönsége. Audenciaelemzés kérdőíves kutatás alapján*. Budapest, Hungária Televízió Közalapítvány.

- Magyari Tivadar 1996 A sajtó önállóságának kérdése a romániai magyar köztájékoztatás esetében. In: *Korunk* 1996/1. 43-47.
- Magyari Tivadar 1999 Szabadság – sajtószabadság. Médiánk identitása. In: *Szabadság* 1999. július 23.
- Magyari Tivadar 2000 A romániai magyar média. In: *Médiakutató* 2000/ősz 95-107.
- Magyari Tivadar 2000a Miből tájékozódnak a romániai magyarok? In: *Szabadság* 2000. október 18. 8. o.
- Magyari Tivadar 2003 Elemzések a romániai magyarok sajtóolvasási szokásairól. In: *Erdélyi Társadalom*. I. évfolyam, 1. Szám 113-131.
- Magyari Tivadar 2003 Hungarian Minority Media in Romania: Toward a Policy of Professional Improvement. In: Sükösd Miklós – Bajomi-Lázár Péter (szerk.) 2003 *Media Policy Reform in East-Central Europe*. Budapest, CEU Press. 185-202.
- Magyari Tivadar 1996a Civil média. A romániai magyar szervezetek időszakos kiadványai. In: *Korunk* 1996/1. 106-115.
- Makkai Sándor 1998 *Magunk revíziója*. Csíkszereda, Pro-Print.
- Manea, Norman 2003 *A diktátor és a bohóc*. Budapest, Magvető.
- Marino, Adrian 1997 Cenzura în România. Schiță istorică. I-VI. In: *Sfera Politicii* 1997/49-54
- Marino, Adrian 2000 *Cenzura în România*. Craiova, AIUS.
- Mathien, M 1983 *Le presse quotidienne régionale*. Paris, PUF.
- Max Weber 1998 A politika mint hivatás. In: Uő. *Tanulmányok*. Bp. Osiris 156-209. O.
- McCombs – Shaw 1972 The agenda setting function of mass media. In: *Public Opinion Quarterly*. No. 36 176-187.
- McNair, Brian 1998. *The Sociology of Journalism*. London, Arnold.
- McQuail, Denis (ed.) 2002 *McQuail's Reader in Mass Communication Theory*. London – Thousands Oaks – New Delhi, Sage.
- McQuail, Denis 1992 *Media Performance. Mass Communication and the Public Interest*. London - Newbury Park – New Delhi, Sage.
- McQuail, Denis 1994 *Mass Communication Theory. An Introduction. Third Edition*. London – Thousands Oaks – New Delhi, Sage.
- Mikó Imre 1987 *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem
- Monoki István 1941 Magyar könyvtermelés a román uralom alatt (1919-1940). II. kötet. Hírlapok és folyóiratok. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára.

- Morgan, Michael – Shanahan, James 1997 Two Decades of Cultivation Research: An Appraisal and a Meta-analysis. In: Brant Burleson (ed.) *Communication Yearbook 20*. Thousand Oaks – California, Sage. 1-45.
- MSI 2002 Media Sustainability Index 2002. In: www.irex.org/msi
- N.-Neumann, Elisabeth 1984 *The Spiral of Silence*. Chicago – London, The University of Chicago Press.
- Nagy Lajos 1944 *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T.
- Németh Szilvia – Papp Z. Attila 2000 Többségi-kisebbségi médiahasználat és tolerancia. In: *Fórum* 2000/3. 19-42.
- Pap Melinda 2003 A kisebbségi sajtó védelme a cél. Megalakult a romániai magyar lapkiadók egyesülete. In: *Szabadság* 2003. Szeptember 6.
- Papp Z. Attila 2000 „Konfliktuskezelés” a romániai magyar sajtónyilvánosságban. In: *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Papp Z. Attila 2000 În căutarea meciului pierdut – analiză de discurs sub pretextul unui meci de hochei. In: *Altera* 2000/13 87-98. (magyarul: Az eltűnt hokimeccs nyomában – diskurzuselemzés egy sportesemény ürügyén. In: *Médiakutató* 2001/1) .
- Papp Z. Attila 2001 *Sétanyomatok. Szocioesszék*. Csíkszereda. Pro-Print.
- Petcu, Marian 1999 *Puterea și cultura. O istorie a cenzurii*. Iași, Polirom
- Petcu, Marian 2000 *Tipologia presei românești*. Institutul European, Iași.
- Poppe, E. 1998. *National and Ethnic Stereotypes in Central and Eastern Europe. A Study among Adolescents in Six Countries*. Utrecht, ERCOMER.
- Price, Monroe E. 1998 *A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás*. Budapest, Magvető.
- Pye, L. W. (ed.) 1963 *Communications and Political Developments*. Princeton, Princeton University Press.
- Riggins, Stephen H. 1992 *Ethnic Minority Media: An International Perspective*. London, Newbury Park: Sage Publications, 1992.
- Runcan Miruna 2002 *A patra putere – legislație și etică pentru jurnaliști* –. Cluj-Napoca, Dacia.
- Salamon Márton László 2002 Helyzetkép az erdélyi magyar sajtóról: időutazás vagy modernizáció. In: Enyedi Nagy Mihály (szerk.) *Magyarország médiakönyve 2002. Első kötet*. Budapest, ENAMIKÉ. 265-273.
- Setényi János 1999 *A minőség kora. Bevezetés az iskolai minőségbiztosítás gyakorlatába*. Budapest, Raabe.

- Shoemaker, Pamela J. – Reese, Stephen D. 1991 *Mediating the Message. Theories of Influences on Mass Media Content*. Longman
- Shoemaker, Pamela J. 1991 *Gatekeeping*. Newbury Park – London – New Delhi, Sage.
- Sipos Géza 2003 Sajtópénzek. A lapkiadás nyertesei és vesztesei. In: www.transindex.ro
- Splichal, Slavko - Sparks, Colin 1994 *Journalist for the 21st Century*. New Jersey, Ablex.
- Splichal, Slavko 1994. *Media Beyond Socialism. Theory and Practice in East-Central Europe*. Oxford, Westview Press.
- Sükösd Miklós – Bajomi-Lázár Péter (szerk.) 2003 *Media Policy Reform in East-Central Europe*. Budapest, CEU Press.
- Székelyi Mária – Barna Ildikó 2002 Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára. Budapest, TYPOTEX.
- Szijártó Zsolt – Tamás Pál – Tóth Péter 2001 A konfliktusról. In: Béres István – Horányi Özséb (szerk.) *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris. 35-52.
- Szőcs Géza 2000 Tizenkét képkocka a nyolcvanas évek elejéről. In: Bárdi Nándor (szerk.) *Ellenpontok*. Csíkszereda, Pro-Print 349-354.
- Thom, Françoise 1993 *Limba de lemn*. București, Humanitas.
- Thompson, John B. 1995 *The Media and Modernity. A Social Theory of the Media*. Cambridge, Polity Press.
- Tismăneanu, Vladimir 1992 *Arheologia terorii*. [Megjelenési hely nélkül] Editura Eminescu.
- Tismăneanu, Vladimir 1997 *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*. Iași, Polirom.
- Tófalvi Zoltán 1992 Romániai magyar sajtó – összeomlás előtt? In: *Korunk* 1992/7. 85-98.
- Toma, Mircea 2001 Șantaj și corupție în presa românească. In: *Academia Cațavencu* 2001/32.
- Tóth Sándor 1990 *Quo vadis Românie?* New York, HHRF, Katalizátor Iroda.
- Tóth Sándor 1997 *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra korszakából. Gaál Gábor sorsa és utóélete Romániában 1946-1986*. Budapest, Balassi.
- Transindex (szerk.) 2001 Sajtó-helyzetkép. In: www.transindex.ro
- Tuchman, Gaye 1993 Media Institutions. Qualitative methods in the study of news. In: Jensen, Klaus B. – Jankowski, Nicholas W. (ed.) *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research*. London – New York, Routledge.
- Turnowszky Sándor 1913 Az újságírás. In: Oroszlány Gábor (szerk.) *Erdélyi újságírók almanachja 1914*, Marosvásárhely, Grün Sámuel Könyvnyomdája. 72-74 o.

- Tušer, Andrej – Hlavčáková, Svetlana – Hradiská, Elena – Vatrál, Jozef – Jenča, Imrich 2003 Újságíró-kutatás Szlovákiában. In: Médiakutató 2003/nyár
- Varga E. Árpád 1998 *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, Püski.
- Vargha Jenő-László 1995 *Társadalom a diványon?* Kolozsvár, Komp-Press.
- Vásárhelyi Mária 1992 *Az újságíró társadalom helyzete, gondolkodása, szerepvállalása*. Budapest, MUOSZ
- Vásárhelyi Mária 1999 *Újságírók, sajtómunkások, napszamosok*. Budapest, Új Mandátum.
- Vásárhelyi Mária 2000 „A sajtó ingatag...” Újságíró-kutatás 2000. In: *Élet és Irodalom* 2000/51-52
- Verdery, Katherine 1991 *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkley - Los Angeles – Oxford, University of California Press.
- Verdery, Katherine 1996 *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, Princeton University Press
- Vincze Gábor 1999 *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda, Státus Könyvkiadó.
- Vincze Gábor 2003 *Történeti kényszerpályák – Kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944-1989*. Csíkszereda, Pro-Print.
- Weaver, David – Wilhoit, Cleveland 1986 *The American Journalist: A portrait of U.S. News People and Their Work*. Bloomington, Indiana University Press.
- Weaver, David – Wilhoit, Cleveland 1996 *The American Journalist in the 1990s: U.S News People at the End of an Era*. New Jersey, Mahwah, Erlbaum.
- Weaver, David H. (ed.) 1998 *The Global Journalist. News People around the World*. New Jersey, Hampton Press., Inc. Cresskill.
- Weaver, David H. 1998a *Journalists Arond the World: Commonalities and Differences*. In: Weaver, David H. (ed.) *The Global Journalist. News People around the World*. New Jersey, Hampton Press., Inc. Cresskill.
- Weber, Max 1987 *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriatan*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- White, David M. 1950 The „gatekeeper”: A case study in the selection of news. In: *Journalism Quarterly*. No. 27. 383-390.
- Záhony Éva 1991 Bevezető tanulmány. A magyar kisebbségi élet kezdete Romániában. In: Uő. (szerk.) *Hitel. Kolozsvár 1935-1944. Tanulmányok I.-II. kötet*. Budapest, Bethlen Gábor Könyvkiadó.
- Zamfir, Mihai 1997 *Discursul anilor '90*. București. Ed. Fundației Culturale Române.

9. MELLÉKLETEK**9.1 Lapstatisztikák***9.1.1 Az 1919-1999 között megjelent lapcímek település szerinti bontásban, korszakonként*

42. táblázat

	1919. január. 1 – 1940. augusztus. 30	1940. augusztus 31 – 1944. december 31.	1945. január 1- 1989. december 22.	1989 december 23. – 1999. június 30.
Kolozsvár	457	88	53	139
Temesvár	214	14	17	19
Nagyvárad	147	27	23	60
Arad	126	13	7	18
Marosvásárhely	93	21	64	95
Szatmárnémeti	84	13	27	39
Bukarest	76	5	75	26
Brassó	68	10	11	17
Nagykároly	21	2	3	7
Székelyudvarhely	20	7	6	49
Lugos	17	1	0	0
Déva	15	2	0	30
Kézdivásárhely	15	1	13	5
Dés	14	5	0	6
Máramarossziget	14	5	1	7
Petrozsény	14	1	0	1
Nagybánya	13	5	7	7
Nagyszeben	13	1	0	3
Sepsiszentgyörgy	11	7	41	63
Csíksereda	10	4	26	96
Összesen (település)	69	35	47	111
Összesen (lapcím)	1571	267	416	934

9.1.2 Szakbesorolás szerinti megoszlás 1940-1944, 1945-1989

43. táblázat

	1940 - 1944		1945 - 1989	
	<i>Szám szerint</i>	<i>%</i>	<i>Szám szerint</i>	<i>%</i>
Egyházi, hitbuzgalmi és missziós kiadványok	63	23,6	22	5,3
Politikai napilapok	46	17,2	26	6,3
Társadalmi és érdekképviselői kiadványok (családi és nőszövetségi, egyesületi és szövetségi; propaganda és pártlapok; szakszervezeti és munkásmozgalmi lapok; népközösségi lapok; békevédelmi lapok)	35	13,1	59	14,2
Közgazdasági lapok és közlönyök (ipar, mezőgazdaság, kereskedelem, közlekedés, idegenforgalom, szövetkezetek, szakmai és üzemi lapok)	27	10,1	29	7
Politikai hetilapok (és hétfői lapok, hírlaptudósítók)	22	8,2	18	4,3
Hivatalos lapok és közlönyök (közigazgatás, tűzrendészet)	16	6	18	4,3
Elméleti és tudományos folyóiratok (és könyvtárosi kiadványok)	14	5,2	17	4,1
Szépirodalmi, művészeti lapok, folyóiratok; szórakoztató és élclapok	11	4,1	18	4,3
Ifjúsági és gyermeklapok (és diákegyesületi, önképzőköri lapok)	10	3,7	73	17,5
Alkalmi lapok (és lágerlap, internáltak lapja, szamizdatok)	9	3,4	88	21,2
Közművelődési és ismeretterjesztő kiadványok	4	1,5	16	3,8
Nevelés- és oktatásügyi lapok és közlönyök	4	1,5	10	2,4
Riportlapok	4	1,5	2	0,5
Orvostudományi, egészségügyi és vöröskeresztes kiadványok	2	0,7	12	2,9
Sport és turisztikai, honismereti kiadványok	0	0	8	1,9
ÖSSZESEN	267	100	416	100

9.1.3 Szakbesorolás szerinti megoszlás 1989. december 23. – 1999. június 30.

44. táblázat

1989. december 23 – 1999. június 30.	Szám szerint	Százalékban
Gyermek és ifjúsági lapok	375	40,1
Szórakoztató kiadványok	119	12,7
Egyházi, hitbuzgalmi és missziós kiadványok	96	10,3
Közélet, politika, művelődés	73	7,8
Hírlapok (napi- és hetilapok)	50	5,4
Irodalom, művelődés; társadalom, kultúra; (képző)művészet (színház, zene)	45	4,8
Történelem, néprajz; földrajz, honismeret, turizmus, természetvédelem	25	2,7
Hírmagazinok, sajtószemlék, tallózók	22	2,4
Alkalmi lapok (kongresszusok, összejövetelek lapjai; ünnepek, évfordulós rendezvények és fesztiválok kiadványai; tábori lapok)	21	2,2
Közgazdaság	20	2,1
Közhasznú információk, közérdekű közlemények és hirdetés, reklám, apróhirdetések	15	1,6
Szakszervezeti, egyesületi, alapítványi közlönyök; civil szervezetek kiadványai	11	1,2
Parlamenti, (ön)kormányzati közlönyök; tanácsok, polgármesteri hivatalok tájékoztatói	10	1,1
Elméleti és tudományos folyóiratok	10	1,1
Fanzinok (zenerajongók lapja, irodalmi fanzinok, metazin)	9	1
Kisebbségi lapok (érdekvédelem, önismeret, interetnikai kérdések)	8	0,9
Orvostudományi folyóiratok és értesítők	6	0,6
Oktatás, nevelés pedagógusképzés	4	0,4
<i>nincs besorolva</i>	15	1,6
ÖSSZESEN	934	100

9.2 A kvantitatív vizsgálat során használt kérdőív

1. Mennyire büszke Ön arra, hogy...?

	<i>egyáltalán nem</i>	<i>inkább nem</i>	<i>kissé</i>	<i>nagyon</i>
1.erdélyi magyar				
2.román állampolgár				
3.európai				

2. Hogyan látja Ön a saját jövőjét?

1. inkább optimistán
2. inkább pesszimistán

3. Hogyan látja Ön Románia jövőjét?

1. inkább optimistán
2. inkább pesszimistán

4. Milyen nyelveket ismer Ön? (a megfelelő cellába tegyen egy X-et!)

	<i>magyar</i>	<i>román</i>	<i>német</i>	<i>angol</i>	<i>francia</i>	<i>egyéb...</i>
1. anyanyelve						
2. anyanyelvi szinten beszéli						
3. viszonylag jól beszéli						
4. érti, de nem beszéli						
5. csak néhány szót ismer						

5. Ön szerint kb. hány lakosa van jelenleg Romániának? _____

5.1. És Ön szerint jelenleg hány magyar él Romániában?

6. Tagja-e Ön az RMDSZ-nek?

- 1.igen
2. nem

7. Tagja-e Ön más szervezetnek vagy egyesületnek?

- 1.igen
- 2.nem

7.1. Ha IGEN, mely szervezetnek, szervezeteknek tagja?

1. _____
2. _____
3. _____

7.2. Ezekben a szervezetekben betölt-e Ön vezető funkciót?

1. Igen
2. Nem

8. Az 1996-os parlamenti választásokon melyik pártra szavazott Ön?

1. RMDSZ	5. Más.....
2. CD (Demokratikus Konvenció)	6. Nem tudja
3. PDSR	7. Nem szavazott
4. PD (Demokrata Párt)	

9. És kire szavazott Ön a 2000 júniusi helyhatósági választásokon

1. RMDSZ	5. Független képviselő
2. CD (Demokratikus Konvenció)	6. Egyéb, éspedig
3. PDSR	7. Nem tudja
4. PD (Demokrata Párt)	8. Nem szavazott

10. Ha holnap lennének a parlamenti választások, Ön kire szavazna?

1. RMDSZ	5. Más.....
2. CD (Demokratikus Konvenció)	6. Nem tudja
3. PDSR	7. Nem szavazna
4. PD (Demokrata Párt)	

11. Ön szerint az RMDSZ kormányban való részvétele javítja, vagy inkább rontja...?

	<i>nagyban javítja</i>	<i>kis mértékben javítja</i>	<i>inkább rontja</i>	<i>nagyban rontja</i>
1. az Ön helyzetét				
2. a romániai magyarság helyzetét				
3. Románia helyzetét				

12. Hogyan változott az Ön háztartásának pénzügyi helyzete ...?

	<i>sokkal jobb lett</i>	<i>kicsit jobb lett</i>	<i>változatlan maradt</i>	<i>kicsit rosszabb lett</i>	<i>sokkal rosszabb lett</i>
1989-hez képest					
a tavalyi évhez képest					

13. És véleménye szerint, hogyan fog változni az Ön háztartásának pénzügyi helyzete a következő egy évben:

1. sokkal jobb lesz	4. kicsit rosszabb lesz
2. kicsit jobb lesz	5. sokkal rosszabb lesz
3. változatlan marad	

14. Hogyan látja Ön az erdélyi magyarság helyzetét?

1. inkább pesszimistán
2. inkább optimistán

15. Hogyan látja Ön Magyarország jövőjét?

1. inkább pesszimistán
2. inkább optimistán

16. Ha jelenlegi lakhelyétől való elköltözés által javíthatná élet- és munkakörülményeit, mennyire szívesen lenne hajlandó elköltözni...

	<i>nagyon szívesen</i>	<i>szívesen</i>	<i>inkább nem szívesen</i>	<i>egyáltalán nem szívesen</i>
1. valamelyik környékbeli faluba				
2. a megye egy másik településére				
3. Erdély egy másik megyéjébe				
4. Románia valamelyik településére Erdélyen kívül				
5. Magyarországra				
6. valamelyik szomszédos országba (Mo.-n kívül)				
7. Nyugat-Európába				
8. egy másik földrészre Európán kívül				

17. Az elmúlt egy-két évben gondolt-e arra, hogy máshová költözzön?

1. igen*
2. nem

*17.1. Ha IGEN, hova?

	nem	igen
1. valamelyik környékbeli faluba		
2. a megye egy másik településére		
3. Erdély egy másik megyéjébe		
4. Románia valamelyik településére Erdélyen kívül		
5. Magyarországra		
6. valamelyik szomszédos országba (Mo.-n kívül)		
7. Nyugat-Európába		
8. egy másik földrészre Európán kívül		

18. Tegnap hallgatott-e Ön rádiót?

1. igen*
2. nem

*18.1. Ha IGEN: Mit hallgatott és mennyit?

	<i>kevesebb mint egy órát</i>	<i>kb. egy órát</i>	<i>több mint egy órát</i>
1. bukaresti román nyelvű adást			
2. helyi magyar nyelvű adást (pl. kolozsvári v. marosvásárhelyi adók)			
3. magyarországi adást (Kossuth, Petőfi)			
4. egyéb adást.....			

19. Milyen gyakran olvassa Ön az alábbi újságokat?

	<i>minden számot</i>	<i>gyakran, de nem minden számot</i>	<i>ritkán</i>	<i>soha</i>
1. magyar nyelvű megyei napilap				
2. Romániai Magyar Szó				
3. Krónika				
4. a település saját lapja (ha van)				
5. Erdélyi Napló				
6. Európai Idő				
7. román nyelvű megyei napilap				
8. România Liberă				
9. Adevărul				
10. Más román nyelvű országos napilap (<i>nem sportújság!</i>)				
11. román nyelvű országos sportújság				
12. Korunk				
13. A Hét				
14. egyéb, éspedig				
15. egyéb, éspedig				

20. Szokott-e Ön tévét nézni?

1. igen*
2. nem

*20.1. Ha IGEN: Milyen gyakran szokta Ön nézni az alábbi adókat?

	<i>naponta több órát</i>	<i>naponta legalább egy órát</i>	<i>hetente néhány órát</i>	<i>ritkábban</i>	<i>soha</i>
RTV1.					
RTV2.					
RTV magyar nyelvű adása					
Duna TV					
PRO TV					
Acasă TV					
Prima TV					
helyi adó (ha van)					
MTV2					
ATV					
egyéb műholdas adó					

21. Szokott-e Ön internetezni?

1. igen
2. nem

21.1. Ha IGEN, hetente átlagosan körülbelül hány órát internetezik? _____ órát

21.2. Az internet mely szolgáltatásait szokta igénybe venni?

1. web oldalak böngészése
2. chat
3. e-mail
4. wap (internet mobilról)
5. online vásárlás/bank
6. MP3

22. Van-e az Ön családjában olyan személy, aki jelenleg külföldön tartózkodik?

1. igen*
2. nincs

*22.1. Ha IGEN: Melyik országban van?

1. Magyarországon
2. máshol

*22.2. Mivel foglalkozik ott?

1. egyetemre, főiskolára jár
2. állandó munkahelye van ott
3. ideiglenes munkát vállal
4. turista
5. nem tudja
6. más

23. Az elmúlt 1 évben Ön járt-e külföldön?

1. igen*
2. nem

*23.1. Ha IGEN: Melyik ország(ok)ban és milyen célból?

	Egyetemre, főiskolára járt	Állandó munkahelye van/volt ott	Ideiglenes munkát vállalt	Turist a	Családi, rokon látogatás	Egyéb ok miatt
1. Magyarországon						
2. egyéb ország, éspedig						
3. egyéb ország, éspedig						
4. egyéb ország, éspedig						
5. egyéb ország, éspedig						

24. Milyen gyakran szokott Ön...?

	<i>nagyon gyakran</i>	<i>gyakran</i>	<i>ritkán</i>	<i>soha</i>
1. zenét hallgatni				
2. kocsmába, vendéglőbe járni				
3. alkoholt fogyasztani otthon v. valakinél				
4. regényt olvasni				
5. színházba járni				
6. sportolni				
7. társaságba járni				
8. politikáról beszélgetni				
9. alkalmi munkát vállalni				
10. otthon barkácsolni				

25. Fordult-e már elő az Önnel, hogy hónap közben elfogyott a pénze és kölcsön kellett kérnie valakitől?

1. igen*
2. nem

*25.1. Ha IGEN, kitől szokott ilyenkor kölcsönkérni (több válasz is lehetséges)

1. valamelyik családtagtól (szülő, gyerek)
2. valamelyik közeli rokontól
3. baráttól
4. ismerőstől
5. szomszédtól
6. munkatárstól
7. mástól, éspedig

26. Körülbelül hány közeli barátja van Önnek (*szám szerint*)? _____

26.1. Barátainak körülbelül hány százaléka... ?

1. magyar nemzetiségű _____%
2. román nemzetiségű _____%
3. német nemzetiségű _____%
4. egyéb nemzetiségű _ _____%

27. Az alábbiakban felsoroltunk néhány etnikumot. Arra kérjük, hogy jelölje be, az illető etnikum tagját elfogadná-e pl. házastársnak, szomszédnak stb.

- elfogadná...?	<i>román</i>	<i>magyar</i>	<i>cigány</i>	<i>zsidó</i>	<i>német</i>	<i>bantu néger</i>
1. házastársnak						
2. vendégnek a lakásába						
3. szomszédnak						
4. látogatónak a városba						
5. a városba állandó lakhellyel rendelkezőnek						
6. egyáltalán nem fogadná el						

28. Az emberek többféleképpen viszonyulhatnak ahhoz az országhoz, ahol élnek. Az alábbiakban néhány olyan kijelentést fogalmaztunk meg, amelyek bizonyos célokat tartalmaznak. Megkérem Önt, hogy miközben Romániára gondol, döntse el, milyen mértékben tartja fontosnak ezeket a célokat, azaz osztályozza 1-től 10-ig. Az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem fontos, a 10-es pedig azt, hogy nagyon fontos.

	<i>egyáltalán nem fontos</i> <i>nagyon fontos</i>									
	<----->									
1. megőrizni, fenntartani a rendet az országban	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2. több beleszólást adni az embereknek a kormány döntéseibe	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3. küzdeni az áremelkedések ellen	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
4. biztosítani a szólásszabadságot	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5. biztosítani a gyors gazdasági fejlődést	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
6. biztosítani az ország katonai védelmét	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7. több beleszólást adni az embereknek a munkahelyi és lakóhelyi döntésekbe	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
8. városainkat, falvainkat és tájainkat szebbé tenni	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
9. biztosítani az ország gazdasági egyensúlyát	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
10. a bűnözés ellen küzdeni	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11. egy emberi kapcsolatokban gazdagabb társadalmat kialakítani	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
12. egy olyan társadalom felé haladni, ahol az eszmék és lelki értékek fontosabbak, mint a pénz	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

29. Mi az Ön munkahelyének típusa?

1. országos (v. erdélyi) napilap
2. megyei napilap
3. hetilap
4. folyóirat
5. egyéb, és pedig _____

30. Mi az Ön beosztása a lapnál?

1. gyakornok
2. újságíró
3. szerkesztő
4. rovatvezető
5. olvasó szerkesztő
6. főmunkatárs
7. főszerkesztő helyettes
8. főszerkesztő
9. tudósító
10. egyéb, és pedig _____

31. Egy átlagos hétköznap kb. mennyi időt tölt munkával?

_____ órát

32. És egy hétvégén átlagosan hány órát dolgozik?

_____ órát

33. Ki az Önök lapjának többségi tulajdonosa?

1. az állam	5. alapítvány
2. szakmai befektetők	6. társadalmi szervezet
3. pénzügyi befektetők	7. egyéb, éspedig _____
4. munkatársak	

34. Tudomása szerint, az Önök lapja az elmúlt 10 évben részesült-e külföldi támogatásban?

1. Igen*
2. Nem

*34.1. Ha az Önök lapja részesült ilyen támogatásban, ez honnan érkezett?

1. Magyarországról
2. Más országból, éspedig _____

*34.2. Ha az Önök szerkesztősége részesült külföldi támogatásban, milyen természetű volt ez a támogatás (*természetesen több válasz lehetséges*)?

1. anyagi
2. tárgyi jellegű (irodafelszerelések, számítógépek, stb.)
3. továbbképző tanfolyamok
4. MTI-hozzáférhetőség
5. autó
6. nyomdaköltség támogatása
7. egyéb, éspedig _____

35. És Ön személyesen részesült valamilyen külföldi támogatásban?

1. igen*
2. nem

*35.1. Ha IGEN, honnan érkezett ez a támogatás?

1. Magyarországról
2. Más országból, éspedig _____

*

35.2. És milyen jellegű volt ez a támogatás?

1. anyagi
2. tárgyi jellegű (irodafelszerelések, számítógépek, stb.)
3. továbbképző tanfolyamok
4. MTI-hozzáférhetőség
5. autó
6. nyomdaköltség támogatása
7. egyéb, éspedig _____

36. Milyen juttatásokat biztosít a lap az Önök számára?

1. üzemanyag-térítés (v. utazás)
2. étkezési hozzájárulás
3. ruhapénz
4. üdülési támogatás
5. nyugdíjbiztosítás
6. mobiltelefon-használat
7. gépkocsihasználat
8. egyéb, éspedig _____

37. Mit gondol Ön, ha munkahelyén 20 százalékos létszámcsökkenés lenne, akkor Ön is beletartozna az elbocsátottak közé?

1. igen
2. nem

38. És 50 százalékos elbocsátás esetén?

1. igen, beletartoznék
2. nem bocsátának el

39. Ön szerint egy esetleges létszámleépítésnél milyen szempontok érvényesülnének?

1. szakmai szempontok
2. emberi, magatartásbeli okok
3. politikai szempontok
4. egyéb, éspedig _____

40. Ön mióta dolgozik újságíróként? Tanulmányai befejezése után...

1. rögtön újságíró pályára került
2. nem került azonnal újságíró pályára

41. Első munkahelye óta hányszor változtatott Ön munkahelyet?

1. nem változtattam munkahelyet
2. egyszer változtattam munkahelyet
3. kétszer változtattam munkahelyet
4. háromszor vagy többször változtattam munkahelyet

42. Mi volt korábbi munkahelye?

1. egy másik újságnál, lapnál, éspedig
2. egyebütt, éspedig

43. Hol és mi volt az Ön munkahelye 1989 december elején?

1. _____

2. nem dolgoztam (kérjük, ebben az esetben tüntesse fel, mivel foglalkozott)

44. Milyen mértékben ért egyet az alábbi kijelentésekkel?

	<i>Egyetért</i>	<i>Részben egyetért</i>	<i>Nem ért egyet</i>
1. Ahhoz, hogy valaki jó újságíró legyen, nem szükséges egyetemet végeznie			
2. Amit egy újságírónak tudni kell, azt a gyakorlatban kell elsajátítani			
3. Arra születni kell, hogy valaki jó újságíró legyen			
4. A jó újságírónak elsősorban íráskészségre van szüksége			
5. Ahhoz hogy valaki jó újságíró legyen, valamilyen szakterületre kell specializálnia			
6. Az igazán felkészült újságíró számára ma már nélkülözhetetlen, hogy felsőfokú szakmai képzésben részesüljön			

45. Létezik-e az Ön számára olyan újságíró előd, akit Ön méltán tekint példaképének?

1. igen, létezett, éspedig *(kérjük nevezzen meg legfeljebb hármat)*

2. ilyen nem létezett

46. Létezik ma olyan romániai magyar újságíró akit Ön nagyra becsül?

1. igen, éspedig *(kérjük nevezzen meg legfeljebb hármat)*

2. nincs ilyen

47. Létezik-e ma olyan román újságíró, akit Ön nagyra becsül és írásait rendszeresen elolvassa?

1. igen, éspedig *(kérjük nevezzen meg legfeljebb hármat)*

2. nincs ilyen

48. Ismer-e Ön olyan mai magyarországi újságírót, akit példaképének tekint?

3. igen ismerek, éspedig _____ *(kérjük nevezze meg)*

4. nincs ilyen

49. Milyen mértékben elégedett Ön az alábbi, munkával kapcsolatos tényezőkkel?

	<i>Teljesen elégedetle n</i>	<i>Elégedetlen</i>	<i>Félig- meddig elégedett</i>	<i>Elégedet t</i>	<i>Nagyon elégedett</i>
1. Szerkesztőségi légkör					
2. Munka érdekessége					
3. Segédek száma					
4. Munkavégzés fizikai körülményei					
5. Munkavégzés tárgyi-technikai feltételei					
6. Kollégák emberi magatartása					
7. Kollégák szakmai felkészültsége					
8. Jövedelem nagysága					
9. Szerkesztőségi demokrácia					
10. Vezetők szakmai felkészültsége					
11. Vezetők emberi magatartása					
12. Szakmai előrelépés lehetőségei					
13. Anyagi előrelépés lehetőségei					
14. Szociális juttatások színvonala					
15. Külföldi utazások lehetősége					

50. Jelenleg elsősorban milyen témakörökkel, területtel foglalkozik munkája során?

1. Belpolitika	6. Sport
2. Külpolitika	7. Szórakoztatás
3. Gazdaság	8. Bűnügy
4. Kultúra	9. Egyéb, éspedig _____
5. Tudomány	

51. Mely témakör, az újságírás mely területe érdekli Önt leginkább?

1. Belpolitika	6. Sport
2. Külpolitika	7. Szórakoztatás
3. Gazdaság	8. Bűnügy
4. Kultúra	9. Egyéb, éspedig _____
5. Tudomány	

52. Melyik az a tevékenység, amelyet egy lapnál, szerkesztőségben legszívesebben végezne?

1. Újságírás
2. Szerkesztés
1. Rovatszerkesztés
2. Főszerkesztés
3. Menedzselés
4. Egyéb, éspedig _____

53. Általában milyen mértékűnek tartja azt a munkamennyiséget, amelyet munkahelyén el kell végeznie?

1. Soknak
2. Közepes mennyiségűnek
3. Kevésnek

53.1. A munkahelyén végzett feladataiban milyen típusú feladatok vannak túlsúlyban?

1. Rutin feladat van túlsúlyban
2. Igényesebb feladat van túlsúlyban
3. Egyforma arányban van rutin és igényesebb feladat

54. Ön mennyire érzi magát kiszolgáltatva a lap tulajdonosának, a főszerkesztőnek vagy közvetlen felettesének?

	<i>Egyáltalán nem vagyok kiszolgáltatva</i>	<i>Részben ki vagyok szolgáltatva</i>	<i>Néha ki vagyok szolgáltatva</i>	<i>Ki vagyok szolgáltatva</i>	<i>Teljesen ki vagyok szolgáltatva</i>
1. Tulajdonosnak					
2. Főszerkesztőnek					
3. Közvetlen felettesnek					

55. Rangsorolja az alábbi listán szereplő tényezőket abból a szempontból, hogy Ön szerint manapság az újságíró munkája során melyiket mennyire kell figyelembe vennie. Az 1-est kérjük amellé írja be, amelyiket Ön szerint a leginkább figyelembe kell venni, a 6-ost pedig amellé, amelyiket a legkevésbé kell figyelembe venni (*a kijelölt helyre kérjük írja be a megfelelő számot 1-től 6-ig*).

Közönség _____
 Főszerkesztő _____
 Érintettek _____
 Rovatvezető _____
 Kollégák _____
 Tulajdonos _____

56. Előfordult az utóbbi időben az Ön munkahelyén, hogy egy politikus, gazdasági érdekcsoport vagy civil szervezet megpróbált nyomást gyakorolni annak érdekében, hogy egy már elkészült cikk vagy írás ne kerüljön nyilvánosság elé?

Nyomásgyakorlás...	<i>Gyakran előfordult</i>	<i>Néha előfordult</i>	<i>Sosem fordult elő</i>
1. politika részéről			
2. gazdasági érdekcsoport részéről			
3. civil szféra részéről			

57. Az előbb említett beavatkozási kísérletek milyen mértékben voltak sikeresek?

Nyomásgyakorlás...	<i>Nagyobb részben sikeresek voltak</i>	<i>Kisebb részben sikeresek voltak</i>	<i>Sosem voltak sikeresek</i>
1. politika részéről			
2. gazdasági érdekcsoport részéről			
3. civil szféra részéről			

58. Tudomása szerint az Önök szerkesztőségében (az elmúlt 10 évben) előfordult már, hogy egy tervezett vagy megjelent írás miatt közvetve vagy közvetlenül megfenyegették a szerkesztőséget, vagy az írás készítőjét?

1. Többször előfordult
2. Néha előfordult
3. Nem fordult elő ilyesmi

59. És Önnel személy szerint előfordult már az elmúlt 10 évben, hogy tervezett, vagy megjelent írása miatt megfenyegették?

2. Többször előfordult
3. Néha előfordult
4. Nem fordult elő ilyesmi

60. Ön hogyan tapasztalta, azokban az esetekben, amikor megfenyegetik a szerkesztőség egy tagját, a szerkesztőség minden lehetséges eszközt igénybe vesz, hogy munkatársát megvédje? Vagy a szerkesztőség csak a "maga módján" próbál segíteni, vagy az ilyesmit az érintettek magánügyének tekinti?

1. a szerkesztőség megvédi munkatársát
2. a szerkesztőség a maga módján segít
3. a szerkesztőség nem segíti
4. egyéb módon segíti, éspedig

61. Gondolt-e arra mostanában, hogy az elkövetkező években munkahelyet változtat?

5. igen
6. nem

62. Ön szerint a mai romániai magyar sajtóban léteznek-e tabutémák?

1. igen
2. nem

63. Ha Ön szerint léteznek bizonyos tabutémák, kérjük az alább kijelölt helyen soroljon fel néhányat.

64. Mennyire tartja Ön fontosnak saját életében az alábbiakat? Kérjük a kijelölt helyen rangsorolja az alábbi kijelentéseket (az 1-es legyen a legfontosabb a 11-es pedig a legkevésbé fontos)!

Örömet leljen munkájában	_____
Boldog családi életet éljen	_____
A lehetőségekhez képest szakmájában a maximumot nyújtsa	_____
Javítson valamit a világ dolgán	_____
Biztonságos, kiegyensúlyozott élete legyen	_____
Nagy tudású széles látókörű ember legyen	_____
Jó anyagi körülmények között éljen	_____
Színes, változatos élete legyen	_____
Sok jó barátja legyen	_____
Sikeres ember legyen	_____
Segítse a romániai magyarságot	_____

65. Milyen mértékben elégedett Ön az alábbiakkal?

	<i>Teljesen elégedetlen</i>	<i>Elégedetlen</i>	<i>Részben elégedett</i>	<i>Elégedett</i>	<i>Nagyon elégedett</i>
1. Szakmai teljesítményével					
2. Szakmai hierarchiában elfoglalt helyével					
3. Anyagi körülményeivel					
4. Szakmai elismertségével					
5. Családi életével					
6. Egészségi állapotával					
7. Életmódjával					
8. Baráti kapcsolataival					
9. Hírnevével, ismertségével					

66. Milyen mértékben tartja saját magára vonatkozóan jellemzőnek az alábbi kejeleentéseket?

	<i>Nagyon jellemző</i>	<i>Jellemző</i>	<i>Jellemző is, meg nem is</i>	<i>Nem jellemző</i>	<i>Egyáltalán nem jellemző</i>
1. Lelkiismeret furdalásom van amiatt, hogy nem foglalkozom eleget gyerekeimmel					
2. Sokkal több időt kellene olvasásra, művelődésre fordítanom					
3. A munka miatt nem marad időm arra, hogy saját magammal foglalkozzam					
4. A munka miatt nem marad időm családomra					
5. A munka miatt nem marad időm arra, hogy baráti kapcsolataim ápoljam					
6. Egészségtelenül, rendszertelenül élek					
7. Kapcsolataim a munkám miatt mentek tönkre					
8. Állandóan időzavarban vagyok					
9. Amikor nem dolgozom, akkor sem tudok szabadulni a munkámmal kapcsolatos gondoktól					

67. Az alábbiakban különféle gondolkodású embereket soroltunk fel. Kérjük jelölje meg Önhöz milyen mértékben állnak közel ezek a csoportok!

	<i>Nagyon távol állnak tőlem</i>	<i>Távol állnak tőlem</i>	<i>Közel állnak hozzám</i>	<i>Nagyon közel állnak hozzám</i>
1. Erős nemzeti érzésű emberek				
2. Hívó emberek				
3. Baloldali gondolkodású emberek				
4. Demokratikus gondolkodású emberek				
5. Szabad gondolkodású emberek				
6. Reformerek				
7. Radikálisok				
8. Rend és stabilitás hívei				
9. Konzervatív, hagyománytisztelő emberek				

68. Publikált-e Ön román nyelvű lapban?

1. igen, éspedig (kérjük nevezze meg a lap címét) _____
2. nem

69. Ha IGEN, milyen gyakran?

1. hetente
2. havonta
3. fél évente
4. évente
5. ritkábban

70. És közölt-e Ön magyarországi lap(ok)ban?

1. igen, éspedig (kérjük nevezze meg a lap(ok) címét)

2. nem

70.1. Ha IGEN, milyen gyakran?

1. hetente
2. havonta
3. fél évente
4. évente
5. ritkábban

A válaszok pontosabb, tudományos feldolgozása érdekében még néhány adatot kérdezzünk Öntől. A kérdőív névtelen, tehát nem kell tartania attól, hogy ezek az adatok valamilyen módon hátrányos helyzetbe hozhatnák Önt.

71. Neme

1. Férfi
2. Nő

72. Mi az ön nemzetisége?

1. magyar
2. román
3. más, és pedig

73. Mikor született Ön? **19**_____

74. Mi az Ön legnagyobb iskolai végzettsége?

1. nem járt iskolába
2. elemi (max. 4 osztályt járt)
3. általános (max. 8 osztályt járt)
4. szakmunkásképző, szakiskola
5. befejezett középiskola érettségivel
6. technikum, poszliceális képzés, (érettségi után elvégzett) mesteriskola
7. befejezett (3. éves) főiskola, vagy egyetem
8. befejezett, legalább 4 éves időtartamú egyetem
9. befejezett posztgraduális, egyetem utáni képzés (masters, Ph.D, doktori képzés)

75. Ha Ön felsőfokú végzettséggel rendelkezik, kérjük jelölje be milyen profilon szerezte diplomáját?

1. Bölcsész (filológia)	6. Társadalomtudományi
2. Tanári (pedagógia)	7. Közgazdasági
3. Jogi	8. Művészeti
4. Műszaki	9. Újságírói
5. Természettudományi	10. Egyéb, és pedig

76. Hány évet járt Ön összesen iskolába? _____ évet

77. Mi az Ön édesapjának (vagy nevelőapjának) legmagasabb iskolai végzettsége?

1. nem járt iskolába
2. elemi (max. 4 osztályt járt)
3. általános (max. 8 osztályt járt)
4. szakmunkásképző, szakiskola
5. befejezett középiskola érettségivel
6. technikum, poszliceális képzés, (érettségi után elvégzett) mesteriskola
7. befejezett (3. éves) főiskola, vagy egyetem
8. befejezett, legalább 4 éves időtartamú egyetem
9. befejezett posztgraduális, egyetem utáni képzés (masters, Ph.D, doktori képzés)

78. Mi az Ön édesanyjának (vagy nevelőanyjának) legmagasabb iskolai végzettsége?

1. nem járt iskolába
2. elemi (max. 4 osztályt járt)
3. általános (max. 8 osztályt járt)
4. szakmunkásképző, szakiskola
5. befejezett középiskola érettségivel
6. technikum, poszliceális képzés, (érettségi után elvégzett) mesteriskola
7. befejezett (3. éves) főiskola, vagy egyetem
8. befejezett, legalább 4 éves időtartamú egyetem
9. befejezett posztgraduális, egyetem utáni képzés (masters, Ph.D, doktori képzés)

79. Hol született Ön? _____ (település)

80. Hol van az Ön jelenlegi munkahelye? _____ (megye)
 _____ (település)
 _____ (megye)

81. Mennyi az Ön nettó (kézhez kapott) havi jövedelme körülbelül?
 lej/hó.

82. Hányan laknak Önök otthoni háztartásukban?
fő

83. Van-e Önnek autója?
 1. van*
 2. nincs

*83.1. Ha VAN, hány éves az Ön autója? _____

84. És van-e az Önök háztartásában, illetve tulajdonában ... ?

	<i>van</i>	<i>nincs</i>
1. színes tévé		
2. fehér-fekete tévé		
3. videómagnó		
4. telefon		
5. személyi számítógép		
6. automata mosógép		
7. vikendház		
8. fényképezőgép		
9. CD-lemezjátszó		
10. hűtőszekrény		
11. mikrohullámú sütő		
12. parabolaantenna		
13. angol WC		
14. kerékpár		
15. mobil telefon		

85. Születésekor milyen vallásba jegyezték be Önt?

1. római katolikus	4. görög katolikus
2. református	5. unitárius
3. ortodox	6. más, éspedig.....
	9. nem keresztelték meg

86. A következő kijelentések közül melyikkel tudná saját magát legjobban jellemezni?

- vallásos vagyok, az egyház tanítását követem
- vallásos vagyok a magam módján
- nem tudom megmondani, vallásos vagyok-e vagy sem
- nem vagyok vallásos
- más a meggyőződésem, határozottan nem vagyok vallásos
- egyéb, éspedig.....

87. Mi az Ön jelenlegi családi állapota?
1. sohasem volt házas (nőtlen, hajadon)
 2. házas
Mióta? _____
 3. élettársi viszonyban él
Mióta? _____
 4. elvált
Mikor vált el? _____
 5. külön él
Mióta? _____
 6. özvegy
Mikortól? _____

88. Van-e Önnek gyereke?
1. Igen
Hány?
 2. Nincs

Az alábbi két kérdésre (89-es és 90-es kérdésekre) csak akkor válaszoljon, ha felnőttkorú gyerekei vannak!

89. Mi az Ön gyerekének (gyerekeinek) legmagasabb iskolai végzettsége?

	<i>1. gyerek</i>	<i>2. gyerek</i>	<i>3. gyerek</i>
1. általános iskola (max. 8 osztályt járt)			
2. szakmunkásképző, szakiskola			
3. befejezett középiskola érettségivel			
4. technikum, poszliceális képzés, (érettségi után elvégzett) mesteriskola			
5. befejezett (3. éves) főiskola, vagy egyetem			
6. befejezett, legalább 4 éves időtartamú egyetem			
7. befejezett posztgraduális, egyetem utáni képzés (masters, Ph.D, doktori képzés)			

90. Mi az Ön gyerekének (gyerekeinek) jelenlegi foglalkozása?

1. gyerek _____
2. gyerek _____
3. gyerek _____

NAGYON SZÉPEN KÖSZÖNJÜK A SEGÍTSÉGÉT!

9.3 Az útmodellek statisztikái

9.3.1 Az első útmodell felépítésének lépcsői²⁵²

1. lépés

	Magyarozott változó: tabuk elismertsége R-négyzet: 0,22		
Magyarozó változó	Béta-érték	T-érték	Szignifikancia
Életkor	- 0,33	- 2,928	0,004*
Hierarchiában elfoglalt pozíció	- 0,08	-0,805	0,423
RMDSZ tagság	- 0,02	0,212	0,832
Szakmai felfogás	- 0,27	- 2,853	0,005*
Állandó		8,741	0,000*

2. lépés

	Magyarozott változó: szakmai felfogás R-négyzet: 0,03		
Magyarozó változó	Béta-érték	T-érték	Szignifikancia
Életkor	0,10	0,865	0,390
Hierarchiában elfoglalt pozíció	0,11	1,076	0,285
RMDSZ tagság	- 0,11	- 0,907	0,367
Állandó		- 1,280	0,204

3. lépés

	Magyarozott változó: életkor R-négyzet: 0,29		
Magyarozó változó	Béta-érték	T-érték	Szignifikancia
Hierarchiában elfoglalt pozíció	0,19	2,062	0,042*
RMDSZ tagság	0,46	5,016	0,000*
Szakmai felfogás	0,07	0,865	0,390
Állandó		10,722	

4. lépés

	Magyarozott változó: RMDSZ-tagság R-négyzet: 0,29		
Magyarozó változó	Béta-érték	T-érték	Szignifikancia
Hierarchiában elfoglalt pozíció	0,24	2,833	0,005*
Állandó		3,522	0,001*

²⁵² A szignifikancia elfogadott 0,05 alatti szintjét *-gal jelöltük.

9.3.2 A második útmodell felépítésének lépcsői

1. lépés

	<i>Magyarázott változó: tabuk elismertsége</i> <i>R-négyzet: 0,19</i>		
<i>Magyarázó változó</i>	<i>Béta-érték</i>	<i>T-érték</i>	<i>Szignifikancia</i>
Életkor	0,05	0,439	0,662
Hierarchiában elfoglalt pozíció	-0,17	-1,841	0,068
RMDSZ tagság	-0,09	-0,933	0,353
Internet használat	0,29	2,571	0,012*
Baloldali faktor	-0,20	-2,163	0,033*
<i>Állandó</i>		3,206	0,002*

2. lépés

	<i>Magyarázott változó: Internet használat</i> <i>R-négyzet: 0,41</i>		
<i>Magyarázó változó</i>	<i>Béta-érték</i>	<i>T-érték</i>	<i>Szignifikancia</i>
RMDSZ tagság	-0,04	-0,506	0,614
Hierarchiában elfoglalt pozíció	0,16	2,091	0,039*
Életkor	-0,68	-8,175	0,000*
Baloldali faktor	0,03	0,494	0,623
<i>Állandó</i>		11,852	0,000*

3. lépés

	<i>Magyarázott változó: Hierarchiában elfoglalt pozíció</i> <i>R-négyzet: 0,15</i>		
<i>Magyarázó változó</i>	<i>Béta-érték</i>	<i>T-érték</i>	<i>Szignifikancia</i>
RMDSZ tagság	0,12	,128	0,203
Életkor	0,25	2,521	0,013*
Baloldali faktor	0,17	1,894	0,061
<i>Állandó</i>		3,361	0,001*

4. lépés

	<i>Magyarázott változó: életkor</i> <i>R-négyzet: 0,17</i>		
<i>Magyarázó változó</i>	<i>Béta-érték</i>	<i>T-érték</i>	<i>Szignifikancia</i>
RMDSZ tagság	0,36	4,748	0,000*
Baloldali faktor	0,18	2,343	0,021*
<i>Állandó</i>		22,654	0,000*

9.3.3 A harmadik útmodell felépítésének lépcsői

<i>Magyarázott változó: tabuk elismertsége</i>			
<i>R-négyzet: 0,185</i>			
<i>Magyarázó változó</i>	<i>Béta-érték</i>	<i>T-érték</i>	<i>Szignifikancia</i>
Internet használat	0,31	2,723	0,008*
Életkor	0,02	0,225	0,822
Hierarchiában elfoglalt pozíció	-0,19	-2,005	0,047*
Baloldali faktor	-0,18	-2,071	0,041*
<i>Állandó</i>		3,244	0,002*

<i>Magyarázott változó: Internet használat</i>			
<i>R-négyzet: 0,42</i>			
<i>Magyarázó változó</i>	<i>Béta-érték</i>	<i>T-érték</i>	<i>Szignifikancia</i>
Életkor	-0,69	-9,021	0,000*
Hierarchiában elfoglalt pozíció	0,15	1,950	0,054
Baloldali faktor	0,04	0,595	0,553
<i>Állandó</i>		11,974	0,000*

<i>Magyarázott változó: Hierarchiában elfoglalt pozíció</i>			
<i>R-négyzet: 0,16</i>			
<i>Magyarázó változó</i>	<i>Béta-érték</i>	<i>T-érték</i>	<i>Szignifikancia</i>
Életkor	0,440	3,815	0,000*
Baloldali faktor	0,144	1,606	0,111
Internet használat	0,219	1,950	0,054
<i>Állandó</i>		0,581	0,563

<i>Magyarázott változó: baloldali faktor</i>			
<i>R-négyzet: 0,08</i>			
<i>Magyarázó változó</i>	<i>Béta-érték</i>	<i>T-érték</i>	<i>Szignifikancia</i>
Életkor	0,24	1,903	0,060
Internet használat	0,07	0,595	0,553
Hierarchiában elfoglalt pozíció	0,15	1,606	0,111
<i>Állandó</i>		-2,307	0,023*

<i>Magyarázott változó: baloldali faktor</i>			
<i>R-négyzet: 0,08</i>			
<i>Magyarázó változó</i>	<i>Béta-érték</i>	<i>T-érték</i>	<i>Szignifikancia</i>
Életkor	0,19	1,986	0,049*
Hierarchiában elfoglalt pozíció	0,16	1,743	0,084
<i>Állandó</i>		-2,824	0,006*

9.3.4 A logisztikus regresszió statisztikái

Total number of cases: 165 (Unweighted)
 Number of selected cases: 165
 Number of unselected cases: 0

Number of selected cases: 165
 Number rejected because of missing data: 51
 Number of cases included in the analysis: 114

Dependent Variable Encoding:

Original Value	Internal Value
,00	0
1,00	1

-

Dependent Variable.. TABU_DUM tabuk letezese - dummy
 Beginning Block Number 0. Initial Log Likelihood Function
 -2 Log Likelihood 140,60612
 * Constant is included in the model.

Beginning Block Number 1. Method: Enter

Variable(s)	Entered on Step	Number
1.. INTNET_D	internet - dummy	
EVKOR		
JUSTHIER	csak hierarchia - egyeb nelkul	
LIBSI	REGR factor score	3 for analysis 1

Estimation terminated at iteration number 4 because parameter estimates changed by less than ,001

-2 Log Likelihood	118,283
Goodness of Fit	113,800
Cox & Snell - R ²	,178
Nagelkerke - R ²	,251

	Chi-Square	df	Significance
Model	22,323	4	,0002
Block	22,323	4	,0002
Step	22,323	4	,0002

Classification Table for TABU_DUM
The Cut Value is ,50

		Predicted		Percent Correct
		nem	igen	
Observed		n	i	
nem	n	15	20	42,86%
igen	i	9	70	88,61%
Overall				74,56%

----- Variables in the Equation -----

Variable	B	S.E.	Wald	df	Sig	R	Exp (B)
INTNET_D	1,4908	,5822	6,5568	1	,0104	,1800	4,4407
EVKOR	,0026	,0203	,0169	1	,8966	,0000	1,0026
JUSTHIER	-,3126	,1637	3,6488	1	,0561	-,1083	,7315
BALLIB	-,4903	,2497	3,8568	1	,0495	-,1149	,6124
Constant	,8884	1,1164	,6333	1	,4262		

2 new variables have been created.

Name	Contents
PRE_1	Predicted Value
PGR_1	Predicted Group

CASE	Observed	Pred	PGroup	Resid	ZResid
109	S n **	,8735	i	-,8735	-2,6274
114	S n **	,9241	i	-,9241	-3,4888
122	S n **	,8967	i	-,8967	-2,9457

S=Selected U=Unselected cases
** = Misclassified cases

* Cases with studentized residuals greater than 2 are listed.
The Cut Value is ,50

10.Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
LOGIT	116	-1,59	2,93	,9737	1,0790
internet - dummy csak	163	,00	1,00	,5337	,5004
hierarchia - egyeb nelkul	133	1,00	5,00	2,6692	1,4181
REGR factor score 3 for analysis 1	145	-3,20166	2,91075	3,1225023 E-17	1,0000000
EVKOR	162	19,00	79,00	46,4630	15,7307
Valid N (listwise)	116				

11.Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,438	,191	,184	,1830348

a Predictors: (Constant), tabuk letezese - dummy

9.4 A kvalitatív vizsgálat interjúvázlata

Interjúvázlalat a romániai magyar főszerkesztők körében végzendő vizsgálatához

I. Életút

- mikor és hol született?
- szülei végzettsége?
- gyerekkor, hol töltötte gyerekkorát?
- milyen iskolákba járt?
- milyen idegen nyelveket ismer és milyen szinten?
- mivel foglalkozott tanulmányai befejezése után?
- milyen munkahelyei voltak, milyen funkciókat töltött be?
- házastárs, foglalkozása?
- mi az Ön vallása?
- vannak-e gyerekei? Ha igen, hány évesek, és mivel foglalkoznak?
- melyek voltak élete legmeghatározóbb élményei?
 - magánéleti vonatkozásban
 - szakmai vonatkozásban

II. „Laptörténet”

- mikor alakult az a lap, amelynél jelenleg dolgozik?
- ki a lapelőd?
- Mióta dolgozik ennél a lapnál?
- Mióta főszerkesztő
- Melyek voltak szerinte a lap erősségei a múltban? És ma?
- Melyek voltak a lap gyengeségei? És jelenleg?
- Ha a lap 1989 előtt is létezett:
 - Mi volt a funkciója korábban (ha a lapnál, vagy akár más lapnál is dolgozott)?
 - Hogyan működött a cenzúra az Önök lapjánál? Mennyire volt szigorú a „cenzor”?
Hogyan játszották ki, ha egyáltalán ki tudták játszani – a cenzúrát?

III. Kapcsolódások, „kapcsolatok”

- Tagja volt-e a kommunista pártnak?
- Tagja-e az RMDSZ-nek?
- Milyen civil szervezetnek tagja, betölt-e ezekben vezető funkciót?
- Hogyan látja Ön a romániai magyar sajtó egészét?
- Melyek Ön szerint a romániai magyar sajtó sajátosságai?
 - Melyek a pozitív, és melyek a negatív tulajdonságai?
 - Milyen romániai magyar lapokat szokott olvasni? Milyen gyakran?
 - Léteznek-e tabutémák a romániai magyar sajtóban? Ha igen, melyek ezek? Soroljon föl néhányat? Ön szerint miért pont ezek a tabutémák?
 - Közölt-e Ön más hazai magyar nyelvű lapban?
- És milyennek látja a román nyelvű sajtót?
 - Milyen román nyelvű lapokat olvas, és milyen gyakorisággal?
 - Melyek a pozitívumai és melyek a negatívumai ennek a sajtónak?

- Léteznek a román sajtóban tabuk? Ha igen, melyek ezek? Ön szerint miért éppen ezek a tabutémák?
- Miben különbözik Ön szerint a hazai román és magyar nyelvű sajtó?
- Közölt-e Ön román nyelvű lapban? Ha igen, melyikben? Ha nem, miért nem?
- Szokott-e Ön magyarországi lapokat olvasni? Ha igen, melyeket, milyen gyakran?
- Mitől másabb a magyarországi sajtó a romániai magyartól, esetleg a romániai romántól?
- Ön szerint létezik-e konkurrenca a romániai magyar sajtóban? Ha igen, meséljen példákat. Ha nem, miért nem?
- És létezik-e konkurrenca a romániai román és magyar sajtó között? Tud-e konkrét eseteket? Ha nincs konkurrenca, annak mi az oka? A nyelv? Egyéb?
- (Főleg az olyan városokban, ahol több lap működik) Mi a véleménye a másik lapról? Mitől jobb az Önök lapja a másikonál?

IV. Szerkesztőség belső élete

- hogyan állítanak össze egy lapot?
- Ki dönt a cikkek megjelenéséről?
- Milyen gyakran tartanak szerkesztőségi ülést?
- Hogyan zajlik egy ilyen szerkesztőségi ülés?
- Miből él meg a lap? Alapítványi támogatások? Ha igen, melyik alapítványok? Milyen országból?
- Mekkora a lap példányszáma? (legalább körülbelül meg kell tudni). Mennyit adnak el ebből?
- Hány külső, és hány belső munkatárssal dolgoznak?
- Mit tart a lap küldetésének? Mitől gondolja nélkülözhetetlennek a lapot?

9.5 Az interjú vizsgálatba bevont szerkesztőségek listája

Lap neve	Lap megjelenésének helye	Lap jellege
A Hét	Bukarest	Heti
Bányavidéki Új Szó	Nagybánya	Heti
Bihari Napló	Nagyvárad	Napi
Brassói Lapok	Brassó	Heti
Corvina	Déva	Heti, kétheti, havi
Erdélyi Napló	Nagyvárad	Heti
Európai Idő	Sepsiszentgyörgy	Heti
Gyergyói Kisújság	Gyergyószentmiklós	Heti
Hargita Népe	Csikszereda	Napi
Háromszék	Sepsiszentgyörgy	Napi
Krónika	Kolozsvár	Napi
Margitta és Vidéke	Margitta	megszűnt
Népújság	Marosvásárhely	Napi
Nyugati Jelen	Arad	Napi
Romániai magyar szó	Bukarest	Napi
Szabadság	Kolozsvár	Napi
Szalontai Napló	Szalonta	Heti
Szatmári Friss Újság	Szatmárnemeti	Napi
Szilágyság	Zilah	Heti
Szilágysági Vidéki Napló	Zilah	Heti
Temesvári (Heti) Új Szó	Temesvár	Heti
Transindex	Kolozsvár	Napi/internet
Udvarhelyi Híradó	Székelyudvarhely	Heti/2
Új Kelet	Gyergyószentmiklós	Heti

9.6 Az interjúk elemzése során használt tematikus táblázat (egy anonimizált minta)

Tematizációk	Tematizáció részletesebben, idézetek	Megjegyzések/ötletek - pza
1. Született	<ul style="list-style-type: none"> • 1966, Dés 	-
2. Gyerekkor	<ul style="list-style-type: none"> • Dés • Aktív színjátszó 	
3. Szülők	<ul style="list-style-type: none"> • Értelmiségiek 	
4. Iskola	<ul style="list-style-type: none"> • „első nyolc év természettudományi líceum” • középiskola: helyi matematika fizika líceum • „Ezt kérdezted, iskola?” 	<ul style="list-style-type: none"> - ilyen líceum nem volt - nem figyel? - Távolt?
5. Egyetem	<ul style="list-style-type: none"> • BBTE, magyar-angol szak 	- Literátor
6. Élmények	<ul style="list-style-type: none"> • iskola: „közösségi érzés”: „vegyes iskola volt, de mégis megvolt a mi külön világunk benne” • iskola: „milyen lenne egy önálló magyar intézmény” • „és az viszont, ott kaptam, úgy érzem, a legnagyobb szellemi és a legfontosab szellemi töltetet, ami a romániai magyar értelmiséginek mérvadó volt a későbbi útján” 	<ul style="list-style-type: none"> - Összecsengés (közösség és önálló intézmény) a romániai magyar értelmiségi retorikájával – de alább már azonosulás - Egyes szám első személyről a mondat végére áttér, illetve eljut a romániai magyar értelmiségig: azonosulás - Kolozsvár (ki nem mondottan): centrum
7. Újságíró	1990-től „diákévek alatt kezdtem dolgozni”	
8. Elégedettség: erdélyi hivatástudat	<ul style="list-style-type: none"> • „itt van munka, amit el kell végezni, és itt van olyan hivatás, amit be kell tölteni, ilyen szempontból elégedett vagyok” • ideális esetben: lehet, hogy váltana 	<ul style="list-style-type: none"> - „itt van”: Erdélyben - hivatástudat
9. Családi érték	<ul style="list-style-type: none"> • „szétszakadt családokat én valami nagyon távoli dolognak éreztem” • értelmiségi család: nagyon színes világban indított el • „sok kulturális töltetet kaptam” 	<ul style="list-style-type: none"> - szoros kötődés - elit-tudat
10. Családi állapot	<ul style="list-style-type: none"> • „feleséggel élek együtt” • „volt egy korábbi házasságom, abból van egy lányom” 	<ul style="list-style-type: none"> - mi lett a családi örökséggel („együtt a család”)? - Feleségével él együtt: mintha ez valami meglepő lenne. Miért nem

		mondja azt: „nős vagyok”?
11. Meghatározó élmények	<ul style="list-style-type: none"> • „nagyon sokat olvastam” • tanító néni • tanárok 	- Tanárok
12. Újságírás	<ul style="list-style-type: none"> • „véletlen lépések sorozata” 	- szociológiai értelemben egyáltalán nem véletlenek sorozatáról van szó
13. '89	<ul style="list-style-type: none"> • „amikor jöttek a <i>változások</i>” 	<ul style="list-style-type: none"> - megnézni 89 metaforáit!!! - „változások”: nem rendszerváltás, inkább valami „történt is, meg nem is”
14. Újságírás (89 után)	<ul style="list-style-type: none"> • „soha nem akartam ehhez a laphoz jönni” • személyes példák • külföldi tanulmányutak 	-
15. Idegen nyelvek	<ul style="list-style-type: none"> • román, angol 	
16. Vallás	<ul style="list-style-type: none"> • református 	
17. Párttag	<ul style="list-style-type: none"> • „én nagyon rosszkor, majdnem az utolsó pillanatban majdnem párttag lettem” – 4. Oldal • 89 szeptember - október: „hála a drága jó Istennek, nem kerültem az elé a dilemma elé, hogy én vissza kelljen utasítsam” 5. oldal 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>rosszkor?</i> – mikor lehetett volna <i>jókor</i> párttagnak lenni - nehezen tudta volna visszautasítani
18. párttag - '89	<ul style="list-style-type: none"> • „megtörténtek az események” • „majdnem azon a küszöbön voltam, hogy ilyen 20 éves vagy mi, ott 21-22 éves fejjel majdnem párttag lettem. Tehát végül is nem lettem párttag; ezt csak az érdekesség kedvéért mesélem el...” idézet 5. O. 	<ul style="list-style-type: none"> - újabb metafora: események; értelmezés: a dolgok normális rendjét valami (az események) megzavarták - „párttagsági ambivalencia”: itt is tetten érhető az az ambivalencia, amely a párttagsághoz való viszonyuláskor majd mindegyik beszélgetéskor előjön. Itt különösen érdekes, hiszen '89 decemberében csak

		<p>22 éves volt</p> <ul style="list-style-type: none"> - önlegitimáló módon meséli el, „csak az érdekesség kedvéért” – Valójában nem az érdekesség kedvéért, hanem azért mert egyértelműen rákérdeztünk!!!
19. Civil Szervezetek	<ul style="list-style-type: none"> • Civil Szervezet 1 - elnök: „ez olyan mint egy baráti társaság” • Civil Szervezet 2 – alelnök (nemzetközi szervezet) • MÚRE 	
20. Laptörténet	<ul style="list-style-type: none"> • lapelőd: „nem vállal jogfolytonosságot az azelőtti kommunista lappal” • ’89 decembertől 	-
21. Főszerkesztő	<ul style="list-style-type: none"> - 1998 tavasza óta - megválasztották - minden évben van tisztújító gyűlés - 95-ben: főszerkesztő helyettes - 97-ben megválasztották főszerkesztőnek – nem vállalta - 98-ban elvállalta 	- miért nem vállalta 97-ben?
22. Múlt	<ul style="list-style-type: none"> • mi a múlt? • 89 előtt vagy 89-től kezdve 	
23. Elmúlt 13 év	<ul style="list-style-type: none"> • szándék nem változott • „régén... nagyobb példányszám... több helyre eljutott” – 6-7. O. • elszegényedési folyamat 	-
24. Olvasói szokások megváltozása	<ul style="list-style-type: none"> • 	
25. Elszegényedési folyamat	<ul style="list-style-type: none"> • lemorzsolódott a példányszám 	
26. 95 - változás	<ul style="list-style-type: none"> • elkülönült a vélemény és az információ • más oldalra is kerültek • szakosodás: saját kapcsolatrendszer • teljesítménymotiváló cikkdíjazás • gyorsabb reagálás • hírversenyben előléptek 	<ul style="list-style-type: none"> - mi okozta ezt a törést? - Professzionizáció
27. Nyelvezet	<ul style="list-style-type: none"> • „kommunizmus idején az ... egyetlen menedékhely, ahova lehetett bújni...Még mire kérdeztél?” – hosszabb idézet: 8. oldal 	<ul style="list-style-type: none"> - kissé zavarosan fejt ki: eltűnt a metafora, a szabatos megfogalmazás pedig csorbát

		szenvet a felgyorsult hírözön miatt - mintha újra nem figyelne: Még mire kérdeztél? (vö: az interjú neked fontos, nem nekem, én szívességet teszek most)
28. Hiányosságok	<ul style="list-style-type: none"> • kevés ember • sok megírivaló 	
29. Olvasói visszajelzés	<ul style="list-style-type: none"> • „nagyon sokan az egyenes és egyértelmű sallangmentes információt kérték” – 9. O. • szolgáltatás • szórakoztatás • irodalmi rovat: nem igényelték, ám megőriztük: „mi úgy tekintettük, hogy ezt a luxust megengedhetjük” – 9. Oldal 	- bulvarizáció igény
30. Lap belső élete	<ul style="list-style-type: none"> • viták a tulajdonosok között • „tulajdonképpen ezek a velejárói a normális munkamenetnek, vagy ha úgy tetszik a ... demokráciának” 	- tágítás: szerkesztőségtől a demokráciáig
31. Romániai magyar sajtó	<ul style="list-style-type: none"> • Létjogosultsága van • Írott sajtó: sok cím van, „több van mint amennyi kellene hogy legyen” • Aprofesszionalitás van benne: „másképp írnak meg....” 10. Oldal. • Plusz funkció: önazonosságtudat megőrzése • Tabutémák: „senki sem tiltja, de hát nem szívesen közelítenek meg” – hosszabb idézet, 11. Oldal • Műfaji keveredések 	- kérdés nélkül említette a tabutémákat!
32. Hagyomány	<ul style="list-style-type: none"> • értelmiség – tollforgató – újságban jelen van • nem minden csak a pénztől függ 	Vö Mizujs – elemzés
33. Mit olvas?	<ul style="list-style-type: none"> • Mindent, RMSZ, Kr, ER, EN, megyei lapok, stb 	„kutatás tudat”: „ezeket az említett neveket majd valaki fogja mérni?”
34. Tabuk	<ul style="list-style-type: none"> • „Tudjuk, hogy mik a tabutémák, mégis kevesen írnak magukról a tabutémákról” • magyar intézmények viselt dolgai • „ügybe keveredett ... magyar ... tisztségviselő” • „románok nyugodtan lehozzák” • egyház, RMDSZ, CSZ-es dolgait nem írják meg, mert nem akarnak „fegyvert szolgáltatni az elképzelt ellenségnek, a románoknak” – hosszas, fontos idézet 13. Oldal • tabuk a hatalmi játékokon és az interetnicitáson kívül: alkoholizmus!!! – „még egyszerűen nem 	<ul style="list-style-type: none"> - interetnicitás feltételezése - románok: ellenség - háborús metafora!!! – potenciális konfliktus - megjelenik a közéletiségtől és politikától független tabusítás

	jutottunk el a felismerés szintjére, sokan az újságírók között, hogy pont erre ráálljanak” – 13. O.	
35. Hol közölt?	<ul style="list-style-type: none"> Romániai magyar napilapokban, folyóiratokban 	
36. Román nyelvű sajtó	<ul style="list-style-type: none"> 96-os kormányváltás előtt: barikádharc utána: sok kérdésben „ugyanúgy mutatja be” sok címet tartalmaz szakmai, technikai szempontból előbbre járnak 	
37. Mit olvas – román nyelvű sajtó	<ul style="list-style-type: none"> helyi napilapok Adevarul, Cotidianul, Ev. Zilei, Curentul, RL 	-
38. Tabu – román nyelvű sajtó	<ul style="list-style-type: none"> hatalommal való összefonódás következményei kormány korrupciós ügyei: „és akkor érdekes módon azok nem írják meg, amelyeknek kormánypárttal szimpatizáló tulajdonosuk van” – 16. O. refináltabb ráhatások 	
39. Közlés – román nyelvű sajtóban	<ul style="list-style-type: none"> Helyi román lapban – „jelentéktelen dolgok” 	- a tény bagatellizálása
40. Magyarországi sajtó (MS) – Romániai magyar sajtó (RMS)	<ul style="list-style-type: none"> MS: előrehaladottabb, professzionálisabb, munkaszervezés RMS újságíró: érzékükre hagyatkoznak, „nem volt az ő idejükben újságíró képzés” 	
41. Konkurencia (3 szintje)	<ul style="list-style-type: none"> Hírverseny Munkaerő Reklám Részleges konkurencia Konkurencia a helyi román lap, mert „a magyarok itt általában tudnak románul...” – 17. O. 	- Bukarest - vidék
42. Példányszám	<ul style="list-style-type: none"> „a mi lapunk tíz éve messze elől jár példányszám tekintetében” román olvasóközönség szétforgácsolódik 	
43. Együttműködés, személyes kapcsolatok	<ul style="list-style-type: none"> „De itt is sok minden a személyes kapcsolatokon múlik, az illető rovatnak a munkatársai, <i>hogyan szeretik egymást?</i>” 	„Szeret – nem szeret” tengely: melyik román lap a nacionalistább?
44. Konkurencia RMS	<ul style="list-style-type: none"> Nem vészes 	
45. Definíciós igény	<ul style="list-style-type: none"> Helyi lap? Regionális lap? Országos lap? 	
46. Konkurencia magyar lapok között	<ul style="list-style-type: none"> Hírverseny Mozgások munkaerő terén „figyeljük egymást” is-is konkurencia: „nem túl közeli baráti együttműködő viszony” 21. Oldal (????) „együttműködés olyan téren, amely nem ütközik 	- „csak meg tudom ismételni” – unja az interjút?

	érdekellentétbe”, „egymás mellett élés”	
47. Országos – helyi lapok közötti konkurencia	•	
48. Éles konkurencia	• Komoly helyi konkurencia a helyi magyar lapok között	- nehezen vallotta be a komoly konkurenciát!!!!
49. Hol a centrum?	• 22. Oldal	
50. RMS	• Regionálisak – önnfentartók • Országosak: nem önnfentartók „ezekbe be kell vinni pénzeket” 23. Oldal	
51. Szerk. belső élete	• Témából újságcikk • Kapcsolatrendszer • Riporter – szerkesztő gyakran egybemosódik • Oldalgazda • Reggel „gyűlés” • Délben „lapösszeállító gyűlés” • Egészséges vita • Délután, este: „alakul az újságnak a képe” – 24. Oldal	- többször említi a kapcsolatrendszer fontosságát!!!!
52. Kézirat útja	• Rovatvezető • Olvasószerkesztő • Korrektor • Tiszta fej	
53. Olvasó	• „legyen abban a kényelmes helyzetben, hogy neki elmondják az alapvető dolgokat, s ne kelljen gondolkodnia” – 25. oldal	
54. Lapzárta	• este 7 óra	
55. Főszerkesztő	• „engem hamarabb hívhatnának... lapigazgatónak”: „örködéskor a lap politikája fölött” • feladatköre: gazdasági és reprezentálás • de szerkeszt is • „közbeszólók, figyelmeztetek” – 27. Oldal • még irogat: publicisztikát, vezércikket • „tényleg, nekem annyi más dolgom van” (minthogy írjon)	- bontakozó, kialakulófélben lévő lapmenedzserizmus
56. Tulajdonosi szerkezet	• Korábban egy kft. • Eladták az egyesületnek: „tehát a tulajdonos ugyanaz maradt, de annak vezetősége automatikusan cserélődik” – 28.o.	- miért volt szükség a váltásra????
57. Bevételek	• lap eladás • reklámok, hirdetések • IKA, MTI – „csepp a tengerben”, enélkül is „lényegében meglennénk”, igaz rosszabbul	
58. Példányszám	• 6-7.000 • csüt-i szám: 10.000	

	<ul style="list-style-type: none"> • átlag: 7-8.000 • 86-87% előfizetés • a maradék remittendája: 15% 	
59. Regionalitás	<ul style="list-style-type: none"> • Regionális terjeszkedés 	
60. Cserereklám	<ul style="list-style-type: none"> • Rádióval • Vidéki román nyelvű rádiókkal 	
61. Internetes változat	<ul style="list-style-type: none"> • 1995. március 15-től: „lapunk volt az első magyar nyelvű napilap a világon, ami az Internetre került” • internetes olvasók: „még egy akkora olvasótábort tudhatunk magunk mögött szerte az egész világon” 	<ul style="list-style-type: none"> - büszkeség - szimbolikus dátum
62. Sajtótörténet – 90-es évek	<ul style="list-style-type: none"> • 1992: diszkrimináció érte a helyi lapokat • 92: szétvált a posta az Országos Állami Sajtóterjesztő Vállalattól • terjesztés Bukaresten keresztül: „aznap hajnalba ekkor és ekkor ott legyen Bukarestben, ahonnan ők indítják a hagyományos terjesztést” – 31 – oldal 	-
63. Terjesztés		-
64. Piaci elem	<ul style="list-style-type: none"> • előfizetés – nyeremény 	-
65. Munkatársak	<ul style="list-style-type: none"> • belső: 15 • külső, állandó: 15-20 (összesen kb. 100) • „vissza kell utasítanunk igazán tehetségesnek mutakozó munkaerő-ajánlatokat” – 32-33. Old. 	-
66. Küldetés	<ul style="list-style-type: none"> • Tájékoztatás • Vélemények sokszínűsége • Ismeretterjesztő szerep • Szórakoztatás: „úgy is annyi baj van a világban, hogy egy napilaptól ezt is elvárják” • Hozzájáruljon a nemzeti önazonosságtudatunk megőrzéséhez • Beszélhessünk közösség, r.m. társadalomról: „hogy hozzájáruljon a nemzeti önazonosságtudatunknak a megrzéséhez...” – hosszabb idézet 33. Old. 	-
67. Kivándorlás	<ul style="list-style-type: none"> • RMS is ludas a kivándorlásért: „felnagyított és napirenden tartotta a rossz híreket” 	<ul style="list-style-type: none"> - „nem lehet” logikája - Vö: Lőrincz, Biró írásaival - Kontroll: adatbázisban korrelációt nézni kivándorlási hullám és médiahasználat között!!!!
68. RMS	<ul style="list-style-type: none"> • Anyanyelvápolás művelői és formálói 	-
69. Helyi lapok	<ul style="list-style-type: none"> • RMDSZ-felmérés: leggyakoribb hírforrás a helyi 	- Feltételezhetően az

	lapok	ilyen felmérések adatai is arra készítetik az RMDSZ-t, hogy minél intenzívebb helyi sajtó általi befolyásolásra tegyen szert (ld. a helyi, városi lapkat) - Vö: újságíró adatbázis: politikai, gazdasági befolyásolás by lap típusa!!!!
--	-------	--